This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

Scan 2685.10

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

BOUGHT WITH INCOME
FROM THE BEQUEST OF
HENRY LILLIE PIERCE
OF BOSTON

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

SVERIGES HISTORIA

UNDER

KONUNGARNE AF PFALZISKA HUSET

AF

FREDRIK FERD. CARLSON.

SJUNDE DELEN.

CARL XII.

Digitized by Google

SVERIGES HISTORIA

UNDER

CARL DEN TOLFTES REGERING

AF

FREDRIK FERD. CARLSON.

ANDRA DELEN.

STOCKHOLM, 1885.
KONGL. BOKTRYCKERIET.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

Digitized by Google

Scan 2685.10

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
#8*70

Digitized by Google

FÖRSTA KAPITLET.

Planer mot Ryssland. — Svenskarne taga besittning af Kurland. — Carl den tolfte fordrar Konung Augusts afsättning.

Öfverser man Sveriges ställning efter slaget vid Düna, så finner man den förete stora, lofvande fördelar. Framgång mot alla fiender, krigets lysande ära, politiskt anseende och fördelaktiga anbud från alla sidor — hvilken utsigt gaf ej allt detta!

Knapt syntes i fjerran några hotande moln. Czar Peter gjorde visserligen stora rustningar, men hans stridskrafter voro ännu osäkra, och lätt syntes de kunna skingras. Konung August var oskadlig. Inga honom tillhöriga trupper funnos i Polen, intet anfall från hans sida kunde vara vådligt för Lifland. Kurland, öppet för svenskarne, tycktes deremot erbjuda sig till en förmur för deras besittningar och en underpant för blifvande ersättningsanspråk.

Förlikning med konungen i Polen och ett kraftigt fälttåg mot Ryssland för att nedslå czarens hämdplaner i deras begynnelse syntes vara allt hvad som ännu fattades för att fredens välsignelser skulle åter blifva tillgängliga för Sverige.

Digitized by Google

Och dessa voro allt för väl behöfliga. Efter de långvariga, mattande missväxterna och de omedelbart derpå följande krigsåren längtade landet efter fredens milda gåfva. Freden skulle läka såren och gifva krafterna tid att hemta sig till en ny uppblomstring.

I denna riktning gingo ock i förstone Carl den tolftes tankar. Vi hafva i den näst föregående delen af detta arbete redogjort för den omfattande anfallsplan, som — troligen af Stuart — blifvit uppgjord till ett trefaldigt anfall mot Ryssland [1]), för att, sedan sachsarne blifvit tillbakadrifna ur Lifland, och Kurland intaget, i födseln qväfva czar Peters planer, slå hans trupper tillbaka och eröfra Pleskow. Denna stad med dess kringliggande område skulle blifva ett bålverk för de svenska östersjöprovinserna.

Med segrarens sjelfkänsla tågade Carl den tolfte efter Dünaslaget fram i Kurland. Hans rådsherrar i Stockholm styrkte med en mun till fred. De utländska sändebuden verkade för samma mål. Kejsaren fortsatte sina anbud om bemedling, Frankrike likaså; den holländske gesandten Kranenburg, som hade att från Konung August frambära förnyade förlikningsförslag, var redan anländ till Riga och anhöll om företräde.

I början vidtogos, ehuru i all hemlighet, åtgärder för verkställande af den uppgjorda planen.

Ett anfallskrig mot Ryssland hade i sjelfva verket, just vid denna tid, vida större utsigter för sig än ett försvarskrig. Det ännu friska intrycket af nederlaget vid Narva förlamade motståndskraften;

[1]) VI, 455.

Digitized by Google

czarens förändringar i det inre, särskildt i militärväsendet, voro ännu ofullgångna; allt var ofärdigt eller halffärdigt, officerarne ej utbildade, manskapet icke krigsvant. Slutligen kunde svenskarnes styrka, alltid ringa till antalet, vid ett anfall lättare sammanhållas i *en* här, hvaremot den vid försvaret af vidsträckta land nödvändigt måste splittras. Fick åter czaren tid att hemta sig efter den lidna olyckan och så vidtaga sina förberedelser, att *han* blef den anfallande, så måste detta för honom innebära stora fördelar.

Den 10 Augusti 1701 skrifver Dahlberg från Riga: »emedan fienden (konung Augusts här) nu hela Kurland förlåtit och drager sig genom Preussen åt Sachsen, så ärnar H. M. med första att med hela armén gå in i Ryssland». Schlippenbach fick befallning att så nära till Pleskow som möjligt utse en tjenlig ort för att der fatta posto och bilda förråd både af lifsmedel och krigsförnödenheter. Generalguvernören i Riga uppmanades att utan ringaste dröjsmål låta anlägga magasin och utse nattläger för hären, och detta för en marsch så väl från Riga till Kockenhusen, som från Kockenhusen till Dorpt; förslagen, som för detta ändamål tillsändes honom, upptogo en styrka af 20,000 man. [1]) Af sig sjelf hade han redan utfärdat förbud mot att införa spanmål till försäljning i städerna; i stället skulle den samlas och hållas i beredskap vid adelsgårdarne. Ännu i början af September erhöll Dahlberg en för armén uppgjord marschordning från Riga till Dorpt och Neuhausen, jemte

[1]) Registratur i Juli 1701.

Digitized by Google

befallning att derefter inrätta allt, äfven med afseende derpå, att härens tåg kunde komma att företagas på senhösten, då vägarne redan kunde vara elaka. Men derefter afstadnade med ens alla åtgärder i denna riktning.

Hela Kurland hade under tiden utan svärdsslag fallit i segrarens hand. [1]) Carl den tolfte inrättade sig der såsom man plägar i ett land, det man ärnar behålla. Han pålade icke allenast en ansenlig krigskontribution, hvilken med stor stränghet indrefs; alla de skatter, som tillförene utgjorts till hertigen, skulle nu ingå till den svenske konungen, och uppbördsmännen måste göra trohetsed till honom. Presterna ålades, vid äfventyr af näpst, att i kyrkorna hålla förböner för konungen af Sverige. Bibliotek och arkiv bortfördes från Mitau till Riga; landtmätare efterskrefvos från Liftland, för att kartlägga landet och revidera haketalet. Tullarne i Libau och Windau upptogos för svensk räkning och efter den för Riga gällande tulltaxa. Nya fästningsverk uppfördes så väl i Mitau, der ett hufvudmagasin skulle anläggas, som i Libau, för att trygga landsättningar af trupper från Sverige. [2])

Men Kurland kunde icke i längden förblifva skådeplatsen för Carl den tolftes krigsrörelser. Något mera betydande måste företagas. I Sverige rådde en

[1]) Den framryckande hären led i början känbar brist. Fyra dagar efter slaget vid Düna skrifver konungen till Dahlberg, att armén ej hade det ringaste till underhåll; han skulle genom natt och dag sända hvad som kunde anskaffas; »armén kan crepera». Sjukdomar härjade ock bland soldaterna.

[2]) Riksregistr.

Digitized by Google

spänd väntan på hvad komma skulle. Främmande magter aktade äfven med största uppmärksamhet på konungens alla företag. Den svenska hären gick fram som ett hotande åskmoln, utan att man kunde förutse, hvar eller mot hvem det skulle urladda sig. Hvilka tankar som bodde på djupet af den mägtige, nittonårige konungens själ, viste ingen. Endast den förändring trodde omgifningen sig iakttaga hos honom, att han efter den sista segern fattat allt högre tanke om sina vapens oemotståndlighet och att han ännu mindre än förr lyssnade till andras råd. [1])

Hans sätt att gå till väga i vigtiga ärenden beskrifves vid denna tid sålunda: hvarken generalerna eller de, till hvilka konungen eljes har det största förtroendet, kunna säga i dag, hvad han kommer att göra i morgon; han hör dem alla, hvar för sig, och sedan han öfvervägt de olika förslag, de underställt honom, bestämmer han sig för sig sjelf; sedan finnes intet, hvarken anförda skäl eller något annat, som kan förmå honom att afgå från sitt beslut.[2]) Detta sistnämnda drag uttrycker en af hans förtrogne senare i bref till honom sjelf på följande sätt: »man kan icke berätta allt för E. M.: förty om min allernådigste konung vore som andra konungar, hvilka låta blidka och öfvertala sig, vore det görligt; men om E. M. fattat en resolution, så kunna ej alla fyra monarkierna komma E. M. derifrån».[3])

---

[1]) Cederhjelms bref.
[2]) Fransk ministerberättelse.
[3]) Arvid Horn till Carl XII, 1704.

Digitized by Google

Hvad var det nu, som på en gång åstadkom en afgörande vändning i dessa osäkra förhållanden och en genomgående förändring af de förut uppgjorda planerna samt dermed af Sveriges politiska och militära ställning?

Det var förhållandet, icke blott till Polens konung, utan till den inre partiställningen i Polen som föranledde denna vändning. Den svenske konungen indrogs för de näst följande åren i den oroliga hvirfveln af den polska republikens inre hvälfningar, och af deras rörelser bestämdes förnämligast riktningen af den svenska regeringens verksamhet.

För att förstå de händelser, som följde, är det derföre nödigt att känna hufvuddragen af Polens högst egendomliga författning och af de personliga förhållandena inom landet, helst dessa i det följande oupphörligt gjorde sig gällande och ofta öfvade ett stort inflytande på Sveriges öden. Vi förutskicka i största korthet några antydningar derom. —

Polen hade väl under medeltiden haft med Europas stater i allmänhet ett gemensamt lifselement i den katolska religionen. Men länsväsendet hade i dess samhällsinrättningar aldrig slagit rot: och de fria städerna, som i andra länders utveckling spelat en så kraftig rol, fattades alldeles.

I brytningen till den nyare tiden, sedan den Jagellonska konungaätten utslocknat, segrade här den katolska reaktionen. Reformationen, som redan vunnit betydlig spridning i landet, qväfdes. Alla de grundsatser, genom hvilka andra staters skick vid denna tid stadgades och stärktes: konunga-

Digitized by Google

magtens tillväxt, tankens frihet och den industriela utvecklingen förnekades här. I stället lösgjorde sig den enskilde ädlingen allt mera från samhällsmagtens band; de enskilde och partierna blefvo allt, under det statens kraft, som skulle sammanhålla det hela, försvann nästan till ett intet.

Följden var, att den enskildes frihet vann en utbildning som i intet annat europeiskt land; den blef så stark, att den nästan fullständigt förtärde det allmännas rätt.

Den talrika adeln — man räknade dess hufvudtal till en million — utgjorde ensam det politiska samhället. Bonden var bunden till torfvan; han kunde icke ega något; hans arbetsskyldighet till egendomsherren var obegränsad; hans herre kunde taga hans lif. En medelklass fans icke; städerna stodo utom staten; handel och näringar besörjdes nästan uteslutande af judarne, hvilka voro så talrika, att de ansågos utgöra en sjettedel af landets hela befolkning.

Konung valdes, utan fastställd valordning, af den församlade adeln; man kunde på valfältet räkna 100,000 väpnade ädlingar. Den nye konungens valkapitulation (pacta conventa) innehöll förpligtelser så väl till staten som till det parti, hvars inflytande åstadkommit valet. Hans regerings början räknades från hans kröning i Krakau.

Konungen åtnjöt den högsta ära, men hans magt var ringa. Han var ansvarig och kunde fängslas. Vid riksdagen redogjorde han personligen för sina regeringshandlingar. På finanser och lagstiftning hade han lagenligt intet inflytande. Han

Digitized by Google

kunde ej förklara krig eller sluta förbund. Den allmänna förvaltningen — så vidt den fans till — besörjdes af de för lifstid tillsatta, oafsättliga höga embetsmännen. Konungens verkliga betydenhet grundade sig på det personliga inflytande han kunde förvärfva och på utnämningen till de stora embetena, med hvilka betydliga inkomster voro förenade.

Riksdagen hade småningom dragit till sig allt mera magt. Hos den var, jemte beskattningsrätt, lagstiftningen och rättigheten att förklara krig.

Men riksdagen kunde sällan utöfva de stora rättigheter den egde. Den utgjordes af Senaten och Landtbådens kammare; dessa två församlingar sammanträdde ock understundom till gemensam öfverläggning, hvarvid konungen infann sig och talade.

Senaten bestod af de högsta embetsmännen. Främst bland dem sutto biskoparne, och ordförande i senaten var rikets primas, erkebiskopen af Gnesen. Han kunde vanligen vara säker om att leda Storpolens allmänna mening; när thronledighet inträffade, var han under mellantiden den styrande och egde rätt att sammankalla valriksdagen. Senaten understödde konungen med sina råd, äfven när den kallades mellan riksdagarne; vid de samma hade den ingen beslutande rätt gent emot Landtbådens kammare.

Landtbåden åter representerade ej nationen i sin helhet, utan hvar för sig sitt landskap, woiwodskapet. Af landskapen försågos de med bindande instruktioner såsom vanligen sändebud pläga, och kammarens förnämsta göromål var att sammanjemka dessa instruktioner till ett helt.

Digitized by Google

Den egentliga magten låg således hos de särskilda landskapen, hvilkas adel alltid före hvarje riksdag sammankallades till landtdagar, eller som de kallades, dietiner. Woiwodskapen voro enheterna för förvaltning, lagstiftning och beskattning. De hade egna lagar och plägseder, hvilka gingo framför riksdagens. De kunde vägra skatter, som riksdagen beviljat och voro blott genom sitt eget bifall bundna vid riksdagens beslut.

Men icke nog med denna starka decentralisation. Äfven woiwodskapets beslut kunde icke binda dess medlemmar. En adelsman kunde icke öfverröstas; flertalets beslut var för honom icke bindande, om han icke af fri vilja lät sig dermed nöja. Han kunde genom sin protest spränga landtdagen så väl som riksdagen.

Detta var det så mycket omtalade Liberum Veto, »frihetens ögonsten», såsom det af polackarne kallades. En enda ledamots insaga afbröt alla förhandlingar och tillintetgjorde alla beslut. Af femtiofem riksdagar, som voro församlade mellan år 1652, då det fria veto för första gången begagnades, och år 1764, hade icke mera än sju sitt ostörda lagliga förlopp.

Då således konungamagten var väsentligen försvagad af riksdagen, då riksdagen i sin ordning berodde af landtdagarne, och då så väl riksdagars som landtdagars beslut kunde brytas genom enskilde medlemmars veto, så uppstår naturligen den frågan: hos hvem var då den egentliga statsmagten? och svaret kan icke blifva annat än det, att den enskilde ädlingen var dess innehafvare.

Digitized by Google

Derföre har det ej utan grund sagts, att polska republiken egentligen var ett statsförbund mellan 200,000 ärftliga suveräner. [1]) Deraf den stolta sjelfkänsla, som fylde den polske adelsmannens bröst, men deraf äfven grunden till statens svaghet och fröet till dess upplösning.

Såsom det icke sällan vid bristfälliga inrättningar inträffar, att någon punkt finnes, hvarifrån i vissa fall en hjelp kan utgå, så fans äfven i denna författning ett korrektiv, som i nödfall tillgreps och som innebar en möjlighet att hålla staten uppe. Det var hvarje adelsmans rätt till konfederation, d. v. s. till att förena sig med sina likar, för att genom styrkans rätt upphöja flertalets vilja till lag. Man kunde kalla det en rätt till konspiration i öppen dag. En konfederation måste hafva ett bestämdt ändamål. Merendels växte den som lavinen. Dess närmaste syfte var att förmå konungen att träda i spetsen; lyckades detta, så måste äfven senat och ministrar följa; den tog då namn af generalkonfederation; och en riksdag sammankallades, som *med pluralitet* fattade beslut, lika giltiga som de vanliga, s. k. fria riksdagarnes. Men understundom hände ock, att konungen öfvertog ledningen af en motkonfederation. Det kom då an på, hvilkendera som var den starkaste. —

Till råga på allt var den stat, man vanligen benämner Polen, en dubbelstat.

Polen och Litthauen voro oskiljaktigt förenade under en konung, men med olika lagstiftning och olika förvaltning. Alla riksembeten: kanslern, underkanslern, skattmästaren och fältherren, så väl som

[1]) Hüppe, Verfassung Polens.

Digitized by Google

kronmarskalken och hofmarskalken, förekommo dubbelt. Fältherrarne voro bland dem de inflytelserikaste till följd af deras rätt att förfoga öfver krigsmagten. Det egentliga Polen bestod sjelft af två sins emellan olika delar: Storpolen i norr, hvilket räknades såsom befolkningens vagga, och i söder Lilla Polen, hvartill äfven röda Ryssland räknades. Storfurstendömet Litthauen innefattade ock flere olika land: det egentliga Litthauen, Samogitien, som gränsade närmast till Kurland, hvita Ryssland och svarta Ryssland.

En stat med så ringa sammanhållning, der den enskilde betydde allt och det hela så godt som intet, kunde icke vara stark i fråga om krigsväsende och finanser, för hvilka båda just fordras en uppoffring af hvar och en enskild för att gifva kraft åt det hela.

Polens krigsstyrka var skenbart ofantlig. Hvarje adelsman var pligtig att på egen bekostnad göra krigstjenst till häst; det skulle tyckas, att en här af 200,000 väpnade adelsmän skulle vara stark nog att aflägsna hvarje fara. Men i verkligheten tog sig denna styrka helt annorlunda ut.

Det allmänna uppbådet — pospoliten, som det hette — kallade visserligen alla adelsmän under vapen. Men till kallelsen fordrades först och främst, med flere omgångar, landtdagarnes och riksdagens beslut. Vidare hade pospoliten ingen organisation såsom helt. Förda af sjelfvalda befälhafvare, voro de skilda skarorna i hög grad oberoende af hvarandra. Bekostande sig sjelfva, kunde de knapt hindras från att komma och gå efter behag. Följden af allt detta var, att den till utseende så oerhörda

Digitized by Google

krigsmagten vanligen icke blef starkare än att den kunde räknas kanhända till 10,000 man. Deremot plägade pospoliten, då den trädt under vapen, jemväl hålla politiska öfverläggningar.

Polen hade likväl äfven en annan krigsstyrka: en besoldad här. Detta var den s. k. kronarmén, som bestod dels af inhemskt krigsfolk, dels af utländingar. Men här stötte man på en annan klippa. Den besoldade härens tillvaro och styrka skulle uppbäras af de finansiela tillgångarne, och med den polska statens finanser var det slätt beställdt.

Den sjelfständige adelsmannen kunde icke vara villig att underkasta sig skatter: han åtnjöt ock för person och egendom fullständig skattfrihet. Adeln kunde väl, för ett år i sänder, bevilja till det allmänna någon del af de inkomster som upptogos af deras bönder; men dessa medel inflöto mycket ojemnt. Af tullar och grufvor (i synnerhet saltgrufvorna) hade staten visserligen någon inkomst. Men denna kunde icke blifva stor, då alla adelsmän och andlige åtnjöto tullfrihet (hvilken genom diktade köp ytterligare utsträcktes) och egde rätt att ur grufvorna erhålla salt utan afgift. Kronogodsen användes för det mesta till att af dem gifva förläningar: dock undantogs för statens räkning en fjerdedel, hvaraf inkomsterna skulle användas för den besoldade härens eller kronarméns behof (deraf benämningen qvartianer). Men dessa inkomster ingingo högst oordentligt, och deraf kom, att namnet qvartian fick en bemärkelse, liknande en uslings. Soldaterna voro trasiga och illa födda; hären lefde antingen på plundring eller på inqvar-

Digitized by Google

tering hos kronobönderna. Dess styrka sammansmälte så, att man fann nödigt att ej göra denna styrka offentligen bekant, för att ej förråda dess svaghet.

Att det ena woiwodskapet kunde förkasta en skatt, som det andra betalade sedan den af riksdagen beviljats, bidrog naturligtvis icke till ordning i finanserna. När riksdagen sprängts, ingingo inga räkenskaper. Någon påföljd för uraktlåten skattebetalning fans icke. Deremot fick den, som riktigt betalte sin skatt, till uppmuntran efterskänkt en viss del af hvad han skolat erlägga.

Sålunda var det förklarligt, huru en främmande här utan hinder kunde i åratal genomströfva landet och lefva på dess bekostnad, med vida mera tryckande bördor för invånarne, än om de för sitt försvar personligen trädt upp eller erlagt ordnade skatter. Med den mest glödande patriotism hos medborgarne egde Polen intet fast värn för sin sjelfständighet.

I stället förtärdes landets krafter af inre split. Nationalkarakteren mildrade förtrycket för de lägre klasserna, men den skärpte de politiska missförhållandena. Dess grunddrag voro: stor hastighet i anloppet, men med snar afmattning, förmåga af en storartad uppoffring för ögonblicket, parad med det genomgående draget af ett älskvärdt lättsinne, stolthet och lysande mod i förening med praktlystnad och fåfänga. När härtill kom, att vanligen allt skedde ryckvis, och ihärdighet var en sällsynt egenskap, så kom ett drag af oberäknelighet att genomgå det hela, som ytterligt försvårade främ-

Digitized by Google

mande magters förhållande till staten, men synnerligen lättade deras förbindelser med enskilda, vare sig personer eller landskap. —

I detta land regerade nu sedan några få år en utländsk furste, som utan medkänsla för det folk, hvars krona han bar, endast tänkte på sina egna intressen. Han var beredd att i hvilket ögonblick som helst och till hvilken främmande magt som helst uppoffra ett stycke polskt område och polsk sjelfständighet, endast han kunde vara förvissad om att få enväldigt råda öfver det återstående.

En olycklig följd af den obegränsade sjelfrådigheten hos den enskilde i förening med de behof den herskande praktkärleken födde, var det stora inflytande, guldet utöfvade på alla rådslag. »Stolthet och girighet bringa fäderneslandet på fall», utropade med bedröfvelse en polsk fosterlandsvän, och en utländing säger: »den som i Polen kan gifva alla magnaterna årspenningar, han är herre — så länge han betalar».

I ett sådant rike voro partistriderna naturliga och nästan ständiga; nu voro de ytterligare skärpta af de senaste händelserna. Ännu blödde såren efter det sista konungavalet: de som då blifvit underlägsna, hade icke glömt sitt nederlag. Huset Sobieski, ehuru uteslutet från thronen, stod ännu upprätt med sina anspråk och sitt anhang: det ansåg konung August föga bättre än en våldskräktare. Å en annan sida hyste prinsens af Conti anhängare ännu i sina hjertan en tillgifvenhet för honom, som, när tillfälle gafs, lätt kunde utbryta.

Digitized by Google

Dertill kom ett socialt jäsningsämne. Spänningen emellan magnaterna och den mindre adeln hade i synnerhet i Litthauen retat sinnena. Den rika och mägtiga slägten Sapieha, som intog främsta rummet bland de förra, och i spetsen för hvilken nu stodo de båda bröderna, storskattmästaren Bengt och storfältherren Casimir, hade genom hänsynslöst öfvermod särskildt retat sina motståndare bland den lägre adeln. Denna strid hade konung August sökt begagna för sig och sina syften, och dermed än mera förbittrat den. Han hade underhandlat med den talrika mindre adeln, i spetsen för hvilken uppträdde grefve Oginski, om en stärkt konungamagt, och hans förhållande till Sapieherna, länge spändt, antog efter hand, oaktadt upprepade försök till förlikning, en allt mera utpräglad karakter af oförsonlighet. Striden hade redan utbrutit i öppen fiendtlighet. Det borgerliga kriget rasade i Litthauen: partierna möttes i vapenskiften, som förde till de grymmaste uppträden, och mellan drabbningarne ödelade de hvarandras gods. Sapiehernas parti hade legat under i striden: hufvudmännen hade måst vika ur landet och deras vidsträckta egendomar voro hemfallna till sköfling. —

Så såg det ut inom dubbelrepubliken, då Carl den tolfte, vredgad öfver konung Augusts trolösa anfall och uppfyld af stolthet öfver vunna sagolika framgångar, i spetsen för sin segrande här nalkades Litthauens gränser.

Fruktan och oro väcktes dervid så väl hos Polens konung som öfverallt i landet. Huru skulle väl den hotande faran kunna afvärjas?

Digitized by Google

Först efter en hel veckas förlopp hade konung August, som uppehöll sig i Warschau, mottagit underrättelsen om det nederlag hans här lidit vid Düna. Det var för honom en stor öfverraskning; tre dagar förut hade ryktet förkunnat, att czaren med sin krigshär redan var i antåg mot Ingermanland, och fältmarskalken Steinau hade, i hopp att snart eröfra Riga, till och med inbjudit konungen att dervid närvara: så viss var han om framgång. Bestörtning och bekymmer öfvervältigade nu den vankelmodige Augusts sinne. Hans första rörelse var uppblossande vrede mot Steinau. Dernäst instälde sig farhågan för det oförmodade nederlagets följder; han måste vara betänkt på medel att hejda den segrande konungens framtåg. Någon krigsmagt att ställa mot honom egde han icke; den sachsiska hären var upprifven, öfver den polska kunde han icke förfoga. Han tog då sin tillflykt till underhandling och beslöt att till sin fördel begagna hvad han förut ansett som en stor olägenhet, nemligen den omständigheten, att, i följd af konungens egendomliga ställning till republiken, den polska staten såsom sådan icke hade deltagit i kriget.

Genast samma dag som den olycksbringande skrifvelsen om nederlaget hade kommit, öfversände han den till kardinal primas Radziejowski, jemte ett bref, hvari konungen ombad honom att, såsom senatens främste ledamot, med åberopande af republikens städse visade fredliga sinnelag mot Sverige, uppmana Carl den tolfte att icke låta sin här öfverskrida Polens gränser.

Digitized by Google

Kardinalen villfor genast konungens önskan och stälde den begärda uppmaningen till Carl den tolfte; men samtidigt skref han till svenska sändebudet i Polen, Wachschlager, och meddelade honom underrättelse om utgången af slaget vid Düna,[1]) tydligen i afsigt att med honom fortfarande stå i vänlig gemenskap.

Men konung August fann det icke vara nog med kardinalens bref; han anmodade äfven de i Warschau varande statsministrarne att i samma syfte tillskrifva Carl den tolfte. Också detta skedde. Ministrarne lade i sin skrifvelse än starkare tonvigt på republikens ställning: hon hade ingen del i kriget: den sist hållna riksdagen hade tvärt om klart visat hennes vänskapliga sinnelag; *på det att detta icke måtte undergå någon förändring*, anhöllo de, att den svenske konungen ville draga sina trupper tillbaka.[2])

Ställningen var kritisk och högst grannlaga. Carl den tolfte hade inbrutit i Kurland för att förfölja och slå sina fiender; ingenting kunde vara naturligare. Men frågan var: *sedan* ingen fiende mera fans att bekriga, hvad skulle företagas? Var kriget å Sveriges sida ett försvarskrig, så hade dess ändamål redan blifvit uppnådt. De förlorade

[1]) Wachschlager, som af konung August förvisats från det polska området, vistades nu i Breslau, men underhöll en liflig brefvexling med flere af de polske store, äfvensom med prins Jakob Sobieski, hvilken äfven hade sin bostad i Schlesien.

[2]) Likaledes från Litthauen gjordes framställningar att Carl den tolfte icke måtte låta sin här öfverskrida gränsen; dessa kommo så väl från den ene af bröderna Sapieha som från deras motparti, som för tillfället var församladt i Wilna.

Digitized by Google

fasta platserna voro alla återtagna utom Dünamünde, och det kunde icke länge hålla sig. Att den svenska hären, åtminstone till någon tid, stadnade i Kurland, hade sitt skäl i nödig omsorg för Liflands trygghet; en skadeersättning kunde dessutom på goda grunder fordras, och tills den erhållits, var Kurlands besittning en berättigad pant. Men skulle man gå längre? Hvilken hållning skulle den svenske konungen intaga mot polska republiken? Att freden med henne icke brutits, var uppenbart; ehuru det å andra sidan var obestridligt, att konung August begagnat hennes område såsom vapenplats och såsom utgångspunkt för sina operationer.

De svenska statsmännens tanke var, att man i denna ställning borde underhandla. Förhållandena voro i behof af att väl och noga öfvervägas; om sändebud infunno sig från republiken och en kongress samlades, t. ex. i Riga, så kunde en öfverenskommelse uppgöras och konungen under tiden stå med sin här i närheten af sina från annat håll hotade länder, redo att när som helst afvärja ett anfall af ryssarne.

Men så egendomliga voro förhållandena, att om alla dessa magtpåliggande frågor icke ens en ordnad öfverläggning egde rum hos konungen. Carl den tionde hade under krigen både i Polen och Danmark haft flere rådsherrrar i sitt läger, erfarne män i krig och underhandling, med hvilka han, när brydsamma förhållanden inträdde, öfverlade om allt. Funnos de af någon anledning icke tillstädes, så tillkallade han dem, såsom t. ex. vid utbrottet af det andra kriget med Danmark. Carl

Digitized by Google

den tolfte hade hos sig ingen af sitt råd, mera än Piper allena, hvilken, i inrikes ärenden mångerfaren, sjelf erkände sig föga bevandrad i en utrikes ministers värf. Ingen fans, med hvilken Piper i sin ordning kunde öfverlägga. Han sökte likväl tillgodogöra sig de mest ansedde diplomaternas erfarenhet genom underhållande af en flitig brefvexling med flere af dem, såsom Olivecrantz, Lillieroot och Samuel Åkerhjelm.[1])

Då mellan konungen och Piper allt förhandlades muntligen, så hafva spåren försvunnit af ministerns yttrade mening om denna tids förhållanden. Men af innehållet i de ännu bevarade brefven *till* Piper kan man såsom i ett återsken tydligt nog skönja hvilka tankar han hyst och yttrat. Hans rådslag gingo ut på försigtighet och fred.[2])

Att inhemta de hemmavarande rådsherrarnes tankar, i synnerhet deras, som hade de diplomatiska ärendena om hand, hade väl låtit sig göra, och sådant skedde ej sällan i frågor af långt mindre

[1]) Olivecrantz, ehuru då icke anställd i tjenst, ansågs vara särdeles hemmastadd på den utrikes politikens område och rådfrågades ofta. Han uppsatte för Piper utförliga promemorior, t. ex. om kriget mot Ryssland, om förhållandet till sjömagterna, o. s. v. Brefvexlingen med den gamle, erfarne statssekreteraren Åkerhjelm gick mest genom sekreteraren Cederhjelm.

[2]) Så t. ex. skrifver Åkerhjelm till honom: »Jag kan nogsamt besinna, huru eders excellens' tankar äro, men så vet jag ock väl, att ej allt låter så göra sig»; och till Cederhjelm: »grefve Piper är i en svår ställning, när han skall uppsätta skrifvelser och vill ställa dem moderat. — Han vill så gerna skudda ifrån sig de (utrikes) sakerna som han lefver». Och något senare: »Jag vet, att grefve Piper är af den meningen, att om vi medgåfve underhandling både med Polen och Ryssland, så skulle vi göra oss gagn deraf». Dec. 1701.

Digitized by Google

vigt, men deras utlåtande infordrades nu icke. Man finner dock, att de sjelfmant framlade sina tankar. Af meddelelserna från kanslikollegiet till fältkansliet ser man, att i Stockholm förutsetts, det en skrifvelse från kardinalen skulle komma. Äfven öfversändes förslag till svar (med hvars aflåtande dock borde något dröjas); det gick ut derpå, att konungen icke skulle förbinda sig hvarken till fred eller krig med konung August, ej heller bestämdt gifva till känna, om han hade för afsigt att öfverskrida polska gränsen eller icke; han borde endast säga, att han funnit sig föranlåten att för sin säkerhet besätta Kurland samt inbjuda polackarne att genom afsända ombud öppna underhandlingar med honom.

Men helt annorlunda utföll beslutet.

Den 25 Juli 1701 hade kardinalens bref framkommit till svenska lägret, och redan den 30 i samma månad afläts konungens svar derpå. Det tillbakavisade icke blott yrkandet på okränkbarhet för Polens område, utan väckte äfven frågor, om hvilka intet förekommit i kardinalens bref, och afskar, då deri med ens framställdes konungens fordringar i hela deras vidd, tillfället till vidare underhandlingar. Icke ersättning för den skada, de svenska provinserna lidit, icke betryggandet af deras säkerhet för framtiden fordrade konung Carl — han fordrade August den andres afsättning från konungavärdigheten i Polen.[1])

[1]) Att redan tidigare, under det Carl den tolfte ännu var i Liffland, fråga varit om en sådan fordran, ser man af Åkerhjelms bref. Han skrifver den 13 Juni 1701: »Hvad den declaration

Digitized by Google

Hittils hade man hört, att då en konung anfallit en annan och varit olycklig i kriget, han i freden måste vidkännas en förlust, vare sig i reda penningar eller i land. Men det var något nytt, att den besegrade konungen skulle i stället mista sin krona. I detta fall var yrkandet så mycket mera besynnerligt som det icke var i egenskap af Polens konung som August gjort sitt anfall. Emellertid var det nu hans personliga ställning som skulle förändras; hans personliga förhållande till sitt land blef ock ett hufvudämne för de följande svenska statsskrifterna, och man kom genom en framställning af hans begångna förbrytelser in på straffrättens område. En annan följd af det gifna svaret var den, att då frågan om hvilken som skulle regera egentligen var den ifrågavarande statens egen, ett sådant anspråk måste medföra en stark inblandning i Polens inre angelägenheter.

Att en tanke på konung Augusts afsättning redan uppstått ibland de polska magnaterna, är säkert. Missnöjet med denne konung hade stigit till sin höjd, och i samma mån hade den gamla tillgifvenheten för huset Sobieski åter upplefvat. Många af de store voro med tacksamhetens band fästa vid detta hus; de voro varmt tillgifna prins Jakob, den bortgångne konungens äldste son. I Storpolen spunnos, efter den misslyckade riksdag, som hållits

anlangar, som K. M. kunde kanske finna anständigt att göra mot republiken, nemligen att, om hon vill afskaffa sin konung, vill H. M. vara henne behjelplig, skulle den ännu tyckas vara för tidig (prematur). Det är ej rätta vägen». Samma ogillande omdöme yttrar han om brefvet af 30 Juli.

Digitized by Google

på sommaren 1701, planer i detta hänseende.[1]) Kardinalen Radziejowski, den gamle kronfältherren Jablonowski och hans måg generalen af Storpolen Rafaël Leczinski voro dervid hufvudpersoner. Men dessa planer voro ännu blott i sin första begynnelse; de behöfde tid för att mogna, och framför allt måste de utveckla sig inom Polen sjelft och hafva sitt stöd i landets inre förhållanden.

Sedan Carl den tolfte på sitt kurländska tåg hunnit till staden Bauzke, der högqvarteret förblef ett par veckor, aflät han åtskilliga skrifvelser till främmande magter. Nu först gingo meddelanden om segern vid Düna till andra hof; bland hvilka skrifvelsen till det danska innehöll detta uddiga tillägg: »hvilken underrättelse vi meddele, icke tviflande att den länder E. M. till hugnad och förnöjelse». Samma dag som dessa budskap sändes och i den fulla segerkänslan efter sina stora framgångar var det som Carl den tolfte aflät det redan nämnda svaret på kardinalens bref. Om det egentliga syftet i detta bref, som var att afvända svenska härens inbrott, yttrade konungen i sitt svar mycket litet, nemligen endast att han egde rätt att uppsöka sin fiende, ehvar denne sökte säkerhet. Men han skref så mycket utförligare om det inre tillståndet i Polen och om konung Augusts stämplingar mot republikens författning i ändamål att tillvälla sig sjelf en oinskränkt magt, hvarför konung Carl ville »högeligen påstå», att denne konung måtte stötas af thronen; det fordrades en *snar* verkställighet häraf, om republikens fri- och rättig-

[1]) Wachschlagers bref.

Digitized by Google

heter skulle betryggas. Konungen ville med sin krigshär stå republiken bi, men han begärde af henne ett skyndsamt svar.

Men icke nog härmed; samtidigt stälde konungen till den polska republiken en skrifvelse, hvilken kardinalen anmodades att frambära, och i hvilken Carl den tolfte först berättade om sin seger vid Düna, tillika förklarande sin beredvillighet att med Polen hålla fred och förbund, men vidare yttrade, att han, då konung August så trolöst anfallit honom och ingen lit vidare kunde sättas till hans ord, funnit billigt och nödigt uppmana republiken att ofördröjligen fråntaga honom kronan, till hvilken han gjort sig ovärdig, och välja en ny konung. Om detta icke skedde, så komme konung Carl att med sin krigshär öfverskrida Polens gränser och förfölja sin fiende hvar helst han vore att finna. August hade brutit sin ed och velat föra republiken i förderf, i det han sökt kullkasta Polens grundlagar; säkert skulle han äfven hädanefter utså tvedrägt, väcka split mellan hög och låg samt sluta med att pålägga republiken ett nesligt ok.

Detta var det så hastigt fattade och så ödesdigra beslut, som gaf åt händelserna en ny vändning. Det uppfylde de svenska statsmännen med djupa bekymmer: det verkade såsom ett elektriskt slag på de polska förhållandena, och det väckte det största uppseende i hela Europa.

Konung August hade i sin svåra ställning[1]), försvarslös som han var, klappat på alla portar.

[1]) »Här råder förvirring. Jag tror att om E. M. ville vara med, skulle man här företaga en desperat aktion, samla allt krigs-

Digitized by Google

Han hade skrifvit till polska storfältherren med begäran, att han skulle föra kronarmén mot den svenska konungen, men fått till svar, att sådant ej kunde ske utan republikens eller åtminstone senatens bifall, samt att dessutom armén vore illa klädd och utan sold samt redan färdig att gå i vinterqvarter. Han hade sökt hjelp både hos kejsaren och hos Frankrike, hade för samma ändamål skickat Fleming till Berlin samt anmodat general Trampe att resa till Köpenhamn[1]), för att förmå konungen i Danmark att genom sin mellankomst utverka fred. Han kallade till sig skattmästaren Sapieha, utan tvifvel i syfte att vinna en förlikning. Men allt förgäfves. Hvart han vände sig voro utsigterna mörka. Då kom hjelpen från det håll, hvarifrån han minst kunnat vänta den.

Vid första underrättelsen om Carl den tolftes bref till republiken blef August utom sig; han var på väg att anmoda kardinalen ej bekantgöra de ankomna brefven, men detta hade redan skett. Då lät han utfärda en kungörelse, hvarigenom han i en ångerfull ton tillkännagaf, att han i brist på bistånd af polackarne afstod från sitt förehafvande; han hade redan gifvit befallning att alla hans sachsiska trupper skulle lemna Polen. Han vore nu utan försvar och för-

folk, och gå in i Pommern. Nu säges åter, att man vill fred med Sverige, för att sedan tillsamman gå mot czaren». Trampe till konungen i Danmark. Warschau 10 Aug. 1701.

[1]) Trampes uppdrag af konung August innehöll, att den danske konungen måtte både sjelf och genom sina bundsförvandter söka förmå Sverige till fred, samt tillika att några danska fregatter måtte skickas till Dünamünde för att rädda det der befintliga, dyrbara artilleriet, och de danska trupperna tillåtas qvarstadna i Sachsen. Geheimeark. i Köpenhamn.

Digitized by Google

litade sig endast på polackarne.[1]) Men snart fann han, att Carl den tolftes påstående gjort en helt annan verkan än han i förstone trott.

Kardinalen, som kände sig obehagligt berörd af konung Carls svar, fullgjorde på det sätt hans begäran i afseende på brefvet till republiken, att han meddelade detta till de då församlade polska landtdagarne. Hos dessa åstadkom brefvets innehåll ett plötsligt omslag i tänkesättet. Det vore oerhördt, menade den stolta adeln, att polska nationen skulle sätta från thronen en konung, som den genom fritt val gifvit sig sjelf — och det dertill på en främmande magts begäran. Sjelfva ordalagen, i hvilka denna begäran framstälts, föreföllo stötande. Den liknade en befallning och syntes ledsagad af hotelser. Högt gingo vågorna af sårad hederskänsla och kränkt nationalstolthet. Polackarne, nyss så missnöjde med sin konung, grepos nu på en gång af medlidande med hans olyckor; de svuro att med lif och blod försvara honom.[2])

Carl den tolftes bestämda fordran hade sårat dem på den ömtåligaste punkt. Hvad de af egen drift måhända hade funnit sig manade att göra, det mötte ett enhälligt motstånd, när det skulle

[1]) »Detta förefaller mången abject», skrifver Meuschen 24 Aug.

[2]) »Från trovärdig ort förnimmer jag, huru nu mera allmänt kommer fram hvilken verkan E. M:s bref till kardinalen och konung Augusts kungörelse gjort. — Dagens post bringar en nästan allmän resolution af alla palatinat att offra lif och blod för konung Augusts upprätthållande. De inkomna brefven kunna ej nog utsäga, hvad för rörelse brefvet till kardinalen uppväckt bland polackarne». Wachschlager till K. M., 28 Sept. 1701.

Digitized by Google

ske likasom på befallning af en främmande herskare. Den ena landtdagen efter den andra sände deputerade till sin konung, för att försäkra honom om sin obrottsliga trohet.

Konung August hemtade åter andan: han såg det ljusna omkring sig och fattade nya förhoppningar. De polackar, som voro hans störste motståndare, måste för tiden dölja sina tänkesätt.

Af andra magter upptogs detta den unge segrarens steg som ett bevis, att han på inga vilkor ville fred. Man kunde lätt inse hvilka hinder hans så bestämdt uppställda påstående skulle möta och ansåg det gifva signalen till ett långvarigt krig.

»Hans Majestäts bref gör konungen i Polen gagn och väcker ond blod i Europa»[1]) — så lydde det omdöme, som Carl den tolftes rådgifvare i Stockholm uttalade om åtgärden. Flere yttranden af de män, inom hvilkas embetsområde öfverläggningar om de diplomatiska angelägenheterna föllo, visa huru öfverraskade de voro af det plötsliga beslutet och huru de hade tänkt sig ett helt annat sätt att gå tillväga.[2]) Men dessa röster förklingade ohörda, och de ifriga rådslagens ställe började redan intagas af den mörka resignation,

[1]) Anteckningar ur brefven från kanslikollegium, med påskrift: upplästa för Kgl. Majestät. Riksarkivet.

[2]) »Jag hade alltid ment, vi skulle allenast säga, att H. M. ej kunde annat än hålla sig fast i Curland till sin säkerhet, till dess republiken ville concertera med H. M. om en fullkomligare. Då hade man ock kunnat handla med bättre grace och med lämpa komma till dethronisationen. Det måste nu väntas på polackarnes resolution, efter vi hafva något hastigt upptäckt dem vår», — skrifver Åkerhjelm till M. Vellingk, 28 Sept.

Digitized by Google

som vanligen följde när Carl den tolfte visade sig fullständigt otillgänglig för andras råd.[1])

Fred var den allmänna önskan i Sverige. Den åldrige Bengt Oxenstjerna, allt mera sjuklig, betraktade ställningen med växande bekymmer: statsmän, som eljest hade sins emellan mycket olika uppfattning, voro enige i detta stycke. Deras tankar uttryckte sig i det yttrandet: »nu sedan H. M. tagit så ärofulla revanger på sina fiender, vore rätta tiden att sluta med konungen i Polen och med czaren, eller med endera.»[2]) Djupt kände de ögonblickets vigt och insågo huru angeläget det var att rätt begagna det. Till Polen och Litthauen önskade de, att inga fordringar skulle ställas annat än på ersättning för det förflutna, och ansågo mycket betänkligt att öfverskrida Polens gräns, än betänkligare all inblandning i detta lands inre stridigheter.[3])

För öfverskridandet af den polska gränsen hade Carl den tolfte sjelf rest ett hinder, då han gifvit tillkänna, att han först ville inhemta republikens svar på framställningen om konung Augusts afsättning, och dertill kom nödvändigheten att starkare be-

[1]) »Hvad skall jag skrifva? Alla raisonnements stadna för mig, här är ej annat än bedja Gud och låta basa för väder och vind». Åkerhjelm i Sept.

[2]) Anteckningar i kansliet. Stockholm 24 Sept. 1701.

[3]) »Vore mycket betänkligt gå öfver Curländska gränsen. Mycket delicat vore att blanda sig i Polackarnes inre strider; då förlika sig partierna mot oss. Bättre är på godt sätt stifta enighet emellan dem, med vilkor att de stäcka på sin konung. Jag ser att herr generallöjtnanten menar, att det är en delicat sak att via facti blanda sig i litthauiska stridigheterna och intrigerna. Det tror jag ock fullkomligen». Åkerhjelm till M. Vellingk.

Digitized by Google

fästa svenska herraväldet i Kurland. Sålunda ställdes härens marsch längs åt gränsen, med syfte att nå kusttrakterna och Libau.

Deremot drojde det icke länge innan anledningar visade sig, som lockade till en småningom växande inblandning i de litthauiske stores strider. Det inbördes kriget mellan dem stod redan i full låga. Oginskis soldater hade till hämd för en massaker, som Sapiehas underhafvande gjort på två kompanier af deras folk, nedhuggit 1,500 af Sapiehas väpnade bönder, ehuru desse nedlagt gevär. En ung Sapieha hade blifvit nedgjord af den förbittrade adeln.

Det underlägsna partiet tog nu sin tillflykt till den främmande härföraren. Den litthauiske storfältherren Casimir Sapieha begärde genom sin son Carl den tolftes skydd för sina gods, hvilka af motpartiet hotades med sköfling.

Den sedermera så långvariga förbindelsen med slägten Sapieha inleddes af prins Jakob Sobieski, hvilken sedan flere år brefvexlat med Carl den tolfte; han införde nu[1]) dessa tillförene så mägtiga, nu förtryckta magnater hos honom med det förord, att de skulle kunna betydligt styrka hans vapen i striden mot konung August; de egde talrika anhängare både i Polen och Litthauen, hvilka väl för ögonblicket höllo sig stilla af fruktan för den polske konungen, men säkert skulle förklara sig, så snart Carl den tolfte tillförsäkrat familjen sitt skydd.

Med stor försigtighet närmade sig de polske ädlingarne till den svenske konungen. Ingen af

[1]) Genom ett bref af 1 Sept.

Digitized by Google

dem infann sig personligen hos honom; icke heller deras yngre fränder, hvilka till honom stälde sina bref; äfven de hade förhinder. Allt framstäldes skriftligen eller genom underordnade ombud, och medan den ene brodren sökte svenskt beskydd, inställde sig den andre, storskattmästaren Bengt Sapieha, på erhållen kallelse i Warschau hos konung August; han kunde ock der skriftligen försäkra honom, att han aldrig »sökt främmande gudar». I Sverige befarade man, att denna mägtiga slägt skulle, efter polackarnes sed, försigtigt hålla sig öfvergången till det andra partiet öppen, och att, om den ifrågasatta förlikningen mellan de stridande i Litthauen kom till stånd, Sapiehernas vänskap för Sverige skulle hastigt kallna.

I början af September emottog Carl den tolfte den af fältherren Sapieha gjorda anhållan. Att hjelpa den nödstälde hade städse legat hans hjerta nära. Lockande syntes honom utsigten att genom sina segerrika krigare kunna hejda ödeläggelsen och tillika vinna mägtiga befrämjare för sina syften i Polen. De vidt utseende följder, som måste uppstå af ett sådant företag att under full fred med republiken inbryta på hennes område och genom främmande vapen söka åstadkomma den inre säkerhet, som landets lagar ej förmådde upprätthålla, kunde icke vara fördolda. Men beslutet fattades utan lång öfverläggning[1]) och verkställigheten följde genast. Under nattens stillhet och på

[1]) »Af förut öfverlagda och fattade consilier tror jag icke, att vi kunna beröma oss, men ögonskenliga äro Guds bistånd och vår kungs tapperhet». Åkerhjelm till M. Vellingk.

Digitized by Google

konungens personliga befallning utryckte under Alexander Hummerhjelm, en äldre officer, som ej sällan varit använd på ströftåg och som kort förut befordrats till öfverste för adelsfanan, 600 ryttare ur svenska lägret för att betäcka Sapiehas gods i Samogitien.[1])

Härmed var det första steget taget; snart drog det efter sig flere. Hummerhjelm fattade posto vid Schauden, en ort ej långt på andra sidan gränsen. Kort derefter sändes öfverstelöjtnant J. A. Meijerfelt med 400 man till Polangen.

Oginskis folk drog sig i förstone tillbaka. Men det var icke svårt att förutse, hurusom den svenska styrkans närvaro på litthauisk jord snart skulle leda till ytterligare förvecklingar. Tre veckor hade icke förgått, förr än Hummerhjelm inberättade, att han ämnade med sin styrka gå fem mil längre in i landet, för att vara närmare Oginskis trupper och bättre kunna gifva akt på hans rörelser. Konungen gillade åtgärden och befalde tillika att inhemta noggranna underrättelser om alla vägar, städer, fästningar, slott, med deras läge och beskaffenhet, som funnos i de närmast belägna provinserna samt att låta upprätta kartor. Samtidigt förfrågade sig Meijerfelt om han, i händelse fienden visade sig stark på de orter, dit Hummerhjelms tåg gick, skulle rycka efter honom längre in i landet; äfven detta bifölls.[2])

Allt djupare in i Samogitien gingo således svenskarnes rörelser. Samtidigt härmed var det som

[1]) Konungen uppsatte sjelf befallningen om denna expedition. Den egenhändiga ordern förvaras ännu i riksarkivet.

[2]) Registr. 25, 26 Sept.

Digitized by Google

de förut vidtagna åtgärderna för hufvudhärens tåg mot Ryssland afstadnade. Efter Hummerhjelms uppbrott ur lägret finner man icke mera någon befallning gifven i detta syfte.

Derefter uppehöll sig konungen någon tid i Grubin, en liten stad med ett slott ej långt från Libau, och besökte ofta denna hamn för att tillse huru befästningsarbetena fortskredo. Först mot slutet af September flyttades högqvarteret till en adelsgård vid namn Würgen tre mil från Libau. Armén förlades i den kringliggande trakten, längs efter den samogitiska gränsen.

Sjukdomar härjade bland trupperna och den tidigt inträffade kölden förbättrade icke tillståndet. Konungen gjorde allt för att tillse regementena och sörjde med rastlös omtanke för allt som kunde främja soldaternas väl. Sjelf gick han i spetsen när det gälde att uthärda mödor eller trotsa kölden. Äfven sedan den stränga väderleken inbrutit, ville han icke inflytta i något hus, utan bodde, under det större delen af armén inrättade sig i jordkojor,[1]) fortfarande i sitt tält, hvilket, när kölden tilltog, omflätades med halm och värmdes med glödgade kulor.

Den lekfullhet, som förut visat sig hos Carl den tolfte, var ännu icke försvunnen hos den berömde fältherren och segraren. Han roade sig icke sällan att jemte hertigen af Holstein och prinsen af Gotha med snöbollar och granater af kort belägra sina generaler i deras bostäder, och hans högsta nöje var att slå ut fönsterna för dem. En dag lem-

[1]) Reg. 6 Okt.

Digitized by Google

nades honom en skämtsam supplik af en glasmästare, som anhöll att få ständig anställning vid hofvet för att laga sönderslagna rutor.

Bekymren för härens underhåll voro stora. Penningebristen tryckte fortfarande. Från det ena regementet efter det andra inberättades, att dess beklädnad var försliten, och det just nu, då vintern tillstundade. Inga medel funnos för inköp af nödigt kläde; omsorgen derom lades på statskontoret. Likaså började bristen på krigsdugligt manskap för att fylla lederna efter de afgångne redan blifva känbar.

Kardinalens svar lät emellertid vänta på sig; otålig deröfver, aflät Carl den tolfte i September till denne mägtige rådsherre ett nytt bref, hvari han upprepade sitt förra yrkande. De polska landtdagarnes hållning hade icke varit utan inflytande på kardinalens tänkesätt. Samtidigt gjordes från konung Augusts sida de största ansträngningar för att genom erbjudna fördelar vinna hans benägenhet. Ändtligen, den 12 Oktober, fick konung Carl mottaga Radziejowskis svar, i hvilket han, med en blandning af artiga och allvarsamma ordasätt, ännu starkare än förut yrkade på utrymmandet af republikens område, sedan konung August nu dragit sina sachsiska trupper ur Polen. Dethronisationen tillbakavisade han alldeles.

Vid den brytning, som sålunda syntes hota, slumrade icke den utländska diplomatien. Det var ej endast ur Sveriges eget inre som maningar till fred kommo, genom statsmännens framställningar, genom landets tillstånd, som talade ännu högre än dessa, genom nöden i statens finanser, genom svårig-

Digitized by Google

heten att uppsätta nytt krigsfolk. Äfven från andra magter ställdes samma uppmaning till konung Carl och, ehuru eljes under olika förhållanden för hvarje magt, med en sällspord samstämmighet i hufvudsaken. Frankrike, kejsaren, England och Holland voro häri alla af samma tanke: och Sveriges båda motståndare, konungen af Polen så väl som czaren, gåfvo å sin sida till känna att de voro villige att sluta fred.

Konung August hade tidigt fått sina ögon öppnade för vådorna af det misstag han begått genom det illa förberedda krigsföretaget mot Sverige. Han hade redan före slaget vid Düna velat en förlikning; ännu mera önskade han den efter detta följdrika nederlag. Genom det holländska sändebudet baron Kranenburg, genom Frankrikes ambassadör hos Carl den tolfte, genom konungen i Danmark sökte han fred med Sverige.

I Ryssland följde närmast efter slaget vid Düna en tid af stor ovisshet. Czaren fälde väl ej modet såsom konung August, men han vredgades på denne sin bundsförvandt, på befälhafvaren öfver de ryska hjelptrupperna vid Düna, Repnin, på konungen i Danmark. Han kände hela krigsbördan falla på sig och var benägen för fred. Fredsmedlingen anförtrodde han åt den nye konungen i Preussen, hvilken redan tidigare på året erbjudit sig att öfvertaga detta värf. Det preussiska sändebudet Printz afreste i början af September från Moskwa med fullmagt af czaren för detta uppdrag. »Om icke Sverige lemnar antagliga fredsvilkor, vill man fortsätta kriget», skrifver danska sändebudet i Ryss-

Digitized by Google

land, »men jag vill icke gå i god för, att ej czar Peter i harmen går in på hvad helst som erbjudes, för att vara den förste som sluter fred».

»En fördelaktigare ställning för att göra fred har icke funnits för konungen i Sverige», skref Ludvig den fjortonde till sitt sändebud[1]), och alldeles samma omdöme yttrade konung Ludvigs store motståndare, Vilhelm den tredje af England, i bref till Carl den tolfte sjelf.

Polens och Rysslands fredsanbud understöddes sålunda af Europas mest betydande magter. Dessa ordnade sig för öfrigt just vid denna tid till strid mot hvarandra. Genom den stora alliansen i Haag (7 September 1701) vann motståndet mot Frankrikes vidt utseende planer en större fasthet, och redan dessförinnan hade de första krigsrörelserna börjat i Italien. För ingen af de stridande magterna kunde det vara likgiltigt på hvilkendera sidan en för sin krigiska styrka så ansedd stat som Sverige skulle ställa sig. Då den ena efter den andra af deras gesandter anmälde sig hos Carl den tolfte för att medla fred, tänkte de sig, hvar och en, att Sverige sedermera skulle uppträda till dess fördel.

Konungen i Frankrike, som, efter hvad vi nämnt, någon tid förut öfvergifvit tanken på fredsmedling i norden, hade nu åter ändrat mening. Han önskade att Carl den tolfte skulle sluta fred med Polen för att sålunda få fria händer till att antingen ingå förbund med Frankrike för gemensamt krig[2]),

[1]) 21 Juli 1701.
[2]) En »traité d' action».

Digitized by Google

eller, om detta ej kunde ske, åtminstone lofva att icke lemna till de allierade några af sina trupper.

Det franska hofvet använde, såsom alltid, de verksammaste medel att vinna sitt mål. På Carl den tolfte ville det inverka i främsta rummet genom hertigen af Holstein. Detta tycktes vara den säkraste utväg som, vid Carl den tolftes kända tillgifvenhet för sin unge svåger, kunde väljas. Det lyckades ock verkligen att genom baron Mauritz Vellingk, som af gammalt var Frankrike tillgifven, vinna den holsteinske fursten. Oaktadt han väsentligen genom sjömagternas medverkan nyss återvunnit sitt land, lyssnade han likväl nu till Frankrikes förföriska anbud[1]) om fördelar för framtiden och bemödade sig att förmå konung Carl, hos hvilken han kort efter slaget vid Düna inträffat, att lyssna till Frankrikes framställningar. Men detta lyckades honom icke. Hertigen återvände i November till Stockholm utan att hafva kunnat uppfylla någon af konung Ludvigs önskningar.

Derjemte gjorde Ludvig den fjortonde löften om ansenliga summor till Piper för att Sverige skulle bifalla. Men äfven detta slog felt. Piper syntes i förstone mottaga anbudet, men i det afgörande ögonblicket blef det af honom med stor bestämdhet tillbakavisadt.[2])

[1]) Det utfäste månatliga subsidier, hvilkas utbetalning ock verkligen började.

[2]) I början af December ville Ludvig den fjortonde, om den svenske konungen ingick förbund med Frankrike, göra Piper en skänk af 50,000 livres. Till bevis huru väl underrättade kabinetten denna tid voro om hvarandras företag, må nämnas, att icke allenast den franska öfverenskommelsen med hertigen af Holstein genast blef känd i Holland, utan rådspensio-

Digitized by Google

Grefve Guiscard, Ludvig den fjortondes sändebud, hade allt sedan öfvergången öfver Düna förgäfves anhållit om företräde för Carl den tolfte. Nu återkallad till Frankrike, måste han mot slutet af September afresa utan att hafva fått sin önskan uppfyld[1]). Hans efterträdare, markisen af Bonac, var visserligen lyckligare i så måtto, att han verkligen blef mottagen af konung Carl under hans vistande på Würgen, men utan all frukt för de diplomatiska förhållandena. Beskrifningen på detta hans företräde är karakteristisk. Ambassadören ankom till konungens residens ridande, af det skäl att Carl den tolfte icke medhade några vagnar. Han infördes i konungens rum och höll till honom ett prydligt tal: men Carl den tolfte svarade derpå icke ett enda ord.[2])

Kejsarens minister, grefve Wels, uppehöll sig först i Reval och sedermera i Riga. Han hade länge sökt medla freden med konung August. Nu erhöll han i början af September, genom konungen i Preussen, fullmagt att tala för fred äfven med czaren. Han meddelade detta till Piper, men hade ännu i medlet af November icke erhållit något svar. När detta slutligen gafs, var innehållet, att tiderna ej vore så beskaffade, att konungen af Sverige kunde vara benägen till fred med czaren.[3])

nären Heinsius kunde efter några veckors förlopp för Lillieroot berätta den franske gesandtens enskilda samtal med Piper alldeles så som denne diplomat sjelf redogjort för dem till sin konung.

[1]) »Cette cour est encore plus sauvage que le pays qu'elle habite», skref han i vredesmod i ett af sina sista bref.

[2]) Bonacs bref till Ludvig XIV.

[3]) Härom skrifver Åkerhjelm: »Detta är som ville man säga, att man vill hafva krig och ej fred. Om man blott velat und-

Digitized by Google

Preussens utskickade Printz infann sig kort derefter i svenska högqvarterets närhet, för att utföra det uppdrag han erhållit af czaren. Han anmälde likaledes sin afsigt hos Piper, men erhöll snart hans svar, att konungen icke kunde mottaga honom, och afreste i November med oförrättadt ärende[1]). Alla de särskilda försöken hade sålunda haft enahanda utgång.

Ännu var Haag en medelpunkt för den europeiska politiken. På dess penningemarknad var ock den bästa utsigten att erhålla ett lån, hvaraf Sverige var i särdeles stort behof.

I båda dessa hänseenden hade Lillieroot länge varit verksam, ehuru utan synnerlig framgång. Vid det fördelaktiga intryck, som väcktes af segerbudskapet från Düna, iakttog han tillfället att föreslå rådspensionären en närmare underhandling. Omständigheterna voro gynnande. De allierades stora syfte var att af de magter, som icke voro invecklade i spanska successionsstriden, erhålla förstärkning för sina härar; något säkrare medel att vinna deras välvilja fans icke än att medgifva en sådan, och det begagnades af Preussen, så väl som af Danmark och Polen. Men ännu mera begärliga voro Sveriges trupper. Man gjorde icke anspråk på att erhålla inhemskt svenskt folk: endast man kunde få några af de tyska regementena, var man belåten: det var ändå en del af Sveriges krigsmagt;

vika kejsarens mediation, hade svaret kunnat något annorlunda inrättas. Men jag märker väl hvem som har det dikterat; derför håller jag det ock för godt.» Till Cederhjelm 31 Jan. 1702.

[1]) Engsö arkiv.

Digitized by Google

för de erhållna subsidierna kunde sedan den svenska regeringen med lätthet värfva nytt folk. Men konung Carl å sin sida, utan att inlåta sig härpå, fordrade i stället af sina bundsförvandter hjelp enligt fördragen; om Holland icke kunde lemna denna hjelp i manskap eller skepp, borde den gifvas i penningar.

Underrättelsen om Carl den tolftes ofvan omtalta, märkliga bref till polska republiken väckte i Haag den största oro, så väl hos det svenska sändebudet som hos de holländska statsmännen. Det togs såsom ett bevis, att den svenske konungen var främmande för alla fredliga tankar. Lillieroot, som genast fattade det ökade penningebehof, hvari Sverige vid sådant förhållande sannolikt skulle råka, dref nu på eget bevåg än starkare den föreslagna underhandlingen, och det lyckades honom verkligen att i början af Oktober afsluta en akt, genom hvilken generalstaterna förbundo sig att i kraft af sin förbundspligt betala 200,000 Rdr samt tillika lemna sin garanti för det lån af 300,000 Rdr, som svenska regeringen var sinnad upptaga af enskilda personer i Holland. Deremot förklarade sig Sverige genom denna akt villigt att träda i underhandling om närmare förbund och äfven om öfverlåtelse af trupper till Holland.

Lillieroot anhöll på det högsta, att denna af honom ingångna öfverenskommelse måtte utan uppskof vinna konungens bekräftelse. Samtidigt gaf äfven England en undsättning i kraft af fördragen: den bestod väl icke i reda penningar, men i krut och kläde för arméns behof.[1])

[1]) Värdet uppskattades till 100,000 Rdr.

Digitized by Google

Redan i Juli, under den tiden som förflöt mellan slaget vid Düna och brefvet till polska republiken, hade konungen gifvit Lillieroot tillåtelse att lemna utsigt till truppers öfverlemnande åt Holland.[1]) Men derefter hade denne Sveriges minister icke på tre månader fått någon meddelelse från sitt hof.

Ändtligen, efter lång väntan, erhöll äfven Kranenburg på Würgen företräde för konung Carl. Han framlemnade ett två månader gammalt bref från generalstaterna, hvari de ursäktade sig att de, sjelfve invecklade i krig, ej kunde lemna hjelp enligt fördragen och anhöllo om svenska trupper. Konungen svarade sändebudet skriftligen och helt kort, att han gifvit Lillieroot fullmagt att underhandla. Först borde likväl generalstaterna fullgöra hvad som enligt redan afslutade fördrag ålåg dem, innan fråga kunde blifva om nya förbindelser. Men Lillieroot fick tillika förnyad befallning, att »ej betaga dem hoppet» om erhållande af trupper.

När denna befallning gafs,[2]) var den ofvan nämnda afhandlingen redan ingången, hvilken den var ämnad att framkalla. Också blef den ifrågavarande akten genast[3]) ratificerad af Carl den tolfte och Lillieroot tillika bemyndigad att träda i vidare underhandling med sjömagterna i fråga om ömsesidig hjelp.

[1]) »Styrken dem i den tanken, att vi äre redobogne understöda dem med trupper. Men det är oss svårt, om ej omöjligt, i år. Derför utdragen på tiden, så att vi icke må vara bundna, om vi sjelfve behöfve dem nästa år.» Till Lillieroot, Kleinbarbern 22 Juli 1701. Utrikes concept.

[2]) Den 11 Okt.

[3]) Den 2 Nov.

Digitized by Google

Men angående den angelägenhet, hvarpå Sveriges hela politiska ställning hvilade, nemligen freds afslutande med Polen, nämndes till Kranenburg icke ett ord. Allt lifligare blef sjömagternas åstundan, att då de sågo sig sjelfva i begrepp att invecklas i ett efter allt utseende långvarigt krig, stridslågan icke äfven i norden måtte uppblossa än starkare. Man kunde redan förutse, att Vilhelm den tredjes lifstid icke skulle blifva lång: klart framstod behofvet att efter hans frånfälle ega en fältherre, som i den stora striden kunde bjuda de franska härarne spetsen, och ofta lät man det svenska sändebudet höra, att blickarne i detta hänseende voro fästa på den unge segraren vid Düna.

Konung Vilhelm sjelf hyste för Carl den tolfte en personlig benägenhet. Ehuru eljest karg på beröm, utlät han sig vid alla tillfällen om honom på det mest fördelaktiga sätt.[1]) Ett sista försök att böja Carl den tolftes sinne till fred gjordes, då konung Vilhelm sjelf till honom aflät ett bref, i hvilket han, i en äldre väns ton, påminde honom, huru det är den vises sak att iakttaga måtta, och på det enträgnaste uppmanade honom att sluta fred: han stode nu i den ställning att han kunde föreskrifva vilkor, och för Europas allmänna bästa vore ett sådant steg af högsta vigt.

---

[1]) Lillieroot, som var synnerligen väl anskrifven hos Vilhelm den tredje och ofta af honom kallades till samtal om politiska ämnen i allmänhet, skrifver: »det är otroligt, huru högt konungen af England skattar Hans K. M:t. Och eftersom han ej är rund på sina loford, så måste man förundra sig öfver dem, hvilka han vid alla tillfällen gifver H. M.» Till Piper 9 Nov. 1701.

Digitized by Google

Men alla dessa från så olika håll kommande framställningar studsade tillbaka såsom emot en klippa. Mot de svenska statsmännens rådslag, mot alla de skäl, som hemtades ur landets inre tillstånd, mot de främmande regeringarnes sammanstämmande råd stod Carl den tolfte ensam orubblig, obeveklig. Alla uppmaningar till fred mötte han antingen med tystnad eller med ett förnyadt uttalande af sin en gång fattade föresats, i hvilken någon ändring icke kunde ifrågakomma. Man förvånas öfver karaktersstyrkan hos den nittonårige yngling, som kände sig i stånd att ensam motstå nästan en verldsdel, på samma gång som man måste beklaga de lidanden fäderneslandet i följd af detta olyckliga beslut hade att genomgå.

Men det var icke nog med att konungen var obenägen att lyssna till de främmande diplomaternas framställningar: han visade äfven sjelfva sändebuden ifrån sig och förbjöd dem, så länge kriget varade, allt vidare tillträde till hans person.

Så blef allt mer och mer lägret hans verld; der utvecklade han sin beundransvärda kraft, men i dess lif uppgick ock väsentligen hans verksamhet. —

Digitized by Google

ANDRA KAPITLET.

Svenska hären inbryter i Litthauen. Möte med bröderna Sapieha. Marscher och underhandlingar.

Den svenska hufvudarmén erhöll i November förstärkningar från Sverige. I Libau utskeppades det norra skånska ryttareregementet och två andra regementen, i Riga rekryter för att fylla luckorna i arméns olika afdelningar. I en svår storm gingo flera transportfartyg och ett af örlogsskeppen förlorade.

Hvad man hade kunnat förutse, inträffade inom kort. De svenska truppafdelningarnes närvaro på litthauiskt område föranledde allt flere vapenskiften. Oginskis folk inskränkte sig snart nog icke till försvar. De började oroa svenskarne i deras qvarter och gingo till vedergällning äfven in i Kurland, der de öfvade fiendtligheter mot spridda skaror af svenskar.

Under sådana omständigheter kunde man icke vänta stor frukt af den framställning, som deputerade från Samogitien gjorde hos Carl den tolfte, om krigets aflägsnande från deras gränser. De af-

Digitized by Google

färdades med vänliga uttryck, men de verkliga förhållandena talade starkare än ord.

Äfven storskattmästaren Sapieha, fältherrens broder, anhöll nu hos den svenske konungen om skydd för sina gods. Ingendera af dem hade ännu visat sig hos Carl den tolfte. Allt enträgnare blefvo dessa framställningar, i samma mån som de inre striderna blefvo bittrare; men konungen började nu vid sitt bifall fästa det vilkoret, att Sapieherna skulle bestämdt förklara sig villiga att medverka till konung Augusts afsättning.[1]) Denna föresats slog allt djupare rot i konung Carls sinne, till dess den slutligen blef bestämmande för alla hans handlingar.

Mot slutet af November lemnade hertigen af Holstein lägret, för att norr om botniska viken återvända till Sverige. Att inga större krigsrörelser då voro afsedda, är sannolikt.

Men Oginski, som för en tid vikit undan, återkom förstärkt; han började att våldsamt plundra de Sapiehiska godsen — och från dessas förvaltare ingingo till svenska lägret de mest klagande böner om hjelp. Fyrahundra man af gardet befaldes då tåga Hummerhjelm till undsättning.

Allt sedan öfvergången öfver Düna hade Carl den tolfte icke varit i vapenskifte. Stridens närhet

[1]) En utskickad från fältherren Sapieha hade af Meijerfelt begärt att han skulle rycka längre in i landet. Det bifölls af konungen med följande ord: »Försäkra furstens utskickade, att vi ej läre undfalla hans herre med hjelp, *så vida han slår sig till vårt parti.* I kunnen såsom af Er sjelf låta förmärka, att oss vore ej obehagligt, om fältherren ville närmare förklara sig, huruvida han är sinnad att biträda oss mot konungen i Polen att hjelpa till dess dethronisation, *som måste ske.*» Till Meijerfelt 15 Nov. 1701.

Digitized by Google

drog honom: och genom ett af dessa plötsliga beslut, som hos honom så ofta framträda, bestämde konungen sig för att lemna sin här och sjelf följa detta utskickade parti. För att befria sig från alla invändningar bröt han upp hemligt om natten[1]). Hela partiet sattes på slädar och tåget gick snabbt in i det inre af Samogitien, utan föregående rekognosering, utan munförråd samt med otillräcklig ammunition; för att hålla sin väg obekant, bytte konungen ofta om vägvisare. Han nådde så Hummerhjelm, med hvilken Meijerfelt fått befallning att förena sig. Men Oginski, hvilken det varit afsedt att tillintetgöra, hade fått kunskap om den svenska styrkans annalkande och befans hafva hastigt dragit sig undan.

Nu stod Carl den tolfte vid en skiljeväg: han kunde hafva lemnat den utryckta förstärkningen hos Hummerhjelm för att ytterligare trygga godsen: han kunde ock hafva sändt sina trupper att söka Oginski. Men han valde intetdera; törstande efter bragder, beslöt han, icke nöjd med att skydda de Sapiehiska godsen, att sjelf förfölja och nedgöra den litthauiska häreu; ingen af generalerna hade konungen hos sig, ingen af kansliet. Han lemnade fotfolket qvar och drog med rytteriet hastigt söder ut. Han upphann ock verkligen Oginskis eftertrupp vid den lilla staden Triski. Der lät han sitt folk hvila öfver natten, befalde sadla af och tog sitt högqvarter i en adelsgård strax utanför staden: inga poster eller patruller fingo utställas, endast en vakt på torget. Svenskarne hade begynt gå till hvila, då Oginski, som det sades, 2,000 man stark,

[1]) 1 Dec.

Digitized by Google

hastigt återkom. Hans folk inträngde, utan att finna motstånd, i staden, började tända eld på husen och hade inom några ögonblick besatt torget. Först ett larmskott och sedan en salfva af fienden väckte svenskarne. Halfklädde hastade de, allt efter som de hunno, till torget och begynte sammandrabba med fienden. Så tumlade de om i månskenet tills allt flere tillkommo: en timme varade striden. Konungen, som med sitt följe ännu icke gått till sängs, var snart den främste i elden: ändtligen, när svenska styrkan hunnit samlas, flydde fienden.[1])

Under detta Carl den tolftes äfventyr, hvad gjorde hans generaler? Huru tillgick det vid armén? Bestörtningen i lägret efter hans försvinnande var stor. Ingen viste hvar kungen var. Ändtligen den 8 December kom underrättelsen om den nattliga striden i Triski. Den fylde sinnena med häpnad och oro. Att konungen sväfvade i den största fara, var klart. Piper rådgjorde med några af generalerna, och det beslöts, att grefve Arvid Horn med en del af drabanterna och 500 ryttare skulle genast rycka ut och stöta till konungen, om hvilkens afsigter man var fullkomligt okunnig.

Men att hinna Carl den tolfte var icke det lättaste. Han jagade ständigt allt längre söder ut, med den flyende fienden framför sig. Väglaget var ytterst dåligt och vädret det sämsta. Chelm, en stad som tillhörde Oginskis anhängare, lät konungen sköfla och lägga i aska. Den 16 December stod han med sin lilla hop i Keidan, tjugufyra svenska mil från Libau. Två dagar förut hade

[1]) Major Hans Siegroths bref, Triski 7 Dec.

Digitized by Google

Oginski med sjutton fanor i fullt sporrstreck flytt genom staden.

Horn följde efter konungen så snabbt som möjligt. Hans brefvexling med Piper förråder den plågsammaste oro öfver konungens företag att med en ringa styrka aflägsna sig så långt från sin armé.[1])

Tre starka ryttareskaror jagade sålunda efter hvarandra genom det skogfylda landet. Städer och byar voro öfvergifna; invånarne, förvånade och skrämda, hade flytt: larm gjordes öfverallt. Kossaker ilade norr ut för att uppbåda adel och bönder till motvärn, afskära svenskarne från deras hufvudstyrka och fånga dem.

På andra sidan Keidan fick Carl den tolfte underrättelse, att Oginski med sina trupper stod i landets hufvudort, Kowno vid floden Niemen. Natten derpå bröt konungen upp med sina ryttare och kom tidigt följande morgon till Kowno; men det ihållande blidvädret hade upplossat isen öfver strömmen, och det behöfdes tid att ordna farkoster för flodöfvergången. Sålunda fick Oginski åter försprång och gick vidare undan till Wilna.

Under tiden stod all regering stilla. Icke allenast hären saknade sin högsta ledning, utan de mångfaldiga framställningar och förfrågningar, som från alla håll inkommo, ifrån Sverige äfvensom från befälhafvarne i de hotade provinserna, kunde icke besvaras. I fältkansliet uppsattes väl dag för dag

[1]) »Hade man vetat att H. M. tagit sig detta råd före (att gå vidare in i landet) så hade det varit väl, att jag haft mera trupper med mig», skrifver Horn till Piper från Calvaria den 15 December.

Digitized by Google

förslag till svar, men dessa måste vänta på godkännande och underskrift. En växande oro bemägtigade sig, allt som konungens frånvaro förlängdes, så väl kansliets embetsmän som härens befälhafvare, och det så mycket mera som armén befann sig i en kritisk belägenhet. Förråden voro förtärda: hären led af den svåraste brist; den kunde icke stå qvar i sin ställning. Ändtligen, då ryttériets hästar icke på flere dagar fått någon föda, såg sig Piper nödsakad att (den 21 December) sammankalla hela generalitetet för att öfverlägga om hvad som vore att göra, och bestämma huru vida armén skulle sättas i rörelse till annan ort, och till hvilken? Det var nu nära tre veckor sedan man sett konungen. Hvar han befann sig, viste ingen.

Bekymrade, ovisse samlades desse tappre krigare. Den lugne, erfarne Rehnsköld, den liflige Stenbock, den betänksamme Stuart, Spens, Mörner och flere möttes under ovanliga omständigheter. Den ungdomliga ledning, hvilken de voro vane att följa, saknades helt och hållet; de måste på egen hand fatta beslut.

Förlägenheten var ej ringa. Skulle man våga förändra arméns ställning utan konungens befallning eller vetskap? Och om nöden gjorde detta till en lag, hvart skulle man föra den? Tiden var rikligen inne att gå i vinterqvarter och en plan dertill var redan uppgjord af Stuart. Men denna plan afsåg att förlägga regementena längre *norr ut* i Kurland omkring Goldingen ej långt från Windau, emedan tillgångarne på lifsmedel på denna ort voro

Digitized by Google

störst: men var ett sådant steg rådligt nu, sedan konungen inträngt i Litthauen, och befann sig långt i söder? Kunde man föra regementena tio, kanske tjugu mil längre bort åt en annan sida, i händelse han behöfde en hastig undsättning? Ville man åter *icke* följa den uppgjorda planen, hvart skulle man vända sig? Skulle man gå öfver gränsen och taga vinterqvarter i Litthauen? Ett sådant steg var efter generalernas enhälliga mening högst betänkligt, emedan det otvifvelaktigt skulle af polska republiken anses som ett fredsbrott, och just det viste man vara konung Augusts ifrigaste önskan att inveckla republiken i kriget mot Sverige.

Beslutet blef, att då, efter anställda beräkningar, hären kunde stå qvar i sin nu varande ställning till den 2 Januari, detta skulle inberättas till konungen: men om han icke före den dagen hade återkommit eller gifvit sin vilja till känna, så skulle armén gå i vinterqvarter längs litthauiska gränsen. Ett förslag uppgjordes på denna grundval och tillsändes konungen med enträgen anhållan, att han måtte före den nämnda tiden återvända till lägret.[1])

Samtidigt stälde Horn, hvilken nu framträngt så långt att endast ett afstånd af några mil skilde honom från konungen och hvilken ansågs vara bland dem, som mest förmådde inverka på Carl den tolfte, till honom ett bref, deri han i de mest bevekande ordalag bönföll, att konungen måtte återvända[2]) till sin här.

---

[1]) Inrikes registratur.

[2]) Horn till Piper 24 December. Af Nordbergs framställning får man det intrycket som skulle Horn mött konungen först

Digitized by Google

Efter all anledning verkade dessa framställningar från lägret och från Horn i förening derhän, att konungen nu beslöt uppgifva förföljandet af Oginski och från Kowno vända tillbaka till armén. Men han återförde icke de trupper, som inträngt så djupt in i landet, utan dessa ställdes qvar i nejden af Kowno, och konungen företog, blott med ett ringa följe, den mer än trettio mil långa färden genom ett af fiendtliga ströfpartier och en orolig befolkning uppfyldt land, såsom hade det varit en lustridt. När man gjorde honom föreställningar om det äfventyrliga af en sådan färd, svarade han endast, att då han var sjelf tionde, vågade ingen anfalla honom[1]). Han anlände ock lyckligen (den 30 December) till lägret.

Man kan lätt föreställa sig med hvilken glädje armén helsade hans återkomst. Icke mindre glad var stämningen i Stockholm[2]), der stora bekymmer herskat öfver konungens långa frånvaro. Men på främmande magter gjorde hans äfventyr ett djupt och varaktigt intryck. Detta vågsamma företag, genom hvilket han likasom slog an tonen till sin krigföring i Polen, förringade förtroendet till Sveriges politik. Man tänkte: om konung Carl stupar

på hans återväg och i svenska lägrets närhet, men Horns egna bref visa, att han långt förut gick öfver gränsen och oupphörligt följde efter konungen, allt längre in i Samogitien.

[1]) »Alla de tidender vi ha fått, håller H. M. för lappri». Horn till Piper 26 Dec.

[2]) »Många lustiga glas lära tömas i afton,» skrifver Åkerhjelm den 10 Jan. »Gud vet hvart H. M. har ärnat sig. Folket säger, han går till Warschau att hålla riksdag med konung August».

Digitized by Google

— och huru lätt kan icke det inträffa — är man väl förvissad att hans efterträdare, hvem det än må blifva, följer samma politiska grundsatser som han?

På en hel månad hade konungen icke gifvit någon befallning, vare sig till armén eller till myndigheterna i hemlandet. Två märkliga underrättelser mötte honom vid hans återkomst, sins emellan mycket olika. Den ena var, att Dünamünde redan den 11 December kapitulerat, hvarvid ett vackert förråd af artilleri, icke mindre än åttio kanoner, fallit i svenskarnes händer; den andra bådade generalmajor Schlippenbachs samma dag som konungen anlände till lägret, lidna nederlag vid Erastfehr[1]), mot en flerdubbelt öfverlägsen rysk styrka, hvarefter ryssarne härjande utbredde sig i Lifland. Deruti öfverensstämde båda dessa underrättelser att de syntes egnade att vända tankarne från ett krig i Polen; ty med Dünamünde var det förlorade svenska området fullständigt återeröfradt, och konung August hade icke mera någon fast plats, som kunde gifva stöd åt hans härsmagt, om

[1]) Denna olycka förringade icke de goda tankar, konungen hade om Schlippenbach. Han skrifver till honom: »Ehuru utgången ej varit så lycklig som er anstalt god och officerarne tappre, så lefve vi i det fasta hopp, att I läreu betala dem», — men till D'Albedyhl, som tagit Dünamünde: »Vi förnimme öfver all förmodan hurusom I hafven understått eder ingå capitulation med sachsiske öfversten Canitz och kunne ej undgå att deröfver betyga eder vårt missnöje, helst eder ej okunnigt var, huru vi strax efter öfvergången öfver Düna läto säga honom, att om han ej strax öfverandtvardade fästningen, vi skulle hålla honom för en rebell, som aldrig kunde förvänta capitulation. Vi vilje låta bero; dock blifven I åtvarnade att ej något slikt utan våre expresse order att committera, så kärt eder är att undvika hårdt ansvar». 1 Jan. 1702, Reg.

Digitized by Google

den på dessa orter samlades; ryssarnes seger-åter innebar en påminnelse att snart drifva deras ständigt förnyade anfall på det svenska området tillbaka.

Denna tanke gjorde sig ock gällande så väl hemma[1]) som i lägret. Generalerna förelade konungen två planer till härens förläggande i vinterqvarter: den ena afsåg trakten omkring Goldingen, den andra orterna vid gränsen; men Carl den tolfte gillade ingendera. Han ville föra hären in i Litthauen. Piper afstyrkte enträget denna åtgärd[2]), likasom generalerna förut funnit den oråd-lig. De lyckades verkligen så till vida, att konungen åtnöjde sig med att sända fem regementen öfver gränsen för att underhålla förbindelsen med Hummerhjelm; de öfriga fingo befallning att gå i vinterqvarter norr ut omkring Goldingen och de började i följd deraf inrätta sig, med utsigt till en lugn vinter. Man hoppades till och med att de trupper, som blifvit framskjutna så långt i det inre af Samogitien, skulle återkallas till armén[3]).

---

[1]) »De tidningar som om ryssens infall i Lifland, vår ringa gränsarmés nederlag och fiendens påträngande och ströfverier ingå, lära utan tvifvel göra någon förändring i det man förehaft med en del af arméns uppbrott att gå till Litthauen». Åkerhjelm.

[2]) »De skäl, H. E. Piper anfört mot arméns ingång i Lifland äro solida och måste förtjena än mer uppmärksamhet efter ryssarnes infall. Men alla rådslag och underhandlingar stadna och hela verlden lär förundra sig öfver oss». Åkerhjelm, 28 Jan. 1702.

[3]) »Vi voro så lycklige, att vi fingo konungen åter den 30 December och då contramanderade H. M. vår marsch, som vi ämnade gå i qvarter kring om Goldingen. Som jag tror var H. M. sinnad taga sina vinterqvarter i Litthauen: men så har gref Piper och generallöjtnant Rehnsköld med Guds hjelp

Digitized by Google

Men detta bemödande liknade ett Sisyphus-arbete; den rullande stenen, om det än lyckats föra den ett stycke tillbaka, gick ändock slutligen sin bana utför berget. Carl den tolfte återvände inom kort till sin första tanke och tog det afgörande steget, i det han lät armén rycka in i det Litthauiska området. Huru stora farhågor de svenske statsmännen hyste för ett sådant steg, hafva vi redan omtalat. Generalitetets betänkligheter äro ock i det föregående anförda. Men att eljes inom armén de funnits, som tillstyrkt infallet, är otvifvelaktigt.

Den 6 Januari hade konungen å nyo skrifvit till kardinalen och beklagat sig öfver Oginskis »trolösa uppförande och odrägliga hot», samt tillkännagifvit, att han sändt in i Litthauen så stor styrka som kunde vara tillräcklig att tillbakaslå dem som voro fiendtlige, med löfte tillika att konungen ville genom handling ådagalägga sin erkänsla, derest kardinalen ville på riksdagen medverka till konung Augusts afsättning. Skrifvelser af enahanda innehåll aflätos till Jablonowski och Leczinski. Men redan fyra dagar derefter afgick till kardinalen ett nytt bref, deri konungen meddelade sin afsigt att med en större styrka öka de i Litthauen stående trupperna, för att möta våld med våld och kräfva upprättelse.

---

det detournerat denna gången, och ha vi fått denna natt order, vårt regemente och drabanterne att gå i vinterqvarter den 7 Jan. rätt ner omkring Golding. — Jag tror att de kommenderade i Litthauen snart lära komma till oss igen». C. M. Posse till sin bror, 5 Jan. 1702. Riksark.

Digitized by Google

En del af regementena voro då redan på marsch söder ut: andra hade gått mot norr till sina vinterqvarter omkring Goldingen och konungen begaf sig sjelf till denna ort. Några veckor tillbragte han sålunda efter sin återkomst i stillhet, under hvilken tid han dels fattade beslut i en mängd hvilande mål, hörande till den inre förvaltningen, dels vidtog förberedelser för det stundande fälttåget. Bland annat gafs till reduktionsdeputerade en påminnelse, huru högst angeläget det vore att detta långsamma verk bragtes till slut. Stuart, hvilkens allt mer tilltagande sjuklighet hindrade honom från att längre följa armén, utnämndes till guvernör öfver Kurland, med befallning att lag och rätt skulle skipas på svenska. Det svåra artilleriet lemnades qvar; ett rytteriregemente afsändes till Seelburg, att skydda Sapiehas der i granskapet belägna gods och derjemte underlätta kontributionens indrifvande, emedan de som varit motsträfviga blifvit förstärkta af två Oginskis regementen: öfverste Posse, som fick befälet, befaldes med eld och brand förhärja dessa »rebellers» egendomar.

Den 24 Januari 1702, samtidigt med de sista regementena, bröt konungen upp från Goldingen: en vecka derefter gick deras marsch öfver gränsen.

Så intågade den svenska armén i detta Polen, der den sedermera under skiftande öden i mer än fyra år skulle dväljas. Landet företedde än bördiga slätter, än vidsträckta sumptrakter och skogar. Böndernas boningar voro usla: deremellan såg man understundom ett adligt slott liknande en fästning, eller en liten stad, ej sällan bebodd af judar. Om-

Digitized by Google

ständigheterna voro de mest ofördelaktiga: genom ett inträffadt blidväder hade vägarne blifvit bottenlösa; det fordrades den svenska soldatens hela härdighet och kraft att trotsa mödorna[1]), för att tåget skulle kunna fortgå, och när man den 17 Februari hunnit så långt som till den lilla staden Rosienne, ännu belägen i Samogitien tretton mil på denna sidan om Kowno, måste hären stadna. Afsigten hade varit att föra den fram till Kowno.

Regementena förlades i en vid krets omkring staden och konungen tog sitt högqvarter på ett närbeläget slott, Bielowice, der han förblef till in emot slutet af påföljande månad. Det var en kritisk tid: hvar och en kände den magtpåliggande vigten af de beslut, som skulle fattas[2]).

I Bielowice ankom till högqvarteret den nye sekreteraren i konungens kansli, Olof Hermelin. Han var förut professor i Pernau och hade gjort sig fördelaktigt känd genom den vederläggningsskrift, han författat emot czarens utgångna krigsmanifest. Hermelins ankomst var för fältkansliet en väl behöflig förstärkning; han fann för sig göromål fullt upp: småningom vann han allt större inflytande på ärendena, så att han snart, utan att besitta rangen, kunde anses hafva samma tjenstgöring som en konungens utrikes minister. Han förvärfvade

---

[1]) »Hvad för en marsch vi hafva utstått, vet Gud. Orenligheten har stått soldaterna midt på benet och stundom öfver knäet. Här är ingen som vet H. M:ts desseiner eller hvart vi skola marschera». C. M. Posse.

[2]) »Sakerna stå så, att vi kunna, om Gud vill, snart nog hafva fred på denna sidan: vi kunna ock invecklas i ett långsamt krig». Jos. Cederhjelm till sin bror. Bielowice, 4 Mars.

Digitized by Google

inom kort ett stort anseende bland diplomaterna, så väl för rättsinniga och moget betänkta rådslag som för ett vackert skrifsätt. Ur hans penna flöt den öfverflödande mängd af vidlyftiga statsskrifter angående den följande tidens förhållanden, hvilka framkallades af de polska händelserna, och hvilka han med stor talent, ehuru ofta icke utan inre motvilja, satte på papperet.

Hvilket starkt intryck den svenska härens inbrott på litthauiskt område skulle göra, olika på olika håll, kan man lätt föreställa sig. Underrättelsen mottogs af konung August med bestörtning och oro, af de hemmavarande statsmännen med djupa bekymmer, af czar Peter med den lifligaste glädje[1]).

Under det hären stod stilla afgjorde konungen äfven nu en mängd inrikes ärenden, bland annat åtskilliga reduktionsmål. Liqvidationskommissionen, som skulle hafva upplösts vid 1701 års utgång, men ännu hade så betydande arbeten ofulländade som t. ex. bankens fordringar af statsverket, framlidne riksamiralen Wrangels räkningar o. s. v., fick tillstånd att fortsätta sin verksamhet. Exekutionskommissionen åter, som två år förut verkligen blifvit upplöst, men som icke heller kunnat fullända sina arbeten, hade redan från Würgen erhållit tillåtelse för sina tjenstemän att ännu uppbära lön, dock ej för längre tid än till utgången af 1701, hvarmed allt hvad som återstod skulle vara afslutadt[2]).

[1]) »Oginski är hitkommen för att underrätta om rupturen i Litthauen med svenskarne. Denna ruptur behagar czaren ytterst väl». Danska sändebudet Heins, Moskwa 12 Jan. 1702.

[2]) Reg.

Digitized by Google

För att möta de tryckande finansiella bekymren anlitades alla utvägar. Den allmänna kontribution, som nu i två år utgått, förnyades för år 1702. Staden Riga, som i anseende till belägringen ännu icke kunnat utgöra sin kontribution för år 1699, fick befallning att erlägga den[1]). Landtråden i Estland, hvilka hade besvärat sig deröfver att af landskapet uttagits bidrag som det ej beviljat, fingo till svar, att sådant vore orimliga och obetänksamma inkast: snarare hade de förtjent fiskalens tilltal än skonsmål, »emedan vi hafva magt att påbjuda hvad vi pröfva nödigt till landets defension, utan att taga våra undersåter till råds eller vänta tills adeln skall sådant bevilja». Guvernören i Kurland fick befallning pålägga detta land en »erklecklig summa». Statskontoret hemstälde redan nu, att ett förskott skulle begäras af banken; men som denna nyligen varit i trångmål, fans rådligast att ännu någon tid dröja med en sådan framställning.

Allt efter som konungen trängde djupare in i Samogitien, kände han starkare behofvet att draga till sig alla förstärkningar, som kunde vara att tillgå. Nya värfningar anbefaldes. Tält, munderingar och fältkanoner efterskrefvos.

Invånarne i det främmande landet visade — hvad man knapt kan undra på — i allmänhet en fiendtlig sinnesstämning. Endast med stor svårighet kunde arméns förplägning förses. Öfverste Lagercrona, åt hvilken omsorgerna om den samma voro anförtrodda, förfor dervid med en stränghet, som

[1]) Till någon tröst fick staden och dess gods rättighet till vedhygge på de *kurländska* skogarne. Till Stuart 15 Mars.

Digitized by Google

både af svenskar[1]) och polackar skarpt klandrades. Högljudda klagomål läto snart höra sig. Konungen sökte afhjelpa dessa genom nya föreskrifter, som ordnade provianteringen[2]). Men missnöjet tystnade ej och anklagelserna spridde sig vida omkring, framför allt i Polen, der de af konung August skickligt begagnades för att göra svenskarne förhatliga. Det blef en städse flödande källa till missnöje och missförstånd.

Under den tid Carl den tolfte sålunda befann sig i hvila, timade i vestra Europa en tilldragelse, som för de allmänna politiska förhållandena var egnad att medföra ingripande följder: Konung Vilhelm den tredje gick ur tiden. Han hade kort förut lyckats sammanfoga den stora alliansen mot Frankrike. Framtiden ljusnade för honom; han syntes hafva vägen öppen till det länge eftersträfvade målet: segern öfver Frankrikes bemödande att blifva den förherskande magten i Europa; då kallade honom döden[3]).

[1]) Så t. ex. skrifver Hermelin hem: »Lagercrona synes vara allena, som är capabel att alla dessa anslag, som se så väl ut, kullslå med sin hårdhet och omanerliga sätt att behandla polackarne. Det är underligt att de ej gjort af med honom». 13 Mars 1702.

[2]) Landet indelades i vissa distrikt, efter de regementen som skulle förplägas. Om något distrikt ej mägtade utgöra hvad som var bestämdt, skulle en jemkning ske; de gemene soldaterne skulle då först få sin portion fullt ut: officerarne fingo nöjas med en minskning på sina. Om åter något distrikt erlade mer än som var det ålagdt, så skulle det öfverskjutande ersättas af hela landets kontribution. Allt skulle värderas, och ingenting fick levereras utan att qvittens lemnades. Till alla öfverstar, 27 Febr.

[3]) Han yttrade i sina sista stunder: »Jag har aldrig fruktat döden: tider hafva funnits, då jag önskat den; men nu då

Digitized by Google

Hans bortgång framkallade bland de allierade den största bestörtning och nedslagenhet. Man såg ingen, som kunde träda i hans ställe. Till och med tanken att nedlägga vapnen och öfvergifva hela företaget rörde sig. Någon tid förut hade blickarne icke sällan vändt sig till Carl den tolfte, till den nordiske hjelten, hvars bedrifter spridde så mycken glans, och man hade hyst en förhoppning, att han skulle kunna leda det hela. Sådana tankar hade dock, i den mån Carl den tolfte invecklade sig i de polska angelägenheterna, småningom borttynat[1]).

Dessa förhoppningar utgingo från den förutsättningen, att Sverige skulle biträda den s. k. stora alliansen. I den punkten voro likväl konung Carl och hans rådgifvare ense, att ett sådant steg skulle vara allt för betänkligt, emedan det kunde inveckla Sverige i oberäkneliga svårigheter. Men något svar på den af de allierade gjorda framställningen i denna fråga var ännu icke gifvet. I öfrigt hade konungen svarat bifallande på sjömagternas anbud att använda sina bemödanden för fredens återställande[2]), likasom han medgifvit Lillieroot att underhandla om öfverlåtande af Svenska trupper till dem. Lillieroot, som hade fått en allmän full-

denna stora utsigt öppnar sig framför mig, önskade jag väl att stadna här litet längre».

[1]) Lillieroots bref.

[2]) Detta medgifvande ansågs vara en frukt af Pipers inflytande. »Jag hade ej trott», skrifver Åkerhjelm, »att grefve Piper skulle hafva förmått H. M. att underskrifva svaren till England och Holland, eftersom de gingo ut på officier och negotiation. Grefve Piper bör ha beröm och tack derför. Hvad han yttrat för H. M., att officierna ej böra användas hos konungen af Polen utan hos republiken var öfvermåttan solid.» Till Cederhjelm 4 Febr. 1702.

Digitized by Google

magt att ingå i underhandling angående förbindelsen till ömsesidig hjelp, saknade för öfrigt all instruktion och viste särskildt icke hvad han i hufvudpunkten om trupperna skulle kunna lofva. Han arbetade emellertid, ehuru aldeles på egen hand, oförtrutet i sin underhandling och lyckades bland annat, på grund af sitt anseende hos de holländske statsmännen, att gendrifva den allians, konung August ifrigt sökt vinna med generalstaterna. Med stigande otålighet anhöll Lillieroot i bref på bref om ett svar, som gåfve honom närmare upplysning om konungens afsigter. Ett sådant svar kunde han under de första månaderna af år 1702 icke utverka. En fullständig tystnad iakttogs för en tid af konungen i alla diplomatiska angelägenheter[1]).

Man kan ej frigöra sig från den tanken, att denna tystnad härledde sig icke blott af konungens benägenhet att uteslutande egna sig åt arméns angelägenheter, utan till en del äfven af den spänning, som i de mest magtpåliggande frågor egde rum mellan honom och hans rådgifvare. Carl den

[1]) Men icke blott framställningarne i rent politiska ämnen möttes med tystnad. Äfven på det finansiela området, der nöden var så stor, visade konungen motvilja mot att yttra sig. Redan i Oktober hade Lillieroot inberättat, att ett ansenligt penningelån stod att erhålla, om konungen ville öfversända sin förskrifning. Under den följande tiden påminte han städse och allt ifrigare om nödvändigheten att erhålla denna förskrifning, men den afhördes icke, ehuru redan i Februari »en vacker summa», upphandlad af Lillieroot, låg redo i Amsterdam. Konungen hade i allt lugn hänskjutit till statskontorets yttrande den frågan, huruvida icke förmånligare vilkor borde betingas, och först i början af Maj erhöll Lillieroot den efterlängtade förskrifningen, i hvilken för öfrigt de af holländarne först begärda vilkoren funnos iakttagna.

Digitized by Google

tolfte hade inträngt i Samogitien, lemnande bakom sig det ryska krigets alla faror. Men det var icke bestämdt, huru långt han skulle fördjupa sig i det inre af landet. De svenske statsmännen hyste ännu ett hopp, att konungen skulle kunna förmås att afstå från ett längre inträngande i Polen. De tänkte sig, att då konung August så uppenbart sökte freden och polska republiken visade sig villig att dertill bidraga, Carl den tolfte skulle företaga underhandlingar på den ort, der han nu befann sig, afsluta dem utan att öfverskrida gränsen till det egentliga Litthauen[1]), och sedan vända sig med sin härsmagt öster ut, för att på den genaste vägen öfver Wilna inbryta i Ryssland[2]).

Från kansliet hemma öfversändes förslag till svar på den framställning man väntade att polackarne skulle göra. Grundtanken var, att man skulle af Polen betinga sig ersättning och säkerhet för framtiden, under det man tills vidare behöll Kurland.

Ett motsatt förfarande, d. v. s. att icke inlåta sig i underhandling med republiken, befarades leda till öppet krig med Polen. Och om detta krig utbröt, kunde man med skäl frukta, att äfven Danmark och Preussen skulle anfalla Sverige. Wachschlager, som redan i Januari på befallning infunnit

[1]) Samogitien utgjorde ett starosti för sig med en alldeles egen ställning; det ansågs lika med ett woiwodskap, men räknades icke till det egentliga Litthauen.

[2]) Åkerhjelms och Lillieroots bref. Att Piper delat samma mening, är högst sannolikt. Bengt Oxenstjernas bref omtalas nedanför: det kan anses uttrycka den inom kanslikollegium rådande tanken. Olivekrantz önskade, att »för Guds skuld fred måtte göras med Polen».

Digitized by Google

sig i lägret, var af samma tanke. Han häpnade, då han erfor, att konungen ej var böjd för underhandling.

Under tiden hade i Warschau den stormiga riksdag hållits, som mot slutet af December 1701 tagit sin början. Partiernas vågor voro starkt upprörda; den inre söndringen stegrades än mer af den främmande krigshärens närvaro på republikens jord. Likväl förhandlades ännu om en förlikning. Bröderna Sapicha hade infunnit sig vid riksdagen och det lyckades verkligen att uppgöra en öfverenskommelse, enligt hvilken de skulle återinsättas i besittningen af sina gods och sina embeten. Det hade varit ett stort steg till freden. I anledning af denna förlikning sjöngs ett högtidligt Te Deum, hvilket man såg konungen och kardinalen i den bästa endrägt bevista. Men så snart öfverenskommelsen skulle komma till verkställighet, utbröt oenigheten å nyo. De inre stridigheterna begynte åter, lika bittra som förr, under det den yttre faran kom allt närmare. Redan trodde man sig se svenskarne för Warschaus portar, eller det borgerliga krigets fasor i utbrott. Hög och låg beredde sig att fly: konungen skickade sina dyrbarheter, till och med sina möbler till Sachsen.

Oaktadt de stora ansträngningar August den andre gjorde att vinna anhängare, vare sig genom penningeutdelning eller löften om stora embeten, skilde republiken sin politik från konungens. Riksdagen beslöt att affärda en stor beskickning, för att i dess namn underhandla med Carl den tolfte, anhålla att han måtte draga sina trupper ur landet

Digitized by Google

och erbjuda sin bemedling emellan de båda konungarne.

Kort derefter sprängdes denna oroliga riksdag derigenom att ett landtbåd från Litthauen[1]) begagnade sitt veto.

Derpå följde de fredliga framställningarne, så väl af konung August som af republiken. Konungen var först färdig. Han befann sig i den högsta förlägenhet[2]). Frankrike hade icke velat mottaga hans anbud om förbund, icke heller sjömagterna. Med kejsaren hade det väl lyckats honom att afsluta en allians, men han vågade ej bygga sin säkerhet derpå, utan fortsatte sina bemödanden att erhålla fred med Sverige. Det första budskap, han för detta ändamål afsände, fördes af hans älskarinna, den för sin skönhet berömda grefvinnan Aurora Königsmark. Hon infann sig redan i medlet af Januari i svenska lägret, under förevändning att söka nåd för sin i sachsisk tjenst varande svåger, grefve Carl Lewenhaupt, men hon måste återvända med oförrättadt ärende. Konung Carl ville icke mottaga henne. Sedan riksdagen brutits, afsändes sachsiske kammarherrn Vitzthum med anbud om fred mot stora fördelar för Sverige, och medförande ett egenhändigt bref till Carl den tolfte från konung August, hvari denne förklarade sig villig att gifva all erforderlig upprättelse och att personligen in-

---

[1]) Han namn var Paz. För denna sin handling belönades han af konung Carl med löfte om en summa penningar. Pipers brefvexling.

[2]) »Ännu aldrig hafva sakerna stått så illa för konungen i Polen». Trampe, 7 Febr. 1702.

Digitized by Google

finna sig hos konung Carl för att närmare öfverenskomma.

Efter att först hafva stadnat i den närbelägna staden Rosienne, begaf sig Vitzthum den 21 Febr. ut till det svenska lägret, men sattes strax efter sin ankomst dit, såsom passlös, i fängsligt förvar, hvarvid alla hans papper fråntogos honom[1]). Förvånad öfver detta mottagande, skref han efter flere veckors arrest till grefve Piper, sättande sin ära och sitt lif i pant för att underhandlingen var uppriktigt menad, men förgäfves; han förblef i fängelse till konungens uppbrott, då han affördes till Riga.

Knapt två veckor hade derefter gått, förr än den polska republikens stora beskickning lät bebåda sin ankomst. I förväg för den samma skickades kammarherren von Sacken, hvilken några år förut varit sändebud i Stockholm; hans anhållan var, att ambassaden måtte snart få företräde; som det sades, hade han särskildt i uppdrag att söka förmå Carl den tolfte till ett infall i Sachsen. Konungen syntes i förstone benägen att villfara beskickningens begäran och lofvade gifva den företräde i den ej långt aflägsna staden Kowno.

Polska republiken å sin sida och polska konungen å sin sökte således freden. Med dessa anbud sammanträffade förnyade fredsmäningar från annat håll. Konungens uppbrott från de kurländska

---

[1]) Deribland hans instruktion för det hemliga uppdraget. Han hade bland annat sig ålagdt att söka besticka Piper och Rehnsköld: medförande för detta ändamål vexlar, hvilka efter skedd undersökning till honom återställdes.

Digitized by Google

vinterqvarteren och hans infall i Samogitien hade bland hans rådsherrar i Stockholm väckt mycken oro. Den gamle kanslipresidenten Bengt Oxenstjerna, nu i sitt åttionde år, tolkade dessa tänkesätt i ett bref till konungen[1]), hvilket han ombad Piper att framlemna. I en utförlig framställning sammanförde han der hvad som låg honom på hjertat i fråga om den närvarande ställningen. Klart förutsåg han följderna af ett förlängdt krig i Polen. Dethronisationen vore i hans tanke en allt för öm punkt att vidröra; ingenting kunde vinnas i landområde; med Rysslands magt i ryggen, Danmarks och Preussens hotande fiendskap på sidan skulle konungen intet kunna uträtta. Deremot: vore freden gjord med Polen, så kunde han utan klander göra eröfringar mot Ryssland. Eller ock borde fred slutas med czaren: eljes skulle denne, medan konungen var sysselsatt i Polen, bemägtiga sig de svenska östersjöprovinserna. På konungen berodde det helt och hållet, om landet skulle få fred eller icke; den åldrige kanslipresidenten påminde om Sveriges utblottade tillstånd och bad på det bevekligaste, att konungen måtte bevilja den. Sjelf såg han sin lefnads slut nalkas: detta vore kanske det sista ord, han hade att säga till sin konung: han bönföll om fred. »Eljes», skref han, »ser jag för mig en afgrund».

---

[1]) Af den 5 Mars 1702. I sin bilagda skrifvelse till Piper anmodade han denne, att, *om han gillade* de i brefvet framstälda åsigter, föredraga dem för konungen, hvilket han fullgjorde.

Digitized by Google

Detta bref mottogs icke af konungen, förr än han redan uppbrutit för att inträngа djupare i Polen.

Nästan med döende sinnen hade den åldrige statsmannen upptecknat sina råd: det var, efter ett halft århundrades statstjenst, hans afsked till Sveriges yttre politik, och denna politik stod också nu, såsom han riktigt förutsåg, på vändpunkten till ett nytt tidehvarf.

Det var icke lätt att stadna i segerloppet. Det ena steget drog det andra efter sig. Carl den tolfte hade väl inryckt i Samogitien närmast för att understödja sina der befintliga trupper och för att stärka skyddet för Sapiehernas gods, men för öfrigt synes han ej hafva handlat efter en bestämdt uppfattad plan. Med förvånande lätthet hade tåget gått fram. De litthauiska trupperna under Oginski hade skingrats och försvunnit: de planer, »rebellerna», såsom konung Carl kallade dem, hade hyst, tycktes vara brutna, och den främmande unge segerherren fann sig kunna fritt genomtåga landet, utan att någon härsmagt syntes till för att hindra, eller ens för att gifva akt på den svenska arméns rörelser.

Under sådana förhållanden måste det vara lockande att fullfölja det hittills med så mycken framgång krönta företaget och tränga ännu längre in i landet.

Starka skäl talade väl för att, då den polska beskickningen redan närmade sig, afvakta dess ankomst, höra dess andragande och tillse, om icke allt kunde i godo uppgöras.

Digitized by Google

Detta tillstyrktes, som vi sett, af de svenska statsmännen. De allierade magterna sökte ock göra allt för att underlätta en förlikning. Marlborough försäkrade, på drottning Annas vägnar, om Englands fortfarande vänskap, och båda sjömagterna erbjödo sig att skaffa Sverige en billig ersättning af August.

Att konungen i början icke var obenägen för en sådan tanke, kan man sluta deraf, att han först lofvade mottaga beskickningen i den ännu inom Samogitien belägna staden Kowno. Men i Carl den tolftes själ arbetade ständigt den med orubblig ihärdighet fasthållna tanken, att konung August måste afsättas. Denna tanke beherskade honom nu mera helt och hållet. Om en fredlig öfverenskommelse skulle träffats, hade detta syfte måst uppgifvas. Deremot syntes ingenting kunna starkare stödja denna konungens plan än den svenska härsmagtens närvaro i hjertat af Polen. Mera än något annat, dref honom denna tanke att gå framåt. De utsigter, talrika till svenska lägret ankommande polackar, enligt sin nations vana aldrig karga på löften, öppnade, att han sålunda skulle lättast vinna anhängare för sitt syfte, lockade oemotståndligt. Huru litet pålitliga de nya vännernas löften voro, och huru ringa inflytande en konung i Polen i sjelfva verket kunde utöfva på republikens politik, kom icke i betraktande. Inom lägret saknades icke heller de som högt talade för en fortsatt inmarsch i Polen[1]).

[1]) Bland dem nämnes särskildt Meijerfelt, som vid denna tid blef öfverste. Hermelins bref.

Digitized by Google

Under det rådgifvarne lade vigt på företagandet af en underhandling med polackarne såsom ett hufvudsakligt medel att vinna fred, tänkte konungen i främsta rummet på kriget, och han såg i den annalkande beskickningen blott ett hinder för sina planer, åt hvilket han ogerna egnade någon uppmärksamhet. Det fordrades vid sådant förhållande icke någon stark stöt för att bringa till mognad beslutet att gå framåt.

Också blef den stora beskickningens företräde och förhandlingarne med den samma, i stället för att vara hufvudsak, blott en episod under arméns framryckande mot Warschau.

Många, särskildt engelske och holländske statsmän ville söka orsaken till konungens hållning i det inflytande, hertigen af Holstein utöfvade på honom, Man trodde, att han sökte utverka ett förbund med Frankrike, afsedt i första rummet på gemensamt krig. Sant är, att hertigen, som först mot slutet af Mars 1702 återkom till lägret, icke sparade på bemödanden för nämnda ändamål. Dessa bemödanden voro ock de holländska statsmännen förundransvärdt väl bekanta[1]). Men han egde icke mer det välde han förr haft öfver konungens sinne, och någon större inverkan af de franska rådslagen kunde icke skönjas.

Men — så ringa var sammanhanget inom den polska statskroppen — medan den polska riksdagen

[1]) Heinsius meddelade ur sina erhållna bref Lillieroot de mest detaljerade underrättelser om allt hvad som föreföll mellan franska sändebudet och hertigen.

Digitized by Google

med vänlig underhandling mötte den svenske konungen, och republikens konung sjelf ifrigt sökte fred, angrepo de litthauiska krigareskarorna svenskarnes trupper. De hade vikit undan endast för att i fjerran med än större kraft kunna samla de sina. Kardinalen stälde väl till den litthauiske underfältherren en uppmaning att icke ofreda svenskarne, och konung August förhöll sig stilla. Men icke dess mindre anföllo litthauerna så snart tillfälle yppade sig och vunno då och då en framgång. Stridsbullret gaf signalen till den kommande utvecklingen.

Det var under dessa förhållanden en i sig sjelf föga betydlig sammandrabbning som satte hela armén i rörelse.

Frågan om fredens upprätthållande emellan Sverige och Polen behandlades, som vi nämnt, under ständigt fortgående fiendtligheter emellan polackar och svenskar. Så väl Oginski som den litthauiske underfältherren furst Wiesnowicki oroade ofta de spridda svenska skaror, som för ett eller annat ändamål skilde sig från hufvudhären. De betraktade svenskarne såsom Sapiehernas bundsförvandter, mera än som en främmande magts soldater. Å andra sidan sköt Carl den tolfte den ena truppafdelningen efter den andra längre in i landet. Generalmajor Mörner afsändes[1]) med sitt och Stenbocks regemente, hvartill sedermera kommo Smålands och Nylands ryttareregementen samt Kalmar och Vesterbottens fotfolk, till Wilna, att der indrifva

[1]) 9 Mars.

Digitized by Google

en betydlig kontribution och sedermera vända sig vester ut till Grodno. Kort derefter befaldes general Liewen med Uplands regemente gå till Kowno.

Den alltid slagfärdige Hummerhjelm hade ej långt från denna stad i en träffning med litthauerna slagit dem och tagit tio kanoner. Men då han icke kunnat föra med sig mera än några af dessa, gick han för att afhemta de öfriga ut med 140 ryttare, jemte det han besatte de prålmar, på hvilka kanonerna skulle föras, med något öfver hundra man fotfolk. Oaktadt de varningar högste befälhafvaren i Kowno, general Liewen, gifvit honom, framgick han ej med erforderlig försigtighet, och skilde till och med, utan afseende på den öfverlägsna fiendens närhet, sin lilla styrka i två delar. Då anföll honom Wiesnowicki vid den lilla orten Dorfsnicki med en samlad styrka af 6,000 man, deribland äfven tyskt folk, kringrände helt och hållet den lilla svenska ryttareskaran, som med största tapperhet fäktade till det yttersta, nedhögg de flesta och tog de öfriga, deribland Hummerhjelm sjelf, till fånga[1]).

Blott en enda ryttare undkom och förde den sorgliga underrättelsen till svenska hufvudhären. Konungen befalde genast hela armén bryta upp: en sådan fläck kunde icke ostraffadt sättas på den svenska vapenäran. Till Dahlberg skrefs[2]), att ko-

[1]) 14 Mars.

[2]) 27 Mars. De tillfrisknade skulle nu, när de sändes till hären, få en stark betäckning. Fältartilleriet, som var på väg, borde återvända till Mitau.

Digitized by Google

nungen nu gick längre in i Litthauen och Polen, och generalmajor Maidel fick befallning att föra de från Sverige ankomna trupperna efter konungens armé. Samtidigt afgingo både till kardinalen och kronfältherren Jablonowski bref, innehållande nu mera icke blott vänliga ord, utan äfven bestämda försäkringar om belöningar i reda mynt.[1]).

Derefter skrefs till den polska beskickningen, att konungen ändrat sitt uppsåt; han skulle marschera vidare och kunde nu icke gifva dem företräde förr än i Grodno. Tillika utfärdades en proklamation, som innehöll, att då konung Carl nu gick djupare in i Litthauen, han det oaktadt icke var sinnad att bryta den trogna vänskap han hyste för republiken: hans tåg hade intet annat syfte än att deras konung måtte varda afsatt och republikens frihet återställd. Wiesnowicki hade efter sin framgång mot Hummerhjelm gått till Wilna, der Mörner vann en fördel öfver honom och jagade honom på flykten[2]).

Samtidigt härmed tillknöts närmare den allt sedermera så inflytelserika förbindelsen med hufvudmännen för huset Sapieha. Så snart förlikningsplanen vid riksdagen i Warschau gått om intet, började fältherren Sapieha med den svenske konungen en brefvexling[3]), som blef allt lifligare. Slutligen togo båda bröderna det afgörande steget att anhålla

[1]) 28 Mars.

[2]) Konungen tackade Mörner för denna bedrift med följande ord: »Rätt nu fick jag edert bref, som jag snarast genomläste, och är rätt väl, att I fått denna revengen på honom, fast I intet hint aldeles öfverrumpla honom». Egenhändigt. 28 Mars.

[3]) Konungens bref till Cas. Sapieha 28 Febr. 10, 14 Mars 1702.

Digitized by Google

om ett personligt sammanträffande med konung Carl. De föreslogo sjelfve till mötesplats en by nära Jurgenburg; förslaget bifölls af konungen samma dag som Hummerhjelm led sitt svåra nederlag. Carl den tolfte mötte den 21 Mars de båda magnaterna. Han mottog dem med öppna armar och hade med dem i enrum ett samtal på latin, som varade i flere timmar. Dervid lofvade han dem, att icke sluta kriget, utan att de åter insattes i sina embeten och gods, men förklarade tillika rent ut, att de måste besluta sig för att medverka till konung Augusts afsättning. Då de förestälde huru många svårigheter som mötte genomförandet af ett så ovanligt förslag, svarade han endast med dessa få ord, karakteristiska för Carl den tolfte, och hvilka tillika gifva ett prof på hans latin: »Ego semel dic et fac!» (Jag har en gång sagt min vilje: gören I derefter!)»[1]), hvarpå man åtskildes[2]).

Sålunda befästes den nära förbindelsen med dessa stolta magnater, af hvilka den ene snart började deltaga i krigsrörelserna med svenskt manskap under sitt befäl och den andre merendels vistades hos konungen, hos hvilken hans råd stundom gälde icke mindre än svenskarnes.

Carl den tolfte stälde sin marsch först till Dorfsnicki, hvarest han noga besåg fältet, der Hummerhjelms strid hade stått, och lät med alla militära ärebetygelser begrafva de fallne.

---

[1]) Stanislaus Poniatowskis sjelfbiografi. Handskrift, benäget meddelad af Hr Professor Liske.

[2]) Piper, Wachschlager och Hermelin hade derefter en öfverläggning med de båda polska ädlingarne.

Digitized by Google

Sedan konungen sålunda hedrat de sina, fullföljde han sitt tåg in i hjertat af landet. Polens vida, bördiga slätter öppnade sig för honom. Intet motstånd mötte. Men öfvergången öfver floden Memel upptog en vecka[1]). Sedan tågade han likt sin farfader, såsom i triumf, fram genom Polen. Men då Carl den tionde lät hylla sig som en främmande segerherre, sade sig Carl den tolfte komma i vänlig afsigt. Han gick rakt på Warschau under upprepade förklaringar, att han var den polska republikens upprigtige vän[2]); men hans soldater voro fiender till huset Sapiehas fiender. Fältherren Sapieha gick i kriget omedelbart efter mötet i Jurgenburg med polskt och svenskt folk, följande den afdelning af hären, som fördes af Mörner.

På tre kolonner framryckte den svenska hären i rigtning mot Warschau. Vid den mellersta befann sig konungen; den, som gick nordligast, fördes af generallöjtnant Spens, den sydligaste af Mörner. Hvardera kan anses, så vida styrkan var någorlunda jemnt fördelad, hafva utgjort 4 till 5,000 man.

Mörners afdelning blef likväl genast från början efter. Fältherren Sapieha anhöll nemligen ge-

[1]) »Nu ha vi hållit på tre dagar och färjat öfver elfven Memellen vår lilla corps, som H. M. har med sig. Huru långsamt det går, kan du väl veta, ty vi ha ej annat än två små flåtar och strömmen är bred och stark». C. M. Posse, Merest 11 April.

[2]) Med hvilka förhoppningar svenskarne gjorde detta tåg, ser man af ett Cederhjelms bref, hvari han skrifver: »Vi lära bjuda till att continuera, köra bort konungen i Polen, förena oss med republiken och sedan marschera vi åt Smolensk (nu rysk besittning), der landet inte är ruineradt». Mars 1702.

Digitized by Google

nom sin bror hos konungen, att svenska trupperna någon tid måtte stadna omkring Wilna, på det han under deras skydd måtte kunna ombyta personal i tribunalet derstädes och vinna en del af Wiesnowickis trupper; och Mörner fick till följd deraf nya order[1]), nemligen att tills vidare förblifva i närheten af Wilna.

Så framträngde Carl den tolfte allt djupare in i Polen. Hans lilla här saknade kommunikation med svenska området, den framgick utan artilleri och förråd; soldaterna voro illa klädda, ofta illa födda[2]), rytteriet hade dåliga hästar. Men hvarje man var lifvad af mod och segervisshet: manstukten var förträfflig: det hela utmärkt af kraft och härdighet[3]).

Efter hvad vi berättat om det inre tillståndet i Polen, om bristen på ledning för det hela och om härsmagtens beskaffenhet, måste det förefalla helt naturligt att intet hinder mötte. Men om det ock kunnat vara för en främmande härförare mera bekymmersamt, derest han städse skolat vara utsatt för fienders anfall, så befans det icke heller vara utan svårigheter att föra en främmande här genom ett land, i hvilket den uppträdde som vän. Hären måste lefva, och landets invånare ansågo sig icke vara skyldige att lemna bidrag till dess underhåll.

---

[1]) »Emedan vi en gång hafva tagit det Sapiehiska huset under vårt beskydd, hvarvid vi ock framgent tänka att continuera.» Reg.

[2]) »Vi ha haft en mager marsch», skrifver konungen till Mörner i medlet af April.

[3]) Så skildrar ögonvittnet Otvinowski den svenska hären före uppbrottet: »16,000 usla halfnakna soldater, med dåliga hästar. Men i uthållighet och krigsduglighet söka de sin like».

Digitized by Google

Skattmästaren Sapieha, hvilken fått 100 svenska dragoner till sitt skydd, flyttade sig, allt efter som konungen framtågade, från stad till stad för att alltid vara i högqvarterets granskap; han underhöll en liflig brefvexling med Piper[1]), gaf underrättelse om allt som föreföll i Polen och meddelade tillika sina råd i fråga om hvad som borde företagas. Man kan säga, att de vigtigaste af konungens åtgärder vid denna tid togos efter hans råd.

Så varnade Sapieha för följderna af de utpressningar som skedde för arméns räkning, i synnerhet förordande skonsamhet mot adelsgårdarne: kort derefter utkom ett kungligt plakat, som strängt förbjöd alla oordningar. Det hette deri, att stora penningsummor hade blifvit utpressade af adliga gods och städer, landet utplundradt och förödt; hvaraf följt att invånarne begifvit sig till skogs, och hären led brist. Officerarne skulle nu, vid tjenstens förlust, ansvara för att manskapet iakttoge god ordning; särskildt skulle, så vidt någonsin möjligt, de adliga godsen skonas[2]). Sapieha hade förut afrådt från att lemna polska beskickningen företräde: detta hade då nekats; nu tillstyrkte han, efter inhemtade nya underrättelser, att den skulle mottagas, och den länge väntade audiensen egde kort derefter rum.

De polska sändebuden, som i början af Mars lemnat Warschau och stält sin resa norr ut, för att uppsöka konung Carl i Bielowice, mottogo med harm det svar vi ofvan omtalat. Det var

[1]) Förvarad i Engsö arkiv. Tullen i Grodno befalde konungen att lemna till skattmästaren Sapiehas disposition. Reg.

[2]) 15, 20 April. Reg.

Digitized by Google

för dem en förödmjukelse att nödgas åter vända tillbaka mot söder och rätta sin resa efter den svenska härens rörelser. De inberättade detta till Warschau, men ingen ändring i deras instruktioner följde. Kardinalen gaf dem i stället föreskrift att efter konung Carls anvisning resa till Grodno, för att der sammanträffa med honom.

Sålunda fick, midt under krigståget, beskickningen det önskade företrädet. Det var icke svårt att förutse utgången af detta möte. Ambassaden hade blifvit beslutad på en tid, då den svenske konungen ännu knapt öfverskridit gränsen till republikens område: den hade till hufvudsakligt ändamål att förmå honom draga sin här ur landet. Hvilken verkan kunde man väl föreställa sig, att en sådan uppmaning skulle hafva, då Carl den tolfte trängt så djupt in i landet och redan stod icke långt från dess hufvudstad[1])? Icke en gång i Grodno, som senast blifvit bestämdt till mötesplats, samtyckte Carl den tolfte att gifva beskickningen företräde. Han ville helst mottaga den i sitt läger och marscherade ännu fem mil längre, innan han gaf den företräde.

Den största militäriska stat utvecklades vid detta tillfälle. Generallöjtnant Liewen, åtföljd af

[1]) Piper hade på enskild väg anmodat Åkerhjelm att meddela sina tankar om fredspunkterna, sedan han rådgjort med Gyldenstolpe och Olivecrans. I svaret, tvekade han icke att skrifva: »Den punkten som H. M. sjelf framställer, är den svåraste». Och i ett annat bref: »Gud afböje, att icke den gloria H. M. förvärfvat på Seland, vid Narva och vid pasagen öfver Düna, må blifva utplånad och förminskad genom några händelser, som hos verlden kunde få omdöme af omogna rådslag, oförsigtighet och förmätenhet!» 27 Apr., 13 Maj 1702.

Digitized by Google

400 officerare och 120 lifdrabanter, afhemtade sändebuden. Dessa stego till häst med ett följe af 500 personer. Det svenska gardet med flygande fanor och klingande spel gick i gevär vid deras ankomst. Konungen mottog dem i sitt tält, omgifven af Piper och generalerna. Uppträdet var praktfullt. Men det vackraste, säger en utländsk berättare, var den unge konungen sjelf i all sin enkelhet. Hans uppträdande gjorde det största intryck.

Högtidligt var mötet. Men något resultat följde icke, hvarken af de i allmänna ordalag hållna helsningstal som vid audiensen höllos, ej heller af de öfverläggningar som de polska sändebuden dagen derefter hade med Piper, Wachschlager och Hermelin. Sändebudens framställning gingo, såsom nämnts, derpå ut, att konungen skulle mottaga republikens bemedling af fred mellan de båda konungarne, samt, efter erhållen skadeersättning, föra sina trupper tillbaka. Konung Carl lät svara, att hans motståndare genom sina brott mot republikens grundlagar redan afklädt sig sin konungsliga värdighet, och att hvad honom sjelf angick han icke förde krig mot republiken, men ansåg sig berättigad att söka sin fiende hvar helst han kunde träffas.

I det längsta fasthållande hoppet att erhålla ett annat svar, följde beskickningen ännu i några dagar den svenska hären, men konung Carl gjorde ett kort slut derpå, då han, räddande sig med ett slags flykt, såsom han vid obehagliga framställningar plägade göra, hastigt försvann och begaf

Digitized by Google

sig till general Spens' härafdelning, vid hvilken han sedermera förblef.

Konungen satte de båda norra härafdelningarne åter i rörelse mot Warschau och gaf tillika Mörner befallning att genast bryta upp och anträda sin marsch[1]), »så att vi snart kunna talas vid i Warschau».

Sändebuden åter[2]) lemnade den svenska hären och återvände till Warschau, der de underrättelser de medförde spridde oro och farhågor. Stämningen hade redan förut varit upprörd och osäker. Men konung August hade, sedan han afsändt sina enskilda utskickade till Carl den tolfte, gjort sig förvissad om att han skulle erhålla fred med Sverige. Han hade utbjudit sina trupper till främmande magter; 8,000 man voro redan lofvade till kejsaren; 12,000, som skulle föras af Fleming, ville han öfverlåta i sjömagternas tjenst. Polackarne sökte han tillfredsställa genom en skrifvelse till kardinalen, hvari han högtidligt försäkrade sig vilja respektera republikens frihet.

När Carl den tolfte brutit upp från Bielowice och småningom allt mera närmade sig, försvunno dessa utsigter. Omgifven af tvetydiga vänner, blottad på egen försvarskraft, befann sig konungen af Polen i en högst kritisk belägenhet. Visserligen var den gamle kronfältherren Jablonowskis hastigt inträffade död (i Lemberg den 24 Mars) en lycka för honom:

[1]) »Skullen I få lägenhet före afmarschen att basa upp Wiesnowicki, och fältherren Sapieha så åstundar, så hafven I det att göra». Egenhändigt.

[2]) »Oginski och Tarlo (två af sändebuden) äro konsternerade af utgången». B. Sapieha till Piper.

Digitized by Google

han fick derigenom tillfälle att bortgifva fältherreembetet och dervid fästa sådana vilkor som kunde försäkra honom om att mera fritt förfoga öfver kronarmén. Men denna armé var oförändradt i sitt vanliga skick[1]). De fåtaliga senatorer, som konung August kunnat samla omkring sig, tillstyrkte väl, att kronarmén skulle hållas färdig till konungens försvar, men på denna armé kunde ingen lita: senatorerna voro ock villige att låta påbud utgå om pospolitens samlande, men detta påbud kunde blott vara en förberedelse.

Så kom underrättelsen om svenska härens fortsatta framryckande efter beskickningens misslyckade audiens. Alla voro betänkta på att fly från Warschau: konungen i främsta rummet. Motstånd var icke tänkbart. »Dålig vilje, misstankar och förbittring tillintetgöra här alla rådslag», skrifver det danska sändebudet.

Nu anlände kardinalen, som hittills vistats på sina gods, till staden. Konungen hade uppbjudit allt för att vinna honom. Men förgäfves. Han afstyrkte utfärdandet af kungörelsen om uppbådet.

Ändtligen, då svenskarne kommo allt närmare, fattade senaten beslut om det allmänna adelsuppbådet, (hvari nu äfven kardinalen instämde, liknande Carl den tolfte vid Attila i Italien,) och medgaf tillika att 6,000 man sachsiskt krigsfolk skulle åter få införas i Polen. Underrättelserna om svenskarnes hårda framfart i Litthauen begagnades skickligt

[1]) »Det som tröstar mig obeskrifligt, är att kronarmén är i samma tillstånd som i kastellanens af Krakau (Jablonowskis) lifstid». B. Sapieha till Piper. 19 April.

Digitized by Google

att reta sinnena. Å andra sidan väcktes förhoppningar af de uppgifter som ingingo om huru fåtalig och illa rustad den svenska hären var.

Den lilla främmande styrkan under den hjeltemodiga ledningen gick emellertid utan uppehör framåt. De, som styrkt konungen till detta tåg, triumferade; allt gick lätt, menade de. Med en blandning af fruktan och hopp motsågo de mera långsynta hemmavarande statsmännen hvad som skulle följa [1]).

Innan Carl den tolfte från Litthauen beträdde det första landskapet i det egentliga Polen, hade han [2]), på Sapiehas inrådan, utfärdat ett manifest, i hvilket det upprepades att han kom som republikens vän, och förklarades att han ville undanröja allt för republiken skadligt och utvidga hennes gränser, men deremot väntade, att hon skulle bota det onda, som uppkommit af det sista konungavalet och väckt den svenske konungens förtörnelse: närmast begärde han en ordnad tillförsel till sin armé, hvaremot han försäkrade om lugn och god ordning.

---

[1]) »Går afsättningen för sig, är det ett mirakel», skrifver Åkerhjelm; »om nu konungens formliga declaration följer, ville jag att den slöte med en *alternativ* proposition, nemligen att republiken ville skaffa från sig konungen, som brutit freden i Oliva, *eller ock* föreslå andra utvägar till K. M:ts skadeersättning och begges säkerhet. Men jag tror ej, att konung Carl det gör. — Komma vi till slut med Polen, lära polackarne gå i förbund mot Ryssland för att få igen sina förlorade länder. Våra ovänner skulle blifva mycket bedragne, om konungen förklarar att han lemnar republiken sin konung och likväl sluter med republiken om sin säkerhet». Till Cederhjelm 25 Maj, 10 Juni. Dessa tankar voro icke långt från kardinalens.

[2]) Den 2 Maj.

Digitized by Google

Några dagar senare lät konungen utgå sitt öppna bref till alla woiwodskap, hvari han kallade August kurfurste af Sachsen och omständligt genomgick alla de brott mot Polens lagar hvartill denne gjort sig skyldig, i det han sökt upprätta enväldet, inkallat främmande krigsfolk, föraktat polackarne och framdragit utländingar till embeten, belönat smickrare, gifvit samma gods åt flere, slutit förbund utan republikens vetskap, egenmägtigt börjat krig och sökt eröfra Liffland, för att dymedelst lägga den polska friheten i bojor. Derföre hade konung Carl intågat i landet med sin krigshär, förvissad, att republiken nu skulle upprycka det onda med roten och sålunda gifva honom upprättelse. Han erinrade om huru Jagellonernas blod blandats med hans förfäders: Augusts försök att på sidan om republikens beskickning genom sina enskilda sändebud erhålla fred hade den svenske konungen tillbakavisat. Han förklarade, att han ville hvarken afhända Polen något land eller ingripa i dess fria val; sedan republiken befriat sig ifrån sin trolöse konung och fritt utkorat en annan, ville han utan uppskof och utan kraf på skadeersättning föra sin här tillbaka, eller ock till gemensam fördel förena den med republikens krigsmagt.

Denna proklamation spriddes i hela Polen och gjorde ett starkt intryck på sinnena[1]). Den fiendtliga stämningen mot August upprördes åter deraf, under det å andra sidan harmen emot den främmande härsmagten eggade fosterlandskänslan.

---

[1]) Jarochowski, Dzieje Panowania Augusta II. Poznan 1874.

Digitized by Google

Den 9 Maj hade konung Carl hunnit till floden Bug, öfver hvilken efter tre dagars arbete en bro blef färdig så vida, att hären kunde öfvergå den. Här mottog Carl den tolfte en skrifvelse från kardinalen, hvari denne ännu gjorde ett svagt försök att hejda den i spetsen för sin segerrika här anryckande fältherren. Han anhöll, att konungen måtte låta republikens sändebud fortsätta den uppskjutna underhandlingen och under tiden lemna alla krigstankar å sido. Men konungen lät marschen gå vidare till Radzimin och svarade så kardinalen, att underhandlingarne voro icke uppskjutna, utan de voro afslutade: sakernas skick vore nu förändradt: republiken borde fatta sådana beslut, som voro egnade att förekomma allt ondt. I Warschau skulle man talas närmare vid.

Den 14 Maj stod Carl den tolfte utanför Warschau. Den 7 hade konung August med sin sachsiska omgifning och en del polska senatorer hastigt begifvit sig derifrån till Krakau.

Digitized by Google

TREDJE KAPITLET.

Svenskarne i Warschau. Carl den tolfte och kardinal primas. Slaget vid Klissow och Krakaus intagande.

Warschau var vid denna tid en stad om 60,000 invånare, illa befäst. Den egentliga staden var belägen på Weichselns venstra strand, förstaden Praga på den högra. Att bron mellan dem blifvit upprifven, var den enda åtgärd som å polackarnes sida häntydde på motstånd eller afsigt till försvar.

Den svenska hären förlades dels i Praga, dels på landet deromkring. Endast 400 man, valda ur alla regementen, under öfverstelöjtnant Posse, befaldes gå öfver Weichseln för att besätta den egentliga staden. Borgerskapet öppnade sjelfmant stadsportarne, hvarefter Posse förde sitt folk upp till slottet, der han frågade efter kommendanten, som utan vidare lät öppna porten för de ankommande; de fyra kompanier polackar, som hållit vakt i slottet, marscherade ut såsom vid ett vaktombyte, och svenskarne besatte slottet.

Digitized by Google

Samma afton besökte Carl den tolfte Warschau. Åtföljd af några och trettio officerare, red han först till torget nedanför slottet, dit han kallade den svenska styrkan för att hålla chorum. En aftonpsalm sjöngs, hvarefter konungen föll på knä och med sina krigare tackade Gud; derefter red han omkring och besåg staden.

Carl den tolfte trodde sig hafva nått sitt mål. Hans hjerta svälde af segerfröjd.

Men han kände icke Polens på en gång sega och lättrörliga, vid alla större brytningar sönderflytande samhällsskick. Det skulle snart visa sig, att hufvudstadens besittning icke här, såsom i de flesta andra länder, var afgörande för statens öde.

Invånarnes starkt uppdrifna farhågor lade sig snart. Konungen utfärdade ett öppet påbud, att handeln och tillförseln till Warschau skulle vara fri som förut, och förbjöd vid strängt straff att afhända invånarne något af deras tillhörigheter. Svenskarne uppförde sig som vänner, inrättade sig fredligt i den främmande hufvudstaden och njöto af de fördelar den erbjöd. En följd af ståtliga gästabud anställdes, vid hvilka de svenska officerarne, under det vänskapligaste umgänge med de polska adelsfamiljerna, höllo sig skadeslösa för fälttågets mödor och försakelser.

Men regeringen, på hvars hållning den segrande härens närvaro skulle inverka, hvar fans den? Den var försvunnen. Hvarken konungen eller senaten eller kardinalen stodo att finna.

Carl den tolfte hade intet sinne för de nöjen, som vederqvickte hans krigare. Han förde sitt vanliga

Digitized by Google

enkla lefnadssätt och tänkte blott på sitt föresatta mål. Sitt djerfva tåg in i hjertat af landet hade han företagit med syfte att i dess hufvudstad föreskrifva sina vilkor. Konung Augusts afsättning skulle genast försiggå. Alla de svårigheter som uppreste sig häremot: polackarnes vedervilja för ett sådant steg, den återuppväckta hängifvenheten för landets lagkrönte konung, de lagliga hindren, den oundgängliga tidsutdrägt som var förenad med försöket att öfvervinna dessa, polackarnes ostadiga lynne, ställningens osäkerhet — allt detta hade för honom ingen betydelse. Hans vilja ensam var lag.

Men i Warschau fann han ingen, som kunde mottaga en gifven föreskrift eller fullgöra bestämda vilkor. Der fans väl en talrik adel, som gaf lysande fester och på det bästa undfägnade de främmande krigarne, men ingen myndighet, som kunde tala i statens namn. Konungen var i Krakau. Ministrarne och en del senatorer hade följt honom dit. Fältherren var på sitt håll med kronarmén. Kardinalen, rikets primas, var den, till hvilken, i följd af hans ställning så väl som af föregående meddelelser, Carl den tolfte var närmast hänvisad att vända sig. Han var senatens ordförande, och han egde rätt att, då tronledighet inträffade, sammankalla valriksdagen.

Till honom aflät konungen samma dag han kommit till Warschau en skrifvelse, i hvilken han gick rakt på saken och helt enkelt begärde, att primas skulle sammankalla en riksdag för val af en annan konung; detta med begäran om skyndsamt svar af kardinalen.

Digitized by Google

På denne märklige mans hållning berodde nu icke minst händelsernas närmaste utveckling. Michaël Radziejowski, son till den polske magnat, som under Carl den tiondes krig stått i så nära förbindelse med svenskarne, var nu en man om femtioåtta år. Hans växt var reslig: hans runda, rödletta ansigte, med lifliga blå ögon, tjocka läppar, förrådde en blandning af tankestyrka och sinlighet. Tidigt hade han uppstigit till republikens högsta värdighet; i femton år hade han redan innehaft främsta rummet i senaten; han hade efter Johan Sobieskis död varit mellankonung och kallat valriksdagen. Tillgifven prinsens af Conti parti, hade han vid valet varit emot August. Han hade sedermera lärt att ringakta denne konungens personliga karakter och misstro hans planer. Svenskarnes framgångar i det utan republikens bifall började kriget voro honom ej ovälkomna; han såg i dem ett medel att inskränka den polske konungens magt, och han hade så väl med Carl den tolfte som med Piper underhållit en vänlig brefvexling. Endast afsättningsplanen hade han från början med bestämdhet tillbakavisat.

Denne magnat, på en gång kyrkans och statens främste embetsman, van att öfva ett stort inflytande, högdragen, rik på utvägar, våldsam om det gälde, för öfrigt ingalunda otillgänglig för vinningslystnadens frestelser, stod nu i det mest grannlaga förhållande mellan två stridande konungar. Hans tanke synes hafva varit att intaga en oberoende ställning till dem båda. Det var ett farligt företag, som kunde, om det lyckades, föra honom upp till spetsen af ära och magt, men ock, i mot-

Digitized by Google

satt fall, leda till hans undergång. Hans i viss mån obestämda, men högst inflytelserika ställning i staten kunde väl vara egnad att ingifva sådana tankar. Men utan att öfverskrida gränserna för sin myndighet kunde han svårligen genomföra dem.

Med en egendomlig blandning af djerfhet och försigtighet gick han till väga. Af förhållandena och af de öfriga handlande personernas karakterer måste det bero, huruvida det skulle lyckas.

Carl den tolftes öfvermagt ville han för sina ändamål begagna, men likväl icke låta den gå för långt; han ville stäcka konung Augusts vidt sväfvande planer, men icke bringa honom sjelf på fall. Trogen den grundsats han uttalade, att man måste draga in seglen, till dess stormen gått öfver, hade han förbjudit alla fiendtligheter mot den inryckande svenska hären och styrkt till fortsättande af den polska beskickningens underhandling, äfven sedan dess företräde blifvit af konung Carl länge uppskjutet. Han hade till och med anmodat fältherren att låta kronarmén gå i qvarter, för att undvika äfven skenet af fiendtliga afsigter mot svenskarne.

Sårad af flere bland konung Augusts senaste åtgärder[1]) hade han icke, oaktadt dennes upprepade försök, kunnat förmås att främja hans afsigter. I de för konungen fördelaktiga senatsbesluten hade han icke deltagit, och när August vek undan till Krakau, följde han honom icke, hvilket eljes ålegat honom såsom senator, utan förblef i sin provins, der han nu vistades i Lowicz, en stad tolf mil från Warschau.

[1]) »Le cardinal est piqué au vif». Bref från Warschau.

Digitized by Google

Der afbidade han Carl den tolftes ankomst till Warschau. Den nära sextioårige polske magnaten och den ännu icke tjuguårige svenske konungen, af hvilkas inbördes strid eller enighet så mycket berodde, skulle nu se hvarandra ansigte mot ansigte.

Men den första, svåra frågan var, huru och hvar de skulle mötas. Konungen sände sin minister Wachschlager för att inbjuda kardinalen till Warschau. Men denne svarade, afböjande, att han i stället önskade, det grefve Piper skulle resa till Lowicz för att med honom öfverlägga. Detta åter vägrade Piper, ursäktande sig med sina trägna göromål. På den i konungens skrifvelse framstälda begäran genmälde kardinalen endast, att det vore stridande mot republikens grundlagar att hålla en valriksdag, så länge konungen ännu lefde.

Det var icke utan skäl Radziejowski, under de för handen varande förhållandena, betänkte sig. Ställningen var, efter vanlig måttstock bedömd, i hög grad oklar: konung Carl stod visserligen med sin här i hjertat af Polen, men denna här var föga talrik; konung August rustade sig vid Krakau att åter upptaga striden; i fjerran beredde sig czaren att bispringa honom; konungen i Preussen kunde lätt afskära från svenska hären den betydande förstärkning, som väntades komma från Pommern, genom att vägra den genomtåg genom sitt land — en åtgärd, hvarom kardinalen ock gjorde anhållan.

Vidare syntes sakerna ej vara mogna för ett så genomgripande steg som sammankallandet af en valriksdag; allt berodde på landtdagarne, och de hade nyss förklarat sig för konung August. Om det

Digitized by Google

föreslagna steget misslyckades, hvar stod då kardinalen och hans vänner? Och om det lyckades, hade man blott att vänta långvariga borgerliga strider. Konung August hade väl många vedersakare, men äfven många vänner; han var en mägtig riksfurste.

Men konung Carl var icke den som lät böja sig från sin föresats. Nu var han särskildt otålig. Med det yttrandet: »i saker af vigt är dröjsmål en farlig sak», befalde han Wachschlager återvända till kardinalen och förnya inbjudningen.

De så länge väntade penningemedlen från Holland hade nu ändtligen ankommit, och äfven Carl den tolfte tillgrep då den af andra främmande furstar vid denna tid så ofta använda, af Wachschlager, Vellingk och Sapieha länge tillstyrkta utvägen att förvärfva sig vänner i Polen genom utdelande af penningar[1]). Befallning derom gafs till Piper samma dag som Wachschlager sändes tillbaka till Lowicz.

Äfven nu gaf kardinalen intet löfte. Men då slutligen Wachschlager för tredje gången affärdades till honom med den helsningen: »Långsamma botemedel och tröga läkare fördrager icke min ställning»[2]), och konungen samma dag (24 Maj) gaf befallning till general Nils Gyllenstjerna att med de pommerska trupperna (hvilka förut hållits färdiga

[1]) 20,000 rdr skulle tillställas kardinalen, 6,000 hans förtrogna, Woiwodinnan af Lencicz, 3,000 rdr skattmästaren Sapieha. Piper befaldes till dem öfverlemna vexlar å dessa summor. Registr. 19 Maj. Något senare gaf konungen till prins Jakob Sobieski 15,000 rdr »att användas till vår tjenst».

[2]) Lenta remedia et segnes medicos non expetunt tempora mea.

Digitized by Google

att möta ett väntadt infall af sachsarne) bryta upp till Polen och gå rakt på Krakau, gaf kardinalen ändtligen vika och svarade, att han skulle komma.

Den 30 Maj anlände han till samman med generalen af Stor-Polen, numera kronskattmästaren Rafaël Leczinski till Warschau, der han för öfrigt under sin vistelse rådgjorde med flere församlade magnater.

Tre gånger sågo Carl den tolfte och kardinalen hvarandra.

Första gången möttes de i konungens tält, då endast höfligheter utbyttes och ett samtal i allmänna ämnen föreföll; derefter hölls den närmare öfverläggningen af Piper och Hermelin med de nämnda båda magnaterna. Då Piper yrkade på afsättningen, förestälde kardinalen huru starkt upprörd den polska adeln vore af denna den svenske konungens fordran; om han, kardinalen, för ett nytt val kallade en riksdag, skulle han dermed endast göra sig förhatlig och blottställa sin myndighet. Deremot, om konungen ville afstå från denna begäran, så skulle hela ridderskapet falla honom till och vid en förlikning med Sverige bestämma sådana vilkor, att konung August måste vägra att ingå på dem eller ock blifva konung endast till namnet. I det senare fallet blefve han ej mera farlig. I förra fallet vore adeln villig att besluta hans afsättning; men det skedde då af dess egen fria vilja.

Öfverläggningen slöts så, att hvar blef vid sin mening[1]). Ett nytt sammanträde hölls två dagar

[1]) Ännu hade man likväl hopp om en god utgång. Hermelin skrifver den 2 Juni: »Kungen är temligen i godt humör och något tåligare än han var i förstone vi hitkommo. Då

Digitized by Google

derefter, men likaledes utan framgång. Piper förnyade på konungens vägnar sin förra begäran; kardinalen och Leczinski blefvo bestörte: de hade stött på en orubblighet, om hvilken de icke gjort sig föreställning. Men de trodde ännu, att om blott konungen sjelf finge höra hvad de hade att säga, skulle det nog aflöpa bättre, och utbådo sig att för kung Carl personligen få anföra sina skäl[1]). Konungen började förlora tålamodet. Han hade fått underrättelse, att konung August allt mer förstärkte sig i Krakau, och han längtade att mäta sina stridskrafter med hans[2]).

Polackarne ville göra ett sista försök. Så äfven svenskarne. Det var icke endast emellan kardinalen å ena sidan och konungens ombud å den andra som dessa frågor afhandlades. Öfverläggningen var liflig emellan svenskarne sjelfva. Nu begynte

---

voro vi alle ängslige deröfver och spådde oss intet godt, helst efter polerne ej heller voro nöjde. Nu ha vi bättre hopp. Orsakerna kan jag ej förtro pennan ännu. — Så går med oss: ibland äre vi half desperate och ibland stiga vi med modet högt nog. Det vore väl, om här vore en Åkerhjelm eller Lillieroot, som kunde detta verket regera.» Till Bark.

1) Efter denna sammankomst utgöt Hermelin sin bedröfvelse i följande ord: »Jag kan allenast det berätta, att allt det hopp vi i går hade, är nu slaget omkull. Vi hade i går e. m. en conference med kardinalen och sade honom rent ut, att der han icke ville sammankalla Rocos till att välja en ny konung, lärer H. M. göra det sjelf. Konungen är förbittrad, kardinalen är otålig öfver dethronisationen. — Kungen vill ej en hårsmån gå ifrån sitt fattade beslut. Som de velat fordom haft honom, så är han nu.» 3 Juni.

2) »Kungen sitter nu med en cirkel och mäter milarne på landkortet, huru han vill våra trupper skola gå, till Krakau, vill Gud. I morgon gå nya order till Gyllenstjerna om marschruten.» Hermelin.

Digitized by Google

den kedja af skriftliga framställningar till konungen af Piper, som man sedan finner vara vid vigtigare tillfällen fortsatt, och af hvilka blott en enda, och det i stympadt skick, varit bekant.

Piper synes hafva i denna skriftliga framställning[1]) gjort sitt yttersta för att inverka på konungen, innan han skulle hafva det afgörande samtalet med kardinalen. Många och starka voro de skäl han anförde.

Sveriges utblottade tillstånd, bristen både på folk och penningar; farorna för anfall af de flere fiendtligt sinnade magter, som blott lurade på tillfälle för att gripa till vapen; svårigheterna för härens underhåll och beklädnad; ovissheten, hvar, äfven i bästa fall, om kriget toge slut innan hösten, armén skulle taga sin reträtt och sina vinterqvarter; tidsförlusten; östersjöprovinsernas nödställda tillstånd — allt tycktes tala för att snart göra ett slut på kriget i Polen.

Kardinalens skäl syntes ock värda all uppmärksamhet: han kände bäst sina landsmän. För sammankallandet af en riksdag mötte två stora hinder: först att så länge konungen lefde och befunne sig inom landet, kunde en valriksdag icke lagligen hållas; för det andra polackarnes motvilja mot ett sådant steg. Denna motvilja vore så stor, att äfven om kallelsen utgick, skulle den icke hörsammas. Det vore icke rätta ögonblicket att med utsigt till framgång föreslå konungens afsättning, just

[1]) Skäl, hvaraf oförgripligen synes rådligast antaga de af Cardinal Primas föreslagna medel till detta krigets förande. Med anteckning: uppläst den 5 Juni 1702. Riksark.

Digitized by Google

då landtdagarne försäkrat honom att de ville med lif och blod försvara honom. Kardinalens förslag var derför, att man skulle af konung August fordra sådana garantier för betryggande af republikens frihet, som skulle blifva honom högst påkostande att bevilja: vägrade han dertill, så lastade han på sig ett allmänt hat, och då vore tiden inne att arbeta på hans afsättning; antoge han dem, så hade han blott en skugga qvar af magt. Så skulle Carl den tolftes afsigt vinna framgång, men på ett sådant sätt, att beslutet utginge ifrån polackarne sjelfva.

Till denna plan hörde likväl — och det var ett hufvudvilkor för kardinalens villfarighet — att konungen skulle fortsätta underhandlingarne med republikens sändebud. Endast utsigten till en fredlig öfverenskommelse på denna väg kunde förmå polackarne att lyssna till kardinalens kallelse, om han på eget bevåg utskref en riksdag.

Till råga på allt tillade Piper: »Och om vi skulle lyckas, hvem vet, om den nye konungen i Polen blir mera vänligt sinnad emot oss? Polackarne hafva fått löfte om ett fritt val af sin nye konung. *Han* skall icke hafva händerna bundna och skall verkligen kunna skada oss. Så hafva vi kanhända vågat Sveriges välfärd, för att förhjelpa till thronen en konung, på hvilken vi ej kunde lita.»

Derefter hölls det *andra* sammanträdet mellan konung Carl och kardinalen, som äfven nu åtföljdes af Leczinski. Mötet egde rum i ett palats i Warschau. Kardinalen besvor konungen att välja en mildare utväg. Leczinski anförde militäriska skäl. Carl den tolfte svarade på alla deras invändningar

Digitized by Google

med den klarhet och tankerikedom, som vid sådana tillfällen alltid stodo honom till buds, och förklarade slutligen, att han icke skulle vika en hårsmån ifrån sin fordran på konung Augusts afsättning så länge han lefde, om ock hela republiken vore emot honom. Det var samma svar som han gifvit Sapieherna. Och dervid blef det.

Både svenskar och polackar sågo med djupt bekymmer de fredliga försökens misslyckande. Svenskarne tänkte på den nöd, som allt mer ansatte de östra provinserna; de hade hoppats att åtminstone här i Warschau krigståget skulle stadna, för att derifrån vända sig mot Ryssland[1]). Polackarne förutsågo för sitt fädernesland en lång framtid af inre strid och yttre beroende[2]).

Efter detta samtal gick befallning till general Mörner, hvilken småningom närmade sig från Litthauen, att icke föra sin här till Warschau, utan taga genaste vägen åt Krakau. Konungen tillade i brefvet egenhändigt: »Vi få nu ej talas vid här i Warschau: så få vi se hvarandra i Krakau, der vi med det samma kanske, om lyckan är god, töra få litet leka igen»[3]).

---

[1]) »Vi sörja så mycket mindre som vi äre förtviflade», skrifver Hermelin, »men finge bror se förslagen, skulle bror säga, att de icke borde förkastas. Vi bryta nu upp och lära icke stadna förr än i Constantinopel eller gå vi till Christi graf.» Till Bark.

[2]) »De gode poler äro ej bättre till mods än vi: de se sin fara för ögonen.» Hermelins bref. »När kardinalen hörde Carl den tolftes sista förklaring, strömmade tårar öfver hans kinder». Journal i svenska lägret.

[3]) 7 Juni. Två dagar senare fick Mörner föreskrift, att i Brzest qvarlemna Nylands kavalleri på fältherren Sapiehas begäran

Digitized by Google

Underhandlingarne hade icke fört till målet. Det återstod att pröfva krigslyckan.

Republikens beskickning hade under tiden anmält sin önskan att åter få upptaga fredsunderhandlingarne. Men konungen förklarade deras värf vara slutadt. Beskickningen fick kort före konungens uppbrott från Warschau afskedsföreträde och rekreditiv till republiken.

Under den månad Carl den tolfte dröjt i Warschau hade emellertid konung August fått tid att samla anhängare i södra Polen och stärka sina stridskrafter. Palatinaten beslöto, det ena efter det andra, med vapen i hand försvara honom. Kronarmén, länge missnöjd, var ännu en tid nära att öfvergå till konung Carl[1]), men den drogs efter hand öfver på Augusts sida. De nya sachsiska regementena hunno ankomma och bildade snart en ansenlig här.

Skyndsamhet var således af nöden, om man ville hindra konung Augusts styrka från att ytterligare växa. Äfven polackarne insågo detta, och kardinalen äfvensom Leczinski tillstyrkte konung Carl att, ehvad han ville göra, göra det ofördröjligen.

Men om det således var nödvändigt att skynda, så förefunnos å andra sidan förhållanden, som gjorde

---

och till hans order, dels för att hindra Oginskis ströfverier, dels för att hålla palatinaten Sapieha till handa. Samma dag befaldes ock general Maidel att med den från Sverige öfverkomna förstärkningen tåga genaste vägen till Krakau.

[1]) »Polackarne anbjuda oss kronarmén: kungen tviflar, om han vill taga honom emot. Wiesnowiecki kunde ock dragas ifrån Oginskis anhang: begge två äro af stor vigt.» Hermelin.

Digitized by Google

det rådligt att använda den största försigtighet. Konungens här var liten. Den skulle förstärkas, från vester af Gyllenstjerna, från öster af Mörner och Maidel. Men Gyllenstjernas trupper blefvo sent färdiga; från Mörner hade man sällan, ibland icke på en hel månad, någon underrättelse, och Maidel kunde icke på länge hinna fram.

Den 16 Juni bröt konungen upp från Warschau för att gå rakt på Krakau. Huru ringa hans styrka var, blef snart bekant, och konung August, som nu repat mod, beslöt att gå honom till mötes och våga en hufvuddrabbning, innan han hunnit få de påräknade förstärkningarne.

Under den tid, då konung Augusts lycka stod som lägst, hade hans mening varit, att kärnan af hans sachsiska trupper skulle öfverlåtas åt de allierade. Nu hade häri skett en stor förändring. De sachsiska trupperna ryckte åter in i Polen, och Fleming fick vid dem ett högt befäl.

Han rådde konung August att uppbjuda allt för att slå Carl den tolfte, innan han förenat med sig Gyllenstjernas här[2]).

Utan ringaste tvekan tågade Carl den tolfte raskt söder ut. Snart infann sig skattmästaren Sapieha, hvilken sedermera följde konungen. Major

---

[2]) »Skulle konungen af Sverige vara så djerf, eller rättare så obetänksam, att, ehuru han ej har mera än 10,000 man, gå mot Krakau utan att afvakta de pommerska trupperna, så tillstyrker jag E. M. att våga allt för att segra i den första drabbningen och för detta ändamål ej spara folk. Enär ingen förstärkning snart är att vänta och E. M. är afskuren från andra magter, må E. M. icke tveka att gå mot fienden.» Fleming till konung August, Breslau 28 Juni.

Digitized by Google

Gyllenkrook hade blifvit skickad i förväg för att samla förråd till häreu.

Ännu fyra dagar efter sedan han lemnat Warschau, hade konungen ingen kunskap hvar Mörner befann sig. Det var ostridigt ett fel, att denna starka afdelning af den svenska häreu blifvit, för att stödja ordnandet af de inre polska förhållandena, lemnad så långt efter, och detta fel var nu nära att åstadkomma förderfliga följder. Mörner var ännu på andra sidan Lublin och hade ej fått konungens order. Fienden hade lyckats uppsnappa de flesta af de skrifvelser, som gingo mellan arméerna.

Innan den svenska hufvudhäreu intågade i Lilla Polen, utgaf konungen från Nowemiasto ett nytt manifest[1]), hvari han upprepade försäkringarne om sin vänskap för republiken och om trygghet för alla dem, som förblefvo vid hus och hem, hänvisade på de grufliga striderna i Litthauen såsom ett varnande exempel, berättade om sina underhandlingar i Warschau, hvilka blifvit utan frukt, emedan de å polska sidan närvarande varit för få att *något våga*, och hotade att såsom fredsbrytare behandla alla dem, som förenade sig med motpartiet eller tillfogade häreu någon skada.

Få dagar derefter kom underrättelse, att Gyllenstjerna ännu den 14 Juni stod qvar vid Stettin. Att invänta honom var för konungen omöjligt, och han fattade ögonblickligen sitt beslut att det oaktadt gå vidare och, med de trupper han hade, angripa

[1]) Af den 22 Juni.

Digitized by Google

fienden[1]). Till Mörner skickades bud på bud för att uppmana honom att så skyndsamt som möjligt öfvergå Weichseln och stöta till konungen[2]). Ännu den 26 Juni hade han icke hunnit längre än till Lublin. Han hade då ingen kunskap om konungens vistelseort eller afsigter; på sina många bref hade han icke erhållit något svar. Men han vågade icke stadna i Lublin, utan gick den 29 vid Kaschmierz på en i hast slagen bro öfver Weichseln. Först derefter fick han underrättelser om hufvudhären; orderna hvart han skulle ställa sitt tåg erhöll han muntligen af konungen sjelf, som den 5 Juli genom en af sina förundransvärda snabbridter oförtänkt besökte honom vid Wierzbik, tre dagsmarscher från hufvudlägret.

Konung August hade vid Krakau samlat en styrka af 15,000 man sachsare. Han hade ett godt rytteri, vida talrikare än det svenska. Sedan underrättelse kommit, att Gyllenstjerna uppbrutit från Stettin, beslöt konung August att gå den svenska hufvudhären till mötes, för att förmå den till slag innan denna betydliga förstärkning ankommit. Den

---

[1]) »Med den armé vi hos oss hafve, vilje vi, i förtröstan på vår rättvisa sak och Guds nådiga bistånd, leverera vår fiende en batalj, så snart vi dertill kunna få lägenhet.» Till Gyllenstjerna, Radoczyce 26 Juni.

[2]) »Vi stå nu här 18 mil från Krakau, efter tre dagars å rad fortsatta marscher. Jag kan ej säga orsaken till en sådan skyndsamhet, om icke H. M. ernar att slås med fienden utan att afvänta den Wilniska armén, som skall nu vara allenast vid Casamir, 15 à 16 mil härifrån. Det vore ett stort äfventyr: general Gyllenstjerna var ännu den 14 icke uppbruten. Allt är illa passadt: men huru kan det annorlunda gå, der allt företages utan rådslag?» Hermelin, 26 Juni.

Digitized by Google

2 Juli började hela den sachsiska hären sitt tåg från Krakau och slog fyra dagar derefter läger vid byn Klissow, sedan polska kronarmén, som äfven haft att öfvergå Weichseln, småningom närmat sig, så att den redan den 8 Juli stod endast en mil från Klissow.

Fyra arméer rörde sig således mot samma punkt. De båda konungarne sökte förekomma hvarandra. Carl den tolfte, brinnande af stridslust, ville anfalla, innan Mörner ännu hunnit fram, men generalerna förmådde honom, genom den föreställningen att följande dag, den 9 Juli, var årsdagen af slaget vid Düna, att uppskjuta striden till morgondagen.

Den 8 Juli klockan åtta om aftonen kom ock verkligen Mörners armé, »ganska trött, mager och hungrig», som ett åsynavittne säger, och förenade sig med konungens trupper. Den svenska hären var nu 10,000 man stark.

Man stod framför ett afgörande slag. Natten syntes Carl den tolfte olidligt lång. Otåligt väntade han ögonblicket, då han skulle få sammandrabba med den fiende, som han så länge sökt, och hvilken han endast denna gång träffade i öppet fältslag.

Klockan sex på morgonen den 9 Juli ordnades den svenska hären till slag. Den högra flygeln förde konungen sjelf, och under honom generalerna Rehnsköld, Spens, Mörner och Horn. Öfverbefälet på venstra flygeln var anförtrodt åt hertigen af Holstein. I flere år hade denne furstes högsta önskan varit att få föra en här: nu stod han ändtligen vid sitt mål. Han understöddes af generalerna

Digitized by Google

Vellingk och Stromberg. Fotfolket under Liewen och Posse bildade midten. Konungen utropade med hög röst dagens lösen: *Med Guds hjelp.*

Svenskarne hade väntat, att fienden skulle anfalla; men då han ej syntes till, satte sig armén i rörelse för att uppsöka honom i hans läger. Carl den tolfte hade, som vanligt, genom sin snabbhet och beslutsamhet förekommit fienden. Konung August ämnade göra sitt anfall följande dagen: denna dag hade han endast hunnit utsända ett parti för att rekognosera. Af dess berättelse hade man erfarit, att svenskarne voro i rörelse, men det togs för afgjordt, att detta var endast för att draga sig tillbaka; sachsarne, i förlitande på sin öfverlägsna styrka, gjorde sig säkra om segern.

Efter en mils marsch befunno sig svenskarne i sigte af fiendens läger. Detta hade ett ganska fördelaktigt läge. Stödjande sin högra flygel på en skogbeväxt höjd, hade det sin front skyddad af ett långsträckt moras, som, begynnande ett stycke från byn Kien, med ringa afbrott nådde ända till lägrets yttersta venstra flygel, hvilken var stödd på en annan by, Rembowa. Bakom hela lägret sträckte sig i en båge ett djupt kärr, ett förhållande, som, i fall af ett återtåg, måste vara rätt betänkligt. Men på återtåg tänkte ingen. På en höjd framför lägret stod fiendens artilleri, färdigt att bestryka slätten och den der bortom befintliga skogen.

Vid middagstiden hade den svenska hären hunnit dels igenom, dels på sidan förbi denna skog och började utför den sakta sluttande slätten närma sig sachsiska lägret. Kort derefter hörde man der larmskott

Digitized by Google

lossas. Officerarne voro just i begrepp att sätta sig till middagsbordet, då det blåste till häst, och de tillsade att maten skulle hållas varm till dess de som segrare återkomme från striden. Konung August hade, då Carl den tolftes här blef synlig, befalt sin venstra flygel att rycka ut för att sätta efter de efter hans tanke på återtåg stadda svenskarne och tvinga dem till slag. Nu ordnades hastigt hela den sachsiska hären framför lägret: dess linie utsträckte sig en fjerdedels mil och var dubbelt så lång som den svenska.

Konung Carl, inseende omöjligheten att i bröstet anfalla en så fördelaktigt ställd fiende, befalde nu plötsligt hela sin här att göra venster om och sålunda draga sig upp mot den höjd, som stödde fiendens högra flygel och i hvars granskap marken var fri från moras. Genom denna förträffligt tänkta rörelse gick fienden miste om fördelarne af sin ställning. Dess högra flygel måste röra sig i samma riktning som svenskarne, för att möta deras anfall, och den venstra, som befaldes draga sig åt motsatt håll, mot byn Rembowa, hindrades af moraset från att uppsöka fienden.

Den polska kronarmén kom nu i full anmarsch för att förena sig med sachsarne. Kronfältherren hade begärt, att han skulle få hedersposten i slaget, och han fick den äfven: på yttersta högra flygeln. Men derigenom blef utrymmet emellan den sachsiska högra flygeln och skogen vid Kien allt för trångt, så att denna flygel var besvärad i sina rörelser och måste uppställas på endast tre sqvadroners front. Förgäfves bemödade sig Fleming, som förde

Digitized by Google

denna flygel, att ändra dess uppställning efter det trängre utrymmet.

Under dessa rörelser förgick halfannan timmes tid, hvarunder fiendens artilleri underhöll en liflig eld; skotten upprefvo jorden och inhöljde trupperna i moln af dam, men gjorde föga skada. Svenskarne svarade, men de hade endast några få kanoner att förfoga öfver.

Klockan två på middagen begynte slaget[1]).

Konungen gaf befallning till venstra flygeln att rycka fram mot fienden. I samma ögonblick som detta skedde träffades hertigen af Holstein i sidan af en falkonetkula. Dödligt sårad, föll han af hästen och fördes in i en närbelägen ekdunge, der han efter tre timmars svåra plågor afled. Just i det ögonblick, då han stod vid sina önskningars mål, träffade honom döden.

Generallöjtnant Otto Vellingk öfvertog i hertigens ställe befälet, och den svenska linien gick fram utan uppehåll; konungen hastade till venstra flygeln.

De polska regementena gåfvo en ståtlig anblick: husarerna lyste i präktiga drägter och hade förträffliga hästar. De gingo svenskarne till mötes, men emottogos icke allenast af deras rytteri utan äfven af fotfolk, som konungen låtit uppställa i dess luckor. När polackarne anföllo med sina korta

[1]) Utom de kända relationerna hafva vi för beskrifningen om detta slag begagnat: en berättelse af en svensk drabant, en annan af en svensk kansliembetsman, som åsåg striden, den berättelse, general Trampe insände till sitt hof, en sachsisk relation och slutligen en på franska affattad rapport af Fleming till konung August.

Digitized by Google

lansar, hejdades de oförtänkt af fotfolket som sträckte sina långa pikar framför sig, under det en mördande musköteld underhölls från de eftersta leden. Efter att hafva uthållit en salva och förlorat några få man, gjorde det polska rytteriet helt om och aflägsnade sig utan vidare från slagfältet[1]), der det icke mera blef synligt. Genom deras led hade såsom en löpeld gått det ryktet, att de båda konungarne ingått förbund mot Polen och att sachsarne voro komna att förena sig med svenska hären för att nedgöra dem. Så litet trodde de sin egen konung.

Sachsarnes yttersta högra flygel hade emellertid härigenom blifvit blottad och svenskarne framträngde allt längre upp på höjden. Fåfängt sökte Fleming att föra de sina fram; när Vellingk i spetsen för fyra sqvadroner skånskt rytteri mötte dem, och infanteriet af Uplands, Nerikes och Vesterbottens regementen kraftigt understödde honom med sin eld, ryggade sachsarne och kunde icke förmås till att stå. Fleming var midt i elden: han erhöll två sår och fick hästen skjuten under sig. Knappt hade han satt sig upp på en frisk häst, förr än han såg hela den polska kronarmén försvinna och genom sin flykt bringa yttersta högra flygeln i oordning. Sachsarne veko: man trodde att de för den gemensamma religionsbekännelsens skuld äfven voro ovillige att slåss

[1]) Nyare polska historieskrifvare påstå, att kronfältherren Lubomirski icke haft allvarlig afsigt att strida och endast för syns skuld hade infunnit sig på slagfältet. Det rätta hade utan tvifvel varit, att polska kronarmén icke ditförts, då republiken icke befann sig i krig mot den svenske konungen. Kardinalen rådde ock sedermera Lubomirski att icke vidare inlåta sig i strid med svenskarne. Jarochowski, Dzieje Panowania Augusta II.

Digitized by Google

mot svenskarne. Förgäfves infann sig konung August på stället: han kunde icke förmå de sina att hålla stånd. Sachsarne flydde i oordning och förföljdes så långt som man kunde se ut åt fältet.

Medan denna strid ännu pågick på svenskarnes venstra flygel, började fienden sitt anfall mot den högra. Fiendens motstående flygel hade, i afsigt att öfverflygla den, dragit sig allt längre ned mot byn Rembowa, och dels på en för svenskarne obekant väg dels öfver nedlagda risknippen lyckats öfvergå moraset. Dess rörelser voro så väl utförda, att det bästa sachsiska rytteriet under fältmarskalken Steinau och danske generallöjtnanten Trampe angrep svenskarne på en gång i bröstet, från sidan och i ryggen.

Här blef den hårdaste sammandrabbningen. Fiendens första salva gälde lifdragonerna: många hästar föllo i deras främsta led; de svenska sqvadronerna veko. Men drabanterna kommo dem till hjelp; med otrolig ifver störtade de sig mot fienden: deras leder höllo så fast ihop, att fienderna sade, det de voro som gjutna tillsamman. Rehnsköld lät lifregementets sqvadroner ställa sig rygg mot rygg och göra front åt olika sidor, såsom ett infanteri uppstäldt i fyrkant. Den svenska tapperheten lyste här med sin klaraste glans. Drabanterna under Horn, lifregementet under Spens fäktade ståndaktigt mot en i antal vida öfverlägsen fiende. Slutligen tillbakaslogs sachsarnes anfall.

Ännu en gång återkommo de med stor styrka, men de svenska ryttarskarorna gingo med oemotståndlig tapperhet löst på dem: utan att lossa ett skott

Digitized by Google

rände de an mot fienden med sabeln i hand och kullkastade allt framför sig; de nedslogo den ena sqvadronen efter den andra, och den fiendtliga massan vände slutligen i vild flygt tillbaka.

Äfven här hade sachsarnes andra linie visat tvekan att gå fram; äfven här hade svenskarnes fotfolk understödt rytteriet. Fienden drefs till en stor del ned i kärret, der många af dem omkommo. Under förföljandet skingrades äfven segrarne, så att man snart icke såg annat än spridda skaror, fäktande här och der på fältet. En öfverblifven hop af fiendens rytteri satte sig på en höjd och anföll med yttersta häftighet svenskarne, när de kommit öfver kärret. Å båda sidor stridde man med raseri: drabanterna uppburo det tyngsta af anfallet; slutligen måste fienden äfven här gifva vika.

Ännu återstod likväl en strid. Fiendens fotfolk, som intog slagordningens midt, var ännu helbregda. Det svenska infanteriet, som stod gent emot det, hade blifvit försvagadt derigenom att så starka afdelningar förenats med rytteriet på flyglarne. Fienden drog sig nu tillsamman framför sitt läger, kastade framför sig spanska ryttare och gjorde min af att vilja åter upptaga striden. Hit samlade sig ock spridda skaror af fiendens rytteri.

Här blef å nyo ett häftigt slag, med stor manspillan på båda sidor. Sachsarnes linie gick i början framåt, men då inträffade just truppdelar från den segrande svenska högra flygeln, och nästan samtidigt tillkommo från andra sidan de sqvadroner af svenskarnes venstra flygel, som konungen återkallat från förföljandet. Svenskarne hade nu tagit

Digitized by Google

fiendens artilleri och vände kanonerna med god verkan mot fienden. Ett helt sachsiskt regemente, Steinaus gamla fotregemente, som i ungerska kriget tjenat med stor utmärkelse, måste nedlägga gevär. De öfriga jagades tvärt igenom sitt läger och drefvos ned i moraset bakom det samma, der många hjelplöst nedskötos. Emellertid hade en stor del af sachsiska högra flygeln under fotfolkets hårdnackade strid undkommit. Svenskarne voro för trötta för att kunna vidare förfölja.

Klockan half fem på eftermiddagen kallade Carl den tolfte sina trupper tillbaka från stridsfältet. En jublande segersång uppstämdes, ledsagad af pukor och trumpeter, och svenskarne togo i besittning det fiendtliga lägret, der en högtidlig tacksägelse hölls för segern.

Fiendens hela läger, hans förråd, artilleri och tross, konung Augusts fältkansli med hans hemliga papper och många dyrbarheter blefvo segrarnes byte.

Enligt de trovärdigaste berättelserna utgjorde den fiendtliga styrkan i slaget 21,000 man: 15,000 sachsare och 6,000 polackar. Svenskarne voro, enligt deras egna uppgifter, icke öfver 10,000 man.

Fienden hade förlorat 1,800 döda och 1,500 sårade[1]). Svenskarnes förlust skattades till 1,000 döda och 800 till 900 sårade.

Carl den tolfte hade med fältherrens lugna beslutsamhet ridit omkring öfverallt och ordnat

[1]) 500 fruntimmer följde denna här. »Konung Carl har skickat de sachsiska officerarnes fruar till Tyskland med den helsningen att deras män skola snart komma efter». Meuschen.

Digitized by Google

striden. I detta slag har han icke, såsom i de föregående, satt sig i spetsen för någon särskild trupp. Men der striden var hetast, der var han med.

Det var den fjerde vackra segern, som den ungdomlige hjelten på mindre än två år vunnit mot sina fiender. Hans rykte växte; det kastade sin glans öfver Europa.

En allmän tacksägelsefest firades i hemlandet. Segerns glädje gick, värmande och upplifvande, genom Sverige. Men med tacksamheten för segern förenade sig hoppet om fred. Att freden skulle uppväxa just ur framgången, var allas deras önskan och förhoppning, som sysselsatte sina tankar med politiska ämnen.

Otillgänglig som Carl den tolfte varit i underhandlingen, var han stor i striden. Men han trodde sig ock genom vapenlyckan förmå ersätta allt, som kunnat vinnas på fredlig väg. Och deri bedrog han sig. För ögonblicket tystnade allt klander; endast bifall eller beröm hördes öfverallt. Men snart framträdde åter svårigheterna i sin fulla styrka, och det visade sig, att endast när tapperheten tjenar ett stort och fosterländskt mål, förmår den bereda varaktigt väl.

Efter drabbningen vid Klissow intog den svenska hären staden och slottet Pinczow, der sachsarne, kort förr än de gingo mot Carl den tolfte, innehaft en fördelaktig ställning. Der qvarlemnades nu de sårade och sjuka. Att förfölja den slagna fienden var derefter konung Carls närmaste omsorg.

Konung August hade från slagfältet återvändt till Krakau. De stolta förhoppningar, som fylt hans

Digitized by Google

själ, då han ett par veckor förut lemnade denna stad, voro nu alldeles krossade. Hans här var skingrad och slagen, hans krigsförråd förlorade, hans hemligaste planer lågo blottade för fiendens ögon[1]). På en gång nedslagen, ond, bekymrad och rådvill, kände han kronan vackla på sitt hufvud.

Efter hand samlades till honom qvarlefvorna af den sachsiska hären. De voro talrikare, än man i första ögonblicket föreställt sig. Med dem förenades åtta regementen fotfolk, som under general Röbel en vecka efter slaget ankommo från Sachsen.

De båda konungarne iakttogo nu hvarandras rörelser. Utan tvifvel var den svenska hären i behof af hvila, i synnerhet den del deraf, som nyligen ankommit under Mörner. Konung August åter behöfde tid för att återvinna sin fattning och samla sitt folk; han förskansade sitt läger vid Krakau och återsände till svenska hären en fången officer med fredliga försäkringar.

Begäret att förnya striden var hos den svenske konungen vida starkare än hos hans motståndare.

Inkomna underrättelser syntes gifva vid handen, att konung August ämnade från Krakau föra sin här till Lemberg. Carl den tolfte beslöt då hastigt att på morgonen den 23 Juli bryta

---

[1]) »Detta hofs och arméns miserabla tillstånd låter sig ej beskrifva. Konungen i Polen hitkom i går och tog in hos den härvarande starosten, emedan han sjelf icke har så mycket qvar, att han kan derpå luta sitt hufvud. I detta tillstånd vet man här icke att råda sig eller besluta. I går, då underrättelse kom, att svenskarne voro blott fem mil härifrån, ville konungen retirera med hela armén. Men Trampe förmådde honom att stadna.» Meuschen, Krakau 12 Juli.

Digitized by Google

upp, skickande framför sig Stenbock för att slå bro öfver Weichseln och ställa sin marsch på flodens högra strand så, att han skulle genskjuta konung August och tvinga honom till ett nytt slag. Denne åter, tvungen att röra sig, emedan hans här ej hade bröd för mer än några få dagar, beslöt verkligen på aftonen samma dag att bryta upp, som man trodde, för att på Weichselns högra strand gå till Warschau och förena sig med pospoliten samt med litthauer och kossaker. De båda konungarne hade således hvar för sig valt en sådan riktning för sin marsch, att de svårligen kunde undgå att stöta samman. All sannolikhet var, att det ännu en gång skulle komma till en hufvuddrabbning.

Den svenska armén stod snart vid Weichseln. Bron var ännu icke färdig, men Carl den tolfte, otålig, satte sig i spetsen för rytteriet och sam öfver strömmen. Längre fram på dagen var broarbetet fullbordadt, och fotfolket gick öfver på den. Följande dag låg hären stilla, obekant af hvilken anledning. Den 26 bröt den åter upp, gick öfver den lilla floden Raba och stadnade vid staden Bochnia. Der mötte den underrättelsen, att konung Augusts här natten förut hvilat i närheten och samma morgon skyndsamt tågat vidare åt Lemberg. Den hade sålunda undgått sammanträffandet, och man hade ingen utsigt att hinna den. Ännu svärmade skaror af fiendens lätta rytteri omkring på fältet och anföllo enskilda soldater, som af en eller annan anledning skilt sig från hären.

Här föreföll åter ett af dessa äfventyr, hvari det ungdomliga modet hos Carl den tolfte under-

Digitized by Google

stundom utbröt. Konungen företog sig att rida omkring öfverallt, sökande fienden. Han träffade dervid på en soldat af Uplands regemente, liggande sårad på marken. Hos honom stadnade han qvar alldeles ensam, till dess en vagn kunde anskaffas för att föra honom till den närbelägna byn. Derefter fortsatte konungen, i spetsen för en flock officerare, sina ridter. Plötsligen hördes ett anskri: kossakerna komma. Konungen bildade fyra små trupper, hvardera bestående af fem ryttare, och gick med spänd pistol löst på fienderna: de studsade. Men på samma gång närmade sig starka fiendtliga skaror från båda sidor: konungen måste draga sig tillbaka. Fienden följde honom i hälarne, oupphörligt skjutande med musköter och bågar och kastande sina spjut; de voro nära att afskära den lilla svenska skaran, som oupphörligt vek tillbaka, tills den fick sigte på svenska lägret, hvarifrån en afdelning rytteri i sporrstreck ryckte an[1]). Fienden upphörde då att förfölja, och konungen återkom lyckligen till de sina. Men han måste af generalerna höra ganska allvarsamma föreställningar derför att han, så nyss en segrande fältherre, gaf sig in i ögonskenliga faror, der ingen ära var att skörda.

Det gick konung Carl djupt till sinnes, att den fiendtliga hären undgått honom. Man öfverlade om hvad som var att göra. Ändtligen beslöts att ändra marschens riktning och på den väg, som konung August kommit, gå till Krakau för att der invänta Gyllenstjernas armé. Konung August åter

[1]) Journal vid svenska armén.

Digitized by Google

vände sig till Sendomir, der tillgången på lifsmedel var ymnig, och dit han sammankallade den väpnade adeln till ett allmänt möte. Carl den tolfte ångrade sig sedan, men för sent, att han ej gått åt samma håll för att fullfölja segern öfver sin slagne fiende.

Under vägen mötte honom ombud från palatinatet Krakau. De anförde, som vanligt, att republiken befann sig i vänskapligt förhållande till Sverige, bedjande om fred och förskoning. »Gif oss fred, herre, om fred bedje vi med händer, blickar, armar, med böjda knän», — hördes de ropa. Dem svarades, att konung Carl var den angripne: han endast tillbakadref anfallet och sökte sin fiende; om republiken, hvilkens vänskap han gerna ville behålla, dervid led något, vore det hennes eget fel. Hvarför hade kronarmén deltagit i slaget vid Klissow? Hvarför hade palatinatet Krakau tillhandahållit konungen i Polen lifsmedel och krigsförråd? Konung Carl ville ej annat än denne förrädiske konungs aflägsnande från regeringen: försummade polackarne denna utväg att återställa freden, så nödgade de sin vän att tillgripa andra mått och steg.

Den 31 Juli stodo svenskarne för Krakau. Weichseln skilde den anryckande hären från staden, och bron öfver denna flod hade blifvit upprifven. I Krakau låg endast en ringa styrka, några hundra sachsare och polackar, under starosten Wielopolski: inom fästningsverken hade likväl en tapper besättning kunnat hålla sig länge nog mot en anfallande fiende. Men man viste ej rätt, om svenskarne voro att anse som vänner eller fiender.

Digitized by Google

Sällsamt blef ock förloppet. Konung Carl skickade genast Stenbock med 400 man att på prämar öfvergå floden. Öfverkomna, funno de förstaden obevakad, men portarne till sjelfva staden stängda. Vid svenskarnes annalkande visade sig Wielopolski öfver stadsporten, och en underhandling började. Stenbock begärde, att svenskarne skulle släppas in: de kommo som vänner. Kommendanten svarade, att som fästningen blifvit honom anförtrodd af konung August, så var han honom ansvarig för den; men om fritt aftåg medgafs honom och besättningen, ville han likväl öppna portarne. Stenbock svarade, att dessa vilkor kunde icke han, endast konungen bevilja, hvarefter starosten lät framleda en vacker häst för den, som skulle till konung Carl frambära frågan.

Under tiden hade Carl den tolfte gripits af otålighet öfver det långa dröjsmålet. Innan någon viste ordet af, hade han låtit sätta sig öfver floden, alldeles ensam passerat genom förstaden och stod nu hos svenskarne, ropande till Stenbock: »Ären I ej inne ännu?» Hvarpå han sjelf gick till den lilla porten, bultade på och ropade: »Låt upp!» Men ingen öppnade. Då befalde konungen föra fram den nyss lemnade hästen och ropade, att porten skulle öppnas för att släppa in starostens häst. Då detta blef efterkommet, trängde svenskarne tillika på, så att de lyckades komma in genom den yttersta porten. Oemotståndligt banade de sig derefter väg genom de inre portarne och förföljde den flyende vakten. Svenskarne hade fått order att icke skjuta eller hugga, utan endast slå

Digitized by Google

med muskötkolfvar eller käppar. De försvarande flydde till slottet och visade sålunda vägen för svenskarne, hvilka samtidigt med dem trängde in på slottsgården, förr än de der planterade kanonerna hunno begagnas. Besättningen gaf sig på nåd och onåd.

Konung Carl hade helt lugnt begifvit sig in i staden och ensam ridit en halftimme genom gatorna, då öfverste Fersen kommenderades att med ett talrikt manskap söka honom. Men konungen stod plötsligen åter bland de sina, berättande dem huru staden såg ut.

Krakau behandlades till följd af försöket till motstånd icke så mildt som Warschau. Staden måste betala en dryg krigsskatt och dessutom underhålla den svenska garnison af tre regementen, som under Stenbocks befäl besatte slottet.

Digitized by Google

FJERDE KAPITLET.

Kejsarens fredsmedling. Mötet i Sendomir. Förnyade underhandlingar med den polska republiken.

Stora voro de framgångar, Carl den tolfte genom sina sista krigsrörelser hade vunnit. Hans fiende var i öppet fältslag besegrad. Äfven den andra polska hufvudstaden hade intagit svensk besättning. Den segrande härföraren var förstärkt. Man såg ingen krigsmagt, som i Polen kunde blifva honom farlig.

Den frågan framställde sig då sjelfmant: hvilka frukter kunde segern bära?

Till Warschau hade konungen gått för att genom kardinalen framdrifva ett ofördröjligt beslut om Augusts afsättning. Då detta icke lyckades, valde han att med vapen nedslå sin motståndare. Detta var nu utfördt och Krakau taget.

Derefter öppnade sig flere vägar. Skulle Carl den tolfte, sedan vapenskiftet hållits, vända om till underhandlingen med kardinalen och, stödd på sin nya framgång, förmå honom till nya beslut? Eller skulle han förfölja sin fiende och fullständigt krossa

Digitized by Google

hans härsmagt? Eller slutligen, skulle han begagna sina fördelar till att sluta fred?

Ställningen var lysande. På alla sidor hördes endast bifall. Från alla håll söktes segraren. Kardinalen sträfvade att återknyta förhandlingarne och — hvad som dermed stod i nära sammanhang — polska fredsunderhandlare anmälde sig snart å nyo. Konung Augusts krigshär var icke långt borta. Han förstärkte sig efter hand, men han föll tillika segraren till fota och anhöll om fred.

Hvilkendera af ofvan nämnda vägar som valts, hade den högst sannolikt fört till ett ärofullt slut på kriget i Polen. Konung August hade icke kunnat motstå ett nytt anfall: en öfverenskommelse med republiken hade gjort honom oskadlig, och en fred med honom sjelf hade med ens utsläckt alla svårigheter.

Men konung Carl gjorde intet val. När ställningen måhända som mest fordrade en stark verksamhet, lät han händelserna hafva sin gång och rörde sig icke ur stället, inom sig viss att han kunde, när han ville, slå ned som en örn på hvad helst som förehades och gifva åt händelserna en ny riktning.

Öfver två månader förblef den svenska hären stående vid Krakau. Krigsrörelserna afstadnade, till mångas förundran, alldeles. Konung August kunde ostörd samla sina anhängare omkring sig och i Sendomir hålla möte med den väpnade adeln.

Naturligt var, att den pommerska härens ankomst skulle inväntas. Gyllenstjerna hade verkligen erhållit fritt genomtåg genom det brandenburgska området och den 28 Juni inryckt i det polska,

Digitized by Google

der hans framtåg icke heller mötte något hinder. En del af den storpolska adeln hade väl suttit upp och på afstånd följt honom några dagar, men snart gått hvar och en till sitt. Gyllenstjerna hade sedermera makligt fortsatt sitt tåg längs schlesiska gränsen, oviss om konungen ville kalla honom till Krakau, till Warschau eller till Sachsen; den 19 Augusti framkom han till Krakaus granskap.

Det var en ansenlig förstärkning; Gyllenstjerna förde fyra rytteriregementen och fem regementen till fots[1]), allt friskt och vackert manskap[2]).

Men äfven derefter rörde konungen sig icke. I stället öppnade sig en ny scen, som i förstone gaf utsigt till en bättre framtid än som kunde beredas af den mest lysande framgång på slagfältet. Det var de allvarliga underhandlingar om fred som nu började föras.

Konung August hade förgäfves försökt att genom sina enskilda budbärare vända sig omedelbart till Carl den tolfte. Han sökte nu nalkas honom genom en främmande magts bemedling. Hans afsigter stodo i full öfverensstämmelse med de alliérades önskan att se freden återställd i Polen. Kejsaren uppträdde derför som medlare. Efter Wels hade han utsett grefve Zinzendorf till sändebud hos Carl den tolfte. Denne hade några få dagar efter

---

[1]) Dessa voro alla svenska indelta regementen, nemligen: Södermanlands, Östgöta, Skaraborgs, Kronobergs och Jönköpings. Men af rytteriet var blott ett regemente svenskt: det norra skånska.

[2]) Konungen var nöjd dermed. »Jag har sett den pommerska armén, han ser rätt väl ut.» Egenhändigt till J. A. Mejerfelt.

Digitized by Google

slaget vid Klissow infunnit sig i svenska lägret för att erbjuda bemedling. Han hade då blifvit afvisad, men återkom nu för att med förnyad styrka göra samma framställning.

Dessa vigtiga förhandlingar hafva hittills varit föga bemärkta, troligen derför att de endast med lätt hand blifvit antydda af Nordberg. Förhållandena tvungo till den största försigtighet: det mesta förhandlades muntligen, och det var icke lätt att få kännedom af hvad som föregick. Nu mera äro likväl skriftliga källor öppnade, som sprida ljus öfver dessa förhållanden. De gifva tillika en inblick i lifvet inom detta märkliga läger, som under en följd af år var Sveriges residens och der, midt under krigsöfningar och förberedelser till strid, medan polackar och svenskar trängdes om hvarandra, de vigtigaste diplomatiska förhandlingar så väl som de mest mångfaldiga inre frågor förehades och afgjordes[1]).

Om man öfverskådar de nu begynta diplomatiska förhandlingarne, hvad ser man? Frankrikes intresse och kejsarens, i det svenska lägret sammandrabbande med hvarandra, de polske store sträfvande att åstadkomma den för hvar och en af dem sjelfva mest fördelaktiga utgång, svenskarne arbetande af alla krafter för en fred, som de ansågo vara för fäderneslandets välfärd väsentlig — slutligen Carl den tolftes starka vilja, beherskande

[1]) Dagbok förd i fältkansliet. Hermelins och Cederhjelms bref. Zinzendorfs bref till kejserlige ministern hos konung August Stratmann; i Dresdner arkivet.

Digitized by Google

alla dessa olikartade element och oberoende af dem alla dikterande beslutet.

De allierade hade de största skäl att önska fred i Polen; ty stadgades lugnet i denna del af Europa, så kunde icke blott brandenburgska, danska och sachsiska trupper förstärka deras stridsmagt; äfven om biträdet af Sveriges väl öfvade krigare hade de då förhoppning. Af samma skäl gladde sig Frankrike åt det fortsatta kriget i Polen och sökte underhålla dess låga.

Kejsaren var nu den, som framträdde i sina bundsförvandters intresse. Hans sändebud infann sig för andra gången och lyckades verkligen erhålla företräde hos Carl den tolfte — en brefskrifvare från lägret berättar, att den nykomne ambassadören fick sin audiens till häst —: men alla hans framställningar måste till hans stora missnöje göras genom Piper[1]).

Konung August hade gifvit till känna sina fredliga tänkesätt genom återsändande af åtskilliga fångna svenska officerare, hvilka frikostigt begåfvade infunno sig i de sinas läger. Konung Carl visade sin erkänsla genom lösgifvande af ännu flere sachsare och genom än mera lysande skänker. Sålunda tycktes en väg vara banad till ett bättre ömsesidigt förhållande. Zinzendorf försäkrade nu om den pol-

[1]) »Ers excellens har fritt tillträde till konungen i Polen. Men jag måste göra allt genom ministrarne. Man vet ej hvad det vill säga att underhandla här, och att denna obeslutsamhet och procrastination är ett plågoris för sjelfva ministèren här. Jag är i en ständig oro. Den, som blott tjugufyra timmar vore i mitt ställe, skulle nogsamt komma i erfarenhet deraf.» Zinzendorf till Stratmann, Sept. 1702.

Digitized by Google

ske konungens allvarliga benägenhet till fred och erbjöd kejsarens bemedling. Konung August sjelf skref till Carl den tolfte ett bref, hvari han, uttryckande sin lifliga önskan om förlikning, erbjöd sig att komma till ett personligt möte, när och hvar konung Carl helst ville bestämma, begärde af honom uppgift på de fredsvilkor han önskade och utfäste sig att förnöja konungen för det förflutna och gifva honom säkerhet för framtiden. Till en början ville han, till en borgen för sin upprigtighet, låta sina sachsiska trupper gå undan ända till den schlesiska gränsen.

Piper grep med begärlighet tillfället att bereda ett slut på det olycksbringande polska kriget. Han hade täta öfverläggningar med Zinzendorf och uppbjöd alla sina krafter för att bereda framgång åt hans framställning.

Som en löpeld gick genom lägret det ryktet, att freden var nära; det emottogs med allmän glädje.

Men motståndskrafterna gjorde sig snart gällande. Först gick den ena underhandlingen i vägen för den andra. Såsom utskickad från kardinalen infann sig få dagar efter Zinzendorfs ankomst öfverste Saurbrey, en würtembergsk officer, som gått i polska republikens tjenst och var mycket använd i denna tids polska intriger. Hans ärende var dels att framföra kardinalens klagomål öfver långsamheten i svenska härens rörelser, dels att utforska Carl den tolftes planer och fråga om han ännu stod fast vid sitt i Warschau tillkännagifna beslut i afseende på konung August. Derpå svarade konung

Digitized by Google

Carl genast, att hans vilja var oförändrad. Redan härigenom var Zinzendorfs underhandling korsad[1]).

Vidare underlät icke storskattmästaren Sapieha, som fortfarande uppehöll sig i lägret och hade fritt tillträde till konungens person, att på allt sätt underhålla hans fiendtlighet mot konung August, afmåla dennes ställning såsom hopplös och afråda från all tanke på fred. Så väl kardinalen som Sapieha stodo i nära förbindelse med franska hofvet, och svenskarne misstänkte dem båda för att söka i denna magts intresse förlänga kriget. Äfven Frankrikes sändebud i Polen, Du Héron, sökte samtidigt närma sig de svenska statsmännen och framställde Ludvig den fjortondes anbud om en förbindelse mellan Frankrike och Sverige, ungefär i samma syftning som någon tid förut.

Emellan dessa stridiga inflytelser stod Carl den tolfte, lik klippan, orubbligt fast vid sitt en gång fattade beslut. Piper sökte i upprepade samtal från alla sidor och med stort allvar visa nödvändigheten att komma till slut på ett så onyttigt krig. Stenbock verkade i samma rigtning[2]). Konungens egen fältprest predikade med stor frimodighet om den kristliga pligten att vara försonlig mot sina fiender

---

[1]) »Om depeschen kommit åtta dagar före Saurbreys ankomst, så hade freden varit sluten. De bästa dipositioner voro då för handen. Sedan har det gått baklänges steg för steg». Zinzendorf till Stratmann, 20 Sept.

[2]) »Gud hjelpe oss med heder och fördel ur detta verket: hvilket vid detta tillfället väl skulle kunna låta sig göra. Det lifländska väsendet borde dertill vara en drifvande vigg, omskönt alla andra considerationer skulle sättas åsido.» Cederhjelm, 19 Aug.

Digitized by Google

och komma de lidande (hvarmed menades Liflands nödställda invånare) till hjelp. Carl den tolfte hade på alla dessa framställningar blott ett enda svar: han kunde aldrig mera tro konung August, och dertill lades det samma, som han en gång yttrat till bröderna Sapieha: »Hvad jag en gång sagt, måste ske.»

De, som stodo konungen närmast, intogos af en djup oro för framtiden: de kände att ögonblicket var af en afgörande vigt. Czaren hotade, men hade ännu icke slagit till: Nöteborg var ännu icke fallet. Svenskarne hade mot hans härar väl haft motgångar i fältet, men sjelfva området var ännu helbregda. Piper slöt, som vanligt, sina bekymmer inom sig, men Hermelin och Cederhjelm uttalade dem öppet i sina bref till hemmavarande vänner. »Tror min bror något kan vara, som ej ögonskenligen är föreställdt, så om vår nytta på ena sidan som om vår skada på den andra, der vi ej vilja rätta oss? Men antingen har Gud förhärdat våra hjertan till ett oundvikligt öde eller tillämnar han något stort. — Ty så mycket lärde jag i går af den allvarsamma predikan, grefve Piper som en redlig svensk höll, att man fåfängt bekymrar sig»[1]).

Medan detta förehades i svenska lägret, höll konung August i Sendomir ett stort möte med den församlade adeln. Genom ett öppet bref af den 12 Juni hade han stämt adeln från republikens alla woiwodskap att den 9 Juli väpnad infinna sig vid en ort nära Weichseln. Men just den 9 Juli stod slaget vid Klissow och förvirrade alla planer. Då

[1]) Hermelin till Bark, 24 Aug.

Digitized by Google

bestämdes Sendomir till samlingsort, och dit hade nu konung August med sin här begifvit sig.

Men det blef ett helt annat möte än som var åsyftadt. Först uteblef hela Storpolens adel: under inflytande af kardinalen och Rafaël Leczinski visade den en tydlig motvilja mot att längre följa konung August på hans vägar; den väpnade adeln i denna del af landet hade icke motsatt sig Gyllenstjernas genomtåg. De preussiska palatinaten sutto ock stilla. I Litthauen åter rasade det inbördes kriget; svenskarne under Lewenhaupt vunno vid denna tid fördelar. Af biskopar och magnater infann sig i Sendomir blott ett fåtal; den väpnade adeln var väl talrikt samlad, men blott från sex palatinat: Sendomir, Lublin, Volhynien, Brzesc, Halicz och Chelm. Den sachsiska armén, hvilken ock stod vid Sendomir, var manstark, men nyss uppsatt och föga öfvad. Den var modfäld efter nederlaget och visade ingen lust att å nyo fäkta.

Emellertid samlades på det öppna fältet emellan floderna Weichseln och San den väpnade adeln till förhandling. Öfverläggningarne voro stormiga. Konung Augusts närmaste vänner sökte förgäfves stämma sinnena till hans fördel. Ingen ville höra talas om krig med Sverige; här och der förnummos yttranden af tillgifvenhet för konung August. Lidelserna voro häftigt upprörda. De kommo, man visste knappt huru, till utbrott, då grefve Lipski, som varit ordförande för den stora beskickningen till Carl den tolfte, trädde upp att redogöra för detta sitt uppdrag. Han talade djerft och bestämdt. Ett häftigt knot uppstod bland den sendomirska adeln.

Digitized by Google

Man hörde ropet: förrädare! Hans brott var, att svenskarne skonat hans gods; personlig hämnd blandade sitt gift i de högljudda anklagelserna. Slutligen rusade motståndarne med dragna sablar på Lipski; dödligt sårad sjönk han till marken och måste föras till sitt tält, der han några dagar derefter afled.

Denna våldsgerning retade stor-polackarnes sinnen. Bland den vid Sendomir församlade adeln bidrog den att försvaga motståndet mot konung August. Under inflytelse af en sådan stämning kom församlingen, ehuru fortfarande full af misstroende mot konungen, till en uppgörelse med honom. Adeln förelade honom genom femton deputerade följande vilkor: han skulle aflägsna ur landet sina sachsiska trupper så väl som sina sachsiska rådgifvare, vidare de mest förtrogna af sina polska anhängare; förklara ärelösa dem, som hade styrkt till kriget med Sverige, och sammankalla en väpnad s. k. besvärsriksdag, vid hvilken senaten (som ansågs vänligt sinnad mot konungen) ej fick vara närvarande.

Konung August böjde sig för nödvändigheten och antog dessa hårda vilkor. Derpå beslöto de församlade att söka fred med Sverige: om detta misslyckades, så förbundo de sig att försvara thronen och bestrida konungens afsättning, förenande sig derom att de, hvar och en vid domstolen i sitt distrikt, skulle gå ed på att kämpa för konung August och republikens frihet.

Derefter valdes en beskickning för att återställa freden emellan konungarne; i fullmagten lem-

Digitized by Google

nades rum för namnet på ett sändebud från Storpolen. Man beklagade, att man ej kunde handla i republikens namn, emedan den storpolska adeln var frånvarande, men för vidtagande af vidare åtgärder skulle två ombud från hvart woiwodskap samlas i Warschau och vid deras beslut skulle flertalets vilja gälla; de skulle ega att affärda sändebud till främmande magter och sluta nya förbund. Tillika skulle kronarmén ökas; medel beviljades till värfning af utländskt krigsfolk. Dessa pålagor skulle, likasom de utsedda ombudens beslutanderätt, ega giltighet endast till en blifvande riksdag.

Det var en med stora förödmjukelser dyrt köpt framgång för konung August. Alla besluten hade något sväfvande, i det de sjelfva hänvisade på storpolackarnes betydelsefulla frånvaro. Gingo konungens sachsiska trupper ur landet, så förlorade han dermed all motståndskraft icke blott emot den svenska hären utan äfven emot polackarnes påståenden.

I denna ställning, med säkra faror och osäkra förhoppningar framför sig, var det som konung August ifrigt sökte freden med Carl den tolfte. Hans utsigt att erhålla den fördunklades likväl allt mera, då konung Carl icke ens ville mottaga hans bref[1]), ännu mindre derpå gifva något svar.

Generalmajor Maidel, som från Lifland skulle föra några tusen man från Sverige ankommet friskt folk till konungen, framträngde från öster allt djupare i Polen. Lika litet som förut Oginskis och Wies-

[1]) Det delgafs Piper i afskrift.

Digitized by Google

nowickis trupper i Litthauen, kunde nu spridda partier af kronarmén, i synnerhet en del tyska värfvade trupper under general Brandt, afhållas från att oroa svenskarne, särskildt den afdelning, som qvarlemnats i Pinczow.

Zinzendorf fortfor i sina bemödanden. Han meddelade, att konung August, äfven sedan beslutet i Sendomir fattats, i det längsta dröjde med dess kungörande, emedan det bland annat innehöll, att han icke borde ingå fred utan att republiken deri deltog. Svenskarne å sin sida fordrade, såsom ett prof på konung Augusts upprigtighet, att general Brandts och kronarméns fiendtligheter mot den svenska afdelningen i Pinczow skulle upphöra, samt att Maidel skulle på sitt tåg genom Polen vara fredad för alla anfall.

Ehuru ringa utsigterna än voro, fasthöllo Piper och Zinzendorf i det längsta hoppet om en förlikning. Långsamt och sällan inkommo underrättelserna om tillståndet i Östersjöprovinserna, men de kommo likväl och voro af allt betänkligare innehåll. Schlippenbachs nederlag vid Hummelshof blef nu kunnigt; derefter följde budskap, att ryssarne ryckt fram mot Narva, kort derefter att de gingo mot Riga.

På alla håll var man i rörelse. Från svenska lägret skickades penningar till prins Jakob, för att genom honom utdelas till polackarne; till kronarmén, hvilkens befälhafvare underhandlade och erbjödo Carl den tolfte sin tjenst, gafs löfte om 100,000 riksdaler att utbetalas när allt var slut.

Digitized by Google

Piper trängde konungen allt närmare på lifvet. Många gånger hade han muntligen sökt böja hans sinne till fred; denna gång nöjde han sig icke dermed. När slutligen underrättelsen kom, att sendomirska beslutet var kungjordt och till och med en afskrift deraf blef känd, gaf Piper befallning att hans framställningar till konungen skulle skriftligen uppsättas. Han ville, hette det deri, att hans råd skulle affattas i skrift för att freda honom för framtida ansvar. Det är denna uppsats som är känd under namn af grefve Pipers memorial och bär datum af den 29 Augusti, emedan det den dagen skrefs, för att sedermera med öfriga handlingar, ehuru tills vidare med anmodan att det skulle hållas hemligt, hemsändas till kansliet. I sjelfva verket var innehållet redan förut mera än en gång muntligen anfördt för konungen, och den skriftliga framställningen framlemnades till honom först den 2 September 1702.

Denna skrift har hittills varit den enda handling, som spridt ljus öfver Pipers förhållande till konungen och tjenat till bevis, att han icke styrkte Carl den tolfte till det långvariga kriget. Men senare funna upplysningar gifva vid handen, att Piper hela tiden varit af enahanda mening och ofta gifvit sådana råd som detta, hvilket endast var en länk i kedjan af upprepade framställningar. Undersöker man uppsatsens innehåll, så finner man, att detta, sådant det verkligen fattats i pennan, var vida starkare än som kan synas af den förkortade och mildrade form, hvari det finnes intaget hos Nordberg. Det märkligaste af hvad der uteslutits anföra vi, merendels med Pipers egna ord.

Digitized by Google

Sällan har väl en rådgifvare med en starkare föreställning vändt sig till sin konung. Man skönjer, huru dessa framställningar, ständigt upprepade, efter hand blifvit allt skarpare i formen.

Piper förutsåg och framstälde klart följderna af konungens förehafvande. Dethronisationen vore hardt nära omöjlig att genomdrifva; men *om* mot förmodan det skulle lyckas att påtvinga republiken en konung emot hennes vilja, hvem skulle vilja mottaga en så osäker värdighet? Icke kunde Carl den tolfte, i synnerhet om han var invecklad i ett annat krig, i Polen hålla en krigsmagt, som ständigt vore tillstädes för att upprätthålla honom? Endast detta borde vara tillräckligt att afhålla från ett företag som så litet lofvade varaktigt bestånd.

Vidare utvecklade ministern, huru mycket Sveriges välfärd led af detta afsättningspåstående. Hela verlden skulle hålla den nation för ett sällsamt folk, som i främmande land förde gagnlösa krig, men lät sina egna länder af fienden härjas och förderfvas. Den vackra armén, hemlandets styrka och värn, skulle förgås utan någon nytta för fäderneslandet; den aftog redan dagligen. Det vore oerhördt att uppoffra sitt tappra och redliga folk utan att dermed skaffa sitt land någon nytta. Sverige toge deraf en obotlig skada; om intet annat funnes, som borde beveka konungen till fred, så borde den kärlek det göra, som det åligger en konung att bära till sitt land.

Men ännu mera. Piper tvekade icke att gå konungen på lifvet och vederlägga just hvad Carl den tolfte till sitt försvar plägade yttra, nem-

Digitized by Google

ligen i främsta rummet det, att, följderna måtte blifva hvilka som helst, så satte han sin förtröstan till Gud och sin rättfärdiga sak. Men, yttrade Piper, det vore icke kristligt att bära inom sig ett oförsonligt hat, i synnerhet när den felande ångrar sig, bekänner sitt fel och beder om förlåtelse; när nu erbjödes både skadestånd för det förflutna och säkerhet för framtiden, så vore konungens sak icke mera en rättfärdig sak; och om Gud älskar allenast ett rättfärdigt väsende, huru kan då den, som det icke förer, lofva sig Guds bistånd?

Äfven den konungens älsklingsats: att man borde förblifva fast vid sitt uppsåt, angrep Piper med allvarliga ord. Fordran af dethronisationen hade gjorts, då konung August ännu framhärdade i sina fiendtliga afsigter; nu vóre detta förändradt. Carl den tolfte hade förestält republiken de många oförrätter konung August hade tillfogat henne, men om hon sjelf ej ville straffa honom derför, borde det ej vara hennes eget äfventyr?

Slutligen öppnade ministern för sin konung en utsigt till den framtid, som visade sig, i händelse att fred slöts med Polen. Ett stycke land kunde vinnas från republiken. Ryssland kunde hejdas i sina framsteg: från detta rike kunde eröfras provinser, som blefve en förmur för Sveriges besittningar och sjelfva vore af oskattbart värde. Sedan kunde konungen uppträda som skiljedomare i det södra Europas kamp.

Piper tillade slutligen: »Jag är icke allena af denna mening; alla E. M:st trogne undersåtar och

Digitized by Google

vänner styrka till det samma. Armén är uppfyld af det rykte, som går om konungens i Polen benägenhet till fred och suckar derefter»[1]).

Konungen mottog skriften och genomläste den; han föll derefter i djupa tankar, men yttrade icke ett ord. På hans beslut hade den icke inverkat. Det karakteriserar för öfrigt Carl den tolfte, att under det han förblef otillgänglig för alla anförda skäl, hans välvilja mot den frimodige rådgifvarens person likväl icke undergick någon förändring. Samma dag nämnde han grefve Piper till kansler för Upsala universitet.

Fredstillfällena och fredsförslagen upphörde icke att äfven från andra håll tränga sig på Carl den tolfte. Ställningen i Polen var efter slaget vid Klissow väsentligen förändrad. Polackarne hade förut med spänd förbidan aktat på hans tåg och hans vistelse i Warschau, ovissa hvad deraf varda skulle. Men nu stod han som segrare i hjertat af deras land. Hans här tog der sitt underhåll. De egde ingen väpnad styrka som kunde göra honom motstånd; oense voro de sins emellan, oense äfven med sin egen, ännu till hälften främmande konung.

I denna ställning sökte de, icke att sjelfva förena sig till en behjertad strid, icke att sluta sig fast omkring sin konung, utan att närma sig till

[1]) Hvilken anklang dessa åsigter hade här hemma, visar sig af Barks bref till Hermelin. »Jag läste brors framställning af punkterna i gref Pipers memorial för grefve Gyldenstolpe. Det hörde alla som tillstädes voro och gladde sig deråt som åt hugnesam tidende.» Barks bref till Hermelin.

Digitized by Google

den utländske segervinnaren och anropa honom om fred, såsom äfven deras konung å sin sida gjort. Detta hade de i Sendomir beslutit göra genom befullmägtigade sändebud, hvilka uppträdde i republikens namn. Det samma gjorde den polska kronarméns högste befälhafvare, Lubomirski, och hans underfältherre Potocki; slutligen arbetade för samma mål jemväl kardinalen, så väl i sin egenskap af den främste i senaten, som äfven uppträdande på egen hand. Konung Augusts fredsförsök gingo under tiden fortfarande sin gång.

Alla dessa olika underhandlare misstänkte hvarandra och hade föga kunskap om innehållet af hvarandras förslag. Men än ville de förekomma hvarandra, än afbidade de utgången af hvarandras företag. Deraf det brokiga, underligt brutna i den närmast följande tidens händelser.

Detta allt försiggick under en allmän rörelse af oro, farhågor och lidanden i hela landet[1]). Der icke de svenska härskarorna stodo, utkräfvande pålagor i penningar och lifsmedel eller hotande med plundring och brand, der rådde de sachsiska, som framforo ännu värre. I Litthauen brann det borgerliga kriget i full låga. I Röda Ryssland och polska Ukraine var bonduppror. Polen var som ett upprördt haf: alla passioner tycktes lössläppta.

Segraren sjelf, af hvilken allt slutligen berodde, stod stilla, stum, orörlig, med sin hufvudhär vid Krakau. Der förblef han, under det allt i oroliga

[1]) »Öfverallt timor, horror, stridor dentium.» Bref från Warschau.

Digitized by Google

vågor rörde sig omkring honom, lugnt emottagande så väl från sina egna som från de främmande ständigt upprepade framställningar om fred.

Konung August hade vid Sendomir skilt sina sachsiska trupper från kronarmén och med de förra gått till Warschau. Han inträffade der den 29 Augusti och förlade sachsarne dels i staden, hvars invånare högljudt beklagade sig öfver dem[1]), dels i den kringliggande trakten.

Med polackarne var konungen missnöjd och hade yttrat, att han vore sinnad härja landet, tills de bönföllo om förbarmande. Den uppgift, som han närmast föresatte sig, var att få sendomirska beslutet bekräftadt af republiken i dess helhet, för att sålunda ändtligen kunna indraga polska staten i krig mot Sverige. Om då adeln i hela landet satt upp, skulle, tycktes det, den lilla svenska hären, afskuren från förstärkning och hjelp som den var, snart duka under. Men konung August synes i denna afgörande tid dels icke hafva varit i den sinnesförfattning, att han kunde rätt begagna sin ställning, dels ej heller hafva förfogat öfver de medel som erfordrades för att nå det afsedda målet.

August den andre egde med alla sina fel flere framstående egenskaper, men han förlorade allt för lätt fattningen; han saknade det jemnmod, som fordras för att med lugn bära en olycka, och som äfven inger sinnesnärvaro nog att arbeta sig upp

[1]) »På gatorna i Warschau hör man blott veklagan och förbannelser, att gemene man är så besvärad af pålagor. Svenskarne kunna de ej nog berömma. Hvem skulle hafva trott, att de skulle blifva så saknade?» Bref från Warschau.

Digitized by Google

derutur. Allt berodde för honom derpå, att de sendomirska besluten godkändes af hela republiken; hvad som fattades dem, var att Storpolens adel icke deltagit; den åter följde helst kardinalen och Rafaël Leczinski. Om den begynnande brytningen skulle kunna hämmas eller om den skulle gå än längre, berodde i första rummet på dem båda. Men just dessa ledande män stötte konungen ifrån sig: kardinalen genom den högdragenhet, med hvilken han bemötte honom vid deras sammanträffande i Warschau, och Leczinski genom skriftligen framställda, hårda förebråelser.

Båda retades deraf. Kardinalen kom väl till mötet i Warschau, men återvände snart till sina gods för att der förblifva; Leczinski infann sig icke, men gaf luft åt sin harm dels i en vidlyftig försvarsskrift, ställd till Storpolens församlade landtdag[1]), dels i en bitter brefvexling med konung Augusts gunstling, Prebendowski.

De enligt sendomirska beslutet utsedda deputerade af woiwodskapen samlades småningom i Warschau, men ingen syntes till från Storpolen. Hvad var då vunnet? Man hade väl, genom det i Sendomir fattade beslutet, befriat sig från den fara, liberum veto innebar, men hvad båtade det? Detta beslut var utan frukt, då en så betydande del af republikens medlemmar helt och hållet saknades.

Man sökte hjelpa sig så godt man kunde genom att låta de närvarande *senatorerna* från Stor-

[1]) Med huru mycken uppmärksamhet man i svenska lägret följde allt som föreföll i Polens inre angelägenheter, visar sig deraf, att denna långa försvarsskrift, öfversatt på svenska, upplästes för konungen. Anteckning i kansliet för den 13 September.

Digitized by Google

polen utse en deputerad. De utsågo Stefan Leczinski, hvilken högst motsträfvigt, nästan med våld, förmåddes att mottaga valet. Men det var ändå blott en enda från dessa palatinat. Med anledning deraf föreslogs den utvägen, att besluten skulle i stället bekräftas af Storpolens landtdag, och detta bifölls. Men dermed hade ock de församlades öfverläggningar förlorat sin kraft. Endast så mycket kunde de uträtta, att den beslutade beskickningen till Carl den tolfte skulle afgå. Mötet uppsköts, för att under mellantiden inhemta den storpolska landtdagens beslut; vid ett nytt sammanträde skulle den blifvande beskickningen, sedan den fullgjort sitt uppdrag, redogöra för utgången.

Landtdagen i Storpolen samlades, men den biträdde ej Sendomirbeslutet: den bekräftade ej heller beslutet i Warschau, och den slöt med att uppskjuta sina öfverläggningar till Januari månad följande år.

Så blef äfven den förnyade sammankomsten i Warschau fruktlös. Konung August såg den ena förhoppningen efter den andra glida undan sig. Underrättelserna från Litthauen och från Reussen blefvo allt mera olycksbådande. Dertill kom, att han led af en tryckande penningebrist. Utsigterna blefvo för honom allt dystrare.

Det var då icke underligt, att han fäste sitt hopp vid freden med Sverige. Han gjorde i sjelfva verket allt hvad han kunde för att visa sitt allvar dervid: han sökte afvärja hvarje anfall på den antågande Maidel och han utverkade äfven, att anfallen på svenskarne i Pinczow inställdes.

Digitized by Google

I det svenska lägret spordes snart budskapet från republikens beskickning. Denna infördes hos konung Carl af ett bref från kardinalen, som tillika föreslog samma vilkor för freden, som han vid sammanträde i Warschau framstält. De voro: att konung August skulle afstå kurfurstendömet Sachsen till sin son och skicka det sachsiska krigsfolket tillbaka till sitt hemland; han skulle betala sex millioner i krigskostnader, återställa Sapieherna i alla deras embeten samt slutligen jemte republiken förklara krig mot Ryssland; de från Polen afsöndrade provinser, som kunde genom detta krig återvinnas, skulle, utom Lifland och Kurland, återställas till republiken.

Den främste i beskickningen, woiwoden Morstein, anhöll nu i en skrifvelse till konung Carl om bestämmande af tid och ort för underhandlingen. Men han skref tillika ett bref till Piper, hvari han begagnade ordalag, som ej kunde annat än finnas stötande; republikens vänskapsbetygelser, hette det deri, hade blifvit mötta med förakt; hon hade allt skäl att vara betänkt på krig och icke på fred; men ännu ville man göra ett yttersta försök, i den tro, att konungen icke fäste stor vigt dervid att han varit lycklig i en skärmytsling som han vågat.

Man kan med skäl förundra sig öfver ett sådant språk, fördt af ombudet för en magt som så väl behöfde och så högt önskade fred. Men gåtans lösning ligger i tillskyndelser från Frankrike. Den franska politiken spelar allt emellanåt in i dessa förhandlingar med tydligt syfte att tillintetgöra allt som kunde leda till en förlikning.

Digitized by Google

Ludvig den fjortonde hade hitintills snarare varit den underlägsne i det stora spanska successionskriget, och om de mot honom fiendtliga härarne förstärktes af ytterligare 80,000 man — så högt räknade man talet af de trupper, som i händelse af en fred i Polen skulle från olika håll öfverlåtas till de allierade — så syntes Frankrikes nederlag oundvikligt. Derför finner man just vid denna tid konung Ludvig uppbjuda alla krafter för att underhålla det pågående kriget. Hans sändebud Du Héron sökte icke allenast att inverka på kardinalen och på Sapieha, hvilka af gammalt stodo i nära förhållande till Frankrike, utan fortfor äfven, ehuru icke anställd hos Carl den tolfte, att bestorma Piper med förslag till förbund och med anbud om penningar. Från samma håll uppmanades Morstein att tala i en hög ton[1]).

Hans språk väckte emellertid, som man lätt kunde vänta, Carl den tolftes misshag och ökade ännu mer svårigheten att utverka ett gynsamt svar. Sapieha infann sig ock ganska riktigt för att stärka detta intryck: om konung Carl blott visade sig fast, så skulle nog republiken gifva ännu bättre vilkor.

Å andra sidan eggade det ankomna budskapet kejsarens minister till förnyade ansträngningar; han yrkade ännu ifrigare på, att Carl den tolfte skulle mottaga det egenhändiga brefvet från konung August; om än svaret blefve skarpt, så skulle det ej skada, endast det tillades, att konung Carl ville taga anbuden i öfvervägande, så

[1]) Uppsnappade bref från Du Héron till Morstein.

Digitized by Google

vida hans motståndare i handling ådagalade sina fredliga tänkesätt.

De svenska statsmännen sågo stora fördelar i dessa anbud som från olika håll gjordes om fred i en tid, då den så väl behöfdes. De sökte på allt sätt att beveka konungen och hade redan uppsatt utkast till ett vänligt svar på konung Augusts bref, hvarefter vidare underhandlingar skulle följa, samt hade likaledes på förhand uppgjort förslag, huru Morsteins framställning skulle besvaras.

Men allt förgäfves. Carl den tolfte svarade helt kort, att han »icke ville veta af något krus»[1]): med konung August kunde han icke inlåta sig, och till de polska sändebuden skulle man svara rent ut, att man icke ville höra hvad de hade att säga, på annat vilkor än att republiken afsatte konung August.

Detta besked gafs den 19 September, och dagen derefter träffades Carl den tolfte af ett olycksfall, som var nära att medföra de betänkligaste följder.

Emedan erfarenheten visat hvilka stora fördelar polackarne drogo af sitt lätta rytteri, hade det beslutits att å svenska sidan äfven uppsätta en sådan trupp, och Magnus Stenbock hade derför af allahanda folk, bland annat af borgare i Krakau, bildat en skara af 200 frivillige, hvilka i beväpning och snabba rörelser skulle efterlikna det polska rytteriet. De kallades vallaker. Desse uppvisades nämnda dag för konungen, som satte sig sjelf i spetsen för dem och förde dem till general Mörner för att visa

[1]) Dagboksanteckningar i svenska kansliet.

Digitized by Google

dem för honom. På återvägen genom lägret red han, som vanligt, i fullt sporrstreck med hängande tyglar, då han tyckte sig finna, att vallakerna, som ännu icke voro rätt skickliga att föra sina lansar, trängde för nära in på honom, hvarför han såg sig om efter dem. I samma ögonblick snafvade hans häst och föll; konungen kom i fallet under hästen och afbröt på två ställen sitt venstra ben ofvan knäet. En allmän bestörtning intog de närvarande; konungen allena var lugn och sade leende, att det var ingenting. I fråga om smärta eller möda var Carl den tolfte en hjelte lika väl som i striden.

I hemlandet och ej mindre i andra länder gjorde underrättelsen om denna händelse ett djupt intryck. Som vanligt förstorades den af ryktet; det förkunnade hans död, och redan byggdes derpå nya planer och förhoppningar. Men förbättring inträdde snart; den gick sin jemna gång, och konungen behöll af hvad som inträffat endast den skadan, att han för sin återstående lifstid blef låghalt.

Ej heller afbrötos underhandlingarne. Fyra dagar efter konungens fall affärdades svaret till Morstein. Det innehöll, i något mildrade uttryck, hvad vi ofvan anfört: konungen kunde ej antaga republikens erbjudna bemedling, om hon icke söndrade sig från dem som brutit freden och straffade dem; först derefter kunde konungen med mera förtroende yppa sina tankar. Pipers svar var hållet i samma ton som Morsteins bref till honom.

Digitized by Google

Det dröjde icke mera än två dagar, förr än från Morstein inkom ett nytt bref, hvari han beklagade, att det erhållna svaret förekom honom mörkt, och enträget upprepade sin anhållan om utsättande af tid och ort för ett sammanträde.

Samtidigt försäkrade det österrikiska sändebudet ånyo om konung Augusts allvarliga önskan att sluta fred, och den pant som begärts till bekräftelse derpå gafs verkligen, i det underrättelse ingick, att Maidel fortsatt sitt tåg oanfäktad[1]).

Å andra sidan upphörde icke Sapieha att motarbeta Pipers ansträngningar för freden och att meddela konungen allt som kunde tala för krigets förlängning. Han visade bref från kardinalen, hvari denne beklagade sig öfver den behandling konung August låtit öfvergå hans gods och förebrådde svenskarne deras långa overksamhet. Prins Jakob Sobieski verkade i samma riktning. Men han tillstyrkte derjemte på det högsta, att kraftiga åtgärder måtte vidtagas; framför allt borde man bemöda sig om att vinna kronarmén. Sapiehas råd funno hos Carl den tolfte mera anklang än Pipers, och konungen lät till och med den senare förstå, att Sapieha var mera beslutsam än han och mera bestämd att tala rent ut som sig borde[1]).

Äfven från ett tredje håll kommo nu anbud, i det storfältherren Lubomirski lät gifva till känna

---

[1]) »Konungen i Polen har ock förmått, att kronarmén samt Brandt ha något upphört med sina fiendtligheter. Och som han sjelf ej har haft den krediten, skall han det hafva genom woiwoden af Marienburg verkstält.» Hermelin 1 Okt.

[2]) Dagbok i fältkansliet.

Digitized by Google

att han ville vara konungen till tjenst, i det han till tecken af sina tänkesätt frigaf tvenne fångna svenska officerare.

Piper uppgaf emellertid icke sina sträfvanden för freden. Den 1 Oktober gjorde han ännu ett försök. Konungen svarade, som han många gånger svarat, att han ej kunde förlita sig på konung August, samt att han ej kunde inlåta sig med denne sin uppenbare fiende till förfång för republiken, som han försäkrat om sin vänskap, och som ännu ej förklarat, om hon ville gå hans önskningar till mötes eller ej.

Morstein fick på sin förnyade framställning icke heller annat besked, än att konungen redan hade gifvit sitt svar och ville dervid förblifva.

Till Lubomirski åter skrefs, att konungen förvånade sig deröfver, att under det republiken försäkrade honom om sin vänskap, hennes trupper togo svenskar till fånga; han fordrade, att de fångna svenskarne samt och synnerligen, genast och utan lösen, skulle återgifvas.

Under alla dessa förhandlingar hade den svenska hären stått stilla vid Krakau. Tid efter annan hade generalerna yrkat, att man skulle bryta upp och fullfölja fälttåget, först i ändamål att skingra mötet i Sendomir, sedan för att fördrifva konung August ur Warschau, slutligen för att förekomma sachsarne i de goda preussiska vinterqvarteren.

Icke utan skäl antog man, att under det första intrycket efter segern goda utsigter förefunnos att genom fortsatt krigföring vinna betydande fördelar,

Digitized by Google

helst den svenska hären efter Gyllenstjernas ankomst var ganska stark. Orsakerna till stillaståendet äro att söka dels i den märkliga tröghet, som mellan de oerhörda kraftansträngningarne tidtals syntes, likasom till ersättning, bemägtiga sig Carl den tolfte, dels i Pipers föreställningar och hans farhåga att fredsunderhandlingarne skulle genom förnyade krigsrörelser störas eller brytas. Olyckan var, att under det förutsättningen: hoppet om en snar fred, gjordes om intet, den derpå byggda planen i fråga om krigsrörelserna ändock följdes.

Carl den tolftes här var nu ansenlig. Den kunde räknas utgöra 25,000 man, och Gyllenstjernas folk var friskt, af inga fälttåg medtaget manskap.

Vid denna tid vidtogs vid hären en förändring, som för de militäriska och äfven de politiska förhållandena kunde blifva af största vigt. Konungen förordnade, att krigskommissariatet skulle ställas under en generalsperson, som skulle hafva högsta vården om härens underhåll, och detta vigtiga uppdrag gafs åt Magnus Stenbock. Lagercrona var derigenom skild från sin befattning med dessa ärenden. Denna förändring väckte mycken belåtenhet, och helsosamma verkningar deraf läto sig snart förnimma[1]).

Stor sjuklighet hade nu i följd af de skarpa nattfrosterna inritat sig i armén.

Det allt knappare blifna underhållet, i synnerhet bristen på föda för arméns hästar, gjorde det emellertid allt mer till en nödvändighet att

[1]) »Endaste trösten är, att generalmajor Stenbock fått direktionen öfver hela krigskommissariet. Det går derför ordentligare till i allt». Hermelins bref.

Digitized by Google

söka andra trakter, och den 2 Oktober bröt armén ändtligen upp, i ändamål att gå i vinterqvarter. Den svenska besättningen utrymde Krakau. Generalmajor Stenbock, i ungersk drägt, med en polsk sabel vid sidan, öfverlemnade högtidligen på stora torget stadens nycklar till magistraten. Det i Krakau funna artilleriet medtogs; det fördes tillika med de sjuke om bord på pråmar, som skulle gå Weichseln utföre till Kaschmierz, medan arméns marsch gick sakta längs stränderna af samma flod. Det hade först varit tillämnadt, att konungen, på det hans benbrott måtte kunna vårdas i tillbörlig stillhet, äfven skulle gå om bord på ett af fartygen, men aftonen före uppbrottet ändrades detta. Den sjuke hjelten ville följa sin här. Han bars af åtta soldater på en öppen bår. Hvart det bar viste ingen: till vinterqvarteren, sade man; men hvar dessa skulle tagas, var en hemlighet.

Tåget gick långsamt, hufvudsakligen derför att man måste vänta på pråmarne, hvilka icke kunde komma fort för det låga vattnet i Weichseln; länge blefvo de stående på grund. Först in emot medlet af November hade hären hunnit förbi Opatow, sex mil från Krakau, der den med sig förenade de trupper, som allt sedan slaget vid Klissow stått i denna trakt. Vid samma tid ankommo de så länge uppehållna pråmarne, hvilka, då strömmen längre ned i sitt lopp blef djupare, sedermera syntes kunna obehindradt fortsätta sin färd. Man väntade, att tåget nu mera skulle gå fortare och hären slutligen komma till hvila.

Digitized by Google

Men ännu förflöto två månader, innan vinterqvarteren uppnåddes. Konungen var den 15 November så återställd, att han åter kunde rida ut. Redan två dagar sedan detta första gången skett, gjorde han en ridt på tre mil och derefter återtog han sina vanliga besök vid de spridda regementena samt de oaflåtliga omsorger för arméns öfning och förplägning, som utgjorde en så väsentlig del af hans krigföring.

Emellertid hade senhösten inträdt och vägarne blifvit i hög grad förstörda, så att hären endast med största svårighet kunde fortsätta sin marsch [1]).

Generalmajor Stenbock sändes med 2,000 man in i Röda Ryssland och Volhynien, för att indrifva kontributioner [2]). Kort förut hade Gyllenstjerna jemte de vid hans armé anställda civila och ecklesiastika tjenstemän återvändt till Pommern, der han skulle värfva två regementen dragoner och en bataljon fotfolk till de tyska provinsernas försvar. De trupper han medfört stadnade i Polen.

Under det hären sålunda rörde sig sakta framåt, fortgingo allt jemt underhandlingarne å alla sidor.

Sedan Zinzendorf vid svenska härens uppbrott måst lemna lägret och begifva sig till Warschau, kunde han ej på samma sätt som förr arbeta för förlikningen med konung August. Men han fortfor att skriftligen upprepa försäkringarne om denne konungs uppriktiga böjelse för fred. De bekräftades ock deraf, att general Maidel, utan att hafva blifvit oroad af något anfall, den 2 November lyck-

[1]) »Vårt folk måste marschera i slemmaste föret på året — för troféernas skuld». Hermelin.

[2]) 21 Oktober.

Digitized by Google

ligen framkom till hufvudhären med tre regementen till häst, svenska adelsfanan och årets rekryter.

Det franska sändebudets verksamhet för att hindra freden blef plötsligen afbruten, då denne diplomat, på konung Augusts befallning, mot all folkrätt fängslades i Warschau och fördes, först till Thorn, sedermera till franska gränsen. Likaledes blef det hos konung Carl anställda franska sändebudet, markis Bonac, stadd på resa till svenska lägret, i Litthauen tagen till fånga af Oginski, hvilken likväl blott en kortare tid qvarhöll honom.

Redan den första dagen som armén var på marsch, hade åter ankommit ett bref från Morstein, med enträgen anhållan, att underhandlingen skulle få taga sin början, på det att sachsarne måtte komma att lemna landet. Denna framställning upprepades ännu två gånger. Honom svarades, att konungen, först när det blef kändt hvad det beramade mötet i Warschau vidgjort, kunde förklara sig. Men då Morstein efter detta mötes upplösning och med stöd af dess beslut förnyade sin begäran, fick han till svar, att mötet varit alldeles för fåtaligt besökt: man vore ej säker, att det kunnat handla å hela republikens vägnar.

Under det att denna fredsunderhandling sålunda icke gick något steg framåt, blefvo meddelelserna med kardinalen och Leczinski allt lifligare. Konung Augusts uppförande mot dem bar nu sin frukt. Allt mera bestämdt uppträdde dessa inflytelserika män emot honom. Man hörde, att Leczinskis anseende var i stigande. I början af November ankom från honom underrättelse, att konung August skickat

Digitized by Google

en del af sin härsmagt till Storpolen, och en vecka senare ingick bref från kardinalen, deri han anhöll om skydd för sina gods mot dessa trupper, och utfäste sig att jemte Leczinski främja Carl den tolftes afsigter.

Detta kunde icke annat än vara konungen behagligt och derjemte stärka honom i sin fattade motvilja mot freden. Men då kardinalen tillika anhöll, att när konung Carl ankomme till Warschau, få möta honom der för att närmare öfverenskomma om allt, då han förordade en snar förening med kronarmén, och då han (i bref till Sapieha) bittert beklagade sig öfver att den svenske konungen handlade »utan ändamål och uppgjord plan», samt uppmanade till snar verksamhet, så ledde detta till ingen påföljd.

Prins Jakob Sobieski, äfven en af konung Carls polska rådgifvare, var alldeles ense med kardinalen om att varmt förorda en öfverenskommelse med kronarmén. Kronfältherren Lubomiski erbjöd sig, som nämndt, till konung Carls tjenst, ehuru han icke genast kunde öppet framträda. De löften, som å konungens vägnar gifvits om stora belöningar, hade haft den verkan, att underfältherren Potocki jemte sina mägtiga fränder brutit med Lubomirski; de hade ock visat sig beredvilliga att jemte en del af hären omedelbart sluta sig till svenskarne[1]).

Ännu en gång uppgick sålunda hoppet om ett snart slut på kriget i Polen. I början af No-

[1]) Sobieski, som redan förut undfått penningar för sådant ändamål, erhöll då af konungen åter 10,000 riksdaler att använda för Potocki, och kommissariatet fick befallning att för honom hålla i beredskap ytterligare 20,000. Registr.

Digitized by Google

vember tycktes allt gifva efter för konung Carls vilja. Fältherren syntes böja sig, de andre ock. »Från alla tre partier (Morstein, kardinalen, Lubomirski) äro redan här eller komma i morgon en del utskickade»[1]), skrifver Hermelin den 1 November.

Allas ögon vände sig till det svenska lägret. Ingen var enträgnare än fältherren: han afsände från den 21 Oktober till den 11 November sju bud och bref till konungen och till Piper. Honom tryckte icke blott den politiska ställningen, utan äfven den allt mera öfverhängande faran för hans gods, i hvilkas närhet nu Stenbock hotande stod med sina trupper.

Det gälde att gripa ögonblicket och genom ett raskt beslut bereda ett slut på den osäkra och farliga ställningen[2]).

De svenske statsmännen, i samklang med prins Jakob, kardinalen och Leczinski, styrkte högeligen till att hålla Lubomirski vid godt mod och, då han förklarade sina välvilliga tänkesätt, ehuru han icke kunde omedelbart med hela sin här gå öfver, åtminstone skona hans gods.

Men dessa skäl kunde icke göra sig gällande. Likasom konungen i Warschau begärt, att kardinalen skulle genast gå i författning om afsättningen, och sedan fordrat af den storpolska adeln, att den skulle strax uppsäga konung August tro och lydnad,

---

[1]) Den sista Oktober kom fältherrens utskickade, den 2 November Morsteins, den 4 Leczinskis.

[2]) »Våra saker börja anlåta sig väl», skrifver Hermelin den 12 November, »men jag fruktar att vi lära nu som förr ej akta att betjena oss af de milda aspekter som sig yppa.»

Digitized by Google

så yrkade han nu, att Lubomirski med sin här skulle utan ringaste uppskof förena sig med svenska hären. För alla faror skulle fältherren endast trygga sig till honom. Dröjsmålet upptände hans vrede [1]).

De mest egendomliga rörelser föregingo vid denna polska här. Några ville, att kronarmén skulle konfederera sig till förmån för sin konung, andre och ännu flere, att den skulle förena sig om att falla svenskarne till. Den mest oroliga spänning rådde. En utskickad från prins Jakob, försedd med svenska penningar, arbetade ifrigt för det sist nämnda målet [2]). Men på fältherren berodde det mesta. Han var af en trög natur och långsam att fatta beslut. En högst ömtålig punkt var behandlingen af hans gods.

Konungen hade fattat en liflig harm mot Lubomirski för det framfarna och upprepade ständigt, att hans försäkringar ej vore annat än list och undanflykter, som han brukade, tills svenska

---

[1]) »Jag ser att Lubomirski nu gör mycket goda complimenter och utlofvar allt godt och säger fångarne redan vara på vägen. Men det gör inte det ringaste till saken till någon lindring för honom, så länge han inte i allt fullgör hvad af honom begärdt är; och är det den ringaste punkten om fångarna — ty dem skulle vi alltid få, han må pipa eller sjunga. Skadeståndet kan vi ock sjelfva skaffa oss, hvilket I måste söka utkräfva på det allra mästerligaste I någonsin kunna — och utan någon tidspillan på det bästa som kan ske till hans skada, så länge och intill dess han i verket sisterar sig och sjelf kommer verkligen med det han förmår och uppenbarligen träder på vår sida oaktandes all den fara honom deraf kan anstå, allenast tryggande sig till oss.» Egenh. till Stenbock 26 Nov. 1702.

[2]) Relation i riksark.

Digitized by Google

hären icke mera var i närheten. Det var ett motstycke till Carl den tolftes outrotliga motvilja mot konung August.

Den polske kronfältherrens utskickade fick ej annat svar, än att, om han ville hafva ynnest och förskoning, måste han ofördröjligen fullgöra K. M:ts vilja[1]). »Hårdheten lär kullslå allt», skref Hermelin icke utan skäl[2]).

Farhågorna bekräftades blott allt för snart. Det gynnande tillfället gick förbi, och händelserna togo en annan vändning. Fulla af bekymmer, af ångest, nästan af förtviflan föllo de svenska statsmännen tillbaka från sina ansträngningar[3]).

Underrättelserna från Ingermanland och Finland blefvo vid denna tid allt mera oroande. Ryssarne gingo nu efter en bestämd anfallsplan till väga. De angrepo och intogo Nöteborg. Konung Carl sjelf emottog alla ogynsamma tidningar med sitt vanliga lugn. Endast då underrättelsen om Nöteborgs förlust ingick, visade han någon sinnesrörelse, men hemtade sig genast och utbrast: »Snart taga vi det slottet igen.» Han var så öfvertygad att segern skulle följa hans vapen, så snart de

---

[1]) Anteckningar i kansliet. »Huru H. M. är sinnad mot Lubomirski, ses af närlagda bref, som jag tre gånger måst omskrifva, innan det blef hårdt nog», skrifver Cederhjelm 12 November.

[2]) »Dessutom äro Lubomirskerna och Potockerna ovänner; när den ene förklarar sig för oss, så gå de andre från oss. Det vill vara konst det att förhindra. Vi kunde det ock göra, men jag tror knappt vi akta det».

[3]) Hermelins bref. Hemma rådde en likartad stämning. Vi vilja kasta oss blindlings i famnen på providencen», heter det i Barks bref.

Digitized by Google

visade sig, att han icke lemnade någon uppmärksamhet hvarken åt fiendernas antal eller åt deras framgångar. Likväl lät han understundom förstå, att han vore sinnad att snart gå mot ryssarne, under förutsättning likväl, att allt vore redan slutadt i Polen. Men så kommo åter krigstankarne, och han slöt ett samtal af nämnda innehåll med de orden: »Tio år skola vi ännu slåss med polackarne och tjugu med ryssarne!» Hermelin, till hvilken yttrandet fäldes, svarade: »De, som då öfverblifva af eders majestäts armé, lära blifva väl öfvade»; hvarpå Carl den tolfte leende frågade, om det ej var godt att hafva väl öfvadt folk?

Detta föreföll i första dagarne af December. Kort förut hade till svenska lägret anländt en utskickad af eget slag. Det var en dominikanermunk, vid namn Levesi, sänd af påfven, som det hette, för att betyga hans högaktning för konungen och gifva till känna, att konung Augusts afsättning icke vore påfven emot, men i sjelfva verket för att förvissa sig om, att icke den protestantiske segraren skulle illa behandla katolikerna i Polen.

Under hela December månad ströfvade Stenbock omkring i de södra landskapen. Egentligen var han utsänd för att indrifva kontribution. Men snart förenades dermed ett annat uppdrag. Svenskarne hade nu insett, att riksdagen i Polen icke innehade den ställning, man hade förutsatt, och att de särskilda palatinaten egentligen gåfvo det hela sin riktning. Stenbock besökte nu det ena palatinatet efter det andra, för att förmå dem till att afsätta sin konung och förklara sig för svenskarne. Kriget

Digitized by Google

förvandlade natur; det hade icke längre till hufvudändamål att förfölja konung August och besegra honom i strid; det afsåg lika mycket att förmå polackarne till att fråntaga honom kronan. Härtill skulle Stenbock med godo eller ondo förmå landskapen så väl som de enskilde. Han utfärdade, jemte det att han upptog kontribution, ett manifest, hvari han begärde, att polackarne skulle afsätta August och välja en sådan konung, som ej kränkte deras frihet; valet af person stode dem fritt; de skulle göra ett med konungen i Sverige såsom flere af Storpolens magnater och adel redan hade gjort. Till den i Wisnia församlade adeln aflät Stenbock en skrifvelse af samma innehåll.

Det var tydligen ett försök att i Lilla Polen tillvägabringa en rörelse likartad med den som började skönjas i Storpolen. Men den stora skilnaden var, att då denna sistnämnda rörelse utgick från polackarne sjelfva, hvilka sedermera sökte stöd hos Carl den tolfte, så skulle Lilla Polens adel handla på främmande uppmaning, ja, de skulle tvingas att efterkomma den.

Sättet att behandla landets invånare undergick i sammanhang härmed en förändring. Det blef hårdare och afsåg att med våld framkalla det frivilliga beslutet att välja en ny konung. Detta sätt att ga till väga var ej främmande för polackarnes egna tankar; det tillstyrktes ifrigt af dem, om ej till och med ursprunget dertill bör sökas i deras råd; ty hatet mot politiska motståndare var hos polackarne starkt. Så skref prins Jakob Sobieski till Piper: »Om H. M. bestämmer sig för att ej

Digitized by Google

sluta fred och han sjelf icke vill fästa sig i Polen, så måste två saker ske: för det första att tvinga palatinaten, det ena efter det andra, att underkasta sig hans majestät, till och med senatorerna, begynnande med kardinalen, hota dem med att bränna deras gods, och förmå dem att underteckna sina förbindelser med hans majestät, utan att gifva dem något tillfälle till undflykt eller något uppskof; för det andra att bestämma sig för den person hans majestät vill utse för att upphöja honom på thronen och, sedan man genom ofvan sagda medel dragit till sig några palatinat, åstadkomma en söndring till förmån för den, som hans majestät utsett.»

Detta råd fann stöd i konungens egen böjelse för stränga åtgärder. Konung Carls sinne hade under krigets fortgång småningom blifvit hårdare. Troligen har äfven hans otålighet att komma till slut i Polen härvid inverkat. För att hastigt bryta motståndet ville han med våld nedslå allt; han kände icke polackarnes rörliga, ombytliga, osäkra sinne.

Så blef förfaringssättet under fortgången af Stenbocks[1]) expedition allt strängare, och i samma mån genströfvigheten hos adeln allt större.

Woiwoden af Wolhynien sattes i fängelse af Stenbock, hvilken förebrådde honom, att kontributionen ej genast erlagts af hans gods, att han lånat konung August penningar och att han samlat krigsfolk för att sätta sig till motvärn: med rätta

[1]) Polackarne, i hvilkas bref denne härförare ofta och med allmän klagan nämnes, skrifva hans namn på sitt eget sätt: Szteynbok, Szteinbog.

Digitized by Google

hade han för dessa förseelser bort mista all sin egendom, men skulle dock benådas, om han inom åtta dagar betalte 60,000 rdr och gick i borgen för hela distriktets trohet[1]).

Från Rzezow, der Stenbock länge uppehållit sig, gjorde han ett ströftåg upp i bergstrakterna, »marscherande med facklan i hand», såsom han sjelf skrifver; när en by ej betalte, antände han den genast, hvarvid väl ock hände att en del af invånarne brunno inne. Folket flydde ända bort mot Lemberg.

På detta sätt indrefvos betydliga penningesummor, hvilka användes till de svenska officerarnes sold; äfven kläde togs för arméns behof.

Men denna fördel uppvägdes flerfaldigt af det missnöje som uppstod och hvars inverkan på ställningen i det hela snart lät förspörja sig.

Den polska adeln var icke van att erlägga några skatter; så mycket mera måste det förekomma den tungt att utgöra dryga krigsgärder till en främmande härförare, med hvilken republiken icke befann sig i krig, och att äfven dessutom ofta finna sin egendom angripen. Den böjde sig för nödvändigheten, så länge trycket varade, men att den vid första tillfälle som yppade sig skulle åter förändra hållning, var lätt att förutse. Det hårda sätt, hvarpå gärderna indrefvos, ökade ännu mera förbittringen.

---

[1]) »Jag pretenderar väl något grymt af den syndaren, men jag tager väl något mindre. Hans pengar fans blott utgöra 25,000 gyllen och hans silfver lika mycket, hvilket betalar hans kontribution dubbelt». Stenbock till K. M.

Digitized by Google

Adelsmötet i Wisnia svarade Stenbock, att palatinaten voro med hvarandra förenade till ett helt; de begärde rådrum för att utröna, hvad andra palatinat tänkte, och uppsköto sitt sammanträde till den 7 januari.

Stenbocks mening var, att man borde lemna dem det uppskof de begärde och ej så strängt förfara, samt att konungen skulle i nejden af Sendomir afvakta utgången[1]).

Konungen, som kort derefter uppnådde Sendomir, följde rådet att stadna med hären, men för lindrigare åtgärder var han icke benägen. Förgäfves kämpade Piper och Stenbock. mot hans orubbligt fattade tanke. Med Stenbocks framställning till adeln i Wisnia var han deremot nöjd[2]).

Emellertid blef genom underhandlingarne med adeln Stenbocks uppdrag mera politiskt än militäriskt, och kännande sig icke vara uppgiften vuxen begärde han, att Hermelin måtte sändas till hans biträde. Men Hermelin föll just vid denna tid i en svår sjukdom, och konungen svarade: »I må kort och godt med vigtiga skäl visa dem deras ofog i allt, och *värjan* måste göra det bästa, ty den skämtar intet.»

I full samstämmighet härmed stod förfaringssättet mot Lubomirski. Hans gods sköflades och brändes. Hvad som nu följde var blott i ett sådant land som Polen möjligt. Sjelfve öfverfälther-

[1]) Till Piper 29 Nov.

[2]) »Den compliment, I gjort åt adelns kongress i Wisnia, är öfver di måttan god, och måste I ock så continuera och lugga på dem. De skola antingen blifva tvungna att nolens volens följa med oss eller ock blifva så förstörda, att de kunna minnas, att en måns bock hafver varit der.»

Digitized by Google

rens egendomar plundrades och ödelades af en främmande krigsmagt, under det att hans här stod stilla i närheten, och de lägre befälhafvarne, sins emellan oeniga, underhandlade med den främmande konungen om att med sina trupper öfvergå till honom.

Lubomirski vek undan och drog med sin här längre bort mot Lemberg. Hoppet om förskoning för godsen, hvilket hittills återhållit honom, fans ej längre, och i Januari konfedererade sig kronarmén till konung Augusts försvar. Potockerna deremot infunno sig hos konung Carl, underkastade sig hans beskydd och lofvade honom sitt bistånd.

Stenbock uppgaf tåget till det aflägsna Lemberg för dåliga vägar och vände i stället tillbaka ned på slätterna. Till den i Wisnia åter samlade adeln skref han, att konung Carl blott ville hindra förtryckets vidare fortsättning. De borde fatta ett manligt beslut, utse en ny konung och öfvergå på Carl den tolftes sida. Då skulle han hjelpa dem att återtaga de provinser, ryssarne fråntagit dem. Adeln upptog väl Stenbocks bref och ropade under tårar: vivat rex Sueciæ, rex noster et protector reipublicæ, — sändande ombud till konung Carl.

Men derefter förändrade sig allt mer invånarnes hållning. Stora belopp hade Stenbock kunnat sända till konung Carl, men strängheten vid deras indrifvande bar en bitter frukt. Ju längre svenskarne tågade fram i landet, desto motspänstigare blef befolkningen. Han kunde knapt erhålla ens hvad som erfordrades för truppernas underhåll. »Jag är ifrån min latin, aldrig var lille bocken

Digitized by Google

mera brydd. Aldrig mer tror jag någon polack. Jag har ej ro ett ögonblick», skref han till konungen. I palatinatet Belz skingrades adelns sammankomst utan att hafva afgifvit någon förklaring. Befolkningen flydde från hus och hem.

Stenbock inhemtade nu konungens befallning. Men denna lydde endast på ökad stränghet[1]).

Stenbock öfverskred nu ej Wolhyniska gränsen (den der bosatta adeln satt upp på Lubomirskis uppmaning och förenade sig med kronarmén) utan han vände sig mera nordligt, för att småningom närma sig hufvudhären. I palatinatet Chelm mötte nytt motstånd. Fåfängt anhöll Stenbock genom Piper att adeln måtte behandlas med mera mildhet[2]). Af samma tanke var Hermelin.

Sin höjdpunkt nådde motståndet i staden Zamoiscie, hvars fästning ansågs vara den starkaste i Polen. Staden hade erlagt sin kontribution, men då öfverste Meijerfelt, som äfven utsändts från hären med en afdelning ryttare, fordrade utlemnandet af der förvarade, ryska köpmän tillhöriga varor, brändes förstäderna och portarne stängdes. Konungen

---

[1]) »De palatinater, I nu äre hos, vilja visa sig nackestyfva, men det kan I snart få utur dem, när de man med skarpt allvar angripas efter den vanliga metoden — de måste intet släppas förr än de låta nysta sig i allt kring era finger. De motvillige måste märka, att man hafver husbondeskapet öfver dem. Ju upproriskare och obstinatare folket blifver, ju svårare gäster och förderfvare måste man blifva dem.» Egenh.

[2]) »Om H. M. hädanefter icke behagar ställa de order, att man adeln mera cajolerar och med douceur och moderation handterar, så ser jag ej på hvad sätt armén hädanefter skall bli försörjd och conserverad.» Stenbock till Piper 10 Februari. Riksark.

Digitized by Google

anbefalde kraftiga åtgärder[1]), och Stenbock skref till staden, der en qvinna, enkefurstinnan af Zamoiscie, då förde styrelsen — i ordalag, hvilkas stränghet ogillades af Piper.

Då kom i rättan tid befallning till Stenbock att återvända. Zamoiscie undgick för denna gång vidare missöde, och tåget var slutadt.

Ändamålet att förmå palatinaten till ombyte af konung hade icke vunnits. Adeln upprördes i sitt innersta af de föröfvade våldsamheterna och vände sig ifrån främlingarne.

Röda Rysslands ombud uppvaktade väl konungen, men utan synnerlig frukt. De försäkrade sig vara vänner: men de sade sig på samma gång icke förstå, hvarför man affordrade dem mera än andra palatinat en förklaring; utan sina medbröder kunde de intet göra. Konungen åter svarade i temligen onådiga ordalag, att han fann dem alltför ovilliga att fullborda verket; länge nog hade han haft tålamod; nu började han tröttna och ville se ett slut. *De* skulle gå i spetsen: andra palatinat skulle snart följa efter.

Bättre utläto sig de deputerade från Lublin, det palatinat der hufvudhären då stod. Deras tal var vackert. Men deras välvilja var icke af någon varaktig beskaffenhet.

---

[1]) »Ingen stad i hela Polen hafver ännu understått sig någonsin att stänga portarne för våra tropper, när de funnit nödigt och velat gå någonstädes in att taga herberge eller och att upprätta magasiner för svenska arméns förnödenhet, som de vore skyldige att mottaga som vänner.» Till Stenbock. Egenh.

Digitized by Google

En dyrbar tid hade sålunda gått förlorad. Om, i stället att söka tvinga till afsättningen dem som icke ville den, krafterna användts att gifva stöd åt dem som ville, så hade lösningen otvifvelaktigt påskyndats[1]).

I dessa förhållanden ligger förklaringen öfver att konungen så länge dröjde i närheten af Sendomir, utan att föra hären i vinterqvarter, hvilket den så väl behöfde, och utan att sända trupper till Storpolen, såsom kardinalen och Leczinski enträget begärde. Han ville vara i granskapet för att afbida utgången af Stenbocks underhandlingar med palatinaten och, om behof gjordes, inskrida mot dem, som visade sig genstörtiga.

På kardinalens varma uppmaningar, att hären måtte skyndsamt gå mot Warschau, för att injaga skräck hos konung August och stärka hans motparti inom Storpolen, svarade Carl den tolfte blott, att adeln i Storpolen borde först *enhälligt* sätta sig upp mot konung August; sedan ville han komma den till hjelp med sin krigshär.

Det var samma stolta förakt för alla maningar att begagna gynnsamma tillfällen som Carl den tolfte så ofta visat. Han gjorde anspråk på att beherska sitt öde.

In emot jul bröt konungen upp och tågade förbi Sendomir på venstra Weichselstranden norr ut. Det syntes, som han nu omsider[2]) ville gå till

---

[1]) »Hade H. M. hastigare nalkats dessa trakter, så hade kanhända allt nu varit slut.» Kardinalen.

[2]) »I sjelfva verket», skref kardinalen den sista Januari till konungen: »om E. M:ts trupper för tre månader sedan gjort

Digitized by Google

Warschau och angripa sachsarne i Preussen, der de under tiden hade begagnat tillfället att uppfriska sig. Men i stället vek den svenska hären af åt öster, i riktning mot Lublin. Samma dag som Carl den tolfte för den skuld gick öfver Weichseln med den största delen af sin här, lät han — så mycket hade likväl de upprepade framställningarne uträttat — Rehnsköld med tio regementen afgå till Warschau med uppdrag tillika att, om han så fann lämpligt, företaga en hastig marsch till Thorn, der konung August då vistades. Med Rehnsköld sändes Wachschlager och skattmästaren Sapieha, för att rådgöra med kardinalen och iakttaga hvad som i Storpolen föregick.

På sjelfva julaftonen började hufvudhären öfvergå Weichseln för att vid medlet af Januari gå i vinterqvarter omkring Lublin. Konungen sjelf tog sitt högqvarter på ett adligt slott en half mil från nämnda stad, Jacobowice, der han i sex veckor förblef. I oafbruten förbindelse med Augusts fiender bland polackarne dref han allt starkare på verkställigheten af sin fattade plan[1]).

Så slöt året 1702, som i sin början hade visat så lofvande utsigter till en lätt framgång i Polen, och vid hvars utgång fosterlandsvännerna med skäl voro intagna af de mörkaste farhågor. Under de

den rörelse som de nu göra, så skulle sakerna hafva gått vida mera framåt i Preussen och Polen, och kanhända nu varit bragta till slut.»

[1]) »Konungen, starkare än någonsin sysselsatt med sin stora plan, tyckes ej tänka på vanliga affärer.» Bref ur högqvarteret, 12 Febr.

Digitized by Google

förvirrade[1]), med hvar dag skiftande förhållandena och de i ett ovisst skimmer hägrande förhoppningarne i Polen blefvo förlusterna i Östersjöprovinserna allt mera till en hård verklighet.

[1]) »Gud rede väl ut detta verket, som af mången hålles en gordisk knut icke olikt». Cederhjelm, 16 Dec. 1702.

Digitized by Google

FEMTE KAPITLET.

Sjömagternas fredsmedling. Träffningen vid Pultusk. Åter underhandlingar om fred.

Hittills hade man fasthållit det syftet, att den polska republiken skulle på en allmän riksdag uppsäga konung August tro och lydnad, för att omedelbart derefter skrida till val af annan konung. Detta förslag hade strandat på den polska sjelfständighetskänslan, som kände sig sårad af en främmande magts anspråk att ingripa i republikens förhållande till sin konung, äfvensom på den eviga tvedrägt, som under alla förhållanden gick genom denna adel. Å andra sidan hade konung August, hatad af många, misstrodd af ännu flere, icke lyckats i sina ihärdigt fortsatta bemödanden att förmå republiken till att förklara krig med Sverige. På mötet i Sendomir hade han endast haft en osäker framgång. De båda mötena i Warschau hade aflupit fruktlöst.

Då inträffade, under inflytelsen af Carl den tolftes obetvingliga vapenmagt och konung Augusts

Digitized by Google

okloka uppförande, att de förut oredigt blandade politiska elementen i Polen begynte likasom skära sig, och vid en mer och mer uppenbar söndring det medel tillgreps, som, när alla andra försök visat sig fåfänga, i detta land plägade leda till ett resultat: bildandet af en konfederation. Om uppkomsten och tillväxten af denna söndring är det nu som, jemte framställningen af underhandlingarne och krigsföretagen, det följande har till uppgift att handla äfvensom att visa, i hvad mån den svenska magten dervid medverkade.

Storpolen var det förnämligaste kronlandet, och hvad der företogs tjente ofta de andra till föresyn. Kardinal primas, som i Storpolen hade sin andliga embetsverksamhet och sina gods, var af ålder tongifvande i provinsen. Allt sedan konungavalet hade Radziejowski varit missnöjd med August den andre. Generalen af Storpolen, Rafaël Leczinski, en kraftfull och högt ansedd man, hyste ännu mera bestämda tänkesätt i samma riktning. Huru desse män, de ledande inom provinsen, allt mera kommit att aflägsna sig från konungen, hafva vi i det föregående berättat.

Konung August fasthöll i det längsta hoppet att åter vinna dem. Utan en förlikning med Storpolen kunde han ej vinna republiken i dess helhet, och utan republikens medverkan i kriget insåg han huru omöjligt det var att besegra svenskarne, i fall striden skulle fortfara. Han sökte derför, då det förut till Warschau kallade mötet, efter förnyade uppskof, mot slutet af November för tredje gången sammanträdde i Thorn, att så vidt möjligt

Digitized by Google

tillfredsställa de missnöjda och lofvade dem som vanligt att han skulle aflägsna sina sachsiska trupper ur landet. Vidare gaf han det lediga kanslersembetet at biskopen af Ermeland, furst Zaluski. Denne kloke och högt bildade man synes derefter för en tid hafva öfvat stort inflytande på konung Augusts rådslag. Zaluski tillskref på konungens vägnar icke blott kardinalen och Leczinski, utan äfven skattmästaren Sapieha, inbjudande dem till Thorn och lofvande dem stora fördelar, om de ville förlika sig med konungen. Till och med till prins Jakob Sobieski vände han sig i samma syfte. Men det var för sent; kardinalen och Leczinski[1]) hade båda redan intagit sin ställning[2]), Sapieha svarade alls icke, och prins Jakob ville icke lyssna till förslaget om en öfverenskommelse, genom hvilken han skulle kommit att afstå från sina förhoppningar på polska tronen.

Kardinalen och Leczinski uteblefvo således från mötet i Thorn. Vid det samma infunno sig endast några få af Storpolens adel, och redan detta var tillräckligt för att väsentligen betaga mötet dess betydelse. Benägenheten för konung August visade sig väl mera bestämd än förut, stärkt som den var af harmen öfver Carl den tolftes afslag på beskickningens upprepade begäran om utsättande af tid och ort för en underhandling. Mötet bekräftade

[1]) Leczinski hade sändt sina utskickade till Carl den tolfte, försäkrande om sin bestämda medverkan, i det han tillika tillstyrkte att företaga underhandlingen med republiken.

[2]) Zaluski, Epistolæ. III.

Digitized by Google

ock Sendomirbesluten, kallade adeln till vapen för att försvara konungens majestät och uttalade en förkastelsedom öfver svenskarnes anhängare. Men alla dessa åtgärder förblefvo overkstälda, och jemte dem förnyades beslutet om underhandlingar med Carl den tolfte.

Under detta möte gjordes af konung Augusts anhängare ett försök att åstadkomma en sammansättning till hans förmån. Detta försök mötte likväl ett så starkt motstånd, att det icke kunde genomföras, utan förföll.

I stället utbrusto öppna fiendtligheter. Konung August hade redan förut, i Oktober 1702, sändt 8,000 man sachsiskt folk till Storpolen för att stödja sina anhängare och tvinga sina motståndare i denna del af landet. Han trodde sig derigenom kunna med våld qväfva elden, som ännu glödde under askan. Men hans åtgärd hade den motsatta verkan. Adeln fördrog hvarken inqvartering eller kontribution. Kardinalen och hans vänner, hvilkas gods företrädesvis hemsöktes, blefvo allt mer retade. Allt mera sattes de i harnesk af de verkliga härjningar sachsarne började föröfva.

De polska adelsmännen voro icke ovana att bära vapen. Eggade af de sachsiska truppernas hårda framfart, beredde de sig till strid och begynte oroa dem. En ädling vid namn Gembicki, en käck och beslutsam man, satte sig i spetsen. Under stigande förbittring samlade sig de missnöjde i allt större antal omkring honom, och han kom slutligen så långt, att han på stora torget i staden Posen kunde uppfordra öfversten för ett

Digitized by Google

der förlagdt sachsiskt regemente att nedlägga vapen, och när denne ej efterkom uppmaningen, nedsablade han honom och hans officerare.

Denne Gembicki begaf sig derefter till det svenska lägret.

Sedan kardinalens böner om hjelp så länge varit fruktlösa, närmade sig ändtligen Rehnsköld i slutet af December, ännu likväl utan befallning att inbryta i Storpolen.

Rehnsköld intog en väl vald ställning vid Blonie fyra mil från Warschau. Han inlade svensk garnison i denna stad. Utom kardinalen befunno sig derstädes endast två polska senatorer, biskoparne af Kulm och Posen, af hvilka den sistnämnde bar ett bittert hat emot konung August och alltid kallade honom tyrann. Till dem meddelade Wachschlager Carl den tolftes oföränderliga beslut om afsättningen. Stärkt af den svenska härsmagtens närvaro och under trycket af Sapiehas och Wachschlagers uppmaningar, tog då kardinalen, ställd emellan fruktan att vara för djerf och farhågan att förlora en dyrbar tid, det vågade steget att, med förbigående af sin konung, af egen myndighet sammankalla senaten till ett möte i Warschau den 5 Februari 1703. Det var en åtgärd af mer än tvetydig beskaffenhet, och det såg verkligen ut som den af Carl den tolfte så länge påyrkade förändringen nu skulle komma till utförande.

Men konung August handlade raskt. Samma dag som han erhöll underrättelse om detta djerfva företag, hvilket kunde blifva första steget till hans afsättning, beslöt han att bryta dess kraft och sam-

Digitized by Google

mankallade senatens ledamöter, jemte de deputerade från woiwodskapen, till ett annat möte, nemligen i Marienburg den 6 Mars.

Redan detta väckte betänkligheter hos mången, som eljest kunnat vara sinnad att infinna sig på sammankomsten i Warschau. Svenskarnes, i motsats mot deras förut iakttagna goda ordning, allt mera stränga förfarande[1]) stärkte dessa betänkligheter. Dertill kom, att knapt hade kardinalen tagit det nämnda, vigtiga steget, förr än en händelse inträffade, som starkt förmörkade hans utsigter. Rafaël Leczinski, hoppades han, skulle på det utlysta mötet blifva den, som genom sitt anseende och sitt bestämda uppträdande lifvade sina församlade landsmäns mod och handlingskraft. Men just nu bortrycktes denne märklige man hastigt från sin magtpåliggande verksamhet: han angreps, stadd på en resa till Breslau, af en svår sjukdom och afled den 21 Januari[2]).

Detta var ett svårt slag för den plan, konung Carl omfattat och inverkade för en tid förlamande på dess anhängare. Planen hade fått en stark stöt redan genom den af kronarmén ingångna förening[3]);

[1]) Wachschlager skrifver just vid denna tid till Piper: »Huru skulle icke H. M. på en mycket kortare väg nå sitt mål, om han täcktes tillgripa mildare medel! Jag ser nu otaliga svårigheter. Ers excellens tror icke hvad jag utstår med polackarne: det är en skärseld.» Warschau 10 Jan. 1703.

[2]) Man misstänkte förgiftning. »Decisio medicorum est, malos homines in causa esse». Sapieha till Piper. Engsö ark.

[3]) Fältherrens bref härom af Tarnopol den 18 Januari till kardinalen, af denne meddeladt till Carl den tolfte, förvaras i riksarkivet. Det heter deri: »Hären har med ed förenat sig att upprätthålla friheten mot dethronisationen, efter att hafva fattat största vedervilja mot svenskarne, som under

Digitized by Google

ännu mera sattes den nu tillbaka, då ett så starkt stöd föll undan. Dertill kom den förändring i adelns tänkesätt, som inträdt i följd af de svenska truppernas hårda framfart i flere delar af landet.

Konung August repade åter mod. Han drog sin hufvudstyrka närmare tillsamman och lät den bilda en linie, som betäckte Preussen mot ett befaradt anfall. För öfrigt befäste han sig i Thorn, der hans fotfolk genom list småningom fått inträde, och afbidade förstärkningar från Litthauen. De embeten, som genom Leczinskis frånfälle blifvit lediga, bortgaf han genast, för att dermed dels belöna sina gamla anhängare, dels förvärfva nya.

Kardinalen hade på det enträgnaste för Carl den tolfte framstält angelägenheten deraf att en svensk härsmagt inryckte i Storpolen. Sapieha likaså. Först genom Rehnsköld kunde detta nu gå i fullbordan. Tillika önskade kardinalen, innan han gick längre, en förklaring af Carl den tolfte, att han var villig till fred — hvarigenom adeln skulle föranledas till vänliga tänkesätt och till att gifva konung August orätt[1]).

Detta skedde. Genom Pipers föreställningar[2]) utverkades en skrifvelse[3]) till kardinalen, hvari konun-

sken af att skydda friheten förtrycka den och utkräfva kontributioner *såsom af trälar*». Man hade ock utspridt, att Carl den tolfte för egen räkning eftersträfvade Polens krona och vore sinnad att öfvergå till katolska religionen.

[1]) Kardinalen till Carl den tolfte. Riksark.

[2]) »Jag måste uttrycka min stora glädje deröfver att H. M. antagit kardinalens förslag. Hedern deraf tillskrifves allmänt eders excellens' oförtröttade möda och brinnande nit: jag kunde, att döma efter de förra brefven, ej tro det.» Wachschlager till Piper, 18 Febr.

[3]) 24 Januari.

Digitized by Google

gen »sedan han länge väntat, att någon bot skulle skaffas på de oroligheter, som förtärde båda rikenas kraft», föreslog, att ett slut på dem måtte vinnas på det sätt, att ett fritt möte skulle hållas genom kardinalens försorg; tillika öppnade konungen i denna skrifvelse utsigt till ett nära förbund och återvinnande af Polens förlorade provinser.

Det var första ljusningen till ett nytt sakernas skick. Carl hade trädt ut ur den stumhet, i hvilken han förut ihärdigt inneslutit sig. Han hade gifvit en meddelelse, visserligen icke till republikens ombud, men till hennes främste rådsherre, och en meddelelse, i hvilken ingenting nämndes om konung Augusts afsättning. Skrifvelsen syntes gifva en utgångspunkt för nya förhandlingar, och man började å båda sidor fatta hopp om krigsoroligheternas snara slut.

Det gick emellertid icke så lätt som man trodde. Ännu återstodo många skeden i denna skiftesrika strid.

Ungefär samtidigt härmed var det som Gembicki infann sig i det svenska lägret. Denne polske ädling erhöll af konungen 3,000 riksdaler för uppsättande af krigsfolk, jemte löfte om skydd; deremot undertecknade han en förbindelse, i hvilken han benämnde August kurfurste af Sachsen och lofvade sin hjelp att förjaga honom ur landet[1]). Det var den första, ännu svaga antydningen till att

[1]) Till en sådan förskrifning var ett formulär uppgjordt i det svenska fältkansliet, och underskrifter derpå fordrades framgent så väl af enskilda adelsmän, som af deputerade från woiwodskapen, när sådana infunno sig.

Digitized by Google

adeln i Storpolen kunde påräkna stöd hos svenskarne.

Kardinalens utskrifna rådsmöte hade emellertid ringa framgång; knapt sex eller sju medlemmar af senaten hade infunnit sig. Konung Carls bref gaf väl ett stöd. Men mötets beslut blef ändå blott, att detta bref skulle meddelas landtdagarne, hvilka tillika borde anmodas att skicka sina ombud till Warschau, samt att kardinalen skulle ytterligare skrifva till konung Carl. Mötet uppsköts till den 17 Mars, och när det då samlades, kunde man icke heller komma längre.

Deremot firade konung August på mötet i Marienburg en seger. Han hade i kallelsen till det samma fält bittra utlåtelser om Carl den tolfte — ett bevis att han nu förlorat hoppet om fred. Visserligen yppade sig äfven här mycket olika meningar. Men mötet slöt med att bekräfta Sendomirbesluten, aflägga ed på att försvara konungens majestät, förklara det af kardinalen utlysta rådsmötet olagligt och dem som voro svenskarnes anhängare för fäderneslandets förrädare; det beslöt vidare utfärdandet af den tredje och sista kallelsen till det allmänna uppbådet att sitta upp. Men derjemte fastställde det fortsättandet af underhandlingen med konung Carl på de vilkor, att republiken icke skulle afträda något land, ej heller förbinda sig till något nytt krig med annan magt.

Hade striden kunnat afgöras med ord, så skulle utan tvifvel konung August nu stått vid sitt mål.

Den fara, som de svenske statsmännen så länge arbetat på att förebygga, nemligen faran för ett

Digitized by Google

krig med polska republiken, syntes närmare än någonsin.

Men ännu fans en utsigt till fred: beskickningen skulle enligt mötets vilja först underhandla, innan verkställigheten af dessa beslut kunde följa.

Kardinalen hade icke tröttnat att påminna, huru nödvändigt det var, att konungen skulle med sin här rycka närmare Warschau, på det att sachsarne icke måtte spela herrar i landet; han hade ock på det högsta anhållit om ett samtal med konungen, för att få meddela honom vigtiga underrättelser, och han dröjde för detta ändamål ännu qvar i Warschau[1]).

Carl den tolfte gjorde honom ändtligen till viljes. Sedan han i Jakobowice mottagit ombud från palatinaten Röda Ryssland, Wolhynien och Lublin, och sedan Stenbock med sina trupper den 27 Februari stött till hufvudhären, bröt konungen upp från Jakobowice för att gå mot konung August.

I Januari hade, som vi nämnt, kronarmén under Lubomirski konfedererat sig till konung Augusts förmån. Uteblifvandet af penningar från den svenske konungen[2]) hade, sedan utskickade från Jakob Sobieski länge kämpat för ett annat beslut, samverkat med tvångsåtgärderna mot fältherrens gods att framkalla detta resultat. Från konung August, hvilken hela tiden icke upphört att skriftligen upp-

---

[1]) Wachschlager 6 Febr.

[2]) »Utan penningar skall man föga eftertryckligt uträtta», skref prins Jakob till Piper 4 Januari 1703 och tillade: »Kronfältherren är högst uppretad öfver ruinerandet af hans gods. Fortfar man att så förbittra adeln, så slår den sig till konung August.»

Digitized by Google

mana fältherren till trohet, hade deremot betydliga summor ankommit.

Genom detta kronarméns steg var det förnämsta stödet för en nationel rörelse till förmån för konung Augusts afsättning fallet. Kardinalen hade räknat på, att denna rörelse skulle utgå från armén, att adeln skulle sluta sig till den samma och att han sedermera skulle med framgång kunna kalla en riksdag.

Från Jacobowice hade Carl den tolfte uppbrutit i afsigt att betäcka Warschau och tvinga fienden till strid. I stället träffades konung Carl åter af ett ibland dessa fredsbudskap, som icke tycktes vilja lemna honom någon ro. Det kom nu från ett annat håll. I stället för kejsaren uppträdde sjömagterna. Denna gång var det den engelske ministern i Stockholm, Robinson, som på sitt hofs befallning midt i vintern företog den svåra resan öfver Östersjön för att söka inverka på konung Carl och förmå honom till fred[1]). Han framkom i slutet af februari till Lublin.

Svenskarne voro bekymrade, huru de skulle kunna skaffa honom företräde, då de väl viste, huru ogerna konungen såg utländska diplomater. Men slumpen kom dem till hjelp. Konungen hade vid första nattqvarteret stadnat några dagar. Inbjuden till middag hos grefve Piper, hade Robinson, som kort förut anländt till Lublin, begifvit sig på väg derifrån till lägret, då han just mötte Carl den tolfte, som var

[1]) Det engelska sändebudet i Wien, Stepney hade först varit utsedd till denna beskickning. Men som han ansågs vara afvogt sinnad mot Sverige, hade Lillieroot lyckats utverka, att Robinson i stället fick utföra uppdraget.

Digitized by Google

ute och red. Konungen närmade sig vagnen för att se hvem det var som åkte. Robinson, hvilken var väl känd af konungen, tog i ögonblicket det gynsamma tillfället i akt: han hoppade ur vagnen och började hålla tal till konungen på svenska: detta lyckliga möte, yttrade han, vore för honom så godt som en högtidlig audiens. Det ovanliga uppträdet: ambassadören midt i snödrifvorna, klädd i skinnpels, med resmössan i handen och en dålig peruk på hufvudet, i förening med hans raska tilltal roade konungen. Han hoppade af hästen och inlät sig i samtal med Robinson, hvarvid han väl en timme enligt sin vana stod med hatten under armen; då sändebudet slutligen bönföll, att konungen icke måtte jaga honom bort ifrån sig, förr än han fått helsa på sina många svenska vänner, så fick han verkligen hvad som för främmande sändebud eljest var så ytterst svårt att erhålla: tillåtelse att tills vidare följa lägret. Äfventyret ådrog konungen, som varit varm efter ridten, en feber, som ett par dagar höll honom vid sängen.

Det engelska sändebudet följde sedermera hären, utan att likväl någon frukt förspordes af hans bemödanden för fredens återställande [1]). Efter nära fjorton dagars vistande i lägret inberättade han till sin regering, att hans närvaro der icke mera var behöflig, emedan konung Carls ministrar ville till samma mål som han. Till en statsman i Sverige skref han: »Om affärerna ville jag väl tala, men hvad

[1]) Vid denna tid är det som en af kansliets embetsmän utbrister: »Tiden att vinna fördelar tycks efter enfaldigt omdöme vara nästan förbi: men än äro utvägar öfriga att sig salvera, om man dem i tid ville nyttja». Cederhjelm 14 Mars 1703.

Digitized by Google

skall jag säga? Uppmärksamheten är här efter önskan, men tystnaden herskar på samma gång. Med konungen får jag ej närmare tala i statssaker: allt går genom ministrarne»[1]).

Så mycket uträttade han likväl, att förhandlingarne om ett nytt fördrag med sjömagterna, hvilket man eljest fruktat skulle flyttas till Stockholm och der af Frankrikes vänner göras om intet, äfvensom underhandlingen med kurfursten af Brandenburg skulle föras i Haag, af Lillieroot, hvilken nu dertill undfick fullmagt[2]). Robinsons framställning om Sveriges tillträde till det stora förbundet mot Frankrike hänsköts till utlåtande af kanslikollegiet, hvilket tillika fick en erinran, att det skulle, när dylika ärenden förevoro till konungen inkomma icke blott med en berättelse, utan tillika med eget betänkande.

Det franska partiet i rådet hade efter Oxenstjernas bortgång rest upp hufvudet, men tillika yppade sig i ärendenas behandling ett vacklande och en osäkerhet, som tydligt förrådde bristen på en kraftfull ledning. Piper arbetade för att Lillieroot skulle hemkallas och intaga Oxenstjernas ställe[3]). Men han lyckades icke att till fullo genomdrifva denna plan; troligen ville konungen icke förbigå sin förre guvernör, Gyldenstolpe. Lillieroot blef väl omsider[4]) kallad till kungligt råd, och hans tjenstgöring kunde icke blifva annat än i kanslikollegiet,

[1]) Till Olivekrantz.
[2]) Den 5 Mars 1703. Utr. koncept.
[3]) Hermelins bref.
[4]) Den 13 Nov. 1702.

Digitized by Google

men han fick snart befallning att för den nämnda underhandlingens bedrifvande ännu någon tid stadna i Haag.

Den 17 Mars stod konung Carl blott tre mil från Warschau, i Okuniew, der Rehnsköld kom honom till mötes Här infann sig äfven i det svenska lägret den trettonårige prins Max af Würtenberg, som hyste ett brinnande begär att få tjena under Carl den tolfte, och hvilken sedermera under en följd af år — i lägret benämnd den lille prinsen — blef konungens oskiljaktige följeslagare och vän.

En vecka senare egde ändtligen det länge önskade samtalet mellan konungen och kardinalen rum, och verkan deraf visade sig genast dagen derefter, då äfven det andra af kardinalens önskningsmål vann framgång och befallning gafs[1]), att Rehnsköld med sin härafdelning skulle afgå till Storpolen för att understödja de två palatinat af denna provins, som hade förklarat sig för konungen af Sverige. Dermed var ett ytterligare steg taget: kardinalen och hans vänner voro förvissade om skydd. Men ännu återstod hufvudfrågan: om den stötesten, som ensam låg i vägen för fred och förlikning, nemligen frågan om konung Augusts afsättning — kunde undanrödjas.

Rehnsköld, hvilken för sitt hofsamma sätt att behandla befolkningen snart vann stort erkännande af polackarne i allmänhet och äfven af kardinalen, förde ofördröjligen sin här till Storpolen. Något tåg till Thorn hade han icke funnit skäl att före-

[1]) 24 Mars 1703.

Digitized by Google

taga. Han tog till en början sin ställning vid Rawa.

Konungen sjuknade nu åter, hvilket något fördröjde hufvudhärens marsch. Under tiden kommo underrättelserna om öfverste Lewenhaupts framgång mot ryssarne vid Saladen nära Birsen. Hufvudarmén utbredde sig derefter mellan Weichseln och Bug, och konung Carl intog sitt gamla qvarter i förstaden Praga.

Här var det han nu mottog de länge väntande sändebuden från främmande magter. För att göra plågan kort, gaf han dem alla på en dag företräde: Englands, Hollands och kejsarens ombud, så väl som Frankrikes.

Omedelbart derpå följde märkliga underhandlingar med kardinalen[1]) — i mycket erinrande om förhandlingarne nästföregående sommar. Skilnaden var, att man nu kände hvarandra bättre, samt att konung Carl segrat och egde en starkare här.

Carl den tolftes tanke var att slå ett plötsligt slag på stridsfältet och öfverlemna åt kardinalen den fredliga uppgörelsen, hvilken han tänkte sig så utförd, att kardinalen skulle fortsätta rådssammankomsten i Warschau, förklara Marienburgermötet ogiltigt, sammankalla en riksdag och på den samma genomdrifva afsättningsbeslutet. Allt detta var, i hans tanke, en lätt sak. Kardinalen åter ville bibehålla konung August, omgärda honom med starka kontroller och förnya freden.

[1]) Dessa förhandlingar hafva varit obekanta för Nordberg. Hermelins egenhändiga anteckningar öfver deras förlopp förvaras i Riksarkivet.

Digitized by Google

Till kardinalen vände sig nu alla partier. Mötet i Warschau ville lägga fredsfrågan i hans hand, äfvenså Marienburgermötet. Till och med konung August var villig att genom honom underhandla. Carl den tolfte hade stort förtroende för kardinalen. Denne tycktes stå nära sitt mål, men om han skulle kunna nå det, så gälde det att förmå konung Carl till eftergifvenhet.

På kardinalens begäran lofvade konungen honom ett personligt samtal; men först hölls en förberedande sammankomst emellan kardinalen och Piper.

Piper framförde dervid konungens tankar. Han lade mycken vigt på Carl den tolftes skrifvelse af den 24 Januari och ansåg, att efter ett sådant uttalande af den svenske konungen skulle det icke blifva svårt att förmå riksdagen till att uppfylla hans önskningar. Han gjorde tillika åtskilliga frågor: om kardinalen ville fortsätta mötet i Warschau, om han trodde att detta möte ville bifalla konungens mening, och om kardinalen ville sammankalla en allmän riksdag.

Till den första frågan svarade kardinalen ja. Den andra trodde han sig ock kunna bejaka, dock med det betänkliga vilkor, att konung Carl skulle släppa sitt förslag om afsättningen. Till den tredje sade han ett bestämdt nej: ett sådant steg skulle kosta hans hufvud.

Han genomgick det förflutna och kastade skulden till den förvirrade ställningen hufvudsakligen på skattmästaren Sapieha. Bengt Sapieha, sade han, är en sangvinisk man, som på en svag förhopp-

Digitized by Google

ning bygger stora planer. Han har i Litthauen intalat konung Carl, att afsättningen vore en lätt sak, och försäkrat honom, att både kardinalen och Leczinski vore för ett sådant steg, ehuru han om dem ej viste mera, än att de voro missnöjda med konung August. Så mycket vore ock sant, men på någon thronförändring hade de vid den tiden icke tänkt. Aldrig hade konung Carl bort rycka så långt in i Polen, innan han varit förvissad om en allmännare anslutning. Det rätta hade varit att stadna i Litthauen och först stilla den der utbrutna oron; der funnos konung Augusts ifrigaste anhängare.

Piper svarade helt kort, att allt detta tillhörde det förflutna och kunde numera icke ändras.

Vidare bedyrade kardinalen, att August den andre nu var uppriktigt benägen till fred: han vore villig att, om det fordrades, infinna sig hos Carl den tolfte och göra afbön. Tillika beskref kardinalen, huru han ville för framtiden binda händerna på den polske konungen. Gerna kunde Carl den tolfte ännu några månader fortsätta kriget och slå så många slag han behagade. Men ville han fred, så borde han afstå från afsättningsplanen.

Dertill yttrade Piper endast, att kardinalen måtte sjelf försöka att dertill förmå konungen.

Detta försök skedde också två dagar derefter[1]), då kardinalen fick företräde för konungen i närvaro af Piper, Hermelin och Wachschlager. Samtalet räckte från klockan fyra till nio e. m.

[1]) Den 12 April 1703.

Digitized by Google

Dess början lofvade intet godt. Konungens första ord voro: »På dethronisationen yrka vi som förut: derifrån kunne vi icke gå». Men han önskade, att primas skulle säga sin tanke om det lämpligaste sättet. Kardinalen anhöll å sin sida, att konungen måtte afstå från den framstälda fordran; afsättningen vore omöjlig. Dertill hade varit någon utsigt, så länge man haft hopp att vinna kronarmén och woiwodskapen för den samma. Men sedan de förklarat sig för konung August, så skulle alla bemödanden blifva fruktlösa.

Konungen svarade: »Visst icke: jag vill nu förfölja fienden: åt eder öfverlemnar jag att böja sinnena till beslutet. Konung August är borgerligen död.»

Derefter uppstod ett långt samtal, hvarunder konungen utförligt utvecklade, att så länge konung August regerade, funnes ingen säkerhet, och att således hans afsättning var det enda medlet att tillvägabringa fred, men kardinalen vidhöll, att det var säkerhet nog, när republiken beslutit de punkter, som inskränkte konungens magt inom så trånga gränser, att han i sjelfva verket ingenting förmådde. Carl den tolfte svarade härtill endast: »han håller ej hvad han lofvar.»

Kardinalen försökte då en annan väg: han sökte röra konungens hjerta, i det han på det bevekligaste förestälde honom de lidanden, Polen undergick. Derpå svarade konungen: »Jag går icke från mitt beslut: republiken kan få fred, om hon vill. Jag har väntat länge nog och vill ej längre lefva i ovisshet. Ingen fred utan dethronisationen!»

Digitized by Google

Vid denna bestämda förklaring blef kardinalen »mägta bestört»: han sväfvade på målet, hans ögon fyldes af tårar och han utbrast: »Gud är mitt vittne, att jag ärligt gifvit mitt råd: jag ser fäderneslandets förderf och min egen undergång för mina ögon.»

Öfverläggningen var härmed slutad. Konungen talade på svenska med Piper och Hermelin och befalde dem säga kardinalen, huru som konungen åstundade att det Marienburgska mötet skulle förläggas till Warschau, hvartill kardinalen svarade, att detta kunde gå för sig, endast om konungen afstod från afsättningsplanen: då vore det möjligt.

Å sin sida frågade kardinalen, i hvilket förhållande konung Carl stod till Preussen: det vore högst önskligt, att detta förhållande vore godt. Piper lugnade honom i detta afseende.

För öfrigt begärde konungen af kardinalen ett råd: nemligen huruvida han borde gifva företräde åt republikens sändebud. Kardinalen styrkte dertill; ombuden hade väl fått sin fullmagt af mötet i Sendomir, men den hade blifvit stadfäst i Warschau; det återstod blott, att kardinalen bekräftade den. När detta skett, kunde de anses som republikens sändebud.

Konungen syntes bifalla hvad kardinalen sålunda föreslog, och detta var sammanträdets enda resultat. Det slöts dermed, att konungen lofvade med första afgifva en skriftlig förklaring i dessa ärenden.

Härmed var likväl icke allt till ända. Kardinalen och Piper hade under de följande dagarne

Digitized by Google

tre sammanträden. De båda statsmännen måste kämpa med hvarandra, ehuru de i grunden voro af samma mening.

Vid det första af dessa sammanträden betygade Piper å sin konungs vägnar den synnerliga välvilja han hyste för kardinalen; för hans skull ville han göra allt för att lätta fredsverket, och han ville samtycka till allt, endast att han icke kunde gå ifrån sitt beslut om afsättningen. Kardinalen svarade, att detta enda vore nog för att göra äfven de största medgifvanden fruktlösa. För sin del vore han icke emot afsättningen; men i nu varande ställning vore den ogörlig.

Vidare meddelade Piper den skriftliga förklaring, Carl den tolfte ämnade afgifva, och anhöll, att kardinalen dervid ville göra de anmärkningar, han ansåg nödvändiga. Detta skedde äfven, och de ändringar, kardinalen önskade i konungens förklaring, vidtogos på stället. I hufvudsak ansåg han den icke förmå att främja hvad man sökte. Om afsättningen eftergåfves, så vore detta den tjenligaste skrift, som kunde finnas. Men nu, ehuru icke uttryckligen nämnd, funnes den der, endast under fagrare ord förborgad.

Under tiden hade, då allt befann sig i jäsning, bemödanden från olika sidor fortgått att komma till en enighet. I anledning af det förtroende Carl den tolfte fattat för kardinalen hade kort förut uppgjorts en plan[1]), att uppdrag skulle lemnas

[1]) »Så mycket hafva mina föreställningar uträttat, att det Marienburgska beslutet icke blifver af kardinalen antaget, utan nu arbetas derpå, att både konungen i Polen och republiken vilja

Digitized by Google

till honom att söka tillvägabringa en förlikning. Denna af svenskarne framkastade tanke hade genast funnit anklang hos polackarne, och så väl från konung August som från mötet i Marienburg hade ankommit skrifvelser, hvarigenom underhandlingen lades i kardinalens händer. Det syntes således som han verkligen skulle kunna, såsom han önskat, bilda en fast stödjepunkt för händelsernas framtida utveckling. Allt berodde nu på, om Carl den tolfte kunde låta fara något af de vilkor han uppstält.

Derpå arbetade oaflåtligen så väl hans rådgifvare som kardinalen, och arbetet var ej alldeles utan frukt.

Redan det var ett betydligt medgifvande, att efter flere gånger upprepad vägran konungen nu verkligen mottog den polska republikens beskickning. Sändebuden infunno sig i Warschau och erhöllo der ett högtidligt företräde, vid hvilket de fingo framföra sitt ärende.

All skärpa i uttrycken var försvunnen. Beskickningens uppträdande var värdigt, och i hofsamma, ehuru allvarliga ordalag framstälde den, hurusom republiken hvarken hade börjat krig mot konungen ej heller ansåg sig af honom anfallen. Ingen fiendtlighet hade ännu förefallit, som kunde hindra det ömsesidiga goda förståndet. De polska sändebuden utsade tillika öppet, att de ville blifva vid sitt fritt valda öfverhufvud: denna trohet vore det

skrifva till kardinalen och bedja honom taga sig saken an. På det sättet bör detta verket kunna sättas på en bättre fot och underhandlingare blifva H. M. något smakligare.» Hermelin 6 April.

Digitized by Google

starkaste band som sammanhöll deras stat. Förskonades de från att förneka *den*, så vore de villiga att göra allt hvad i deras förmåga stod för upprättandet af en varaktig vänskap emellan de båda rikena. De anhöllo, att konungen ville nämna fullmägtige för underhandlingen.

Att konungen gifvit kommissarierna audiens, var onekligen en eftergift å hans sida. Men mot deras fullmagter gjorde han samma invändning som förut: dessa vore icke gifna af republiken i sin helhet.

En följd häraf var ock, att han icke kunde formligen besvara sändebudens skriftliga framställning. Men ett svar lemnades likväl: det var det andra medgifvandet. Detta svar var dock icke ställdt till republikens sändebud, utan affattadt i form af en allmän förklaring, som kunde mottagas af hvem som helst. Denna statsskrift, som flutit ur Hermelins penna, var märklig derutinnan — och detta innebar ett tredje medgifvande —, att ingenting deri uttryckligen nämndes om konung Augusts afsättning. För öfrigt innehöll denna förklaring, höljd i en flödande ordrikedom[1]), helt och hållet konungens egna tankar, på sina ställen hans egna ord[2]). Han hade alltid varit vänligt sinnad mot republiken och

---

[1]) »Så mycket lär K. B. bädanefter hålla mig för, att jag har copia verborum, hvilken mig ock nödig är, då jag om en och samma ting så ofta skrifva skall. Efter här vankar litet penningar, så är man rund i orden.» Hermelin till Bark.

[2]) Konungen nagelfor på det noggrannaste med kansliets arbeten och rättade understundom till och med enskilda ord. »Konungen är en så stark criticus, att det är alldeles otroligt». Hermelin 18 April 1703.

Digitized by Google

vore det ännu. Han sökte ock fred, men att konung August visade sig vara dertill benägen, skedde blott för syns skull. Konungen hade en ansenlig här, hvilken flere gånger slagit fienden, och han ämnade icke låta skrämma sig af hotelser. Men såsom republikens verklige vän ville han ännu lemna henne tid att öfverlägga. När sjelfve upphofsmannen till detta krig var, såsom i Marienburg, närvarande vid ett möte och genom allehanda medel öfvade inflytelse derpå, kunde endast obilliga beslut väntas, egnade att underhålla fejden. Men om en riksdag samlades, kallad af kardinalen och ställd under hans ledning, så förklarade konungen sig beredd att höra och mottaga de förslag till lugnets återställande, som kunde anses lämpliga.

Denna förklaring, daterad samma dag som sändebuden mottogos, lemnades af Piper dagen derpå — icke till beskickningen — utan till kardinalen, med det yttrande, att han kunde meddela den till mötet i Marienburg och vidare till hvem han funne tjenligt.

För öfrigt hade kardinalens yttrande om afsättningens ogörlighet verkat så mycket, att konungen nu förklarade att, om kardinalen fann det omöjligt att förmå det nu samlade mötet eller ett tillkommande möte till beslut om afsättningen, så kunde han alldeles förtiga den[1]), och ville konung

[1]) »I dag har H. M. gjort ett steg, som lär vara något närmare till ett godt hopp. Det som H. M. tillagt, är att kardinalen får handla, utan att nämna om dethronisationen». Hermelin 16 April; och några dagar senare: »De steg H. M. har gjort, äro behaglige: Gud gifve de vore beständige. Men det tör likväl göra någon verkan både här och annorstädes.» 21 April.

Digitized by Google

Carl då lemna åt mötet att öfverlägga om något bättre medel att bereda honom framtida säkerhet. Det var en half eftergift: man kunde väl märka, med huru mycken möda den utverkats. Kardinalen ville veta, om konungen härmed afstod från afsättningen: han fick till svar: H. M. vill först afvakta deras förklaring — och han invände derefter genast: »Då är ju icke mer eftergifvet än förr: konungen kan ju då återtaga allt och påstå det samma som förut.»

Att Carl den tolftes omgifning verkligen varit nära att vinna en stor seger och kanhända ett ögonblick trott sig vara vid målet, synes deraf, att kardinalen nu företedde ett bref från skattmästaren Sapieha, hvari denne berättade, att konungen eftergifvit afsättningen. Piper blef, när han såg detta, mycket bestört och sade att Sapieha aldrig haft uppdrag att omtala sådant, ej heller hade han det sjelf. Wachschlager skickades genast till Sapieha för att fråga honom, huru härmed förhöll sig, och återkom med det svaret, att Sapieha hade uppfattat saken så som han skrifvit, men eljest intet vidare viste. Kardinalen, som redan affärdat en skrifvelse till mötet i Marienburg derom, att konung Carl eftergifvit sin fordran på afsättningen, måste då återtaga denna skrifvelse från posten.

De främmande sändebuden fattade ock i anledning häraf nya förhoppningar. »Man anser sig hafva (genom konungens förklaring) vunnit mycket, framför allt ett tyst afstående från detronisationen, i fall republiken kan erbjuda annan antaglig säkerhet och lemna en nöjaktig skadeersättning», skrifver Robinson till Olivekrantz d. 25 April.

Digitized by Google

Så nära hade emellertid dels kardinalens dels svenskarnes föreställningar aldrig varit att vinna gehör hos Carl den tolfte som i detta kritiska ögonblick.

Men dermed gjorde han ock plötsligen slut på hela förhandlingen. Det fans ett suveränt medel att afbryta alla diplomatiska förhandlingar, och det begagnade han. Han bröt upp för att gå i fält, utan att förr än i sista stunden derom underrätta Piper och utan att kansliet fick följa honom[1]). Det var ett af dessa öfverraskande drag, genom hvilka konungen ibland räddade sig undan framställningar, som blefvo honom besvärliga.

Den 18 April tidigt på morgonen bröt konungen upp. Först sent aftonen förut hade han meddelat Piper sin afsigt att gå i fält. När denne dagen derpå, enligt öfverenskommelse, åter sammanträffade med kardinalen, sågo de båda något förlägna på hvarandra. Kardinalen dolde icke sin oro[2]) öfver det hastiga uppbrottet och frågade, hvart konungen tågat och i hvilken afsigt? Piper kunde blott svara, att derom vore han lika okunnig som kardinalen.

Sammanträdet blef derefter helt kort; det hade icke mera någon betydelse. Det blef ock det sista. I stället gaf kardinalen ett stort gästabud för Piper.

---

[1]) »Kansliet har denna gången blifvit tillbaka: det som mig nog förtryter.» Hermelin till Bark, 23 April.

[2]) Han kunde icke underlåta att äfven i bref till konungen antyda denna.

Digitized by Google

Konung Carl rörde åter sina vapen. Lika trögt som underhandlingar förda med Carl den tolfte fortskredo, lika snabba voro hans rörelser i kriget. Konung August hade nu från Preussen dragit sin här söder ut och utbredt den mellan floderna Narew och Bug. Hufvudstyrkan stod omkring Pultusk, der fältmarskalken Steinau tagit sitt högqvarter.

Carl den tolfte skickade en del af sitt fotfolk[1]) på prámar utför Weichseln och gick, medtagande drabanterna, tre rytteriregementen[2]), ett regemente dragoner och en del fotfolk, sjelf landvägen. Det svåraste var, som vanligt, flodöfvergången. Strax ofvanför Novodwor, den ort, vid hvilken Weichseln och Bug sammanflyta, lät han slå bro öfver denna sistnämnda ström. Snart visade sig sachsarne på den motsatta sidan i afsigt att hindra brobyggnaden, men svenskarne planterade på stranden sexton kanoner, hvilkas eld snart förmådde fienden att vika. Derpå befaldes 1500 man fotfolk öfvergå floden på båtar. När de ryckte upp på stranden, drog fienden af.

Det var således klart, att sachsarne skydde striden. Så mycket lifligare blef Carl den tolftes åstundan att genom skyndsamhet tvinga dem att antaga den. Måndagen den 20 April mot middagen blef bron färdig. Det svenska rytteriet gick öfver, och derefter ställdes marschen rakt på Pultusk. Fotfolket lemnades efter; rytteriet sam öfver två mindre

[1]) Gardet, dalkarlarne och en del af Nerikes och Vermlands regemente.

[2]) Lifregementet, Smålands rytteri och norra skånska regementet.

Digitized by Google

strömmar, och tåget fortgick under fortsatta skärmytslingar med fienden genom skogar och moras, utan uppehåll, ja med allt mer ökad hastighet hela natten. Strax före dagbräckningen stodo svenskarne i närheten af Pultusk. De stadnade i skogsbrynet en half mil från staden.

Steinau hade på underrättelsen att svenska trupper nalkades ryckt ut med sitt kavalleri och stält det i slagordning på en höjd. Men han trodde icke, att konung Carls hufvudstyrka kunde vara så nära, ännu mindre att konungen sjelf var tillstädes. Öfverraskad af den myckenhet trupper, som oförväntadt i största ordning sågos defilera ur skogen och uppställa sig på fältet framför den, beslöt han att draga sig tillbaka till staden. Pultusk var nästan kringfluten af floden Narew. Vindbryggor förde öfver denna flod så väl på den ena som på den andra sidan staden. Samma afsigt framlyste som förut hos det sachsiska befälet att undvika ett slag på det öppna fältet.

Men Carl den tolftes snabbhet genombröt de träffade anordningarne och förvandlade återtåget till ett nederlag. Han märkte ögonblickligen fiendens afsigt och lät dragonerna genom en hålväg på sidan i full traf rycka fram för att afskära fienderna vägen till den första bron. De hunno sachsarne just i öfvergången öfver denna, gingo på med värjan i handen och trängde, på samma gång som fienderna, in i staden. När sachsarne erforo detta, fortsatte de brådstört sitt återtåg genom staden, förföljda af svenskarne, hvilka samtidigt med dem nådde den andra bron. Der blef trängseln än

Digitized by Google

starkare: alla ville öfver på en gång, många af sachsarne nedgjordes, många störtade i vattnet. De, som lyckats komma öfver, upprefvo slutligen bron för att rädda sig. Allt som icke hunnit öfver den, var sålunda i segrarnes våld. Konungen, som nu ankom med drabanterna och det öfriga rytteriet, ropade sjelf: »nåd», och blodbadet upphörde. Allt var bestäldt på en kort stund [1]). (21 April.)

Sexhundra sachsare med tjugufyra officerare blefvo fångar. Konungen tog med egen hand general Benst, just då han var i begrepp att rädda sig in i en vattenqvarn, i afsigt att lösgöra denna och låta den flyta med floden. Steinau undkom endast med svårighet och blott med en enda följeslagare. Fiendens tross och ansenliga förråd föllo i segrarnes händer. Af svenskarne voro endast elfva man döda och sårade.

Fienden hade dragit sig undan öster ut för att söka förena sig med litthauerna. Konungen tog med sig sina drabanter och fem sqvadroner rytteri för att förfölja, men han nådde icke fienderna förr än vid Ostrolenka, der de funnos redan hafva stött till litthauerna. Konungen ville med sina uttröttade trupper anfalla, ehuru fienden var mångdubbelt starkare, men han vek ändtligen för de starka föreställ-

[1]) Carl den tolfte berättar i ett egenhändigt bref till Rehnsköld denna drabbning sålunda: »Det lärer utan tvifvel redan nu vara eder bekant hvad här passerat, att vår Herre varit så nådig och åter låtit fienden litet blifva uppklappader och utjagader härutur. Jag har ock sedermera varit med parti efter dem, men inte sedan kommit ihop med dem, och våra hästar blefvo alldeles utnötta, så att man intet kunde uträtta med dem.» Riksark.

Digitized by Google

ningar som gjordes honom af hans officerare. Hästarne voro fullständigt upptröttnade. Det var ett af de icke talrika tillfällen, då han, på väg att gifva sig in i ett vågadt företag, afstod till följd af sin omgifnings framställningar. Han återvände till Pultusk.

Fiendens rytteri hade lidit betydligt. Men sin största vigt erhöll segern derigenom, att den befäste de svenska vapnens anseende och ytterligare stärkte fienden i sin föresats att undvika hvarje större drabbning.

Då det sålunda var tydligt, att konung Augusts rytteri icke vidare ville inlåta sig i något fältslag, beslöt Carl den tolfte att vända sig mot det sachsiska fotfolket och tågade derför från Pultusk långsamt vester ut, under det han drog till sig sina i närheten af Warschau stående regementen. Tåget gick sedermera utåt högra Weichselstranden till Thorn.

Thorn var en betydande, icke illa befäst handelsstad, afsättningsort för spanmål och trävaror. Den var hufvudsakligen bebodd af tyskar och hade varit en hansestad, betydande genom sitt läge, samt kallades Weichselns drottning. Först genom list, sedan genom våld hade det lyckats konung August att der inlägga 6,000 man af sitt fotfolk. Denna del af sin fiendes styrka ville Carl den tolfte nu tillintetgöra. Han slog derför läger vid Thorn och inneslöt staden, i hopp att sjukdomar och brist snart skulle tvinga sachsarne att gifva sig. En del af de svenska regementena spriddes på samma sida om Weichseln, andra förlades på andra sidan floden, öfver hvilken en bro uppfördes.

Digitized by Google

Den vunna segern hade inverkat äfven på den politiska ställningen. Många föreställde sig, att Carl den tolfte efter den förnyade segern skulle blifva mera tillgänglig för en framställning om fred, under det andra trodde, att han skulle vara än mer stärkt i tanken att med svärdet genomdrifva sin vilja. Ännu syntes dock utsigterna goda. »Kardinalen är glad, och snart sagdt hela staden,» skrifver Hermelin från Warschau åtta dagar efter segern; »Gud gifve att konungen nu ville beqväma sig, sedan han fått en så berömlig hämnd öfver sina fiender.»

Så snart striden var förbi, vidtogo åter underhandlingarne. Kardinalen svarade icke i sitt eget namn på konung Carls förklaring, utan insände i stället det i Warschau församlade mötets beslut, hvilket var undertecknadt äfven af honom. Beslutet var, i denna förvirrade ställning, då både en stor undfallenhet måste visas för den svenske konungen och å andra sidan Marienburgermötet och konung August icke borde stötas för hufvudet, ett mästerstycke i sitt slag. I mycket böjde det sig för Carl den tolftes kända vilja, uttryckande ett starkt ogillande af kriget emellan konungarne och det allvarliga uppsåtet att förekomma det sådant skulle kunna i framtiden upprepas, med löfte tillika att derför ställa säkerhet. Det åberopade konung Carls eget bref af den 24 Januari och sökte sålunda binda honom vid den deri öppnade utsigten till fred; det öfverskylde så mycket som möjligt motsatsen emellan de båda samtidiga mötena och antydde, att alla polackar vore ense i den punkten, att de önskade fred. Men det hela slöt med en bestämd gensaga mot

Digitized by Google

förslaget om konung Augusts afsättning, såsom stridande mot republikens frihet och hennes besvurna lagar, äfvensom mot de nyss hållna landtdagarnes kraftiga förklaring att de ville blifva vid sin utkorade konung: att deras konung hädanefter skulle samvetsgrant hålla så väl den Oliviska freden som nya fördrag, derför ville de gå i borgen.

Man hade i Warschau tagit vara på ordalagen så väl i konung Carls skrifvelse till kardinalen som i hans sist afgifna förklaring och tydt dem såsom innebure de ett tyst frångående från afsättningsplanen; också hyste man ett hopp, att konungen skulle nöja sig med den af republiken erbjudna säkerhet, om hvilken kardinalen så ofta talat. Polackarne önskade af hjertat krigets slut: deras land led allt för mycket.

De allierade voro äfven varmt intresserade för en sådan utgång. Robinson hade sagt till konungen sjelf, att han kunde väl ingå i en underhandling för att utröna, om tillräcklig säkerhet bjödes, och att en större säkerhet icke kunde gifvas, än om polska staten lofvade att förena sig med honom mot sin egen konung, i fall denne började ett nytt krig, samt att konung Augusts medgifvanden vore så stora som man rimligtvis kunde begära.

Warschaumötets nu anförda beslut fann Carl den tolfte för sig, då han efter det snabba tåget till Ostrolenka återkom till sin här. Han hade redan uttalat sin belåtenhet med det af kardinalen på eget bevåg sammankallade mötet; men han hade af detta möte väntat sig en helt annan frukt. Den tjuguettårige segraren, i sjelfva vårblomstringen af sin lycka,

Digitized by Google

kunde icke finna sig i att så helt och hållet afstå från den fordran, han en gång framstält. Dertill kom den nya framgången. Skulle det icke blifva honom lätt att med sitt svärd utkräfva eftergifvenhet af polackarne? Slås ville han gerna. Och Ryssland skulle han nog sedan utan svårighet kasta tillbaka. Han satte sig genast ned och tecknade med egen hand grunddragen till ett svar. Detta gafs genom ett bref från Piper till kardinalen [1]) och innehöll, att han icke fått svar på sin till kardinalen lemnade förklaring; det meddelade beslutet vidrörde icke rätteligen det förslag han framstält; han kunde icke finna något skäl att frångå den mening han tillförene uttalat. Woidwodskapens försäkringar att de ville skydda konung August kunde ej gälla, då de väl viste, att han var den svenske konungens fiende. Det vore väl godt, att republiken ansåg sig kunna gifva säkerhet mot ett förnyadt krig, men så borde hon först redogöra för de medel, genom hvilka detta mål skulle vinnas. Först *sedan detta skett* kunde det blifva fråga om att nämna fullmägtige från svensk sida.

Högst nedslående var det intryck, som detta svar gjorde i Warschau. Kardinalen hade hoppats, att man genom tålamod och tid småningom skulle kunna beveka Carl den tolftes sinne. Afslaget afkylde hans böjelse för svenskarne. De förbundna

[1]) 9 Maj. Kardinalen hade med stor otålighet afbidat detta svar. Han trodde ännu på möjligheten att på laglig väg nå konung Carls mål, men hoppet derom förgick i samma mån som åtgärderna drogo ut på tiden, så mycket mera som konung August nu handlade raskt och beslutsamt. Bref till Piper.

Digitized by Google

magternas sändebud funno sig ock svikna i sina förväntningar. Det syntes som Robinsons bittra anmärkning skulle genom liknelsen till fortsatt krig allt mer finna tillämpning; den lydde: »konung Carls vänskap är *för oss*, ehuru det fogar sig så, att verkningarne af hans åtgärder blifva gynnande *för våra fiender* [1]).»

Stor misstämning rådde i det svenska lägret. Sjelfve den embetsman, som närmast handlade de utrikes ärendena och som med vanlig skicklighet hade affattat svaret af den 9 Maj, fann dess innehåll högst beklagligt [2]).

Men ännu ville man icke uppgifva allt hopp. En afgörande tidpunkt närmade sig, tidpunkten nemligen för den allmänna riksdag, som konung August sammankallat. Alla hittills hållna möten hade varit försök att åstadkomma enighet. Men de hade stått utom lagen. Nu skulle en allmän riksdag, i lagliga former, sammankomma, och man väntade, att der skulle Polens öde afgöras. Der skulle den enhet åstadkommas, efter hvilken man förut famlat genom det förslag som väckts om en sammanslagning af mötena i Marienburg och Warschau.

Riksdagen skulle sammanträda i Lublin den 9 Juni. De förberedande landtdagarne hade till största delen förklarat sig vilja upprätthålla konung August. Storpolen gjorde ett undan-

---

[1]) Till Olivekrantz 4 April 1703.

[2]) Hermelin till Bark, 13 Maj: »Här sändas mina verser. Bror tör mena att vi intet annat hafva att göra än att skrifva galenskaper; men jag håller detta ändå för klokare än kanske det publika är».

Digitized by Google

tag. De der utsedda landtbåd, alla tillgifna kardinalen, erhöllo instruktion 'att söka förmå konung August till fred, och att icke bifalla någon allians med främmande magt, ej heller någon krigsförklaring mot Sverige. De skulle ock begära upphäfvande af alla förut fattade beslut och en lag som förbjöd att af senatorer och landtbåd fordra ed [1]).

Hvad man trodde sig kunna med visshet förutse var, att riksdagen skulle göra slut på det obestämda tillståndet, det måtte nu ske genom en vändning till fred eller till krig. Om då före riksdagen en fredsunderhandling komme i gång, så kunde man af den samma vänta ett stöd för dess fortsättning; i motsatt fall återföllo de hittills gjorda fredliga ansträngningarne till intet, och man stod på tröskeln till ett krig mellan Sverige och polska republiken.

Derföre låg i förhållandena en stark uppmaning att med samlad kraft göra ett yttersta försök. I detta försök förenade sig kardinalen, de polske fredskommissarierna, de allierades sändebud och de svenske rådgifvarne. Fredskommissarierna affärdade den 24 Maj en utskickad till den svenske konungen med förnyad anhållan att han måtte nämna fullmägtige för underhandlingen. Kardinalen understödde denna framställning genom ett märkligt bref till Carl den tolfte, i hvilket ett svagt hopp om framgång ännu blandade sig med en växande misströstan. Han anförde, att den svarsskrifvelse, han erhållit från

[1]) Franskt ministerbref.

Digitized by Google

Piper, synts honom dunkel och föga lofvande; men att han ändock ur dessa moln hade tyckt sig se framskymta en stråle af hopp för den som önskade fred mellan båda rikena, och deri viste han, att konungens minister instämde. Om republikens uppriktighet vore intet tvifvel. Det som konungen alltid önskat, ett allmänt möte af landets ombud, skulle nu vinnas genom den förestående riksdagen: fritt vore i sanning detta möte, ty riddarnes stånd hade aldrig varit beroende af det första ståndet (konungen). Derför anhöll kardinalen, att Carl den tolfte måtte, emedan tiden skyndade, ofördröjligen nämna fullmägtige för att underhandla om fred. Han bad tillika, att konungen ville afstå från att belägra Thorn; ty ehuru i denna stad en sachsisk besättning funnes, så hörde sjelfva staden dock republiken till och vore oskyldig. När man ville ingå fred, vore det icke godt att genom strid gjuta olja på elden. [1])

Samtidigt framstälde de allierades ministrar på det enständigaste enahanda anhållan: allt hvad konung Carl gjorde för freden vore ett vänskapsbevis till drottningen af England, skref Robinson.

---

[1]) Äfven nu brefvexlade kardinalen enskildt med Piper. Få dagar efter sedan hans skrifvelse till konungen afgått meddelade han ministern, huru han rådgjort med den litthauiske kanslern, och huru nödvändigt var att underhandlingen vore börjad före riksdagen, för att verka lugnande på den samma, hvilkens stormiga karakter man klart förutsåg. Ännu ansåg kardinalen en förbindelse emellan Sverige och Polen mot Ryssland vara möjlig, men man måste dervid gå till väga med mycken grannlagenhet och tystlåtenhet. Kardinalen till Piper. Engsö ark.

Digitized by Google

I det svenska lägret uppbjödo, när dessa framställningar kommit, Piper och Hermelin allt för att om möjligt bereda dem framgång. Förlusten af Nyenskans var nu känd, och czaren hade fast fot vid Östersjön. Den polska riksdagen förestod. Djupt kändes ögonblickets afgörande vigt.

Från de rådplägningar som nu följde har Piper, likasom från det likartade tillfället i Augusti föregående år, efterlemnat en skriftlig anteckning, som ännu är i behåll [1]). Hans framställning till konungen var hållen i ännu starkare ton än den förut nämnda. Tänkesättet hemma och östersjöprovinsernas nöd manade honom.

I de kraftigaste ordalag förestälde han konungen hvad dessa förenade framställningar hade att betyda: de åsyftade att få ett bestämdt svar, huruvida konungen var benägen för fred eller icke. Blefve svaret jakande, så skulle hela republiken bekräfta de åtgärder som vidtagits: freden vore då säker; tillbakavisades förslaget från Carl den tolftes sida, då konung August deremot lofvade allt, så komme republiken ofelbart att anstränga alla krafter för att styra våld med våld. Det polska folket vore ett tappert och stridbart folk, dess tillgångar icke snart uttömda. Flere magter lurade blott på utgången för att anfalla Sverige. Ministern bönföll, att konungen för Guds skull måtte öfverväga, om Sveriges krafter voro tillräckliga att motstå redan varande och blifvande fiender; han hänvisade på ryssarnes landvinningar, på östersjöprovinsernas förhärjning, och huru czaren

[1]) Riksarkivet. Utmärkta svenskars bref.

Digitized by Google

redan lyckats intaga en hamn vid Östersjön, »som vore mera värd än om konungen vunne hela Polen».

Men allt förgäfves. Piper sjönk tillbaka från sin ansträngning med de ordeń: »Jag har sagt min mening och frälst min själ», önskande sig hellre döden än att han skulle se, i hvilket djup af elände fäderneslandet måste falla, om ej andra beslut fattades, än som nu skedde.

Derpå upplästes de efter kansliets förslag uppsatta svaren, men konungen beslöt i stället en helt kort förklaring till de polska kommissarierna, af innehåll, att hans mening hade redan flere gånger uttalats: den vore oförändrad, och något steg till underhandling kunde han icke taga, innan republiken närmare förklarat, genom hvilka utvägar en lika stor säkerhet kunde uppnås som den konungen anvisat. Härom vore bäst att riksdagen öfverlade; sedan konungen erhållit kännedom om dess beslut, skulle han fortfarande visa, huru vänskapligt sinnad han vore mot republiken. Till kardinalen svarades i samma anda: konungen hade utan omsvep uttalat sin tanke om sättet att återställa freden; nu skulle republiken uttrycka sin; derefter vore han villig att sända fullmägtige för underhandling.

Detta var det starkaste af de många försök som gjorts att förmå Carl den tolfte till fred. Men ingenting hade vunnits.» Jag är alldeles förtviflad», skref Hermelin hem; »här är intet hopp: allt blir dagligen värre. I ären lycklige, att I ej sen och hören allt hvad vi höra [1]).»

[1]) I närheten af Thorn, 28 Maj 1703.

Digitized by Google

I Warschau hade fredsunderhandlare och diplomater med spänd väntan afbidat ett svar. Några hade hoppats, att konung Carl skulle gifva vika för de allierades förnyade föreställningar, andra hade tviflat. Men derom voro alla ense, att om detta tillfälle till fred gick obegagnadt förbi, så skulle något sådant icke på lång tid återkomma. Svaret ingick och utsläckte förhoppningarna.

Digitized by Google

SJETTE KAPITLET.

Riksdagen i Lublin. Adeln i Storpolen konfedererar sig. Czar Peter och konung August.

Vapenskiftet vid Pultusk hade sålunda varit likasom innefattadt emellan föregående och efterföljande fredsförsök.

Allas blickar vände sig nu mot den stundande riksdagen. »En så vigtig riksdag har icke på hundra år varit i Polen», skrifver ett främmande sändebud. De skilda mötena hade icke fört till något slut: nu skulle hela republikens ombud samlas. Oron skulle då stillas, menade man, och landets framtida öde bestämmas.

Konung August gjorde sig stora förhoppningar. Landtdagarne hade öfvervägande förklarat sig för honom; han förlitade sig på, att riksdagen skulle gå i samma spår, och ansåg sig nu ändtligen stå vid målet för sina sträfvanden: republikens deltagande i kriget mot Sverige och i förbundet med Ryssland. Dermed sammanhängde planen att störta kardinalen och bereda Sapiehiska husets slutliga undergång.

Digitized by Google

Aldrig hade man sett en så talrik samling af magnater och landtbåd som nu i Lublin.

August den andre trodde, att allt skulle gå lika fort som lätt. I förstone såg det ock ut, som allt skulle foga sig efter hans önskan. Det lyckades honom att till marskalk få vald sin trognaste anhängare, ehuru han var litthauer, och — emot gammal plägsed — senator, nemligen ingen annan än den starke partimannen, fältherren Wiesnowicki. Redan förut hade blifvit bestämdt, att riksdagen ej skulle räcka längre än två veckor, och konungen sökte derför på allt sätt påskynda ärendenas gång. Man sade till och med, att han för att vinna tid låtit på förhand uppsätta de beslut, han hoppades genomdrifva.

Konungen äskade krigsmagtens ökande och nya skatter. Litthauerna trädde med stor ifver upp mot huset Sapieha och yrkade, att de i Sendomir, Marienburg och Thorn hållna mötenas beslut skulle bekräftas. Konungens ifver syntes finna ett gensvar i adelns herskande passioner. De fleste voro honom tillgifne.

Men snart inträffade en händelse, som fick ödesdigra följder. Midt under de öfverläggningar, som börjats, inträdde i salen tolf landtbåd, valda af landtdagarne i Posen och Kalisch. Genast höjdes af Litthauens och Sendomirs fullmägtige rop, att de nu ankomne icke vore lagligen valde: de nämnda landtdagarne vore icke vederbörligen afslutade. Ett stormigt uppträde följde, som slöt dermed, att de storpolska landtbåden måste vika för mängdens vilja och lemna salen. Djupt sårade återvände de till sina hemorter, der de, med hämnden i hjertat, eggade

Digitized by Google

adeln till ett bestämdt uppträdande mot konung August.

Efter deras utvisning kände sig emellertid konungens anhängare hafva en afgjord öfvervigt på riksdagen, och deras syften framträdde allt mera ytterligt. Endast hos några få visade sig ännu lemningar af måtta och politisk insigt: de hetsiga ifrarne fingo öfverhanden. Men genom Storpolens uteslutande hade också riksdagen, som var ämnad att innehålla hela landets fullmägtige, sjunkit till en församling af samma art som mötena i Sendomir och Thorn.

Litthauerna framstälde nu det yrkandet, att Sapiehernas alla embeten skulle genast bortgifvas. Förgäfves invändes af polackarne, att dessa magnater ännu ej blifvit dömda, och de hotade till och med att spränga riksdagen. Andra uppträdde mot kardinalen och yrkade, att hans embete skulle förklaras ledigt; andra åter ville blott, att hans allt för stora magt skulle inskränkas.

En hel dag hade striden härom förts, då på aftonen den underrättelse spridde sig, att kardinalen sjelf var i annalkande. Han kom; med ett präktigt följe höll han sitt intåg i staden: hans stolta hållning var beräknad att qväfva allt motstånd och alla misstankar.

I det längsta hade Radziejowski tvekat, om han skulle infinna sig vid riksdagen. Han fann väl, att strömningen gick emot honom, och fruktade till och med för sin personliga säkerhet — Lipskis öde stod varnande för hans ögon —, men å andra sidan trodde han sig kunna kraftigt medverka till att besluten

Digitized by Google

icke gingo för långt i den riktning konung August ville utstaka. Sedan valet af landtbåd i Storpolen utfallit efter hans önskan, hade han, äfven af missnöje med Carl den tolftes upprepade afslag, ändtligen beslutit sig för att resa till riksdagen.

Föga välkommen hos konung August, tvang han sig likväl till ett företräde, vid hvilket han af konungen bemöttes med mycken köld.

Derefter hölls, i konungens närvaro, ett stort sammanträde af både senatorer och landtbåd. På en gång inträdde kardinalen.

Vid hans åsyn utbröt en storm af ovilja; man tog hans stol, som var ställd nära konungens, och kastade den långt bort i salen; den unge Towianski, hans naturlige son, måste lemna sin plats i konungens omgifning; endast med svårighet lyckades det kanslern Zaluski att för en stund återställa lugnet, så att kardinalen kunde intaga sin plats. Men derefter höll riksdagens marskalk ett tal, hvari det politiska hatet förherskade: han anförde en hel rad af beskyllningar emot kardinalen och förklarade sig ingenting skola bifalla, förr än kardinalen aflagt ed enligt det i Sendomir uppgjorda formuläret. Förbittringen steg allt högre; en ledamot pekade på kardinalen och sade: der är upphofvet till alla våra olyckor sedan 1699, en annan uppkallade minnet af kardinalens fader, som varit en förrädare, en tredje ropade, att han var orsak till kriget. Under döfvande buller och ministrarnes fåfänga böner fortgick det på detta sätt flere timmar. Ändtligen, efter en pinsam oro för kardinalen, framträdde storkanslern Zaluski och förklarade, att kardinalen var

Digitized by Google

beredd att aflägga den begärda eden. Kardinalen knäföll och svor, att han ingenting stämplat mot konungen, att han hvarken infört svenskarne i landet eller understödt dem, samt att han skulle med lif och blod uppehålla konung August den andre och republikens frihet: hvilken som gynnade konungen af Sverige eller anstiftade faktioner, skulle han hålla för en fäderneslandets förrädare.

Räddad för ögonblicket, men djupt förödmjukad intog kardinalen åter sitt rum. Hämdkänslan mot honom var mättad; stormen lade sig och ett visst lugn inträdde.

Följande dagen hade kardinalen åter ett långt företräde hos konung August. Hårda ord föllo. Ehuru kardinalen ödmjukade sig och under tårar bad om tillgift, mötte honom konungen med än strängare tilltal än förut. Förhållandet emellan dem var brutet för alltid.

Att dessa tilldragelser arbetade Augusts motståndsparti i händerna, var uppenbart. Kardinalens närvaro vid riksdagen hade tydligt visat hans benägenhet att närma sig konungen; hans böjelse för svenskarne hade börjat kallna och han var missnöjd med Carl den tolfte för hans ihärdiga motvilja för freden; sannolikt hade det icke varit omöjligt att vinna honom. Men konung August, öfverväldigad af sina lidelser, stötte honom ifrån sig och gjorde honom så till sin dödlige fiende [1]).

Radziejowski dolde till en tid sina tankar och stadnade qvar vid riksdagen, oaktadt det

[1]) Jarochowski.

Digitized by Google

moraliska nederlag han lidit: ty mången undrade huru han kunnat gå denna ed. Likväl var hans anseende af gammalt så stort och hans förbindelser så mägtiga, att hans närvaro icke blef utan inflytande på besluten.

Två starka känslor beherskade denna riksdag: längtan efter fred, och motviljan mot konungens afsättning. Dessa båda syftade i viss mån till stridiga mål; de måste förenas, om man skulle komma till ett slut. En evig strid var dessutom den litthauiska, som fördes för och emot bröderna Sapieha.

Förhandlingarne blefvo efter dessa utbrott lugnare. Kronfältherren Lubomirski uppträdde och förestälde nödvändigheten af kronhärens ökande till 36,000 man. Förslaget mötte intet motstånd. En sådan åtgärd erfordrade stora tillgångar och pålägganden af nya skatter. Äfven härtill fans riksdagen villig. Derefter upplästes det uppsatta förslaget till beslut. Det innehöll, utom hvad nyss nämndt, att republiken skulle förklara krig mot Sverige, samt att Sapieherna och alla svenskarnes anhängare skulle dömas från embeten och gods — således en fullständig seger för konungen.

Talrika motsägelser hördes. Kardinalen tog ordet och uppdrog med stor vältalighet en målning af landets tillstånd. Öfverläggningarne blefvo allt vidlyftigare, och partiernas vågor gingo åter oroligt fram och tillbaka.

Konung August sparade icke på guld[1]). Slutligen tillgrep han den sista utvägen och afgaf en

[1]) Danska sändebudet uppgifver, att konungen af Polen vid denna riksdag utgifvit öfver 24,000 dukater.

Digitized by Google

ny försäkringsskrift, hvari han förklarade sin vördnad för republikens alla rättigheter och under edlig förpligtelse utfäste sig att förskaffa landet fred samt derefter aflägsna både sina sachsiska trupper och sina sachsiska rådgifvare, samt ej, utan republikens bifall, ingå något förbund.

Tillika måste konungen eftergifva något af sina fordringar. Riksdagen förlängdes med en vecka och satt, när äfven denna tid hotade att gå fruktlöst till ända, slutligen oafbrutet från klockan tio ena förmiddagen, genom natten, utan ljus, hvar och en på sin plats, till följande dagen klockan två eftermiddagen. Vakter voro ställda vid dörrarne, så att ingen kunde komma ut. Öfvervåldigade af hunger och trötthet, fattade ändtligen riksdagens medlemmar sina beslut. De gingo emellan de två ytterligheterna.

Ingen krigsförklaring aflåts mot Sverige, utan fredsunderhandlingarne skulle fortsättas: dock att, om konung Carl icke inom sex veckor inginge förlikning, han skulle anses som republikens fiende. Icke heller skulle Sapiehernas gods omedelbart vara hemfallna till indragning; dessa magnater fingo sig förelagd en tid af sex veckor, inom hvilken de borde underkasta sig konungen; försummade de detta, skulle de hållas för upprorsmän. Men å andra sidan förordnades om ett allmänt uppbåd af den väpnade adeln; riksdagen afgaf en högtidlig förklaring mot dethronisationen[1]), ja, trohetseden till konung August

[1]) »Både det holländska sändebudet och jag hafva gjort den iakttagelsen att den framstälda fordran af konungens afsätt-

Digitized by Google

förnyades. Den polska kronhären skulle ökas till 36,000 och den litthauiska till 12,000 man; för krigsmagtens underhåll skulle en accis utgöras med hvar fjerde penning af alla till salu hållna starka drycker, hvilken jemte andra nya pålagor beräknades gifva en inkomst af flere millioner. Underhandlingen med konungen af Sverige skulle förnyas: ville han ej inom de bestämda sex veckorna ingå en billig fred, så skulle det stå konung August fritt att afsluta förbund med hvilken utländsk magt han ville.

Konung August triumferade. Hans anhängare hade hufvudsakligen segrat. Han såg i en snar framtid freden redan sluten och svenskarne gångna ur landet, sina dödsfiender Sapieherna lagda för sina fötter och kardinalens magt bruten.

Men för den som besinnade, huru litet äfven de starkaste ord plägade i Polen efterföljas af handling, kunde icke dessa beslut, ehuru stor vigt de efter lydelsen egde, synas afgörande. I sjelfva verket var det ingen som hade allvar med sina löften. Konung August ämnade ingalunda öfvergifva sina planer, antingen dessa voro riktade mot republiken eller oberoende af den samma. Kardinalen kände sig icke bunden af de förpligtelser han ingått. Huru litet de åtagna skatterna i verkligheten utgingo och i följd deraf huru ringa tillökning den väpnade styrkan kunde vinna, skulle snart visa sig.

---

ning endast haft en motsatt verkan och stärkt polackarnes tillgifvenhet för honom. Ej ett ord yttrades till honom utan djup vördnad och nit.» Robinsons bref.

Digitized by Google

Och huru kunde man i sjelfva verket vänta, att i ett land, der en enda ledamot af riksförsamlingen förmådde tillintetgöra dess beslut, en riksdag, vid hvilken saknades ombud för en hel hufvuddel af landet, och den så betydande som Storpolen, skulle kunna öfva ett väsentligt inflytande på ställningen?

Riksdagen i Lublin hade varit det sista försöket att sammanhålla republiken till ett helt. Dess egentliga betydelse var, att den bildade gränsskilnaden emellan det tidskifte, då man ännu trodde sig inom lagliga former kunna göra slut på oron, och en ny tid, då den borgerliga tvedrägten utbröt i öppen strid. I denna mening blef den sålunda en vändpunkt.

Från det svenska högqvarteret hade tilldragelserna i Lublin följts med stor uppmärksamhet. Hvad de svenske statsmännen i främsta rummet fruktade var ett krig med polska republiken. Detta syntes ännu kunna undvikas. Carl den tolfte sjelf, stödd på sitt goda svärd, tog af dessa underrättelser intet intryck [1]). —

En ny utveckling började nu, som ändtligen syntes lofva en fullbordan åt Carl den tolftes plan. Men svaga voro dess begynnelser.

»Från Storpolen måste rörelsen utgå», hade prins Jakob Sobieski redan i början af 1703 skrifvit. Det var ock der som första gnistan tändes till den eld, som skulle förtära Polen. De vid riksdagen i Lublin uteslutna landtbåden hade i förbittring åter-

[1]) Hermelin 1 juli. »H. M. bekymrar sig litet derom och låter dem göra efter behag: han gör sig beredd att taga emot dem som de vilja.»

Digitized by Google

vändt hem; på vägen besökte de Rehnsköld i hans läger och meddelade honom, att de omöjligt kunde fördraga denna skymf, utan måste utkräfva hämnd. Derefter samlades några af Storpolens adel de första dagarne af Juli i Scroda, och dit begaf sig äfven Casimir Sapieha, hvilken med sina trupper uppehållit sig hos Rehnsköld i Storpolen och nu genom sin verksamhet kraftigt bidrog till att leda sinnena. Adelsmännen voro utarmade af krigskontributioner och längtade efter fred; dertill kom nu begäret efter hämnd. De ville, då riksdagen förskjutit dem, gå sin egen väg och slöto sig tillsamman till en *konfederation*.

Ledarnes innersta mening med denna åtgärd var icke tvetydig: den var riktad mot konung August. Men detta syfte uttalades icke i förstone. Tvärt om, de förbundo sig formligen att försvara den katolska religionen och konung August: de skulle tillika upprätthålla republikens fri- och rättigheter och vara bundna af denna sin ed, till dess freden blifvit återställd inom och utom riket. Flere senatorer deltogo i detta förbund, främst bland dem den unge Stanislaus Leczinski, den aflidne generalens son. Till konfederationsmarskalk valdes en ansedd äldre ädling, woiwoden af Podlachien, Bronicz.

Detta var den ryktbara storpolska konfederationen, hvilken, ehuru ringa i sin början, efter hand blef den kärna, omkring hvilken elementen till motstånd mot konung August slöto sig samman [1]).

[1]) Cas. Sapieha hade tagit verksam del i dessa förhandlingar och tillegnade sig sjelf en betydande förtjenst om utgången. »Jag har uträttat, att tre senatorer och flere framstående män hafva

Digitized by Google

De konfedererade uppträdde i förstone mycket varsamt. De framdrefvos af hämndkänslan och af begäret att vinna befrielse från krigsbördorna, men de återhöllos af fruktan för konung Augusts ännu öfverlägsna anhängare och för vedergällningens dag. Att vinna kardinalens medverkan var för dem ett hufvudsyfte, ett än väsentligare att förvärfva stöd af svenskarne. Ännu ovissa om sin ställning, sände de ombud på en gång till konung August, till Carl den tolfte, till kardinalen, till kronarmén och till alla palatinat i landet. Prins Jakob fick del af allt hvad som föregick.

Derpå följde en tid af vacklande hållning, tveksamma åtgärder, oviss förbidan och osäkra utsigter. Hvar och en tänkte i första rummet på sin egen säkerhet, kardinalen så väl som andra orters adel, prins Jakob så väl som de konfedererade sjelfve. Hvar och en väntade på den andre.

De konfedererade kände sig för svaga att utan andras stöd hålla sig uppe mot konungens, af Lilla Polen och af hela Litthauen stödda magt. Adeln i det öfriga landet vacklade mellan fruktan för det fortfarande krigstillståndet och ömtåligheten om nationens gamla sjelfständighet. Kardinalen såg med vänligt öga den uppväxande rörelsen, men han ville vara säker om en allmännare tillslutning, fram-

---

gillat förslaget. Hela adeln har följt deras exempel. Vi äro nödsakade att ännu gå mycket varsamt till väga. Höfvidsmän äro valde, som skola uppresa adeln i dessa palatinat. Marskalken med sina utsedda rådgifvare har tagit sin bostad i Posen. Af högsta behof är H. M:s skydd och hans *gifmildhet*. Utan den blir det mig omöjligt att rätt tjena H. M. och det allmänna bästa.» C. Sapieha till Piper, 6 Juli 1703.

Digitized by Google

för allt om kronfältherrens medverkan, innan han tog det afgörande steget att offentligen uppträda; helst ville han vinna slut på kriget genom ett fredsfördrag utan afsättning. Konung Augusts kansler Zaluski gjorde under tiden de största ansträngningar för att förmå så väl prins Jakob som Leczinski och Sapieherna att afstå från det farliga företaget. I svenska lägret åter fortgick en strid emellan konungens rådgifvare, hvilka i den vaknade rörelsen sågo det enda medel som återstod att snart vinna ett slut på kriget i Polen, och konung Carl sjelf, som ville afgöra allt på slagfältet.

Alla dessa magter underhandlade med hvarandra under loppet af de månader, som närmast följde. Men jemte underhandlingarne fortgingo härskarornas rörelser — vi säga med flit icke: härarnes, emedan det merendels var af spridda hopar, som striderna utkämpades —, och under inflytande af krigsrörelserna vida mer än af underhandlingarne redde sig och klarnade småningom i senare hälften af detta år och början af det näst följande alla dessa jäsande förhållanden.

De konfedererade ställde sig från början i nära gemenskap med svenskarne. Redan på hemvägen från Lublin hade de ur riksdagen utvisade landtbåden, som vi nämnt, infunnit sig hos Rehnsköld och för honom yppat sina afsigter. Fyra dagar derefter nådde honom den första underrättelsen, att konfederationen var bildad.

Den 6 Juli affärdade de samlade adelsmännen en utskickad till svenska hufvudlägret med utförlig berättelse om deras förehafvande och anhållan om

Digitized by Google

hjelp, framför allt i penningar. Konungen upptog underrättelsen mycket kallt; han fann konfederationen behandla sakerna med allt för mycken ljumhet, och han förlitade sig, för att aflägsna konung August, på vapnens magt allena. Men denna gång lyckades likväl Piper och Hermelin, hvilka i det nya uppslaget sågo en räddningsplanka, i sina bemödanden att utverka för de utskickade icke blott goda löften, utan äfven en penningsumma [1]). Till kardinalen aflät konung Carl en skrifvelse med underrättelse, att han ämnade kraftigt understödja de konfedererade. Rehnsköld undfick befallning att värna dem mot fiendtliga anfall, dock att han tillika skulle hafva ett vaksamt öga på hvad de företogo [2]).

Samtidigt anlände till svenska lägret ett offentligt budskap med anhållan om fred. Ett bref från kardinalen [3]) införde hos Carl den tolfte de polska kommissarierna, nu af riksdagen i Lublin bekräftade i sitt uppdrag (endast att en litthauer blifvit med dem förenad), på grund hvaraf de nu kunde åberopa, att hela republiken samfäldt önskade fred.

[1]) Hermelin skrifver den 11 Juli: »Hos sachsaren växer modet, sedan riksdagen är till hans nöje ändad. Men inom kort torde något vara gjordt, som deras uppsåt förrycker, så framt de blifva tillbörligen understödda. I går reste deras fullmägtige härifrån och fingo med sig 20,000 rdr och vackra löften, när de något gjort. Detta väsendet har gjort mig helt olustig några dagar, innan man kunde det så vidt bringa, efter konungen ej ville i förstone taga sig deraf, utan sade sig vilja allt sjelf, d. v. s. med vapen, uträtta.»

[2]) Utrikes koncept.

[3]) Dateradt Lublin 8 Juli: »Jag tror, det är tid att vara trött på allt som sker inom riket och utom», skref han samtidigt till Piper.

Digitized by Google

Kardinalen hade äfven af riksdagen fått det magtpåliggande uppdraget att deltaga i fredsverket. Han anhöll nu, att det nu utan uppskof måtte få taga sin början: konung August hade ånyo försäkrat om sitt fredliga uppsåt, och hela republiken ville gå i borgen för verkställigheten af de vilkor, om hvilka man kunde öfverenskomma.

Carl den tolfte, redan förut föga benägen för underhandling, blef det ännu mindre, sedan utsigt öppnats att han skulle kunna under konfederationens medverkan vinna sitt mål. Svaret till fredsunderhandlarne dröjde i tre veckor. I konungens slutligen aflåtna bref till kardinalen yttrade han, hurusom riksdagen i Lublin styrkt honom i den tanken, att ingen säkerhet fans i öfverenskommelser; icke heller vore det visadt, hvari den utlofvade garantien skulle bestå.

Kommissarierna åter fingo blott mottaga en skrifvelse från Piper, i hvilken konung Augusts hela syndaregister vidlyftigt upprepades: allt djupare ingick den svenske konungen i bedömande af Polens inre angelägenheter. På riksdagen i Lublin hade landets lagar icke efterlefvats. En Sveriges bittre fiende hade blifvit marskalk; de, som sökte främja det allmänna bästa, hade blifvit uteslutna. Sådant manade konungen så mycket mera att se sig före. Slutet var: han kunde icke börja någon underhandling, ej heller nämna några sina fullmägtige. Likväl — så mycket hade Piper lyckats utverka — förklarade konungen sig benägen att mottaga de förslag, som *skriftligen* kunde blifva å republikens vägnar framstälda.

Digitized by Google

Sedan försöket till fredsunderhandling fått denna utgång, ville konung August anlita vapnen. Han sammandrog från alla håll sina stridskrafter, och en plan uppgjordes att undsätta Thorn. De svenska regementen, som voro förlagda på andra sidan om Weichseln, skulle tagas genom öfverraskning, båda de broar, som svenskarne slagit öfver denna flod, brännas, och ett starkt anfall göras mot konungens hufvudstyrka, på samma gång som ett starkt utfall skedde af garnisonen.

Ställningen var ej utan fara. Den svenska härsmagten var mycket skingrad: elfva regementen voro med Rehnsköld i Storpolen, åtskilliga andra förlagda i Preussen; rekryterna hemifrån hade ännu icke kommit, inga förskansningar skyddade det svenska lägret. Härens äldre, mest erfarna officerare voro ganska bekymrade [1]) och funno föraktet för faran vara för långt sträckt. Det var vid detta tillfälle Carl den tolfte yttrade, att alla förskansningar omkring en armé äro tecken till hjertats räddhåga och feghet.

Men lyckan tycktes leende vika för hans djerfva utmaning. En sådan skräck hade ryktet om svenskarnes hjeltemod injagat hos fienderna, att de helt

[1]) Hermelins bref gifva uttryck åt denna sinnesstämning: »Som liten liknelse är till freden, hafves nu före att undsätta Thorn. Det skulle ej vara för dem svårt, efter ej 3,000 man äro i linierna. Gardet, östgötarne till häst och fot ligga på andra sidan om Weichseln. Dessa äro skilda en fjerdingsväg från de andra. Hvad skulle ej kunna ske? Inga vakter hållas bakom linien: inga vill H. M. hafva. Allt måste vara ovanligt. Alla generaler och kloka officerare äro illa till freds och spå intet godt. Döm härutaf vårt tillstånd!» Thorn 4 Augusti.

Digitized by Google

oförtänkt inställde sina anfallsrörelser, endast för några få raska åtgärder att möta de antågande. Konung August skylde kardinalen för att hafva förrådt hans plan för svenskarne, och alldeles ogrundad var beskyllningen icke [1]).

Konung August kunde ännu i Warschau, dit senaten efter riksdagen sammankallats, rådslå med kardinalen. Med dödligt hat i hjertat bibehöllo de båda statsmännen ännu det yttre skenet af ett godt förstånd med hvarandra. De öfverlade tillsamman om ställningen. Ombuden från de konfedererade i Storpolen uppvaktade konung August: med samma uppriktighet som de betygade sin vördnad och tillgifvenhet för honom, försäkrade han dem om sin faderliga nåd och önskade dem lycka till deras förehafvande.

Men icke fagra ord, utan vapnen skulle afgöra, om republikens helhet skulle kunna hållas uppe. Rehnskölds här stod fyra mil från Scroda. Otvifaktigt utgjorde dess blotta närhet ett starkt stöd för de konfedererade. Ofta besökte de hans läger; en af de förnämste bland dem sade öppet till honom, att de viste väl, att de ingenting kunde uträtta utan de svenska truppernas hjelp.

---

[1]) Efter hvad som visar sig af kardinalens bref till konung Carl. Kardinalens tänkesätt mot konung August yppar sig i hans bref till Piper: »Konungens åtgärder för att förderfva mig kunde fylla volymer. Allt hvad han hade att tillgå af ärelösa bofvar och oduglingar voro utskickade för att sönderslita mitt rykte och min heder: allt i väntan att jag ej skulle komma till riksdagen. Jag kom — och tillstoppade munnen på alla dessa uslingar, till stor afsaknad för den förste driffjädern (konungen).» 14 Juli.

Digitized by Google

I sjelfva verket var Rehnsköld ställning högst grannlaga. Hans uppdrag var både fältherrens och diplomatens. Men med stor omtanke och varsamhet utförde han sitt värf.

Han såg sakerna på nära håll och fann ställningen mycket osäker. Ett ansenligt parti af adeln under den af konung August nämnde nye generalen af Storpolen, Radomiski, uppträdde *emot* konfederationen. Denna vacklade sjelf. Den åtskildes och sammanträdde åter i början af Augusti, utan att komma till något resultat. En skarp söndring rådde[1]). »En stor del äro ifriga, en del låtsar vara det, en del håller sig tillbaka», skrifver Rehnsköld. Afsättningsplanen var ännu icke känd annat än af de förnämste; de vågade icke öppet framträda med den samma, åtminstone icke förr än kardinalen gjort gemensam sak med dem.

Osäkra på sig sjelfva, affärdade de konfererade ånyo ett bud till svenska högqvarteret. Brefvexlingen var nemligen denna tid utsatt för stora faror: i synnerhet hade konung August i alla riktningar sina utskickade i sådana ärenden, och uppsnappade bref hörde till ordningen för dagen. Derför skref man, i ömtåliga ärenden, vanligen sitt bref endast i allmänna uttryck och skickade det med någon betrodd man, hvilken hade i uppdrag att muntligen lemna de meddelanden som borde hållas hemliga. Stanislaus Poniatowski hade vid detta tillfälle de förbundnes förtroende.

---

[1]) »Här i trakten äro stora dissensioner.» Rehnsköld till konungen, 29 Juli.

Digitized by Google

Carl den tolfte mottog beskickningen vänligt. Hans svar [1]) gick nu närmare in i förhållandena. Han lofvade att skydda de förbundnes personer och egendom; Rehnsköld skulle försvara dem. Men deremot borde de konfedererade med allvar gripa verket an och öppet uttala hvad de förde i skölden. De hade gått öfver Rubicon och måste fullfölja; de borde ock förflytta sig till Warschau; derigenom skulle svenskarnes hjelp påskyndas.

Samma dag som denna de konfedererades *andra* beskickning kom ock en förnyad framställning från republikens kommissarier. De framträdde likväl nu icke omedelbart, utan de tre allierade magternas, kejsarens, Englands och Hollands, sändebud framförde deras förslag, som var framkalladt af konung Carls förra yttrande. Det vidare förloppet låta vi Hermelin med egna ord berätta: »I går kom en utskickad hit från Warschau med ett bref, underskrifvet af alla tre ministrarne. Men dem blef svaradt, att som H. M. hade låtit de polske kommissarierna förstå sin mening i det sista brefvet och gifvit dem tillstånd att inkomma med sina förslag, så vore ock billigt, att de sjelfve hellre det gjorde. De lära ej kunna det göra, för den fara de hade att för mycket blotta sig och sålunda gifva de illviljande tillfälle att stämpla häremot. Omskönt de inkomma med något, så lärer det ha så mycken verkan som det förra. Det börjar nu tryta oss invändningar, hvarigenom man härtilldags sökt att

[1]) Den 8 Augusti. Riksark.

Digitized by Google

plåstra verket. Ej heller är folket så dumt, att det ej ser med sådant ej vara allvar [1]).»

Hermelin hade icke förestält sig, att fredskommissarierna genast efter detta misslyckade försök skulle enligt den uppmaning de erhållit sjelfva framträda med sitt förslag. Varmt intresserade för freden som de voro [2]), öfverlemnade de likväl ett sådant. Det innehöll, att freden i Oliva skulle så väl af konungen i Polen som republiken högtidligen bekräftas, med löfte att efter fördragets afslutande alla främmande trupper skulle aflägsnas ur polska området, samt att republiken skulle förekomma det hvarken konung August eller hans efterträdare skulle med någon främmande magt ingå förbund utan republikens uttryckliga bifall eller, vare sig medelbart eller omedelbart, bistå Sveriges fiender, likasom hon utfäste sig att straffa hvarje polack, som vågade understödja Sveriges ovänner, samt slutligen att, om något af dessa vilkor öfverträddes, med väpnad hand uppträda mot den som gjort sig dertill skyldig. Konung Augusts egen storkansler furst Zaluski hade, äfvensom de tre allierade ministrarne, gillat dessa vilkor.

Åter dröjde svaret i tre veckor. Med största otålighet afbidades det, så väl af konung August som af kardinalen, af de konfedererade som af de allierades sändebud. Allt hängde på detta svar: ännu kunde ytterligheterna förebyggas. Man kan

---

[1]) Till Bark, 9 Aug. 1703.

[2]) »Je puis hardiment assurer à V. M. que et le Roi de Pologne et toute la République sont portés pour la paix», skrifver kardinalen till Carl den tolfte den 7 Aug.

Digitized by Google

lätt föreställa sig, att samma öfverläggningar som förut vid likartade tillfällen egde rum i svenska lägret. Slutet blef ock det samma. Piper svarade å konungens vägnar, att de erbjudna vilkoren inneburo för honom alls ingen säkerhet, och om ersättning för den lidna skada var ingenting sagdt. Dessutom hade Lublinerriksdagen förfarit olagligt, då den aflägsnat Storpolens landtbåd; Sapiehiska husets återställande vore ock ett nödvändigt vilkor vid freden.

Sjelfve den skicklige författaren till denna och dylika statsskrifter, Hermelin, var nu trött vid dem. Han skrifver derom: »Jag håller nu på att utarbeta ett svar och söker deri bevisa, att H. M. ej kan vid republikens garanti hafva någon säkerhet. H. M. vill det så hafva och befalde mig på köpet att utarbeta en utförlig deduktion om detta väsendet, som skall sedan utgifvas. Jag begynner nu att ledas vid sådana paradoxer, men måste fuller lyda befallning [1]).»

Jemte de formliga fredsförslagen hade en framställning gjorts, huruvida icke den svenske konungen skulle vilja befria Thorn, såsom en polsk stad, den der icke öfvat någon fiendtlighet, från vidare belägring, mot löfte att den sachsiska besättningen i staden, hvilken sålunda blefve fri, icke skulle tjena mot svenskarne i detta fälttåg, ej heller under kommande vinter. Det afslogs.

Afskurna voro sålunda förhoppningarne om fred. Svenskarnes bekymmer voro så mycket större, som kort förut underrättelse ingått om ryssarnes be-

[1]) Till Bark, 30 Aug.

Digitized by Google

tänkliga framgångar i Östersjölandskapen. Det var detta år som Ingermanland gick förloradt. Nyen var i ryssarnes våld, och Petersburg hade genast derefter börjat anläggas. Blickarne riktades allt mer på den begynta rörelsen i Storpolen [1]), såsom den enda utsigten att komma till ett slut i Polen.

Konung August deremot vände, sedan alla försök till fredlig öfverenskommelse strandat, sina tankar till den planen att med våld qväfva konfederationen. Han lät sina trupper gå öfver på Weichselns venstra strand för att öfverraska och slå Rehnsköld, hvarefter man hoppades, att konfederationen skulle sammanfalla till intet. De stridskrafter som sattes i rörelse bestodo af flere, mycket olika element. Det återstående sachsiska rytteriet under Steinau, den litthauiska hären under furst Wiesnowicki och den polska kronans utländska värfvade trupper under general Brandt fördes tillsamman mot det afsedda målet. Enigheten mellan dessa befälhafvare var icke den bästa och den ömsesidiga aktningen mellan truppernc icke heller. Kronarmén under Lubomirski, hvilken var Bengt Sapiehas måg, höll sig ännu stilla och på afstånd: dess hållning var obestämd. Stark anledning hade man att tro den vara benägen för konfederationen och svenskarne.

I Storpolen syntes nu en afgörande strid förestå. Den förenade fiendtliga hären, tillsamman åtminstone 10,000 man stark, gick öfver Weichseln och närmade sig medelpunkten för de konfedererades verksamhet. Dit drogs förnämligast uppmärksamheten.

[1]) »Antingen är ingen utväg eller är denna den endaste utvägen att komma till sitt ändamål.» Hermelin 30 Aug.

Digitized by Google

Rehnsköld, alltid lika lugn, hade ett vakande öga på allt, på de konfedererades företag som på de annalkande fiendtliga skarorna. Om de förra skref han till konungen: »på dem är ingen stat att göra»; om de senare: »Litthauer och sachsare hafva dragit sig tillsamman vid Kleszow 6 mil härifrån, hotande att anfalla oss. Det är godt. För skogar, moras och pass kan ingen komma till dem.» Carl den tolftes bref till honom innehöllo merendels önskningar och råd, men tillika att han egde förfara så som han sjelf fann bäst.

Uppmärksamt följande fiendens rörelser, bröt Rehnsköld upp och gick närmare Scroda för att lättare kunna skydda den der samlade adeln; han stadnade vid Wreschen, ett gammalt slott två mil från Scroda. Wiesnowicki hade redan hunnit förbi Konin i afsigt att öfverfalla de konfedererade, då han oförmodadt fann Rehnsköld i sin väg och, förändrande sin plan, vek af åt sidan [1]).

Rehnsköld utskickade då, för att indraga underrättelser, ett parti af tvåhundra hästar under öfverstelöjtnant Königsheim. De anträffade en fiendtlig hop och slogo honom tillbaka; fienden förstärkte sig och anryckte å nyo, men blef åter drifven till rygga. Då frambröt ur de närbelägna skogarne fiendens hufvudstyrka, 3 till 4,000 man; de kringrände och öfvermannade alldeles den lilla svenska truppen; Königsheim och ännu en officer blefvo fångna, hälften af svenskarne stupade, 50 blefvo fångar och de öfrige skingrade.

---

[1]) Rehnskölds berättelse och brefvexling med konungen. Riksark.

Digitized by Google

Denna motgång, hvilken fienden utbasunade som en stor seger, tog Carl den tolfte med samma sinneslugn som alltid utmärkte honom: »Det kan ej hjelpas», skref han till Rehnsköld, »och det gör litet till saken, allenast vårt folk *hållit sig väl* och uppehållit sin reputation till sista man». Tapperheten satte Carl den tolfte högst, högre än framgången.

Rehnsköld stod fortfarande stilla. Han kände sin underlägsenhet, så mycket mer som adeln i de kringliggande palatinaten började sitta upp för att gå mot svenskarne. »Jag hemställer hvad detta ringa antal då förslår», skref han till konungen. Fiendens mod lifvades. Wiesnowicki ville nu gå på och anfalla Rehnsköld. Men Steinau vägrade. Tillsamman med ett sådant följe som litthauerna kunde han icke våga sin konungs folk, var hans svar.

Svenska hären segrade således utan strid, genom den osynliga kraft, som utgick från just detta deras förvärfvade rykte, om hvilket Carl den tolfte var så öm.

Några dagar derefter ville Rehnsköld i sin ordning anfalla. Han bröt upp, i hopp att förmå sina motståndare till en hufvuddrabbning. Men förgäfves. När fienden hörde svenskarne vara i antåg, drog han sig tillbaka, döljande sig i skogarne. Rehnsköld gick å nyo närmare de konfedererade.

Det kom således icke, såsom väntadt varit, till något afgörande slag, men svenskarnes ställning var oangripen. Tydligt var, att utan deras närvaro hade konfederationen verkligen varit tillintetgjord.

I sig sjelf var denna så svag, att Rehnsköld, då han under en af sina marscher, kanhända med

Digitized by Google

flit, gick helt nära förbi deras läger, med förvåning fann, att den väpnade adeln ej utgjorde öfver 400 man.

Härefter följde underhandlingar af de konfedererade, hvilka föreföllo Rensköld misstänkta. Stanislaus Leczinski besökte den litthauiske fältherren Wiesnowicki i hans läger. Det sades väl, att detta skedde derför att han hoppades draga denne öfver på sin sida. Men vid polackarnes kända ombytlighet kunde man lätt befara, att snarare motsatsen skulle inträffa.

Den svenska styrkan hade emellertid injagat fienden respekt, och redan detta verkade. Det alstrade en känsla af trygghet hos dem, som i denna styrka sågo sitt stöd. Men konfederationen ville ändå icke rätt taga fart. Det medel Carl den tolfte anbefalde [1]), nemligen att med eld och brand hemsöka dem som ej ville falla till de konfedererade, användes af Rehnsköld endast med mycken måtta. Icke heller ville han bifalla de konfedererades begäran, då de anhöllo, att han med den svenska hären måtte följa dem till Stawiczin, elfva mil längre

[1]) »Bäst, att I blefve stående så länge I kunde och togo ut till intet det bittersta vore mera igen; ty de, som lindrigt handteras, slippa med det ordinarie, men de, som man någon orsak har att näpsa, böra antingen ruineras med brand eller så öfverhopas med pålagor, att ej det ringaste blir igen». Juli 1703; och kort derefter: »Om fienden vill på det sättet omaka eder och gå undan, när I går åt (dem) och sedan bry edra små partier, så är bäst att I härjen, sängen och brängen (sengen und brennen) rundt omkring och gören landet i ett stort district aldeles öde, så att ingen kommer till eder. Vi läre också låta bränna den ort fienden låter sig se uppå, och nyligen har jag bränt upp en hel stad och hängt borgarne.» Juli.

Digitized by Google

söder ut, der de ville i medlet af September hålla ett nytt möte och dit de hoppades att adeln skulle talrikare samlas. Rehnsköld hade för sin vägran goda skäl, bland andra det, att han, som måste hafva sin uppmärksamhet fäst äfven på hufvudhärens ställning, icke ville aflägsna sig så långt att han icke skulle kunna, i fall af behof, undsätta den del af dess trupper, som var lägrad på venstra Weichselstranden [1]). Han afsåg sammanhanget mellan de spridda svenska stridskrafterna och önskade äfven sjelf kunna erhålla förstärkning, i fall af behof.

I stället tog han sin ställning två mil från Posen och sände en afdelning att i denna stad upptaga munförråd. Men Posen stängde för honom sina portar. Det var bekant, att ett starkt motparti fans i staden, och man befarade, att Wiesnowicki skulle besätta den och göra den till en stödjepunkt för sina trupper. Rehnsköld skickade derföre öfverste Lilliehöök med 500 man, mest af Kronobergs och Södermanlands regementen, till staden. Den framhärdade i sin vägran. Då ordnades allt till anfall. Men när invånarne sågo kanonerna planteras och de svenska soldaterna rycka an med stormsteg, så hördes trumpetskall, och en hvit fana stacks ut. Dervid stadnade det likväl, och då bestego svenskarne vallen; intet gevär lossades, ingen värja drogs. Staden besattes utan motstånd, borgmästare och råd togos i fängsligt förvar och borgerskapet afväpnades.

---

[1]) Rehnskölds bref till konungen. Riksark.

Digitized by Google

Detta var ett motstycke till Krakaus intagande året förut. Förhållandena sväfvade mellan fred och krig. Men här fans icke ens någon (sachsisk) besättning. Carl den tolfte gillade företaget [1]), och de konfedererade bådo honom enstämmigt att fortfarande hålla Posen besatt.

Det hörde till de utmärkande dragen i detta egendomliga krig, att Carl den tolfte, under det han ansåg sig icke vara i krigstillstånd med den polska staten, likväl å ena sidan hade att afvärja anfall af trupper, som obestridligen tillhörde republiken, å den andra icke tvekade att fiendtligt behandla hvilken ort eller hvilka invånare på dess område som helst, icke heller att under djup fred med staten i dess helhet straffa eller döda hvar och en af befolkningen som ej höll sig till det parti, han tagit under sitt skydd.

I Posen inlades svensk garnison. Stadens tredska begagnades till att ålägga den utbetalningar, genom hvilka Rehnsköld sattes i stånd att beklåda en del af sina regementen och förnöja dem för innestående sold. Fästningsverken förbättrades. Härens sjuke infördes till staden, och den blef en upplagsort för munförråd och tross.

De konfedererade hade emellertid alltjemt stora svårigheter att bekämpa. De litthauiska trupperna strödvade omkring öfverallt och ödelade deras gods.

[1]) »Den entreprisen, I gjort på staden Posen, är mycket braf och är väl, att I hafven den inne: de borde billigt blifva klippta efter deras förtjenst, för det de understått sig att stänga portarne: stycken som der är med hvad mer kan vara, böra ingalunda igengifvas». Egenh.

Digitized by Google

Icke heller hade de af svenskarne vunnit den fullständiga frihet från krigsgärder som de påräknat. Det syntes till och med ännu ovisst, om deras företag öfver hufvud skulle kunna hafva någon framgång [1]). Ofta besökte de genom utskickade Rehnsköld läger, likaså konung Carls. Ändtligen framställde de till honom den anhållan, att han måtte offentligen uppträda till deras skydd. Konfederationsmarskalken insände till och med ett förslag till en proklamation, som han önskade med allra första utfärdad. Denna betydelsefulla åtgärd följde ock utan dröjsmål. Carl den tolfte hade allt mera dragits in på den vägen att begagna konfederationen för sina ändamål och gifva den sitt stöd: han tillsände Rehnsköld ett manifest, hvari han gaf offentligen till känna att han tog de konfedererade och deras egendom i sitt beskydd, gillade deras förehafvande och lofvade att på allt sätt hjelpa dem, hvaremot han förklarade deras motståndare för sina fiender och hotade dem med de strängaste åtgärder.

Detta steg gjorde stor verkan. I den allmänna upplösningen och osäkerheten gälde den starkaste mest. Det hade visat sig, att ingen härsmagt kunde motstå svenskarnes. De konfedererade vunno nu allt flere af adeln: deras motståndare förlorade modet. Manifestet spriddes allt vidare omkring, först i Posen och Kalisch, sedermera i de angränsande palatinaten.

---

[1]) »Jag fruktar, att Storpolens förslag går till vatten», Hermelin 13 Sept.

Digitized by Google

Svenska härens närvaro i Storpolen, Posens intagande och Carl den tolftes manifest bidrogo sålunda väsentligen att framkalla en brytning i Polens politiska lif, som skulle sluta med att störta konung August från thronen.

Digitized by Google

SJUNDE KAPITLET.

Czaren förbinder sig närmare med konung August. Sveriges förhållande till magterna i det vestra Europa. Thorns fall.

De stora förhoppningar, konung August hade fäst vid riksdagen i Lublin, hade snart fördunstat. Redan innan riksdagen åtskilts, hade dess kraft blifvit bruten. Storpolens uteslutna adel var i harnesk, och dess fiendtlighet fann i den dödligt förolämpade kardinalen ett osynligt stöd. De utsigter till fred, som man lofvat sig deraf att riksdagen samtyckt till fortsatt underhandling, bekräftade sig icke. De skatter, som beviljats i fall det vände sig till krig, ingingo icke. Ingen tillökning i stridskrafterna syntes till. Konungen var utblottad både på penningar och folk.

Konung August hade begifvit sig till Warschau och dit sammankallat senaten. Inom honom herskade modlöshet, omkring honom förvirring[1]).

[1]) »Förvirringen är så stor, att man ej vet hvart man skall vända sig eller hvad man skall företaga: alltså kan ej ett formligt beslut tagas, utan allt måste öfverlemnas åt ödet och tillfälligheten. Härtill kommer hofvets stora penningebrist.» Meuschen 20 Aug.

Digitized by Google

I det längsta hade han bibehållit hoppet om ett gynsamt svar på fredskommissariernas förslag till Carl den tolfte; under tiden hvilade alla åtgärder. När då ändtligen Carl den tolftes afslag på underhandlingen ingick, men å andra sidan utsigterna att med framgång kunna fortsätta kriget äfven voro förmörkade, när planen att med vapen nedslå den storpolska konfederationen förfelats, och när dertill kom, att kronarmén ansågs vara på väg att förena sig med Rehnsköld[1]), syntes konung August nära att uppgifva allt hopp.

Sannolikt hade han snart måst vika för alla dessa svårigheter och svenska hären således, befriad från längre vistande i Polen, kunnat vända sig till Lifland, om icke en stark hand uppehållit den vacklande konungen. Just i det afgörande ögonblicket ankom till den misströstande bundsförvandten czar Peters sändebud. Detta var ingen annan än den för konung August väl bekante Patkul.

Czar Peter hade några månader förut tagit det stora steget till sitt så ifrigt efterlängtade mål: han hade vunnit den första hamnen vid Östersjön och var sysselsatt med att der uppföra nya fästningsverk. Hans klara blick fattade genast, till hvilka oberäkneliga följder det kunde leda, om han, midt i sin ännu osäkra framgång och vid sin ofullständade militäriska organisation måste ensam uppbära tyngden af en ny strid, om allt tog slut i Polen och

[1]) »Kronarmén närmar sig denna stad och vill, som det förljudes, öfvergå Weichseln och gå till Storpolen, för att der, som man befarar, förena sig med generalen och den konfedererade adeln.» Meuschen. Warschau 13 Sept

Digitized by Google

Carl den tolfte med odelad härsmagt, i spetsen för sina segervana skaror, vände sig mot Ryssland.

För att afvärja en sådan fara ville han med all magt söka stödja konung August, befästa vänskapen med honom och hålla honom upprätt i striden.

Ehuru han i Warschau redan hade en ambassadör, furst Dolgorucki, sände han nu i utomordentligt uppdrag Patkul, såsom nära förtrogen med konung Augusts planer och med polska förhållanden. Patkul anlände den 2 September till Warschau, fick redan samma dag i resdrägt företräde hos konungen och tillbragte i öfverläggning med honom följande dagen ända till midnatt. Han fann konung August i den högsta oro. Allt fattades honom till att fortsätta kriget. Om konung Carl skulle gifva sitt bifall till freden, viste han ännu icke, och han afbidade i största spänning det dröjande svaret. Han litade icke på någon enda polack. Hans ministrar, Zaluski i Polen och Szuka i Litthauen, voro båda stämda för fred med Sverige, äfven om denna fred skulle köpas med uppoffringar. Hans närmaste förtrogne, Prebendowski, var af samma tanke. Konung August var under sådana förhållanden i stånd till de mest ytterliga beslut.

Patkul hörde allt, undersökte allt, särskildt hvad som hörde till krigsväsendet, och hans plan var snart färdig. Den var följande. Man borde lemna all tanke på underhandling med republiken; äfven efter Patkuls uppfattning hade riksdagen i Lublin redan förlorat sin betydelse. Med konungen ensam borde man sluta förbund och detta måste ske i

Digitized by Google

djupaste hemlighet. Man borde bistå konung August med penningar och folk. Fördraget måste afslutas utan ringaste uppskof. För att så mycket bättre bevara hemligheten borde en annan traktat af mycket litet bindande innehåll på samma gång slutas för att göras offentligen bekant.

Samtidigt frambar danska sändebudet sin konungs samtycke till en förnyelse af förbundet med August[1]).

Striden mellan de olika åsigterna blef häftig, men kort. Kardinalen, Zaluski och Prebendowski gjorde allt för att förmå konungen till att afstå från alliansen med Ryssland. Endast till Preussen borde han afsända ett sändebud.

Kejsarens, Englands och Hollands ministrar, som väl insågo, huru mycket ett förnyadt förbund mellan czaren och konung August skulle förlänga striden i norden, sökte ock med ifver att gendrifva förslaget om ett sådant förbund.

Men från båda sidor arbetades förgäfves. Konung August kände marken vackla under sig: han höll sig till den enda fasta punkt, som i denna upplösning erbjöd honom något stöd. Patkul sökte stålsätta den lättrörlige Augusts sinne och elda honom till kraftiga beslut. På motsatta sidan stodo de fleste både senatorer och ministrar, och konungen var, om man undantar några få af senaten, nästan ensam om sin mening.

Efter en stor spänning och sedan Patkul, uppgifvande hoppet om framgång, redan varit beredd att afresa, slöts förbundet mellan czaren och konung

[1]) Meuschen 10 Sept.

Digitized by Google

August den 1 Oktober 1703. Vilkoren voro: att ingendera af de allierade skulle inlåta sig i särskild underhandling eller särskild fred, att czaren skulle betala 300,000 rubel årligen i understödspenningar och till konung August öfverlåta 12,000 man ryskt fotfolk, hvaremot konungen i Polen förband sig att föra kriget anfallsvis och äfven om Carl den tolfte droge sig till Liffland och ginge mot czaren med hela sin härsmagt, följa efter och bekriga honom.

Tärningen var kastad. Kardinalen lemnade Warschau och begaf sig till sina gods. Kort derefter förklarade han sig öppet för konfederationen.

De allierades ministrar hade förgäfves sökt ingripa i dessa förhandlingar. Deras bemödanden hade misslyckats hos konung August så väl som hos konung Carl. Ett förlängdt krig i Polen syntes oundvikligt. —

Vid denna afgörande tidpunkt vilja vi ett ögonblick stadna för att tillse, huru den samtidiga striden i södra och vestra Europa utvecklade sig och hvilket sammanhang den egde med Sveriges politik.

Det stora spanska successionskriget var nu i full gång. I Italien och i Nederländerna såsom vid nedre Rhen hade Frankrikes härar med vexlande lycka kämpat mot de allierade. Konung Vilhelm hade i sjelfva dagningen af de förhoppningars uppfyllelse, hvilka han så länge närt om ett kraftigt europeiskt motstånd mot Frankrikes öfvermagt, lemnat det jordiska, men hans verk föll icke med honom. Det upptogs och fortsattes af hans vän, rådspensionären Heinsius såsom ledande statsman och grefven af Marlborough såsom fältherre.

Digitized by Google

Kriget i vestra Europa fördes redan på andra året, då plötsligen i den politiska verlden den underrättelse spridde sig, att de mot Frankrike förenade sjömagterna, England och Holland, slutit ett nära förbund med Sverige. Alldeles samtidigt erfor man, att Sverige äfven ingått allians med det nya konungariket Preussen.

Den närmare beskaffenheten och betydelsen af dessa förbund, som väckte ett stort uppseende i Europa, och förloppet vid deras afslutande är af det intresse, att vi anse oss böra något närmare redogöra derför[1]).

Sverige hade i Haag en utmärkt diplomat, medlaren i Ryswijk, Lillieroot. Ställd i sjelfva medelpunkten, der den europeiska politikens alla trådar sammanlupo, följde han med noggrann uppmärksamhet alla magters förhållanden, så vidt de kunde röra Sverige. Både med Marlborough och Heinsius stod han på förtrolig fot; hemma åtnjöt han det största anseende. Han stod i en oafbruten, enskild brefvexling med Piper, hvilken oftast följde hans råd. Hermelin anhöll om hans yttrande i fråga om ställningen i Polen. Bengt Oxenstjerna och Åkerhjelm, så länge de funnos, hemtade icke sällan ledning af hans erfarenhet.

Efter Bengt Oxenstjernas död, då stort behof gjordes af en förstärkning i kansliet, hemkallades Lillieroot. Men vid samma tid blef hans närvaro i Haag mera nödvändig än någonsin. Sällan emottagande

[1]) Denna framställning stödjer sig hufvudsakligen på Lillieroots berättelser till konungen och hans bref till Piper. De senare förvaras i Engsö arkiv.

Digitized by Google

befallningar från konungen, hade han merendels måst på egen hand ordna sin verksamhet. Med ifver och framgång hade han kämpat för att motarbeta Danmarks och Brandenburgs sträfvanden att uttränga Sverige ur sjömagternas vänskap. Hans enda vapen dervid var den förhoppning, han gaf om erhållande af svenska trupper. I det föregående[2]) hafva vi redan omtalat den mellertidiga akt, som han i Oktober 1701 afslöt med England. Den var ämnad att utgöra inledningen till en närmare förbindelse; men frågan stod sedermera ett helt år stilla, ehuru grunddragen dertill i Lillieroots sinne längesedan voro klara.

Efter 1702 års fälttåg, i hvilket Marlborough emot de franska fältherrarne väl haft framgångar, men ingalunda så stora som han hoppats och påräknat, insåg denne härförare det oafvisliga behofvet af att till det näst följande året stärka stridskrafterna, och äfven Heinsius gaf sitt bifall dertill.

Bådas blickar riktades då på Sverige. Före sin afresa till England, i November 1702, besökte Marlborough Lillieroot och meddelade honom sin drottnings önskan att med Carl den tolfte ingå ett närmare förbund. Drottningen önskade varmt, att fred skulle slutas i Polen. Om Sverige efter denna fred ville stärka hennes krigsmagt med någon del af sina trupper, så vore hon benägen att bistå Sverige med en penningesumma och afhålla alla dem, som ville göra det skada.

---

[1]) Sid 38.

Digitized by Google

Detta var just de grunddrag till en närmare förbindelse, på hvilka Lillieroot varit betänkt. Han angaf ock de ledande tankarne till ett fördrag i denna syftning, hvilka upptecknades af Marlborough. Men tillika visade han sig, som en äkta diplomat, ingalunda angelägen; ehuru varmt han i sitt hjerta önskade förbundet, ville han låta truga det på sig. Sverige vore väl, sade han, benäget till ett nytt fördrag; men detta vore ej den rätta tiden: de förbundnes vapen hade denna sommar varit gynnade af lyckan; de torde derför ej medgifva så goda vilkor som de borde.

I sjelfva verket var ögonblicket i hög grad gynsamt. De allierades framgång hade icke varit afgörande; de behöfde stärka sina stridskrafter för att i nästa fälttåg uppträda med öfverlägsen styrka, och de svenska vapnen stodo i ett anseende, som ständigt växte. Å andra sidan voro Sveriges utsigter för nästa år oroande. Ryssland gjorde stora ansträngningar för ett afgörande anfall mot Östersjöprovinserna. Danmarks fredsbrott var ej osannolikt; kunde det vinna Brandenburgs medverkan, hvarför Fleming i Berlin gjorde stora ansträngningar, så voro Sveriges tyska provinser i fara. En garanti för dessa, lemnad af sjömagterna, borde för Sverige vara en väsentlig fördel och skulle kanhända bryta Danmarks planer, under det en rikligare penningetillgång skulle gifva större kraft åt försvaret mot czaren. Men ett nödvändigt vilkor för allt detta var fred i Polen. Derför var med förbundsförslaget på det närmaste förknippad planen att söka genom engelsk och holländsk bemed-

Digitized by Google

ling förmå Carl den tolfte till förlikning med konung August. Deraf kommo de beskickningar för detta ändamål, som vi redan i det föregående, i sammanhang med berättelsen om svenskarnes krigsrörelser i Polen, omtalat.

Drottning Anna hade först velat till det svenska lägret sända sin minister i Wien, Stepney. Men som denne statsman var känd för att hysa stor obenägenhet mot Sverige, sökte Lillieroot gendrifva hans val och lyckades genom Marlborough utverka, att engelske residenten i Stockholm, hvilken af gammalt var väl sinnad mot svenskarne, utsågs till detta uppdrag. Deraf hans hastiga vinterresa till Polen; samtidigt drefvos underhandlingarne om förbundet i Haag så hemligt, att äfven kanslikollegiet derom hölls i okunnighet.

Med huru ringa framgång de upprepade fredsförsöken kröntes, hafva vi ofvan berättat. Utsigten att erhålla penningehjelp äfvensom säkerheten mot blifvande fiender lät sig Carl den tolfte väl behaga. Garantien gälde nemligen blott de *nya* fiender, som kunde vilja oroa Sverige. Men de båda sidorna af fördraget: freden och garantien stodo i närmaste sammanhang med hvarandra.

Oafvändt höllo statsmännen i Haag sina blickar riktade på Polen, och allt efter de underrättelser som kommo derifrån, vexlade utsigterna för det föreslagna förbundet. England var derom mer angeläget än Holland. Marlborough[1]) var en varm

[1]) »Marlborough är så god svensk som om han vore född i Sverige och har för H. M. en synnerlig vördnad.» Lillieroot till Piper i Dec. 1702.

Digitized by Google

vän af Sverige. Man tänkte sig saken så, att Englands inflytelse skulle egga det mera likgiltiga Holland till förbundets afslutande. Holländarne började ock nu att med orolig uppmärksamhet följa czarens framgångar i Ingermanland; man befarade, att Narva snart skulle falla i hans hand, och det vore honom då lätt att anfalla Riga, som ej länge kunde hålla sig; då hade de vid Östersjön en ny magt, hvars utvidgning var obeqväm för deras handel. Man talade med största bekymmer om ryssarnes växande framgång[1]).

Några dagar efter sedan Marlborough gjort sin ofvan nämnda första framställning, meddelade den preussiske ministern i Haag till Lillieroot sin herres önskan att med Sverige sluta ett närmare förbund. Lillieroot tillstyrkte bifall dertill, på det att konungen måtte hafva ryggen fri, vare sig han vände sig mot Polen eller Ryssland, och Danmarks planer gå om intet.

Dessa båda underhandlingar gingo sedermera hand i hand. Det var klart att, skulle de föra till ett tillfredsställande slut, så borde de fullbordas under samma förhållanden som gifvit dem upphof. Men detta inträffade icke. Förbundsförslagen voro framstälda i hopp om fred. Man föreställde sig,

---

[1]) Märkvärdigt är, huru klart de svenska statsmännen redan förutsågo följderna af Rysslands obehindrade framsteg. »Det är en hufvudsak att med alla krafter sätta sig mot Ryssland och få honom på kneken, så att han ej kan fullborda sina stora förslag. Det är för Sverige mer angeläget än något i verlden. Får han inrätta sin sjöstat i Östersjön, så blir han en af de mägtigaste potentater i verlden.» Lillieroot till Piper, 22 Dec. 1702.

Digitized by Google

att Carl skulle utan uppskof mottaga den erbjudna förlikningen med August och sedan till våren 1703 föra sin här från Polen att möta ryssarne. De svenska trupperna i Tyskland kunde då användas på annat håll, och detta, om en garanti lemnades för Sveriges tyska besittningar, utan någon fara för hemlandet.

Men denna utsigt försvann allt mer, ju längre det led med förbundsförhandlingen. Icke att Carl den tolfte visade motvilja mot denna eller öfver höfvan drog ut på tiden med sina svar. Brefven från Haag till Polen behöfde dock flere veckor för att framkomma, och för svaren fordrades lika lång tid. Redan i Januari hade Lillieroot erhållit tillstånd att afsluta fördraget med sjömagterna och att höra hvad preussiska sändebudet hade att framställa. Men det hufvudsakliga hindret låg i Sveriges allmänna politik. Redan den utgång, grefve Zinzendorfs bemödanden fingo, gjorde på sjömagternas statsmän ett dåligt intryck, och de började allt mera fatta den öfvertygelsen, att Carl den tolfte alldeles icke ville någon fred. I samma mån svalnade deras ifver för förbundet. Likväl trodde sig Lillieroot kunna sluta i April, men anmälde tillika, att om Robinson icke gåfve hopp om fred, så kunde han ej mycket utverka.

Emellertid öppnade sig för de allierade andra utsigter att stärka det stora förbundet, nemligen hoppet om Portugals och snart äfven Savojens förbund. De blefvo derigenom mindre angelägna om hjelp från Sverige. Hvad Robinson skref hem var ock långt ifrån hvad de hade hoppats. I April

Digitized by Google

hade man icke kommit längre, än att det första utkastet till en traktat af Marlborough lemnats till Lillieroot. Denne gjorde dervid sina anmärkningar, hvilka af konungen gillades; de gälde hufvudsakligen dels förslaget, att Sverige skulle ingå i den stora alliansen, hvilket fans inleda i allt för stora vidlyftigheter, dels att den erbjudna penningesumman var för liten.

Allt efter som tiden gick, blef det klarare, att Carl den tolfte icke ville ingå den önskade freden. De allierades penningetillgångar togos allt mer i anspråk af det nya fälttåget. Och tillika blef underhandlingen nu småningom mera känd, till följd hvaraf Sveriges ovänner började med stigande styrka motarbeta den. Konung Augusts verksamma sändebud, Bose, vidare den danske ministern i Haag, slutligen czarens ombud, som hade stort inflytande hos de magtegande i Amsterdam, uppbjödo alla krafter för att gendrifva förbundet med sjömagterna. Det blef en hård kamp.

Deremot syntes underhandlingen med Preussen gå stadigt framåt. Hvad denna magt förnämligast fordrade, var den nya konungavärdighetens erkännande, och detta var Carl den tolfte villig att lemna, ehuru han i förstone fordrade ett vederlag derför i några sig särskildt tillförsäkrade fördelar. Men då derpå svarades, att sådana icke blifvit betingade af andra magter, som erkänt den nye konungen i Preussen, så fick denna fordran förfalla och förbundsförslaget skrefs i stället af Lillieroot så, att erkännandet kunde återtagas, om ej kurfursten fullgjorde sina förpligtelser. Till dessa hörde bland

Digitized by Google

annat löftet att, om Sverige råkade i krig med Polen, icke bistå republiken. Såsom en fördelaktig följd af detta fördrag räknades äfven det, att Preussen sedermera icke skulle kunna af Danmark, Ryssland och konung August indragas i ett förbund mot Sverige. Ju mera ovisst det syntes, huruvida fördraget med England och Holland skulle kunna afslutas, desto vigtigare blef den preussiska alliansen. Konungen i Preussen önskade under hela denna tid ifrigt att vinna prinsessan Ulrika Eleonoras hand för sin son.

Nästan i hvart enda bref uttalade Lillieroot sin varma önskan, att fred måtte slutas i Polen[1]), och med klart förutseende skref han i början af 1703 till Piper: »Kan man ej till sommaren göra den anstalt, att kriget mot Ryssland föres offensivt, så håller jag våra (Östersjö-)landskap förlorade.»

Sommaren kom. Allt mera intryck gjorde ryssarnes segrar. Czarens och konung Augusts sändebud hjelptes åt att förstora deras sannolika följder. Den förre ansågs mägtig nog att genom sina förbindelser i Holland gendrifva det svenska förbundet. Deremot hördes ingenting om fred med Polen. Mot sommaren erfor man, att Holland hade betänkligheter vid att gifva svenska provinserna garanti mot *alla* nya fiender. Danzig t. ex. kunde blifva en ny fiende, och med hansestäderna hade Amsterdam gamla förbindelser. Lillieroot invände, att med den

[1]) »Gud gifve H. M. fred med Polen! Man skulle då snart finna, att K. M:s verk utomlands skulle få ett annat utseende.» »K. M. kan vinna hundra segrar i Polen och dervid intet vinna, men Ryssland styrka sig». Bref till Piper.

Digitized by Google

utfästa säkerheten förföll ock den enda väsentliga fördel, Sverige hemtade af detta förbund.

Ändtligen den 19 Juli 1703 underskrefs det preussiska fördraget. Om det holländska hade Lillieroot ej mer något hopp och utsatte sin afresa till två dagar derefter[1]).

Men då visade det sig, att detta förbund ändock hade varma vänner. Rådspensionären uppehöll Lillieroots afresa dag efter dag med utsigten att blott en enda dag skulle behöfvas för att komma till slut. Men ständigt nya svårigheter uppstodo i fråga om hvilka magter som skulle anses för nya fiender, om förutsättningarne för förbindelsen att lemna manskap o. s. v. Ändtligen den 10 Augusti utsatte Lillieroot sin resa till följande dagen och begärde bestämmandet af en timme, då han kunde få taga afsked af rådspensionären. Men han fick i stället mottaga den enträgnaste anhållan om blott en enda dags uppskof. Följande dagen kom rådspensionären till honom, och de underkastade under ett tre timmars samtal hela traktaten ett förnyadt öfvervägande. Slutligen blefvo de ense om att uttaga ur den samma de tvenne bestämmelser, som väckt de största skiljaktigheterna, nemligen den ena om Sveriges inträde i den stora alliansen, den andra om penningesumman.

Dermed var enighet vunnen, och traktaten kunde undertecknas. Men dermed var ock ur den samma försvunnet allt hvad som utmärkte den till skilnad

[1]) »Det säges mig, att den ryske ministern genom borgmästaren i Amsterdam omintetgjort vår traktat med England och Holland, och jag finner det sannolikt.» Lillieroot till Piper 18 Juli.

Digitized by Google

från förut ingångna förbund. Den var endast en bekräftelse eller omskrifning af dessa, så vida man icke vill lägga vigt derpå, att sjömagterna nu åtogo sig att sjelfva underhålla de trupper, som till dem öfverlätos, hvilket i de föregående förbunden icke varit betingadt. De nu nämnda förhållandena gifva förklaringen, hvarför detta fördrag, så länge omtaladt, förefaller så betydelselöst. Lillieroot hade rätt i den anmärkningen, att innehållet deri icke stod i samklang med inledningen, som lade vigt på nödvändigheten af en *närmare* förbindelse än förut. För öfrigt låg fördelen för Sverige egentligen deri, att traktaten gaf inför verlden ett vittnesbörd om dess fortfarande goda förstånd med England och Holland. För sjömagterna åter låg vigt derpå, att detta fördrag gjorde det svårare för Frankrike att draga Sverige öfver på sin sida.

Af det anförda visar sig äfven, huru det kom till, att de båda förbunden följde så nära det ena på det andra. För konungen i Preussen var det vigtigaste hans erkännande som konung; men i öfrigt betraktade han detta fördrag blott som en station på vägen till en närmare förbindelse, befäst genom ett giftermål mellan den preussiske thronarfvingen och Carl den tolftes yngre syster. Sverige hade, då så många af dess fiender sökte i Preussen vinna ett stöd för sina planer, ett stort intresse att knyta ett fastare vänskapsband med denna magt, och motståndarne tvungos att framgå med stor varsamhet äfven af misstanken, att bakom det offentliga fördraget dolde sig hemliga artiklar af större betydelse.

Digitized by Google

För öfrigt innehöll denna traktat sjelf en bestämmelse derom, att den skulle hållas hemlig — en bestämmelse, på hvilken preussiska hofvet lade den största vigt.

I medlet af September, midt under alla de öfverläggningar konfederationen i Storpolen föranledde, mottogos dessa traktater i det svenska lägret vid Thorn, och samtidigt infann sig en särskild utskickad från konungen i Preussen för att underhandla om ett närmare förbund.

Under denna händelserika tid, då den ena fasta orten efter den andra i Sveriges östersjöländer eröfrades af ryssarne, då de oroliga inre rörelserna i Polen började arta sig till en öppen fiendtlighet mot konung August, då, under fredens förutsättning, nya föreningsband knötos med de protestantiska magterna, låg Carl den tolfte med sin hufvudhär orörlig framför Thorn. Ändamålet var icke att taga denna befästade stad och af den samma göra ett stöd för krigsrörelserna; det var uteslutande att vaka öfver att det sachsiska fotfolk, som der sökt sin tillflykt, ej måtte undkomma. Äfven om Sverige i öfrigt befunnit sig i fred med alla magter och konung August varit dess ende fiende, hade det varit en tvifvelaktig åtgärd att under allt, som föregick, oafbrutet fästa sig vid en enda punkt. Konung August led ingen brist på andra stridskrafter: sachsiska, litthauiska, snart äfven ryska, som än förenade än spridda fritt rörde sig omkring i landet. Svenskarne önskade ifrigt, att konungen skulle vända sig till Storpolen, i hvilket fall konfederationen derstädes sannolikt vida hastigare utvecklat

Digitized by Google

sig, att icke tala om de skärande nödropen från Östersjölandskapen, för hvilka just detta års fälttåg blef afgörande.

Men konungen fäste icke blott sina stridskrafter, utan äfven sina tankar uteslutande vid denna punkt. De upprepade förslagen till fred sköt han, som vi sett, ifrån sig[1]).

Den 15 Maj 1703 ankom den svenska hären till Thorn, der den nära ett halft år skulle förblifva. Staden befans för stark för att kunna tagas genom en öfverraskning. Konungen bildade då en kedja af posteringar omkring den, och snart var all kommunikation stängd med kringliggande orter.

En belägring kunde icke företagas i brist på groft artilleri. Sådant efterskickades derför, dels från Sverige och dels från Riga. Men för verkställigheten af denna befallning erfordrades flere månader. Under tiden uppslog konungen sitt läger vid Thorn. Några regementen ställdes på andra

[1]) Icke blott svenskarne i lägret och hemma i landet önskade fred; de som iakttogo stämningen i främmande länder, voro af samma tanke. Lillieroot talar nästan i alla sina bref till Piper om det stora behofvet af fred med Polen och anför ofta de ofördelaktiga omdömen som på senare tiden af dervarande statsmän fälles om Sveriges politik. Då han just hade afslutit de båda nyss nämnda fördragen och stod i begrepp att skiljas från Holland, skref denne gamle, beprófvade kännare af den europeiska politiken: »Jag har tusen skäl att önska freden, kan för posternas osäkerhet ej skrifva dem. Men H. M. kan ej göra något, som mera tjenar att öka dess stora namn och tillstoppa munnen på dess fiender. Jag ser ej heller, huru Liffland, Ingermanland, Estland och Finland eljest kunna räddas. Jag ryser i mitt hjerta och utbrister i bön för mitt fädernesland, som är i största fara. Ers excellens ler. Men mitt hjerta är så fullt af förtret öfver hvad jag hör och ser, att jag måste tala.»

Digitized by Google

sidan Weichseln; andra spriddes, för att akta på fiendens rörelser, i de preussiska städerna, hvaremot några regementen från Rehnskölds armé stötte till hufvudhären.

Konungen tog sitt högqvarter inom skotthåll för fästningens kanoner. Inga föreställningar kunde förmå honom hvarken att flytta detta (hvartill äfven kansliet hörde) längre från staden eller omgifva det med jordvallar eller andra värn. Med samma kallblodighet utsatte han sig för fiendens kulor vid sina ridter eller sina besök vid regementena. Han älskade faran och uppsökte snarare än undvek henne. Hans lif, fullt af äfventyr, framvisar knapt exempel på mera ögonskenliga lifsfaror eller en mera underbar räddning ur dem än här. Att han, i drabbningens hetta eller ifvern af en förföljelse, ej skydde att blottställa sitt lif fann man mindre underligt, än att han, då intet mål derigenom främjades, oupphörligt satte det på spel. Också gjorde underrättelserna härom, ytterligare förstorade genom afståndet, det största intryck så väl hemma som utomlands. Man började tänka på, huru sakerna skulle gestalta sig, om konung Carl redan vore borta. Icke underligt, om många i Sverige samlade sig omkring hertiginnan af Holstein, hvilken i händelse af konungens död ansågs vara närmast till kronan. I andra länder afkylde dessa underrättelser lusten för närmare förbindelser med Sverige: man viste icke huru sakerna der skulle komma att se ut redan i nästa ögonblick.

Den första tilldragelse, som fylde svenskarne med bekymmer, var då den tappre general Bernhard

Digitized by Google

von Liewen, en af Carl den tolftes mest framstående krigare, redan under den första rekognoseringen föll för en kanonkula tätt vid konungens sida. En afton, just som konungen stigit upp från taffeln, flög en kula genom tältväggen öfver bordet och ut på tältets andra sida. Nästan ingen vecka gick förbi utan att man fann några kulor liggande vid konungens mat- eller softält. En gång, då konungen var ute och red, slog kulan ned tätt framför fötterna på hans häst, så att ett moln af dam omgaf honom. En annan gång gick en kula blott en half aln öfver hans hufvud, så att, om han ej hastigt bockat sig ned, en olycka sannolikt inträffat. Vid ett tredje tillfälle, då konungen om natten till fots visiterade alla posterna och gick fram ända inemot sachsarnes vakter, började fiendens ryttare draga sig ut för att afskära honom återvägen: om ej konungen springande vändt om, hade han säkert blifvit tagen[1]).

För öfrigt tillbragte hären sin tid i den största stillhet[2]). Till förströelse uppfördes — man skulle knappt tro det — lustspel i det svenska lägret. Konungen sjelf berättar det för Rehnsköld: »Här pas-

[1]) En svensk officers dagbok.
Hermelin beskrifver lägerlifvet på följande sätt: »Här är som förut och är det endaste som oss uppehåller om dagen att rida ut och se, huru H. M. förlustar sig deraf att köra in sachsarne, när de töras titta ut. Dertill brukas Sapiehas Volosger (lätt rytteri) hvaraf tre kompanier hitkallade äro. De rida snällt och äro dristiga, efter de veta, att de våra hålla dem ryggen fri. Om annat tala vi ej än om sådana saker. Det behagar ock mer än om man skulle tala om att undsätta Narva;» och några veckor senare: »Ännu stå vi här och se på Thorn samt stundligen mottaga deras styckeskott.»

Digitized by Google

serar nu intet, utan lefva vi här vid Thorn helt tysta med hvarandra, och äro comoedianter hitkomna, som om aftnarne spela comoedien».

Redan i början af Juni hade generalmajor Stenbock, som alltid användes till svårare förrättningar af ekonomisk natur, blifvit affärdad till Danzig, för att utkräfva en krigskontribution, och när det förrättats, att ordna allt till mottagande af de från Sverige väntade transporterna. Han skulle ock af staden Danzig begära fri passage för de ankommande svenska skeppen. Han framstälde för stadens magistrat sina fordringar och begärde att staden skulle, för dess landområdes befriande från utpressningar för krigsbehof, till den svenska konungen erlägga en stor penningesumma efter öfverenskommelse. Den hade utgjort till hans fiende, konungen i Polen, en gärd. Minst lika mycket vore de skyldige att betala till den svenske konungen.

Danzig, en gammal hansestad af stor magt och rikedom, ännu i dag den ansenligaste handelsstaden vid Östersjöns södra kust, var icke van vid ett sådant språk. Den hade inom sig stora tillgångar och kunde göra sig förvissad om ett mägtigt stöd både af Holland och England. Staden gaf derför i förstone ett stolt svar, vägrande allt annat än att låta transportfartygen fritt passera. Men när någon tid förgått, när de från Sverige väntade trupperna såväl som krigsförråden kommit och blifvit landsatta, och Stenbock använde hotelser, började den för ögonen varande faran att göra sig gällande. Man hade sett, huru det tillgått i andra delar af Polen.

Digitized by Google

Fruktan hade en vältalighet, som öfverröstade alla betänkligheter. Efter att hafva sändt två fruktlösa beskickningar till konungen och sedan Stenbock på hans befallning låtit förstå, att om ej detta erhölles godvilligt, skulle fordringarne blifva mycket större och strängare, så beqvämade sig Danzig omsider och utfäste sig att betala en summa af 100,000 r:dr, hvilket ock verkställdes[1]). Äfven ur Marienburg, Ermeland med Elbing och Pomerellen upptog Stenbock kontribution. Sedan konungen med sin här inträdt inom polska Preussens område, ansåg han dessa gärder böra indrifvas. De stora behofven fordrade stora tillgångar, och man måste vara beredd på en längre tids stillastående vid Thorn.

Det manskap, som till härens förstärkning sändts från Sverige, utgjorde vid pass 4,000 man. Först den 30 Juli var transporten anländ till Danzigs redd. Den 11 Augusti anträddes marschen. Stenbocks tåg (— det upptog, med öfver 1,000 lastade vagnar, en milslång sträcka —) med ett alldeles oöfvadt, till en stor del äfven obeväradt manskap och en så tung materiel var icke utan fara. Öfverstelöjtnant Burensköld med en afdelning rytteri hade väl blifvit skickad till betäckning. Men denna styrka var otillräcklig vid ett anfall, och Stenbock inskeppade derför i Dirschau artilleriet och de tyngre förråden på prâmar, som gingo Weichseln uppföre.

[1]) Nordberg angifver såsom föremål för denna Stenbocks beskickning äfven flere andra fordringar på Danzig. Men dertill finnes hvarken i konungens bref till honom eller i Stenbocks berättelser till konungen och Piper någon anledning.

Digitized by Google

Sedan behöfdes knappt mer än halfva antalet vagnar, och tåget gick mycket lättare. Den 25 Augusti inträffade Stenbock lyckligt i det kungliga lägret.

Nu blef der lif och rörelse. Hade det förut gått långsamt med anfallet på Thorn — den enda belägring som Carl den tolfte fört före den vid Fredrikshall — så gick det nu så mycket fortare. Eldade af konungens ifver, visade sig svenskarne nu vara lika raske arbetare som de voro tappre i striden. Oupphörligt timrades och snickrades på stormtyg; ullsäckar, skanskorgar, faskiner framfördes, allt under stark skjutning från fästningen. Två batterier uppfördes, och natten till den 10 September öppnades löpgrafvarne; konungen anförde sjelf 800 man infanteri, som skulle betäcka arbetarne. Arbetet fortgick under tre nätter med sådan drift, att de, som i andra land varit vid belägringar, sade sig aldrig hafva sett så mycket uträttadt på så kort tid.

Den 13 September voro svenskarne framme tätt under fiendens verk, och dagen derpå började alla deras batterier spela. Staden bombarderades; inom ett par timmar såg man den brinna på tre ställen, hvilket varade hela natten. Det praktfulla rådhuset afbrann med der omkring varande bodar. Man hörde långt ut på fältet folkets sorl och skrik. Borgarne begärde hos kommendanten, att han skulle utverka förskoning för staden, men han vägrade. De båda följande dagarne fortsattes skjutningen, hvarvid Carl den tolfte likväl befalde, att kyrkorna skulle skonas.

Derefter upphörde på en gång bombardementet. Detta skedde på kardinalens och de allierade

Digitized by Google

ministrarnes anhållan. Man berättade, att engelska och holländska varor till två millioners värde voro der förvarade.

Ett nytt batteri uppfördes, med ännu gröfre artilleri, och murarne beskötos. Fiendens stycken spelade natt och dag mot svenskarnes arbeten och vakter, men utan framgång. En ny transché öppnades, och kommendanten erbjöd sig nu att kapitulera, mot fritt aftåg för besättningen. Det afslogs. Så länge ville icke Carl den tolfte hafva legat framför denna stad utan att vinna sitt mål, som just var att göra detta manskap oskadligt.

Emellertid hade äfven de belägrande bekymmer. Kulorna, som kommit från Sverige, passade ej till en del af kanonerna, hvilka voro tagna i Krakau. Krutet var nära att tryta, och belägringen syntes komma att draga ut på tiden.

Då ville Carl den tolfte taga staden med stormande hand. Anfallet skulle göras från sjösidan; svenskarne skulle på båtar föras fram till stranden tätt under murarne. Men när allt var i ordning, funnos icke farkoster nog; endast 600 man kunde öfverföras. Äfven med denna ringa styrka ville konnngen företaga stormen; sjelf ville han gå i spetsen vid det första anfallet. Generalerna sökte med de starkaste föreställningar förmå honom att afstå från denna föresats: det vore att föra folket till en slagtbänk; hans egen person vore utsatt för den största fara: om ej hans lif sparades, skulle fäderneslandet taga en obotlig skada.

Det var då som konung Carl gaf det märkliga svaret: »Der mina soldater blifva, der vill jag ock

Digitized by Google

bli» — tillägganде: »ej heller kan Sverige mista mycket i mig, efter det ändå har liten nytta af mig»[1]). Under denna rådplägning lyste morgonrodnaden upp, och det var för sent att utföra stormen.

Men framgången var ändå nära. Beskjutningen fortfor. Hungren, sjukdomarne, borgerskapets oroliga sinnesstämning samverkade med den. Den 1 Oktober erbjöds åter kapitulation, och två dagar senare antogo de sachsiske befälhafvarne konungens vilkor.

Den 4 Oktober 1703 besatte svenskarne Thorn. Under kanonernas dån höll konung Carl sitt intåg i staden. Hela garnisonen, nu sammansmält till något öfver 4,000 man, hvaraf 2,500 sjuka, blef krigsfången med två generaler, två öfverstar och etthundrasjutiofyra officerare. 84 kanoner och 8,000 gevär togos. Staden förlorade blott sina kyrkoklockor, hvilka skänktes till svenska officerare, emedan de, mot krigsbruk, under belägringen användts till ringning. En stor mängd silfver och dyrbarheter, för hvilka den kringboende adeln här sökt ett skydd, förklarades för god pris. Staden måste betala 60,000 r:dr.

För öfrigt erfor så väl besättning som befolkning af den svenske konungen det vänligaste bemötande. Hos honom låg ett drag af ädelmod, som i denna underbara karakter trifdes väl tillsammans med hårdheten och var lika framstående som

[1]) Hermelin, som berättar detta, säger att sådant var ordagrant konungens yttrande och tillägger: »men *nyttan kunde bli stor*, om H. M. vände sig en gång härifrån.» Hermelins bref.

Digitized by Google

den. Konungen viste icke, huru han skulle kunna nog fägna de besegrade. Likasom för att hålla dem skadeslösa för den hunger hvaraf de så länge lidit, lät han införa i staden trettio oxar och fyratio får. De fångna borgarne, nu fria, fingo ur det kungliga skafferiet hemta färsk mat och föra den in i staden till sina hustrur. Officerarne undfägnades af major Sperling med ett stort gästabud från konungens kök; vid sitt eget bord såg han generalerna. Qvinnorna från staden[1]) strömmade ut till lägret; alla visade ett gladt ansigte. »De kräla omkring i lägret som myror; konungen kan det väl lida», heter det i ett bref. Han lät utdela två dukater till hvar soldathustru, som varit vid Klissow och nu igenkände honom.

Men om konungen var mild och frikostig mot menniskorna som lidit, så lät han med så mycket obevekligare stränghet stenarne umgälla hvad de icke brutit. Han lät nedskjuta fästningens vallar och torn, hvilkas kanoner så ofta lossats mot honom och hans soldater[2]). Många förböner fäldes för fästningsverken, äfven af de svenska generalerna. Ett femtiotal af rådets och borgerskapets fruar be-

[1]) »Folket har ett nätt och hurtigt utseende, qvinnorna som holländskor.» Hermelin.

[2]) »Nu hålla de på att kasta igen grafvar, vallar och allt fästningsverk. Orsaken säges väl vara raison de guerre, men jag vet, att det är ock en hämnd af H. M. efter de derutaf så ofta skjutit efter H. M. denna sommar. Särdeles måste de tvenne torn det umgälla.» Hermelin 11 Okt., och den 22: »I går kastades fyra de starkaste tornen omkull, som var väl vackert att se, men bedröfligt för det arma borgerskapet, som således mister sina värn. Det var det tornet, utaf hvilka man allramest har skjutit på H. M.»

Digitized by Google

gaf sig ut till lägret för att med tårar och knäfall hos konungen anhålla, att dessa fästningsverk, som i oroliga tider utgjorde deras skydd, måtte få lemnas orubbade. Hermelin, som mottagit så många beskickningar och nu ensam befann sig hos konungen, säger sig hafva varit »med denna legationen illa utställd». Så mycket verkade emellertid alla föreställningar, att ringmuren fick stå qvar.

En dyrbar tid hade Thorns intagande kostat, men ej mycket folk. Icke femtio af svenskarne hade stupat under belägringen.

Den lysande framgången hade samma verkan som vanligen Carl den tolftes segrar. Den tystade hans motståndare [1]). Carl den tolfte hade den tanken att hans svärd allena skulle gifva utslaget och att det var oemotståndligt. Så till vida hade han rätt, att hvar och en af dessa förvånande segrar gjorde fältet rent, ehuru blott för en tid. I det oroliga, ombytliga Polen reste sig snart andra krafter, och sakernas sammanhang i det stora hela gjorde sig med all sin styrka gällande, för att åter utplåna verkan af hvad som skett.

Genom eröfringen af Thorn växte betydligt svenskarnes inflytande på Polens inre angelägenheter. Den gjorde på Storpolens konfedererade en stark verkan. Allt flere af adeln samlade sig till deras läger. Rehnsköld hade fått befallning att sprida konungens manifest äfven till de kringliggande pala-

[1]) »De välsinnade af adeln hugna sig öfver Thorns intagande och de contraire måste nu härefter göra ett med dem.» Rehnsköld till konungen, 7 Okt.

Digitized by Google

tinaten, och det hade också der verkat på sinnena. Sieradiens adel, förut mycket motvillig, började nu infinna sig.

Men ännu voro de konfedererade för svaga för att företaga något afgörande. Kort efter sedan Carl den tolftes manifest blifvit bekant, utfärdade konung August till adeln ett öppet bref. Han hade, hette det deri, med stor spänning afvaktat den svenske konungens svar på de polska fredsförslagen; sedan dessa nu tillbakavisats, och Carl den tolfte öppet försäkrat konfederationen om sitt understöd, ålade konung August den församlade adeln att aflägga ny trohetsed till honom, bekräfta Lubliner-riksdagens beslut, sätta dessa i verket och åtskiljas.

Många af adeln voro stämda emot ett så våldsamt steg som konungens afsättning. Ännu var denna stämning öfvervägande. Kardinalen hade väl till de konfedererade aflåtit vänliga skrifvelser, men icke tagit något afgörande steg att närma sig dem; han väntade på ett starkare tillopp och på stöd af kronarmén.

De konfedererade vände sig då å nyo till den svenske konungen och begärde, att han skulle vidtaga ännu en åtgärd för att främja deras sak: de anhöllo att konungen skulle skicka fullmägtige till deras läger [1]). Då vore de en magt; de kunde säga till sina medbröder: här är en väg att vinna freden, förenen er med oss, och landet skall blifva fritt! Och så skulle konfederationen vinna seger.

---

[1]) Bronicz till Piper, lägret vid Stawiczyn, 12 Sept. Engsö.

Digitized by Google

Tvenne ombud från de konfedererade affärdades i detta ärende till det svenska lägret, dit de anlände just då beskjutningen af Thorn börjat. Striderna pågingo natt och dag; det var icke rätta tiden att föra en underhandling. De erhöllo likväl ett samtal med Hermelin, dervid de framlade sin ställning och sin begäran.

Det var ett stort steg de ifrågasatte. En konung skulle skicka ett sändebud till *en del* af en annan konungs undersåtar. Hermelin sade, att längre fram, när konfederationen vore mera mogen, kunde kommissarier sändas. För öfrigt, med hvem skulle väl desse underhandla? de konfedererade hade ingen fullmagt. Härtill svarade ombuden, att beskickningen vore just ett medel att göra konfederationen mera manstark och vuxen sin uppgift. De åsyftade konung Augusts afsättning, men vågade ännu ej föreslå den. Ej heller förstodo de, huru en nyvald konung skulle kunna hålla sig uppe, när Carl den tolfte ej mer var i landet. Meningen vore icke, att de ombud, som Carl den tolfte sände, skulle genast underhandla om fred; men deras närvaro skulle ingifva *hopp* om fred, och detta hopp skulle draga många öfver på deras sida, äfven kardinalen och republikens befullmägtigade fredskommissarier. Derefter kunde underhandlingen följa.

För öfrigt anförde de, att god förhoppning vore om kronarméns tillträde, allenast svenskarne hölle fred med den, och de anhöllo enträget, att konung Carl ville använda lindriga medel.

Allt detta lofvade Hermelin att anmäla för konungen. Men ett svar från honom kunde man

Digitized by Google

icke vänta, förr än fiendtligheterna afstadnat. Så blefvo ombuden qvar i lägret och voro vittnen till Thorns fall.

Svaret till dem var i sjelfva verket icke lätt att gifva. Konung Carl fans i förstone alls icke hugad att bifalla hvad de begärde; han byggde sitt hopp om framgång på vapnen. Men hans rådgifvare trodde sig inse, att kriget på detta sätt kunde komma att utdragas i oändlighet, enär fienden alls icke lät sig finna på fältet. Derföre, ehuru betänklig den ifrågasatta utvägen var, rådde de dock dertill, såsom den enda som återstod, om man ville nå målet. Sapieha styrkte ock till det samma. Slutligen gaf konungen efter och lofvade att till de förbundnes läger sända en fullmägtig. Detta skedde, och han skickade ingen mindre än sin förre minister hos polska republiken, Wachschlager till den konfedererade adelns läger [1]).

Han försågs för denna märkliga beskickning med en särskild instruktion [2]), hvilkens innehåll visar, huru föga man ännu ansåg sig kunna lita på de konfedererade. Han skulle i främsta rummet söka utleta deras, kardinalens och kronarméns rätta mening. Skulle det vara förhoppning om deras allvar, och att de kunde verka något med eftertryck, så skulle han styrka dem i deras uppsåt. De välsinnade borde han lofva hjelp, men tillika gifva tillkänna, att konung Carl icke ville gå ifrån sitt en gång fattade beslut om konung Augusts afsättning. Om freden egde han icke att underhandla.

[1]) Hermelins berättelser om samtalen den 1 och 6 Okt. Riksark.
[2]) 20 Okt. Utr. koncept.

Digitized by Google

Beskickningen fick sin betydelse genom det offentliga bevis den gaf på konung Carls välvilja för de konfedererades företag; den var tillika en inledning till fortfarande gemenskap mellan dem och den svenske konungen. Sålunda sköt den svenske konungen konfederationens sak åter ett stycke framåt.

I samma mån som den ingångna konfederationen växte, framträdde på skådeplatsen allt mera prins Jakob Sobieski. Han stod i liflig underhandling med Carl den tolfte så väl som med kardinalen och de konfedererade. Med begärliga blickar såg han på den polska kronan, men ännu syntes honom utsigten att vinna henne icke säker. Carl den tolfte hade länge hyst den önskan, att han skulle blifva August den andres efterträdare, och han uttalade nu öppet denna önskan. Jakobs egen svärfader, kejsaren, var bland främmande regenter den han minst litade på. Deremot skref han till Ludvig den fjortonde för att fråga, om konungen ansåg, att han borde anförtro sitt öde åt detta stormande haf. Han var icke blind för de många faror som hotade eller för de stora ansträngningar som erfordrades för att nå målet. Till Piper skref han: »Om jag besluter mig för att emottaga Hans Majestäts och de konfedererades anbud, så sker det i förlitande på konungens löfte om ständigt skydd. — Men jag är förbunden att framställa för eders excellens, att de afsigter, H. M. har med min person, komma att inleda honom i ofantliga kostnader, och att denna sak ännu kan *draga något ut på tiden*[1]).»

---

[1]) Olau, 27 Sept. 1703.

Digitized by Google

På kardinalen berodde det mesta: förenade han sig med de konfedererade, så voro följderna oberäkneliga. Länge en fiende till konung August och oförsonligt förbittrad öfver det bemötande han rönt i Lublin, hvilket han tillskref konungens inflytande, var han likväl allt för försigtig för att icke väl akta på tidens tecken, innan han gjorde sin vändning.

Konung August viste detta ganska väl. När kardinalen lemnade Warschau, för att någon tid draga sig undan till sina gods, frågade konungen honom rent ut, om han ämnade resa till de konfedererade. Han svarade ett torrt nej. Konungen sporde då, hvad han skulle göra, om de konfedererade kommo till honom, om han skulle afbida deras ankomst. »Ja visst», var Radziejowskis svar: »har jag lugnt afbidat konungens i Sverige, så vill jag mycket mindre förlöpa mitt hus, när mina egna landsmän komma.»

Rykten spridde sig nu, att svenskarne redan vore i antåg, för att genom en öfverraskning bemägtiga sig Polens konung och hans förnämste i Warschau samlade anhängare. En panisk fruktan rådde verkligen i denna hufvudstad, och konung August var en gång så uppskrämd, att en af hans ministrar måste, iklädd ridstöflar, tillbringa natten i hans förmak[1]). Man började öppet tala om thronledighet och konungaval.

Ännu en gång förmådde August det engelska sändebudet att söka åstadkomma en förlik-

[1]) I medlet af Oktober. Zaluski.

Digitized by Google

ning [1]), men detta hans försök hade icke större framgång än de föregående.

Konung August lemnade derefter Warschau, för att begifva sig till södra delen af riket, och han utskref en rådsförsamling i ändamål att den skulle bekräfta beslutet om ett närmare förbund med Ryssland. Församlingen hölls i Javorow, en liten stad sju mil från Lemberg, den 6 November. Den var icke talrikt besökt. Men bland dem som der voro samlade yppade sig ett starkt motstånd mot konungens planer. Det fans en sträng i polackarnes hjertan som, när den rördes, satte deras patriotism i rörelse. Det var motviljan mot Ryssland. Emellan dessa nationer rådde en sekelgammal fiendskap. Ryssland hade för icke länge sedan fråntagit Polen ansenliga provinser. Mot tanken på ett förbund reste sig nu i hela sin kraft den polska nationalkänslan. Litthauerna deremot voro för detta förbund hänförda af den redan utbrutna borgerliga stridens ifver. Det kom till häftiga uppträden, och församlingen åtskildes utan resultat.

Konung August, ehuru förtörnad öfver detta motstånd, fullföljde utan afseende derpå sina uppgjorda planer: han lät ändock ett polskt sändebud afgå till czaren. Men det missnöje och den söndring, som sålunda uppkommo, bidrogo i sin mån att stärka de konfedererade. Deras antal växte. De fyra woiwodskapen i Preussen trädde nu till deras förening.

[1]) »Jag har varit hos herr Robinson, som uppehåller sig en mil härifrån. Han skulle gerna komma fram med nya förlikningsförslag, om han finge tillträde.» Cederhjelm från Thorn 25 Oktober.

Digitized by Google

De konfedererade hade med glädje mottagit Wachschlager i sitt läger, men kort derefter skilts åt för en tid. De uppsköto sitt nya sammanträde icke blott till den sista November, såsom Carl den tolfte hade önskat, utan till Januari följande år.

Länge hade kardinalen tvekat, om han skulle sluta sig till konfederationen eller icke. Nu, sedan konung August tagit sin tillflykt till Rysslands hjelp, hvarigenom planen att förlika honom med konung Carl till gemensamt krig mot czaren var förfallen, sedan Carl den tolfte [1]) förnyat sin befallning till Rehnsköld att bistå de konfedererade och till och med skickat ett sändebud till dem, fattade han åter hopp om fred på denna väg och intog en bestämd ställning. Han biträdde konfederationen och kallade icke allenast dess medlemmar, utan en allmän konfederation för hela riket att sammanträda i Warschau i Januari 1704, jemte det han anmodade polska republikens fredskommissarier att samtidigt der infinna sig [2]).

Carl den tolfte stod efter Thorns intagande ännu några veckor qvar vid denna stad, oviss hvart han skulle vända sig [3]). Hos honom sammanstötte bud och bref från de konfedererade och Casimir Sapieha så väl som från kardinalen, från Jakob Sobieski så väl som från kronarmén. Alla anhöllo de om

[1]) 1 Nov.
[2]) Zaluski.
[3]) »Jag står ännu i lägret här vid Thorn; hvart vi lära taga vägen när vi begynna marschen, vet jag än intet sjelf, en del lär vi fuller begifva oss närmare till eder åt Warschausidan», skref konungen i slutet af Oktober egenhändigt till Rehnsköld.

Digitized by Google

penningar. Cas. Sapieha behöfde medel till sina trupper, de konfedererade likaså; Prins Jakob, sjelf ytterst hushållsam, önskade understöd till utgifterna vid det stundande valet. Kardinalen försmådde ej att låta förstå, det alla de ansträngningar, han gjorde, väl förtjenade en belöning [1]). Den mest beaktansvärda af alla dessa framställningar var den som kom från kronarmén. Denna här var i hög grad nödställd, och dess befälhafvare bad på det enträgnaste att få en hjelp till arméns underhåll; om den erhölls, skulle hären öfvergå till de konfedererade, och detta var för det afsedda målet ett steg af väsentlig vigt.

Men äfven om konungen velat, hade han icke kunnat uppfylla alla de anspråk som sålunda ställdes på hans kassa. Kardinalen kunde han tillfredsställa med goda löften, Sobieski likaså; de konfedererade kunde hänvisas till hvad de redan fått. Men kronarméns behof var tvingande; det gälde bröd för dagen. De svenska finansernas tillstånd var högst betryckt. Utpressa penningar i Polen kunde man endast genom att pålägga ännu tyngre kontributioner och sålunda af polackar utkräfva hvad sedan skulle gifvas åt andra polackar. Men klagomålen öfver dessa kontributioner voro redan högljudda nog, och det säkraste medlet att bereda konfederationen framgång ansågs just vara lindring i dem.

Alltså blef ingen penningeutdelning. Kronarmén i sin nöd gick öfver till venstra Weichselstranden, såsom några trodde, för att förena sig

[1]) Ännu tydligare uttalades detta af hans väninna, woiwodinnan af Lencicz.

Digitized by Google

med Wiesnowicki, efter andras förmenande för att falla till de konfedererade. Intetdera skedde: kronhären, på hvilken så mycket berodde, stod fortfarande i en oviss ställning, under det den sökte att från de orter der den uppehöll sig indrifva afgifter för sitt underhåll. Carl den tolfte skötte föga om att vinna den; han ville helst genom starka slag af sin egen krigsmagt tvinga polackarne till undergifvenhet [1]).

Emellertid förblef kronarméns ställning ännu en tid bortåt oklar. Denna här betydde icke så mycket genom sin egen styrka som genom det gamla anseende, som var fäst vid namnen fältherre och kronarmé.

Carl den tolfte bröt upp från Thorn utan att der qvarlemna någon besättning. Han fullföljde icke tanken att gå mot Warschau, utan gick i stället nedåt Weichseln, hvilken han öfvergick vid Althausen för att taga sitt högqvarter i klostret Topolno, i närheten af Culm. Derifrån gjorde han till Rehnskölds aflägsna läger en af dessa djerfva

[1]) »Jag är rätt glad, att I braf kör kas med de polska kompanierna, så att jag hoppas de lära bli temligen ruinerade. — Ju mera stryk kronarmén kan få, ju bättre är det, och fältherrarne äro våra offentliga fiender», skref konungen till Rehnsköld, 19 Jan. 1704. Svenskarne i lägret delade icke denna uppfattning. Så skrifver Hermelin: »I Storpolen ha nio kompanier af kronarmén tagit de konfedererades parti och borde deraf i följe af oss lidas; men vårt folk slår uppå dem, hvar de finnas. Har man ej orsak att älska polackarne, som tåla sådant tid efter annan? Eljest skulle man väl kunna säga, att det var att tvinga dem till att vara fiender, som vilja vara vänner. Och att säga sanningen, så har jag ej heller annat länge kunnat förstå, än att detta vore H. M:ts åstundan.»

Digitized by Google

ridter, med hvilka han icke sällan oroade och förskräckte de sina. Med ett följe af sju eller åtta personer red han, merendels i sporrstreck, midt igenom ett af fiendtliga hopar genomströfvadt land. Följet blef småningom efter, så att konungen endast var åtföljd af sin page då han framkom, sedan han, okunnig både om vägen och om stället, der Rehnsköld stod, gjort en stor krok och den dagen ridit sjutton mil. Rehnsköld [1]), bestört öfver den fara, för hvilken konungen utsatt sig, afsände genast två partier att hålla återvägen öppen för honom. Följande morgon återvände konungen och var på aftonen tillbaka i Topolno.

Vinterqvarteren ordnades nu. Armén förlades i de preussiska städerna och omkring Weichselns nedre lopp. Danzigerboarne började frukta, att det skulle gälla dem, och afbrände en del af sina förstäder. Men konungen gjorde dem intet ondt. I stället bemägtigade han sig den 1 December Elbing, sedan han fögafves låtit af den samma kräfva kontribution och fritt genomtåg. Staden, hvilken preussiska trupper hade besatt, ville icke bevilja hvad som fordrats, förlitande sig derpå att närvaron af *en* främmande krigsstyrka skulle befria den från fiendtligheter af en annan. Men Carl den tolfte bekymrade sig icke härom, utan begärde helt enkelt, att staden skulle intaga svensk garnison. När detta vägrades, lät han från olika sidor några svenska regementen nattetid rycka mot staden och kringränna den, satte sig sjelf med några generaler och trettio ryttare

[1]) Rehnskölds namn skrefs af polackarne än Rechenscholt, än Rinszyldt.

Digitized by Google

öfver strömmen och lät uppfordra staden. Inom dess murar befunno sig 500 af stadens soldater och 400 polackar. Dröjande gaf magistraten efter: portarne öppnades, de svenska regementena intågade, konungen red omkring för att bese alla fästningsverk, och staden ålades att utan uppskof betala dubbla beloppet af den summa, som förut kräfts. Den brandenburgska styrkan åter drog af, efter en höflig uppfordran af svenskarne, och qvarlemnade endast ett ringa manskap för att taga vara på Preussens panträtt till staden. Konung Carl tog sitt qvarter i samma hus, som Carl den tionde och hans gemål hade bebott. Elbing intog svensk garnison.

Derefter gick konungen vidare och stadnade näst före jul i Ermeland, längst norr ut i det polska området. Han tog sitt högqvarter i staden Heilsberg, i det palats som tillhörde biskopen af Ermeland, Zaluski [1]), polsk kronkansler och en stor fiende till svenskarne.

De båda konungarne hade sålunda bytt roler. Konung Carl, som förra vintern uppehållit sig i södra delen af landet, intog nu den norra, och konung August som året förut innehaft de preussiska vinterqvarteren, stadnade nu i södra delen af landet. Från Javorow hade han begifvit sig till

---

[1]) Biskopen skref, när han fått höra talas om konungens afsigt att der taga sin bostad, ett artigt bref till Piper, hvari han beklagade att han ej kunde sjelf mottaga konungen och erbjöd sig att låta möblera slottet, som för tiden var tomt. 26 Dec. Polske mäns bref.

Digitized by Google

Krakau, hvarifrån han snart afreste till Sachsen, för att der möta ständerna och förmå dem till utgörande af nya skatter.

Kriget hvilade derefter någon tid, i afvaktan af hvad komma skulle.

Digitized by Google

ÅTTONDE KAPITLET.

Kriget mot Ryssland.

Nederlaget vid Narva hade träffat czar Peter midt under de stora förändringar han företagit i krigsväsendet. Ännu var det hela icke på långt när moget. Hären var icke krigsvan, officerarne föga öfvade. Den svåra motgången, snart ännu mera förbittrad af drabbningen vid Düna, blef för den ryske sjelfherskaren blott en uppmaning till ytterligare ansträngningar. Czar Peter räknade förlusten ringare än de lärdomar, han hemtat af olyckorna; han hade ock, såsom oinskränkt herskare öfver ett vidsträckt, ehuru ännu ociviliseradt rike, att förfoga öfver rikliga medel. Tillgången på krigsfolk var nästan outtömlig; det felades endast öfning för detta talrika manskap och krigserfarne ledare.

Vid sådana förhållanden kunde icke det lidna nederlaget, från hvilket för öfrigt större delen af den besegrade armén oskadd återkom, vara ett afgörande slag. Det döfvade för ögonblicket och spridde långt in i Ryssland förskräckelsen för ett

Digitized by Google

infall af den svenska hären, men det kunde icke för någon längre tid förlama stridskrafterna. Att svenskarne under våren försökte åtskilliga anfallsrörelser och att, enligt den uppgjorda planen, Carl den tolftes här skulle, sedan den slagit konung August, vända sig mot Ryssland för att i första rummet eröfra Pleskov och dess område, hafva vi i det föregående redan omtalat. Czaren hade då ännu icke hunnit ordna sina försvarskrafter så som det behöfts för att motstå ett kraftigt anfall. Men den olyckliga frukten af den fordran, Carl den tolfte så plötsligt ställde till polska republiken, var att den ursprungliga planen icke följdes, utan kriget mot Ryssland, i stället för att blifva hufvudsak, ställdes i andra rummet.

Czar Peter var, såsom vi nämnt, vid denna tid mer än en gång benägen till fred, misströstande som han var att kunna hålla konung August fast vid förbundet, och väl inseende huru tungt, om denne konung svek sina förbindelser, hela krigsbördan skulle falla på Ryssland. Men czaren fullföljde tillika med stor kraft sina rustningar. Nästan ensam förblef han fast i sitt sinne, under det så väl de store i hans rike [1]) som hans närmaste rådgifvare voro ledsna vid kriget.

Med all ifver fortsatte han arbetet att förstärka sin krigsmagt både till lands och sjös. En tredubbelt starkare här ville han uppställa än den han hade haft vid Narva. Nya regementen uppsat-

[1]) »Bojarerna och hela verlden här afsky kriget, men czaren brinner af begär att hämnas nederlaget vid Narva.» — Danska sändebudet Heins, Moskwa 7 Febr. 1701

Digitized by Google

tes; allt flere utländske officerare inkallades; kyrkoklockorna omgötos till kanoner. Den ena massan af kosacker och kalmucker efter den andra uppbådades och fördes till gränsen. Samtidigt fortskyndades fartygsbyggnaderna nära Ladoga och vid Peipus, likasom i Woronesch.

Det första som afsågs var försvarsåtgärder. Man fruktade ett infall af svenskarne, och denna fruktan var, såsom vi sett, icke ogrundad. Derför arbetades förnämligast på fästningsverken i Pleskov och Novgorod, de mest hotade punkterna. Omkring dem sammandrogos ansenliga stridskrafter, och stora förråd samlades.

Men då något anfall ej afhördes och czaren, som hade mycket goda underrättelser om allt som föreföll [1]), fann det vara sannolikt, att Carl den tolftes hufvudstyrka skulle vända sig åt annat håll, började han snart att omvända förhållandet och i sin ordning gå anfallsvis till väga.

Det var just denna förändring af det ryska kriget som gjorde det så olycksbringande. Hufvudfrågan efter slaget vid Narva var den, om den nya krigsmagt, Peter den store, under stor oro i rikets inre [2]) och ställd som på en vulkan, rastlöst sträfvade att skapa, skulle få tid att bilda sig och öfvas. Hade svenskarne fullföljt sin plan att gå anfallsvis till väga och inträngа i det inre af Ryss-

[1]) Heins' berättelser visa, huru czaren redan i Oktober väl kände så väl Carl den tolftes afböjande svar till Kranenburg som penningbristen och svårigheterna vid svenska armén.

[2]) Äfven i afseende på krigsväsendet var det sant som en utländsk diplomat skref: »L'humeur et les inclinations de cette nation sont tout à fait opposées à celles du czar même.»

Digitized by Google

land, så skulle czarens här sannolikt icke på länge hafva vunnit tillräcklig fasthet att stå emot väl öfvade trupper. Men genom den vändning, sakerna nu togo, fick czaren rådrum och kunde i allt lugn samla och stärka sina stridskrafter.

Den ryska hären sammandrogs fram på sommaren 1701 dels vid Augdov, dels vid Pleskov och Petschora. Först när Carl den tolfte från Bauzke vändt sig åt vester och hans snara återkomst icke syntes vara att befara, ansåg sig czaren kunna skrida till anfall. Detta anfall riktades i första rummet mot Lifland. En ansenlig rysk styrka gick i början af September öfver liflandska gränsen; men svenskarne under öfverste Schlippenbach tillbakaslogo med stor tapperhet i flera träffningar den fierdubbelt öfverlägsna fienden och tillfogade honom vid Rauge ansenlig förlust. Konungen betygade Schlippenbach sitt välbehag för denna seger och utnämnde honom till generalmajor.

Den slagna fienden drog sig tillbaka öfver gränsen, men man kunde vänta, att han snart skulle återkomma i större antal. Kort efter segern ansåg sig ock Schlippenbach, efter hållet krigsråd, böra draga sin styrka tillbaka närmare Dorpt. Sedan det likväl visat sig, att fienden icke ännu med all sin magt, utan blott med några mindre ströfkårer sökt inträngа i landet, stadnade han vid Erastfehr, ej långt från gränsen, hvilket af konungen gillades[1]). Folket led svår brist, och detta inverkade hämmande på rörelserna. Efter ryssarnes framgång

[1]) 22 Okt. Reg.

Digitized by Google

lät konungen från olika håll förstärkningar afgå till Schlippenbach.

Horns plan till ett infall från ingermanländska sidan i Ryssland, under det Cronhjort äfven skulle företaga en anfallsrörelse, hade han gillat.

Men detta var allt som kunde göras. I allmänhet följdes den grundsatsen, att den anfallna provinsen skulle försvara sig sjelf med de stridskrafter som der förefunnos. Huru litet dessa redan försvagade landskaps styrka kunde förslå mot hela ryska rikets magt, var lätt att inse.

Efter hand öfvergick czaren allt mera till bestämdå och planmessiga anfall. Tiden var hans bästa bundsförvandt. Andan i hären hemtade sig småningom efter det stora nederlaget. Nya befälhafvare nämndes; truppernas styrka växte oupphörligt, deras krigsvana likaså. Enligt Schlippenbachs intyg hade ryssarne redan i den första drabbningen, i hvilken han behöll segern, fäktat väl. Men endast med mycken varsamhet tog czaren hvarje nytt steg framåt; de första små framgångarne firades med stora högtidligheter, för att lifva modet och tysta krigets motståndare.

Ännu var konung Carl nog nära att kunna sjelf ordna sina provinsers försvar, hvilka han ock, så länge han med hufvudhären befann sig i Kurland, kunde, om behof gjordes, verksamt bispringa. Han följde krigsrörelserna med oaflåtlig uppmärksamhet och vidtog ofta åtgärder för truppernas förstärkande och förseende af deras behof.

Äfven under de första månaderna efter sedan hufvudhären intågat i Litthauen fortfor detta. Men

Digitized by Google

allt efter som konungen fördjupade sig i det inre af Polen, lemnande bakom sig i fjerran de hotade provinserna, aftog hans verksamma ingripande i dessas angelägenheter. Efter Carls vistelse i Warschau, och sedan han företagit sitt tåg till södra Polen, blefvo meddelandena allt mer afbrutna och anordningarne svårare. Det blef tillika allt mer en nödvändighet att draga till hufvudhären alla stridskrafter, öfver hvilka man kunde förfoga, och de befallningar som gåfvos, gingo merendels i riktning att alla nya trupper skulle afgå till härens förstärkning i Polen [1]). Dessa länder voro sålunda helt och hållet hänvisade till sina egna tillgångar.

Det följande året 1702 utmärkes å czarens sida mera af stora förberedelser än af betydande krigsföretag. Ännu var han ej rätt säker, att icke Carl den tolfte kunde hastigt sluta fred i Polen och med sin segrande här falla öfver Ryssland. Peter såg sig om på alla håll för att stärka sin ställning: han förmådde den danske gesandten i Moskwa att i ett hemligt uppdrag afresa till Köpenhamn; han sökte egga den nye preussiske konungen till deltagande i kriget; sjömagterna äfvensom kejsaren sträfvade han att draga på sin sida, och han glömde icke heller att med några tusen ryssar förstärka Oginski i Litthauen: allt under det han med en otrolig verksamhet pådref sina rustningar, icke minst skeppsbyggeriet.

Redan före krigets utbrott hade czaren haft sina ögon fästa förnämligast på Nöteborg och Narva. Det förra öppnade vägen från Ladogasjön

[1]) Registr.

Digitized by Google

till hafvet, det senare kunde blifva en medelpunkt för handeln på Östersjön.

Men Narva var icke så lätt att åtkomma. På genaste vägen bestod dess omnejd till stor del af kärr och moras, öfver hvilka en krigshär, när den icke gynnades af en så torr sommar som 1700, hade svårt att framtränga. Derför bedrefs nu med stor kraft byggandet af fartyg på Peipus, för att sjöledes kunna föra fram en del af hären. Tillika ville man i första rummet bryta Schlippenbachs styrka, för att han icke skulle kunna antingen göra motstånd, om en del af anfallshären fördes på vestra stranden af Peipus, eller ock oroa en belägringshär för Narva [1]).

Äfven svenskarne byggde då fartyg på Peipus. Der fördes öfverbefälet af amiral Numers, som eljes hade sin eskader i Ladoga, och under honom af kapten Löschern. Ett skeppsvarf anlades nära Dorpt.

Det var på Peipus som under sommaren 1702 de första striderna utkämpades. De svenska fartygen gingo den öfverlägsna fiendtliga styrkan till mötes, drefvo efter en häftig strid ryssarne tillbaka till deras egen strand och beskötо det der uppslagna lägret. Ännu en gång framträngde den ryska sjömagten, men måste åter draga sig tillbaka. Fram på sommaren förnyades sjöstriden. Det var då som kapten Hökeflycht med en enda jakt upptog striden mot ett femtiotal af ryska fartyg och slutligen, när fienderna äntrade, sprängde sig med fartyg och fiender i luften. Ryssarne bemägtigade sig blockhuset vid mynningen af ån Embach och landsatte

[1]) Österrikiska sändebudet Pleyers bref: hos Ustrjalow.

Digitized by Google

en styrka, som härjande och brännande spridde sig i landet [1]).

Derefter följde omedelbart anfallet mot Schlippenbach. Scheremetew, nu blifven fältmarskalk, bröt upp med en här, som uppgafs vara 40,000 man stark, och gick öfver gränsen för att anfalla den lilla svenska styrkan, hvilken icke kunde räkna mer än omkring 6,000 man. Schlippenbach hade intagit sin ställning nära Hummelshof, skyddad framför fronten af ån Embach och på sidorna af moras. De anfallande fienderna blefvo i förstone tillbakadrifna, men de hemtade sig snart åter; det oöfvade finska rytteriet vek, fotfolket omringades och led stor förlust. Artilleriet förlorades. (19 Juli.) Knappt 3,000 man af de sina kunde Schlippenbach samla i Pernau.

Konungen erhöll ej kunskap om denna motgång förr än efter en månads förlopp. Han lade den ej på sinnet. »Vi förmode att denna olycka förmedelst god anstalt och tappert motstånd lär stå att redressera», skref han till Schlippenbach [2]) och återtog till och med kort derefter sin förut gifna befallning, att ankommande rekryter, oberidna eller tillfrisknade, finge användas till Liflands försvar; de skulle alla till hufvudhären. [3])

Ett grufligt härjningståg företog fienden derefter i Lifland för att göra den svenska krigsstyrkans framtida underhåll omöjligt [4]). Alla gårdar

---

[1]) Sjögren, försvarskriget i Lifland 1701 och 1702.
[2]) 25 Aug.
[3]) Till Stuart 12 Sept.
[4]) Detta råd skall först hafva kommit från konung August.

Digitized by Google

och byar brändes. Boskapen nedhöggs eller medtogs. Hela den arbetsföra befolkningen, äfven qvinnor och barn, bortsläpades till det inre af Ryssland. Många såldes som trälar.

Ryssarne visade sig väl utanför Dorpt, men som de voro i saknad af groft artilleri, kunde en formlig belägring icke företagas. Den fiendtliga hären drog sig tillbaka, men återkom efter någon tid och vände sig då mot Marienburg. Slottet uppgafs; staden sköflades och brändes.

Utan att taga Dorpt kunde icke den fiendtliga hären på vestra sidan af Peipus framtränga till Ingermanland.

Men när czaren, som då uppehöll sig i Archangel, fick underrättelse att den svenska styrka, som från Lifland kunnat komma Ingermanland till hjelp, var förlamad, skred han från en annan sida till verkställighet af sin länge hysta plan. Han väntade ännu, till dess den svenska flotiljen på Ladoga i September lemnat denna sjö och gått i vinterhamn vid Viborg. Då var tiden inne. All den fartygsmateriel, som han, i tanken på Östersjön, låtit bygga vid sina varf, fördes nu, dels på sjöar och vattendrag, dels öfver land, in i Ladoga. När detta skett, lät han, medan den pleskovska hären bevakade Schlippenbachs rörelser i södra Lifland, Scheremetew från Novgorod rycka an med en armé af 12,000 man för att belägra Nöteborg.

Denna fästning var bygd på en nötformig holme i Nevafloden just vid dess utlopp ur Ladoga. Strömmen är här strid, och fästet, alldeles kringflutet, hade ansetts oåtkomligt. Förgäfves hade

Digitized by Google

kommendanten flera gånger begärt hos Cronhjort förstärkning af manskap eller åtminstone arbetare, för att kunna bättre iståndsätta fästningsverken, men icke kunnat erhålla någotdera. Cronhjort ansåg icke faran så nära. Först när fienden redan var i antågande, ditsände han, på Horns eftertryckliga begäran, ej fullt 300 man, men så sent, att de icke ens alla kunde inkomma i fästningen. Utanverken måste ändock raseras, emedan manskap fattades att besätta dem.

Czaren bevistade belägringen. När de stora slupar, som måst dragas öfver land för att undgå fästningens eld, skulle iståndsättas, lade han sjelf hand vid arbetet såsom skeppstimmerman. Efter tre stormningar gaf sig Nöteborg (11 Okt. 1702). Besättningen, 83 man friska och 156 sårade, erhöll fritt aftåg.

Öfver denna framgång blef czaren så glad, att han sedermera hvart år reste till Schlüsselburg — såsom han nu benämnde denna fästning — för att fira årsdagen af dess intagande. Det var den första betydelsefulla eröfringen. Men äfven de belägrande hade lidit stor förlust, och den ryska hären företog intet vidare detta år.

Underrättelsen om Nöteborgs fall väckte i Stockholm stora bekymmer. Vägen till Ingermanland så väl som till Finland stod nu öppen för fienden, och man befarade att snart se Finska vikens kuster hemsökta af hans fartyg. Från Sverige kunde ingen hjelp sändas, men defensionskommissionen befalde amiral Numers att föra sin eskader till Nyen och hindra fiendens framsteg. Landshöfding Lind-

Digitized by Google

hjelm hade redan uppbådat allmogen till Finlands försvar.

Efter den lidna förlusten inträffade ett sorgligt efterspel. General Cronhjort, som med sin styrka stod vid Nyen, der ansenliga förråd voro samlade, tillräckliga för flera månaders behof, anträdde endast på ett löst rykte om fiendens annalkande ett brådstört återtåg, hvarefter de förråd, han ej kunde medföra, brändes, och likaså staden [1]).

Nu utbröt den länge återhållna förtrytelsen mot Cronhjort. Man hade på flere håll knotat öfver den bristande kraft, hvarmed denne, i yngre år för tapperhet utmärkte, nu ålderdomsbräcklige officer förde befälet. Lindhjelm, Horn, Apollof klagade med en mun på honom. Hans egna trupper visade ej förtroende för sin öfverbefälhafvare. Inom denna här, som nu icke utgjorde fullt 4,000 man, herskade oreda; alla inlåto sig på granskning af gifna befallningar, ingen ville lyda. Det syntes vara hög tid att försvaret på denna sida lades i andra händer.

Defensionskommissionen hade likväl icke magt att skilja Cronhjort vid befälet. Den hänsköt saken till rådet och afgaf derjemte till konungen berättelse om allt hvad som förefallit.

I medlet af December afgick denna berättelse. Det dröjde, innan den framkom och hann föredragas. Men den hade då den verkan, att konungen fråntog Cronhjort befälet [2]) och befalde honom, som tillika var landshöfding i Nyland, att återvända

[1]) Defensionskommissionens handlingar.
[2]) 5 April 1703.

Digitized by Google

till sitt län. Ehuru detta beslut i skonsamma uttryck meddelades den nära sjuttioårige befälhafvaren, hvilken hade tjenat redan i trettioåriga kriget, emottog han med blödande hjerta befallningen, hvars verkställighet han endast ett par månader öfverlefde. I hans ställe anförtroddes Finlands försvar åt generallöjtnant Maidel, hvilken utmärkt sig under kriget i Polen och var mägtig finska språket. Han blef likväl icke snart färdig med sin utrustning och sin resa, så att Cronhjort under nästan hela detta årets fälttåg fortfor att föra befälet.

Under ganska betänkliga förhållanden uppgick sålunda det ödesdigra året 1703, hvilket, liksom i de polska förhållandena, äfven i kriget mot Ryssland betecknar en vändpunkt. Fienden hade samlat sina krafter och hunnit förvärfva krigsvana, stora sträckor af landet voro sköflade och förberedelser gjorda till en eröfring af större betydelse. De svenska härförarne åter sågo sina stridskrafter smälta tillsamman utan tillgång till att få dem förökade. Provinsernas krafter aftogo allt mer, ingen hjelp erhölls. Med tunga steg nalkades förderfvet. De svenska befälhafvarne sågo det komma, utan fruktan, men också nästan utan hopp.

Oberäknadt det utrymme, som genom den försummade tiden gifvits Ryssland, denna kolossalt uppsträfvande magt, att utveckla sina krafter, voro de stora felen vid detta försvar — fel som måste förlama äfven den bästa krigsledning — väsentligen följande. Först den otillräckliga tillgång på folk och penningar, hvilken naturligen måste följa, då hemlandets krafter anlitades hufvud-

Digitized by Google

sakligast för det polska kriget. Vidare frånvaron af en ordnad krigsplan. Slutligen bristen på enhet i försvarskrafternas ledning.

Hvar och en handlade för sig: Cronhjort, Stuart, Schlippenbach, Numers rörde sig alldeles oberoende af hvarandra. Befälhafvarne i de vigtigaste fästningarne: Frölich i Riga och Horn i Narva, arbetade likaledes på egen hand. Mellan alla dessa stodo guvernörer, landshöfdingar och ståthållare med sina olika åsigter och sina anspråk.

Bland de nämnda befälhafvarne var det en, som djupt kände behofvet af en sammanhängande plan för provinsernas försvar. Det var Stuart. Han var icke ovan att uppgöra fälttågsplaner. Denna gång handlade han som frivillig och utarbetade ett förslag, huru stridskrafterna för det stundande fälttåget skulle ordnas, åtminstone hvad Estland, Livland och Kurland angick.

Stuart ansåg, att om för handen varande trupper användes efter en genomtänkt och följdriktigt genomförd plan, så skulle en livländsk fältarmé af 12,000 man kunna uppställas och fästningarne Riga, Reval, Dorpt och Pernau ändock vara försedda med tillräckliga besättningar.

Han byggde på det antagandet, att den del af armén, som skulle gå mot fienden, borde bestå af gamla, väl öfvade trupper, och att derför af hvarje fotfolksregemente endast hälften skulle gå i fält; jemte den andra hälften skulle i fästningar intagas den nyss utskrifna talrika landtmilisen, hvilken, ännu föga användbar i fält, sålunda kunde vinna öfning och vänjas vid krigstukt.

Digitized by Google

Men huru skulle denna plan komma till verkställighet? Att insända den till konungen skulle hafva varit lönlöst, då brefven gingo så högst osäkert [1]). En stor del af dem nådde aldrig sin bestämmelse: de som framkommo voro ej sällan åtta till tio veckor gamla. Det återstod således blott att inskicka förslaget till defensionskommissionen. Men denna myndighet, hvars flesta ledamöter voro obekanta med kriget, kunde icke taga på sig ansvaret att fastställa en så genomgripande plan: dess enda åtgärd blef att meddela den till Schlippenbach, äfvensom till Frölich och De la Gardie.

Af Schlippenbach mottogs den som en ljusstråle i det mörker, hvaraf han omgafs: grundtanken deri hade länge varit hans enda hopp. Men deremot mötte den motstånd hos generalguvernörerna i Riga och Reval. De voro rädda, hvar och en om sin fästning och ville icke ur garnisonerna mista några öfvade trupper. Så hölls, då tillfälligtvis flere generaler voro samlade i Riga, en öfverläggning om Stuarts förslag. Der voro motståndskrafterna öfvervägande, och då det tillika upplystes, att i följd af de härjningar fienden anstält i Lifland, landets förmåga att uppställa landtmilisen redan betydligt aftagit, så förföll denna plan, och allt förblef vid det gamla.

---

[1]) Ofta uppfångades posterna af litthauiska ströfpartier. Skickades en officer, så hände, att han icke kom längre än till gränsen, emedan den polska adeln hade utliggare, som anhöllo och afklädde de resande. Nästan säkrast var att anförtro brefven, gömda i piskskaft eller tobaksrullar, åt resande köpmän och judar.

Digitized by Google

Man saknade, ju längre det led, allt mera en kraftig hand som ledde det hela [1]).

Det första betydligare vapenskiftet med ryssarne detta år föreföll på den sida der Stuart förde öfverbefälet. Han hade tidigt på året skickat in i Samogitien flere ströfpartier, hvilka slagit Oginskis trupper. Nu hade de blifvit förstärkta med 3,000 ryssar, och mellan denna förenade styrka och svenskarne kom det vid Saladen, ej långt från staden Birsen, till en drabbning. Här var det som grefve Adam Ludvig Lewenhaupt vann sin första lager. Han hade förut tjenat i Ungern och i Holland och var nu öfverste för ett tremänningsregemente. Blott 1,300 man stark, angreps han af en mer än fyrdubbel fiendtlig styrka, men slog den fullständigt [2]) och tog ett ansenligt byte. Konungen gaf honom för denna seger, »i hvilken hans folk nedgjort nästan lika många som de sjelfva voro och jagat de öfriga på flykten [3]),» vackra loford, och han befordrades till generalmajor [4]). Då Stuart för tilltagande sjuklighet kort derefter måste resa till de varma baden i Tyskland, förordnades Lewenhaupt till guvernör i Kurland under hans frånvaro, och han stod således nu mera på denna sida i spetsen för försvaret.

---

[1]) »Jag tror, att om här vore en chef, som hade att befalla öfver hela verket, så skulle ändå allt kunna vinna en bättre fortgång.» Stuart till defensionskommissionen, 3 Juni 1703.

[2]) Stuarts bref den 19 Mars 1703.

[3]) K. Br. 5 April s. å.

[4]) På Stuarts förslag, framför flere äldre öfverstar.

Digitized by Google

Men medan här en framgång vans, blefvo utsigterna för de svenska provinsernas försvar på andra håll allt mörkare.

Af ett treårigt krig voro dessa länder redan ganska utmattade: Lifland var till stor del ödelagdt af fienden; Estland var utarmadt, Ingermanland likaså: gränssocknarnes allmoge, som var af rysk stam, gaf fienden underrättelse om allt som föreföll. Ändtligen Finland hade hårdare än någon del af Sverige fått känna bördan af att ständigt uppsätta nytt krigsfolk.

Fästningarne voro förfallna. Två arméer skulle betäcka den långsträckta riksgränsen: båda voro svaga. Schlippenbach hade, som han sjelf säger, blott en hand full folk. Och äfven med den inre beskaffenheten af denna ringa styrka var det ytterst illa beställdt. Hans soldater voro af hunger så utmärglade, att större delen låg till sängs, hästarne så magtlösa, att man måste lyfta dem ur spiltorna. Officerarne lefde i det mest eländiga tillstånd. Fotfolket bestod dels af nyvärfvadt manskap, ovant vid elden, dels af landtmilis, som alls icke var att lita på. Manstukten var nästan upplöst: i följd af de lidna nederlagen hade en oöfvervinnelig modlöshet spridt sig bland manskapet [1]).

I Finland och Ingermanland åter skulle Cronhjort med en styrka som, sedan manskap deraf lemnats till fästningarne Narva, Nyen, Jama, Coporie och Kexholm, nu kunde på sin höjd räknas utgöra 3,000 man, försvara gränsen [2]). Sedan Nöteborg

[1]) Schlippenbachs bref till Def.-kom.
[2]) Cronhjorts skrifvelser.

Digitized by Google

gått förloradt och Nevafloden således beherskades af fienden, måste äfven östersjökusten bevakas. Försvarslinien utgjorde då en sträcka af sextio till sjuttio mil. Nakenheten bland soldaterna var stor; en del af manskapet gick med hö och halm om fötterna. I krigskassan fans ej en penning. För att finna underhåll hade trupperna måst förläggas i qvarter, spridda öfver ett område, som sträckte sig trettio mil i längd.

Då på de försvarandes sida stridskrafterna voro sådana, och på den anfallandes rustningarne bedrefvos med största kraft och ihärdighet, kunde utsigten för det kommande fälttåget icke vara lofvande.

Klart förutsågo de svenska befälhafvarne den inbrytande stormen. »Nu kommer öfver detta land den olycka, som man länge väntat», skref Schlippenbach. Men hvart skulle han vända sig för att få hjelp? Till konungen hade han i nägra och trettio, på olika vägar afsända skrifvelser inberättat sin nöd, utan att erhålla svar. Kommunikationerna voro nästan afbrutna. Han sände nu [1]) en officer som skulle muntligen redogöra för tillståndet, med enträgen anhållan, att han måtte få förstärkning af reguliera trupper, och landtmilisen utbytas mot gamla regementen ur fästningarne. Men konungen, som icke trodde på möjligheten af ett nederlag, svarade blott, att intetdera lät sig göra [2]). Till defensionskommissionen hade Schlippenbach redan förut skrifvit med anhållan att den ville öfverväga

[1]) 24 April 1703.
[2]) 24 Maj. Registr.

Digitized by Google

hans truppers svaghet mot en så mägtig fiende och landets tillstundande ruin, jemte det han begärde instruktion, huru han skulle förhålla sig [1]).

Men defensionskommissionen hade blifvit förbjuden att till östersjöprovinserna skicka trupper från Sverige.

Befälhafvarne litade då hvarandra till: Schlippenbach begärde förstärkning af Frölich; Horn önskade hjelp af Schlippenbach: båda begärde att Cronhjort skulle undsätta dem; Cronhjort åter föreslog, att nya regementen skulle uppsättas af Ingermanlands allmoge. Men alla dessa härförare voro för svaga att försvara sig sjelfva, än mer att hjelpa någon annan.

Till råga på allt rådde oenighet och missförstånd mellan arméernas befälhafvare och de civila styresmännen: mellan Schlippenbach och de la Gardie, såsom emellan Cronhjort och Lindhjelm, och likaså mellan de olika militärbefälhafvarne inbördes: mellan Cronhjort och Horn, mellan Schlippenbach å ena sidan, Skytte och Löschern å den andra. Vid flere regementen voro officerarne i öppen strid med hvarandra [2]).

Ett så anarkiskt tillstånd kunde icke båda godt för ett stort krig, äfven om stridskrafterna varit mera tillräckliga än de voro.

---

[1]) »Ty denna för ögonen sväfvande och öfverhängande undergång erfordrar mer än en mans utgrundande och förstånd.» 20 Mars 1703.

[2]) Vid Rehbinders regemente måste krigsrätt hållas för att slita en uppkommen tvist emellan öfversten och hans öfverstelöjtnant. Vid Åbo läns regemente sköto officerarne på hvarandra.

Digitized by Google

Redan omedelbart efter Nöteborgs intagande hade man väntat, att ryssarne skulle infalla både i Ingermanland och Finland. De kommo ej då. Men så mycket bättre förberedde de sig för det kommande året. Redan under vintern företogo de härjningståg både i Ingermanland och Finland; i båda dessa landskap rådde stor förskräckelse bland befolkningen.

Med allt för stort lugn upptog deremot Cronhjort underrättelserna om fiendens rörelser. Lindhjelm sökte förgäfves egga honom till verksamhet. Han uppmananade honom att skicka rytteri till Nyens undsättning, sammandraga sitt vidt spridda folk och på en beqväm ort fatta posto för att betäcka Finland.

Landshöfding Lindhjelm var i sjelfva verket under dessa förhållanden den som sörjde för Finlands försvar. Han lät, så snart Nöteborg fallit, arbeta på Viborgs förfallna fästningsverk. Han styrkte Cronhjort till kraftiga åtgärder och han uppmanade Numers att i Ladoga fortsätta fartygsbyggnaden; när fienden verkligen visade sig på gränsen, anordnade han på egen hand trupprörelser till dess försvar. Men Cronhjort kontramanderade Lindhjelms befallningar.

Allt detta inberättades af denne senare till defensionskommissionen, och den befalde Cronhjort att skyndsamt bryta upp och undsätta Nyen.

Men när denna befallning kom fram, var Nyen redan intaget af ryssarne.

På andra sidan om Ingermanland stod Schlippenbach. Han hade, dels emedan det förhärjade

Digitized by Google

Liffland icke mera kunde erbjuda hans trupper nödigt underhåll, dels emedan den största faran efter Nöteborgs fall syntes honom hota från nordost, dragit sin hufvudstyrka mera norrut till Estland, som ännu var oförödt och hvarifrån han med större lätthet kunde hafva ett vakande öga på hvad fienden företog så väl mot fästningarne Narva, Dorpt och Pernau, som mot den svenska sjömagten på Peipus. Han kunde från denna punkt med lätthet förflytta sig till hvilken af de anfallna orterna som helst. Den valda ställningen var god, om blott äfven stridskrafterna varit tillräckliga.

Hade fienden föregående höst dröjt med sitt anfall, så kom han deremot så mycket tidigare på våren. Han ville förekomma, innan nya härskaror kunde öfversändas från Sverige.

De ryska stridskrafterna växte oupphörligt. Man räknade, att åter 30,000 man uppsattes till arméns förstärkning. Skeppstimmermän samlades från alla delar af Ryssland för att arbeta på den nu anordnade fartygsbyggnaden i Ladoga. Czarens tankar voro riktade på Nyen; nu ljusnade för honom utsigten att nå sitt länge efterlängtade mål: en rysk sjömagt i Östersjön.

Det enda, som hade kunnat förmörka denna utsigt, var en af Carl den tolfte slutad fred i Polen. Midt under de ifrigaste rustningarne kom ock oförtänkt en underrättelse att detta hade skett. Det var ett genljud af de strider inom svenska lägret, som vi omtalat. En betydande styrka skickades då genast af czaren till Kiew för att vara till hands, i fall polackar och svenskar i förening skulle på

Digitized by Google

denna sida göra ett infall. På befästningarne i Kiew arbetades starkt [1]).

Sjelf begaf sig czaren, följd af alla främmande sändebud, till Novgorod och Nöteborg. Så snart vägarnes beskaffenhet tillät, satte han sin stora krigsmagt i rörelse. Den gick, åtföljd af fartyg på Nevan, längs utåt denna flod till dess utlopp i Östersjön, i hvars närhet Nyenskans var belägen, under det andra härskaror oroade, å ena sidan finska gränsorterna, å den andra det sydliga Lifland.

Redan den 26 April stodo ryssarne, 20,000 man starka, för Nyen; de stormade genast, men förgäfves. Men detta fäste kunde blott stå emot ett ögonblickligt anfall; det var ingalunda starkt nog att uthålla en belägring, i synnerhet när ingen skyddande här fans i granskapet. Kommendanten öfverste Apollof var en käck man, men sjuk i sina ögon och icke understödd af någon enda regementsofficer. Fästningen besköts dag och natt under czarens egna ögon. Då tre stora brescher skjutits, stormade fienden åter med 5,000 man. Stormen afslogs; den förnyades med friskt folk, andra gången, tredje gången och afslogs. Men när fienden derefter å nyo framförde friskt folk och besättningen sammansmält till en ringa hop, lät Apollof gifva tecken till ackord. Czaren sjelf slog trumman till svar. Det var den 2 Maj. Besättningen fick fritt aftåg. Staden och fästningen blefvo i grund förstörda.

Ett par veckor derefter anlades, något längre ned mot Nevaflodens mynning, på holmen Jenisaari

[1]) Pleyers berättelser.

Digitized by Google

ett fäste, som af czaren fick namnet Petersburg och som blef kärnan för Rysslands nya hufvudstad.

Den stora betydelsen af denna tilldragelse slog alla med häpnad. Hvad det ville säga, att ryssarne hade fast fot vid Östersjön, fattade samtiden väl. Visserligen var början ännu svag, men czaren arbetade rastlöst för att trygga sin nya anläggning.

Carl den tolfte, som förut förbjudit defensionskommissionen att från Sverige sända trupper till Ingermanland och Lifland, upphäfde nu detta förbud och gaf kommissionen fria händer att förfara så som den fann nyttigast [1]).

Men det var för sent. Schlippenbach, hvars enda hopp varit, att konungen, efter snart slutadt krig i Polen, skulle sjelf komma sina hårdt ansatta länder till hjelp, såg sig ur stånd att gå fienden till mötes. På samma sätt bedömde de andra generalerna hans ställning [2]). De svenska örlogsfartyg, som under amiral Numers i samma dagar anländt till Nevas mynning, kunde ingenting uträtta [3]).

---

[1]) 25 Juni.

[2]) »Det är omöjligt för Schlippenbach att vid de långa linier, som skola bevakas, från gränserna afhålla en så stark fiende.» Frölich, 25 Maj. »Schlippenbach fattas, som allannorstädes, underhåll. Är hans folk som mitt, är dermed intet att göra.» Horn 13 Juli. Till Def.-kom.

[3]) Strax efter sedan Nyen gått öfver, förlorade den svenska eskadern, som låg utanför staden, två af sina fartyg, med hvilka, i ovisshet om fästningens öde, försök gjorts att gå upp i Nevan. Ryssarne fortforo nemligen, sedan Nyen gifvit sig, att från vallarne skjuta svensk lösen och lockade så dessa fartyg allt längre upp i strömmen. Snart stängdes deras återväg af några hundra starkt bemannade båtar, vid hvilka äfven czaren befann sig Efter ett långvarigt och skarpt fäktande sprängde de svenska officerarne sina fartyg

Digitized by Google

Helt annorlunda funno svenskarne fienden taga sina mått och steg nu än förr. Det ryska hufvudanfallet fördes samtidigt på två håll. Under det en stark här framträngde längre in i Ingermanland, visade sig förtrupperna till en annan söder om Dorpt. Schlippenbach, befinnande sig emellan två eldar, var dömd till overksamhet. Han måste ock afbida tillförsel ur Estland, innan han kunde röra sina trupper, och äfven sedan förråd kommit, var det högst tvifvelaktigt, huru långt han skulle kunna föra detta sammansmälta, af hunger och modlöshet försvagade manskap mot en mångdubbelt öfverlägsen fiende.

Sedan Nyen fallit, belägrade ryssarne Jama, ett fäste beläget vid floden Luga, nära dess inflöde i Narova. Narvas försvarare, Horn, som såg faran närma sig, yrkade då enständigt, att Schlippenbach skulle med 2,000 man göra en diversion, förena sig med de trupper, Horn ville sända från Narva, och angripa fienden. Men sjelfva omöjligheten hindrade. Schlippenbach kunde icke företaga en sådan marsch, ännu mindre med hopp om framgång i fiendens åsyn gå öfver strömmen för att angripa en mångfaldigt större styrka. Och äfven om han kunnat, syntes honom afseendet på öfriga åt hans omsorg anförtrodda orter förbjuda ett sådant företag. Från andra sidan påkallades hans bistånd af kommendanten i Dorpt, Skytte, med begäran att garnisonen derstädes skulle ökas till icke

i luften; på det ena lyftes likväl endast däcket upp och fartyget togs. Det var ryssarnes första framgång till sjös på denna sida och czar Peter fick för den Andreas-orden.

Digitized by Google

mindre än 6,500 man. Alla påkallade hans hjelp; till och med Lindhjelm i Viborg, som betviflade, att Cronhjort kunde nog hastigt samla nödig styrka för att försvara finska gränsen, begärde af Schlippenbach, att han skulle från den samma afhålla fienden genom en stark diversion i Lifland.

Sålunda från flere håll anlitad, men försedd endast med otillräckliga och oanvändbara stridskrafter, sökte den tappre krigaren sjelf undsättning utan att kunna erhålla den.

I denna förlägenhet beslöt han att stadna vid Wesenberg, i midten af det område han borde försvara, och inskränka sig till defensiven, medan han hade ett vakande öga på fästningarne och sökte på alla håll indraga så noggrann underrättelse om fiendens rörelser som möjligt[1]).

Ryssarne fortsatte sitt eröfrings- och förstörelseverk. Jama gaf sig, utan att ett kanonskott lossats, redan den 14 Maj. En talrik fiendtlig flotta utlopp i Peipus. Ryssarne ryckte för Coporie med 10,000 man fotfolk, utom rytteri och artilleri[2]). Horn uppmanade befälhafvaren i denna fästning att fäkta till sista man. Icke desto mindre gaf sig fästet snart genom ackord[3]).

Samtidigt ingick underrättelse, att fienden, som samlat en betydlig styrka vid Petschora, gjorde infall i Lifland, söder om Dorpt.

---

[1]) Schlippenbachs brefvexling.

[2]) Horns uppgift.

[3]) Fästningen hade fyra kanoner, af hvilka den största genast sprang, och åttio mans besättning, hvaraf 50 tjenstbara. Fienden sköt bresch och stormade två gånger, hvarefter fästet uppgafs. Cronhjorts bref till Def. kom.

Digitized by Google

Men i Ingermanland hade ryssarne sin hufvudstyrka. Den lyckades likväl icke att hindra nya förråds införande till Narva och drog sig derefter längre från denna stad[1]). Den åsyftade frukten af Nyens eröfring uteblef för det första, emedan amiral Numers' eskader, till hvilken en från Carlskrona afsänd förstärkning under schoutbynachten Ruth i rättan tid hade stött, ännu afhöll de ryska fartygen från att utlöpa i Östersjön.

Man kan lätt föreställa sig hurudan, under dessa förhållanden, stämningen i hemlandet skulle vara. Allmänheten kastades mellan hopp och fruktan, allt efter de vexlande, långsamt och osäkert ingående nyheterna[2]).

Defensionskommissionen emottog från alla håll berättelser om hotande anfall, jemte framställningar om hjelp i penningar och manskap. I förstone försökte kommissionen att gifva befallningar: då Nyen hotades, hade den anmodat Cronhjort att skyndsamt sammandraga sin armé och ila till undsättning. Men då Cronhjort svarade, att han icke kunde splittra sin svaga här och blotta gränsen, fann kommissionen å sin sida, att den icke kunde på så långt afstånd leda försvarsåtgärderna[3]); den nöjde sig med en allmän uppmaning till befälhafvarne att brefvexla med hvarandra om tjenligaste sättet att afvärja fiendens

[1]) Schlippenbach, 15 Juni.

[2]) »Vi balotteras mellan hopp och fruktan, allt som nouvellerna komma.» Bark till Hermelin, 20 Juni 1703.

[3]) I synnerhet Johan Gabriel Stenbock höll starkt på, att kommissionen ej skulle befatta sig med några föreskrifter angående krigsrörelserna.

Digitized by Google

anfall. Horn begärde för Narva mera folk, mera penningar, artilleri och krigsförråd; han fick till svar, att man kunde icke göra mer än man gjort; han skulle meddela sig med Schlippenbach[1]). Strax derefter insände Schlippenbach en lista på alla sina truppers effektiva styrka, för att visa huru otillräckliga de voro[2]); den lades till handlingarne. Cronhjort klagade öfver penningbrist: honom svarades, att statskontoret gjort allt hvad görligt varit[3]). Lewenhaupt anmälde, att Kurland var oförmöget att längre föda fälttrupperna, ehuru deras antal nu ej steg till mera än 1,200 man; honom gaf kommissionen till svar, att i fråga om förstärkning hade han att skrifva till konungen; underhåll borde en sådan provins som Kurland kunna gifva utan hjelp; man hade nu nog att göra med att förse Finland och Ingermanland[4]).

Så kom, fram på sommaren, underrättelsen att ryssarne antågat mot Finland och sammandrabbat med Cronhjort, hvilken sökt hindra deras framträngande. Samtidigt inträffade konungens ofvan nämnda bref, som löste rådets bundna händer och gaf det rättighet att sända hvilka och huru många regementen det fann för godt, de beträngda provinserna till hjelp, dock så, att det egentliga Sverige icke blottades på försvar.

Bekymren hade stegrats. Hos mången var den farhågan ännu liflig, att jemväl ett fredsbrott från

---

[1]) Def. kom. protok. 29 Maj.
[2]) Prot. 5 Juni.
[3]) 11 Juli.
[4]) 9 Juli.

Digitized by Google

Danmarks sida förestod. Från alla orter klagades öfver brist på dugligt manskap. De i slutet af förra året beslutade femmänningsregementena hade ännu icke fullt kommit till stånd. Döfvadt af det slag, det vid årets början fått genom konungens förebrående förklaring öfver de då vidtagna försvarsanstalterna, på alla sidor omgifvet af tryckande svårigheter och brist, förmådde rådet ingenting besluta. Wrede tillstyrkte att skicka öfver till Finland en bataljon fotfolk; men hvad förslog väl det? Stenbock ville icke ens medgifva detta; snart blef årstiden för sen att sända trupper öfver sjön.

I början af Juli hade, som nämndt, den ryska hufvudhären vändt sig mot finska sidan och vid Systerbäck tillfogat Cronhjort den 10 Juli en kännbar förlust[1]). Den lilla svenska hären måste draga sig tillbaka närmare Viborg och intaga en afvaktande ställning. Men fienden hade ock i denna drabbning lidit ansenligt; han afstod från försöket att gå längre in i Finland och vände sig åter mot Ingermanland. Der stadnade han vid Jama, hvarest czaren emottog en förstärkning under sin sons befäl. Ryssarne togo nu skörden i Ingermanland. Scheremetew förelade på befallning czaren flere planer till fälttågets fortsättning, af hvilka Peter valde förslaget att anfalla Estland[2]).

Schlippenbach, som för en tid fått luft, hade redan ordnat allt för ett tåg till södra Lifland, hvaraf han lofvade sig god framgång, och stod just

[1]) Enligt sin egen uppgift hade han förlorat 1,000 man.
[2]) Solowiew, XIV.

Digitized by Google

i begrepp att dit föra sin lilla här, då han plötsligt erhöll underrättelse, att fienden brutit upp för att, lemnande ej blott Finland utan äfven Ingermanland å sido, vända sig mot Estland. Vid floden Narovas utlopp ur Peipus gjorde svenskarne i början motstånd och brände den af fienden der slagna bron, under kraftig medverkan af Peipusflotiljen[1]).

Men snart trängde ryssarne på med ännu större öfvermagt; de delade sin styrka för att på tre olika ställen öfvergå strömmen. Nu kunde detta icke hindras; Schlippenbachs hela styrka räknades till 3 à 4,000 man, då fiendens här uppgafs vara tio gånger så stark[2]). Den svenske befälhafvaren måste således, för att ej fruktlöst förspilla de ännu återstående trupperna, uppgifva estländska gränsens försvar och under ständiga träffningar med ryssarnes förtrupper draga sig tillbaka genom skogarne närmare Reval, i det han af Maidel, som nu ankommit till Finland, begärde, att han skulle göra en diversion, af Frölich 2,500 man till förstärkning, och till Stockholm afsände en af sina öfverstar för att hos defensionskommissionen anhålla om hjelp. Till konungen inberättade han ock om tillståndet. Allmogen hade af generalguvernören blifvit kallad att allmänt gripa till vapen, men som påbudet derom

[1]) Horn 28 Aug.

[2]) Så stor ovisshet rådde och så olika rykten spredos om den ryska härens styrka vid detta tåg, att Schlippenbach slutligen vidtog den ovanliga utvägen att sända en officer för att uppmäta och afrita det läger, der den fiendtliga hufvudhären hade stått. Det befans då, att ryska hufvudhären utgjort nära 30,000.

Digitized by Google

utgått så sent, att fienden redan var i landet, hade ingen verkställighet följt.

Nu gick samma förödelse öfver Estland som förut öfver Lifland. Ryssarne utbredde sig i landet, bortförde den vuxna befokningen, härjade och brände, så att vidt och bredt icke en koja återstod. Fienden intog Wesenberg, i hvars närhet han någon tid blef stående. Derefter gick han längre söder ut och drog sig småningom åter inom sina egna gränser.

Oaflåtligt fasthöll czaren under allt detta tanken på sin nya sjömagt. Han hade till lands haft betydande framgångar. Men den efterlängtade dag hade ännu icke kommit, då han kunde skörda frukten af sina segrar genom att föra ryska örlogsfartyg ut i Östersjön. Amiral Numers, som med sin eskader hade lagt sig emellan Retusaari, den ö, der Kronstadt nu är beläget, och det nyanlagda Petersburg, hindrade hela detta år de ryska fartygen från att utlöpa i Östersjön och angripa de finska kusterna. När czaren vistades i sitt läger vid Nyen, red han dagligen utåt sjöstranden, för att bese den lilla svenska sjöstyrkan, men han kunde ej besluta sig för att anfalla den. Deremot dref han fortfarande med rastlös ifver på fartygsbyggnaden vid Olonetz, vid Schlüsselburg, likasom vid Novgorod och Pleskov, samlade allt mera sjöfolk, äfven tyskt och holländskt, och drog allt flere krigsfartyg till Ladoga och Nyen. De eröfrade orterna i Ingermanland äfvensom passen till Lifland lät han starkt befästa.

Digitized by Google

Uppenbarligen hade den ryska magten under detta år gjort stora framsteg. Den beherskade Ingermanland, hade nästan fullständigt omöjliggjort underhållet för en större svensk här i Estland som i Lifland och hade öppnat tillträdet till Östersjön. Ryssarnes mod hade vuxit, svenskarnes hopp var sjunket; de anfallna provinsernas befolkning hade till en stor del blifvit bortförd, de hemmablifna voro försatta i nöd. Till nästa år sparades striden till sjös äfvensom anfallet mot fästningarne Narva och Dorpt; det svåra artilleriet hade icke hunnit framföras till Narva. Ryssarne uppförde verk för att afskära denna fästning från undsättning ur Finland äfvensom från sjön.

Det följande året buro alla dessa förberedelser sin frukt.

Med längtande blickar sågo under alla sina motgångar svenskarne upp till konungen. Nästan i hvart bref tala de nödställda härförarne om Polen, och till de underrättelser, som tid efter annan kommo, om de skiftande underhandlingarne i konungens läger, lyssnade man med största begärlighet. Än framlyste en skymt af hopp, än blef allt åter mörkt vid utsigten till ett förlängdt krig i Polen. »Ack, om Hans Majestät efter slutadt verk i Polen vände sig hitåt; då skulle fiendens uppblåsenhet snart komma på skam», skref den ene befälhafvaren till den andre[1]).

[1]) Schlippenbach till Horn 19 Maj 1703. »Sålunda äro dessa abandonnerade provinser öfverlemnade fienden till sköflings, om ej till egendom. Om ej H. M. snart kommer, skall han så innästla sig, att det blifver svårt få honom ut, ehvad

Digitized by Google

Men redan det afbrutna och osäkra sätt, hvarpå meddelandena kommo honom till handa, gjorde det svårt för konungen att bereda de nödställda provinserna någon hjelp. Dertill kommo andra hinder. I Carl den tolftes sinne fans icke rum för den tanken, att några yttre svårigheter skulle kunna vara oöfvervinneliga; han kände med sig sjelf, att han förmådde uträtta äfven det som andra funno vara hardt nära omöjligt. Icke heller kunde han fatta, att tillgångarne på försvarskraft kunde uttömmas; genom ökad ansträngning borde det felande alltid kunna anskaffas[1]). Han trodde på en oändlig tänjbarhet af de tillgångar som funnos.

I det längsta var konungen ock otillgänglig för den tanken, att någon stor fara här var för handen. Rysslands ofantligt tillväxande kraft ville eller kunde han icke se; icke heller fäste han afseende vid den stora faran för en rysk sjömagt i Östersjön. Han såg i den förtviflade försvarskampen i öster ett krig som andra krig, der vexlingarne gingo fram och tillbaka. Skulle det ock

---

magt som ock användes.» Horn till Def. kom. 16 Juli 1703, med anhållan, att »hela detta tillstånd måtte K. M. i underdånighet forderligt tillkännagifvas.»

[1]) Så t. ex. när Schlippenbach inberättade, att det allmänna uppbådet af allmogen i Estland och Lifland icke visat sig rätt verksamt, och med afseende på behofvet af arbetskrafter till landets kultur föreslog, att i stället de mindre städerna måste åläggas uppsätta milis, svarade konungen, att med landets uppbåd skulle förblifva såsom hittills, men *ändock* manskap uppsättas af städerna. När Frölich i anseende till svårigheten att anskaffa folk hemstälde, att landtmilisen skulle användas att rekrytera de ständiga regementena, bifölls icke detta: regementena skulle särskildt rekryteras *utan att* anlita landtmilisen. Reg.

Digitized by Google

för tillfället gå illa, så måste allt otvifvelaktigt vara med lätthet återställdt, så snart han ville upptaga stridshandsken.

Så blir det förklarligt, huru konungen kunde utan tvekan afslå alla de framställningar som gjordes[1]) om fältarméns tillökning vare sig genom reguliera trupper ur fästningarne eller genom ankommande rekryter från Finland eller Sverige, ogilla Stuarts ofvan nämnda plan (hvilken förelades honom af Schlippenbach), och medgifva att Numers med sin eskader, som förra året öfvervintrat i Viborg, nu skulle taga vinterhamn i Carlskrona.

De särskilda befälhafvarne fingo i allmänhet handla efter sitt eget godtfinnande, hvartill Lewenhaupt och Maidel uttryckligen erhållit tillåtelse. För sjökriget gillades de af amiralitetskollegium föreslagna åtgärder.

Härarnes och fästningarnes förseende med förråd och nödiga penningemedel var ett föremål för konungens lifliga omsorg. I synnerhet var detta fallet med Narva. Men de stora afstånden vållade, att hans befallningar merendels vid framkomsten antingen redan voro till följd af nödvändighetens kraf verkställda, eller ock på grund af förändrade förhållanden overkställbara. Sålunda kommo hans åtgärder mest att bestå antingen i ett enkelt gillande af hvad som vidgjorts eller ock i förebråelser öfver hvad som uraktlåtits[2]).

De högljudda klagomålen föranledde likväl under året två vigtiga beslut. Det ena var det, då ko-

[1]) Af Schlippenbach och Frölich. Registr.
[2]) Registratur 1703.

Digitized by Google

nungen upphäfde förbudet för defensionskommissionen att till provinsernas försvar sända trupper från Sverige[1]).

Det andra beslutet, gifvet i ett märkvärdigt bref dagen efter Thorns eröfring, anvisade befälhafvarne att med sina framställningar om hvad till krigets förande behöfdes, vända sig omedelbart till defensionskommissionen och statskontoret[2]). I detta bref yttrade konungen, att det hade vållat allt för stor tidsutdrägt, när sådana framställningar gjorts till honom och från honom befallningar skolat afgå till dessa embetsverk. Under tiden hade så väl fälttrupper som fästningar lemnats i det tillstånd, att de ej kunnat motstå fienden, så att fienden bemägtigat sig flere fästningar, bränt en del af landet och satt det öfriga i fara.

Så väl defensionskommissionen som statskontoret fingo nu en allmän befallning att förse befälhafvarne i dessa provinser med allt som kunde finnas nödigt.

En sådan befallning kunde väl påskynda brefvexlingens gång, men den kunde icke öka de allt mer sammansmältande tillgångarne på medel och manskap.

Det var denna tilltagande brist som mötte öfverallt och gjorde det ej mindre för defensionskommissionen än för styresmännen i orterna omöjligt att tillfredsställa uppkommande behof.

---

[1]) På kommissionens och Horns framställning, 25 Juni.

[2]) Till Frölich, Horn, Maidel, de la Gardie, 5 Okt. 1703.

Digitized by Google

Allt tydde derpå, att utan fred i Polen kunde intet väsentligt uträttas för de blottställda provinsernas försvar. Deraf de stora striderna i det svenska lägret och deraf, vid den utgång dessa fingo, det oafvändbara förderfvet.

Den mest betydande åtgärd konungen detta år vidtagit i och för krigföringen på denna sida, nemligen uppdraget till Maidel, stötte mot samma klippa.

De förhoppningar, man gjort sig om denne generals verksamhet, gingo ej i fullbordan. När han nämndes till befälhafvare, hade han fått befallning att gå anfallsvis till väga och flytta kriget in i Ryssland: utan tvifvel en riktig tanke, men som kom alldeles för sent. Då Maidel i början af September 1703 öfvertog befälet, var ställningen väsentligen förändrad ifrån hvad som egde rum, när det nämnda uppdraget gafs. Och medlen att utföra den gifna befallningen fattades alldeles. Trupperna voro fortfarande i ett bedröfligt tillstånd: infanteriet, utan fotbeklädnad, kunde ej göra en marsch; rytteriet, med utsvultna hästar, icke heller. Båda truppslagen bestodo mest af oöfvadt folk. Hälften af manskapet saknade gevär. Maidel blott beklagade sin olycka att hafva erhållit ett sådant befäl, i hvilket han ringa eller alls intet kunde uträtta[1]). Vid sådana förhållanden kunde han ingenting företaga med hopp om framgång. Kölden inställde sig snart, och äfven Maidel måste, för bri-

[1]) »Jag sitter med tomma händer vid ett i alla delar förfallet verk, der jag ingenting uträtta kan mot den fara som förestår.» Maidel till Def.-kom. 20 Okt. 1703.

Digitized by Google

stande underhåll, hemförlofva största delen af sitt folk. Bristen förlamade hvilken befälhafvare som helst.

Sist på året inträdde den sorgliga nödvändigheten att *minska* de små försvarskrafterna i Lifland. Härjningarne buro nu sin frukt. En af ståthållarne hemstälde, att som det var ogörligt att inom landet anskaffa tillräckligt underhåll för hären, 2,000 man af Schlippenbachs rytteri måtte afgå från honom och förena sig med Lewenhaupt. Konungen gaf dertill sitt bifall, och Lewenhaupt fick befallning att, sålunda förstärkt, inträngа i Samogitien och Litthauen så långt som möjligt, göra fienden d. v. s. de Oginskiska skarorna, all den skada han kunde och upptaga kontribution[1]).

I slutet af September hade Numers' eskader lemnat finska viken[2]), hvarefter Östersjön var öppen för fiendens örlogsfartyg.

Under en sålunda på alla håll öfverhandtagande brist på tillgångar och på endrägt i de hotade landskapen, under det i hemlandet röjde sig en rörlighet utan eftertryck och stadigt fasthållet mål, hos konungen åter det orubbliga sträfvandet blott för ett enda syfte: ombyte af konung i Polen, föll den ena stenen efter den andra af den med

---

[1]) »Efter all görlighet måste man så länge vintern påstår med hårda exekutioner söka taga braf kontribution af Litthauerna, som varit motvillige hela tiden, och köra litthauiska arméen ur qvarteren.» Egenhändigt af K. M. 18 December 1703. Registr.

[2]) Långt efter det konungen härtill gifvit sitt bifall, yrkade Schlippenbach, okunnig derom, enständigt på att eskadern skulle qvarstadna. Så verkade afstånden.

Digitized by Google

så mycken möda uppförda byggnad, som kallades Sveriges östersjövälde. Ett mörker lade sig öfver sinnena, som endast då och då genombröts af blixtar från slagtningarnes åska.

Digitized by Google

NIONDE KAPITLET.

Regeringssättet. Det inre.

Sedan vi sålunda följt krigets fortgång i Polen så väl som i östersjöprovinserna och sökt göra reda för Sveriges ställning till de framstående magterna i Europa, vilja vi kasta en blick på förhållandena inom landet, för att tillse huru dessa dels inverkade på kriget, dels emottogo inverkan af detta, äfvensom den utveckling som deraf syntes blifva en följd.

Sverige styrdes under alla de vexlingar vi beskrifvit på det mest egendomliga sätt. Konungen stod i medelpunkten af en styrelse, i hvilken han endast tidtals mera lifligt deltog. Hans rådgifvare befunno sig i en underlig ställning. Å ena sidan var rådet i sin helhet, enligt en gammal, djupt rotad föreställning, den myndighet, till hvilken man vid konungens frånvaro i vigtigare fall vände sig för att få rättelse eller stöd; å andra sidan var rådets inflytande nu kringskuret dels genom de vidsträckta rättigheter och skyldigheter, som tilldelats de ur det samma utbrutna, fristående afdel-

Digitized by Google

ningarne: för försvaret och för lagskipningen, dels genom den utvidgade beslutanderätt, som kollegierna och i synnerhet statskontoret erhållit. Till konungen gingo alla vigtigare mål.

Men äfven i den lemning af sin gamla myndighet, som konungens råd ännu behållit, kände det sig icke tryggadt. Då rådet någon gång af egen drift beslöt en åtgärd af större betydenhet, var det icke ovanligt att det af konungen fick uppbära en skarp tillrättavisning. Det mest i ögonen fallande beviset härpå gafs i anledning af rådets vidtagna försvarsanstalter mot slutet af 1702.

Efter Schlippenbachs och Cronhjorts nederlag, och sedan genom Nöteborgs fall nyckeln till Ingermanland och Finland kommit i fiendens händer, blef ställningen i flere hänseenden farlig. Den var för de hemma varande så mycket mera bekymmersam, som från de svenska diplomaterna i utlandet underrättelser kommo att äfven Danmark ämnade bryta. Det inre af landet var nästan blottadt på trupper. Af de indelta regementena hade det ena efter det andra dragits ut till armén, likaså af tremänningsregementena. Den styrka, som fans qvar hemma, stod till största delen i de vestra landskapen, enligt den anordning, konungen beslutit, medan han ännu var hemma och efter den ställning som då egde rum; ändamålet var att bereda säkerhet för gränsen mot Norge. Skåne deremot var svagt försedt: båda de skånska ryttareregementena hade gått i fält, likaså Kalmar regemente, och kusterna voro sålunda blottade; mellan Stockholm och Skåne funnos nästan inga trupper. Fästningarne voro i allmänhet illa för-

Digitized by Google

sedda; ingen af de skånska ansågs kunna öfver fjorton dagar hålla sig mot en anfallande fiende. I Göteborg kunde man åka öfver vallen. Intet enda gevär fans i arsenalerna [1]).

Onekligen voro förhållandena lockande för en fiende som ville anfalla. När nu Danmark syntes hota, vaknade oron för rikets säkerhet, och det så mycket lifligare, som konungen var på längre afstånd från sitt rike än han någonsin varit sedan han gick i fält. Mera än en månad [2]) åtgick vanligen för att skrifvelser hemifrån skulle hinna honom, ofta framkommo de icke alls: det var för de kringsvärmande fienderna icke svårt att uppsnappa dem. Någon anordning i fråga om Skånes försvar hade konungen icke vidtagit sedan han lemnade Sverige, och i anledning af de framställningar, som i detta afseende muntligen gjorts, hade han icke fattat något beslut [3]).

Då beslöt rådet att ingripa, på grund af det stadgande i 1700 års förordning, som tillade rådet rätt och pligt att i *utomordentliga*, särdeles vigtiga fall, på kallelse af den äldste ledamoten, sammankomma för att öfverlägga och *verkställa* hvad i detta särskilda ärende fans nödigt. Rådet vidtog nu, efter en vidlyftig öfverläggning, två vigtiga åtgärder för landets försvar: den ena var afsändandet

[1]) Efter 1700 hade 120,000 gevär blifvit utsända till hufvudarmén och för östersjöprovinsernas behof. Krigsrådet Fahlströms uppgift till rådet.

[2]) Konungens skrifvelse till rådet af den 12 Juli om segern vid Klissow framkom först den 6 September.

[3]) Landshöfding Trotzig i rådet den 14 Nov. 1703. Han hade i två år följt det kungliga lägret och nyss hemkommit.

Digitized by Google

af en truppstyrka till Skåne, den andra härens förstärkning genom upprättande af nya regementen för landets försvar, sedan en så stor del af krigsstyrkan gått ut i kriget. Två kraftfulla män, grefvarne Hans Wachtmeister och Fabian Wrede gingo i spetsen, hvar för sitt af dessa beslut.

Den gamle Bengt Oxenstjerna var icke mer. Han hade en vecka före slaget vid Klissow lemnat det jordiska. Efter hans bortgång var Johan Gabriel Stenbock den äldste ledamoten, som egde sammankalla rådet. Generalamiralen Wachtmeister, bekymrad öfver de allt mera mörknande utsigterna och i synnerhet öfver underrättelserna om Danmarks fiendtliga afsigter, hvilka under den kommande vintern kunde sätta flottan i fara, hade begifvit sig till Stockholm och utvecklade personligen i rådet de skäl, som talade för vidtagandet af kraftiga åtgärder. På danska öarne och i Jutland voro 30,000 man samlade; isbelades Sundet, så kunde en dansk härsmagt med stor lätthet öfvergå till svenska kusten. I Skåne fans ringa manskap: garnisonerna voro svaga; det skulle för fienden ej blifva svårt att bemägtiga sig de fasta platserna der, samt att sedan taga Carlskrona och bränna flottan. Wachtmeisters framställning understöddes varmt af Christofer Gyllenstjerna och af Stenbock.

Men andra rådsherrar gjorde motstånd, förnämligast Wrede, som stödde sig på finansiela grunder: han kände bäst svårigheten att skaffa medel till så stora utgifter. Till honom slöt sig Nils Gyldenstolpe, hvilken åter utgick från de yttre politiska förhållandena: enligt hans uppgift hade sjömagterna

Digitized by Google

och lüneburgska huset gifvit de bästa försäkringar om vänskap, och Danmark skulle icke, emot dem, våga att bryta. Man rådfrågade Erik Dahlberg, som af sjukdom hindrats att närvara vid öfverläggningen. Han tillstyrkte förslaget, och det segrade. I glädjen deröfver erbjöd sig Wachtmeister att öfvertaga ledningen af hela försvarsverket i Skåne.

Men några dagar senare, då frågan om sättet upptogs, flyttade sig öfvervigten till den motsatta sidan, derigenom att två rådsherrar gingo öfver till Wredes uppfattning. Stenbock, Wachtmeister och Gyllenstjerna ville, att fyra gamla, ständiga regementen skulle dragas till Skåne: detta skulle gifva styrka åt försvaret. Men flertalet beslöt, att härtill skulle användas nyuppsatta tremänningsregementen jemte några i Halland förlagda kompanier af ett gammalt regemente, tillsamman omkring 3,000 man. Missnöjd härmed, återtog Wachtmeister sitt anbud att föra befälet. Men det blef dervid.

Frågan om härens ökande väcktes af Wrede, hvilkens framstälda förslag oförändradt antogs. Samma grunder för den nya styrkans upprättande begagnades som då tremänningsregementena tillkommo år 1700, men man vågade icke nu åter lägga bördan att uppställa en ny karl på endast tre rotar eller rusthåll: det blef i stället *femmänningar*, likväl endast för de regementen, som befunno sig utom landet; vid de hemma varande regementena skulle fyra rusthåll eller rotar förena sig om en ryttare eller knekt; dessutom skulle dragoner uppsättas efter samma grunder som 1700, men endast till halfva antalet mot då. Finland befriades, enär

Digitized by Google

det redan tyngts så mycket mera än det egentliga Sverige. Rådet utfärdade på egen hand befallning till landshöfdingarne om dessa nya regementen, hvarvid ordalagen likasom två år förut höllos sväfvande mellan ett vänligt öfvertalande och en ålagd pligt.

Wrede beräknade, att sju nya regementen skulle på detta sätt tillkomma och utgöra en sammanlagd styrka af 6 till 7,000 man.

Härtill kom ändtligen ett beslut, att man för den händelsen, att fienden skulle blifva mästare af Nyen och vilja låta en sjömagt utlöpa i Östersjön, skulle utsända några lätta fartyg till finska och lifländska kusternas skydd. Om sättet att bestrida kostnaderna för dessa rustningar vågade man ännu icke tala [1]).

Genom alla dessa öfverläggningar gick den understundom äfven högt uttalade förutsättningen, att fred skulle slutas i Polen. »Det är ock att considerera, att vi kunna hafva fred i Polen *när vi vilja*» — yttrade Gyldenstolpe i rådet, och Wrede: »När H. M. får höra om ryssarnes progresser, lär han falla på fredliga tankar.»

I den skrifvelse till konungen, hvari rådet [2]) anmälde dessa sina beslut, anförde det ock, att ehvad anstalter man än måtte vidtaga, så vore det enda och kraftigaste medlet till rikets räddning ett skyndsamt slut på det polska kriget. Denna skrifvelse kom icke konungen till handa förr än i början af Mars nästföljande år. Men på grund af

[1]) Rådsprotokoll.
[2]) 21 Nov. 1702.

Digitized by Google

enskilda bref från Sverige följde redan på nyåret ett svar. Det var kort och högst onådigt. Konungen hade fattat eld, då han tyckte sig i rådets åtgärd se ett tecken till otidig fruktan och tillika en obehörig lust att på egen hand besluta. Ingendera delen kunde han fördraga. Han förebrådde rådet i de strängaste ordalag, att det hade i otid fattat detta beslut; det förrådde feghet och försagdhet. Bättre vore ett oförskräckt hjerta och manliga rådslag. Man borde först hafva varit fullkomligt försäkrad att ett fiendtligt inbrott var för dörren; dessutom skulle beslutet hafva på förhand anmälts hos konungen för att han måtte kunna bestämma. Wachtmeister hade låtit skrämma sig: rådet ålades förehålla honom, att konungen väntat af honom ett manligare förhållande [1]).

Detta svar gjorde på rådet ett djupt intryck [2]). Det kände sig förlamadt i sin verksamhet och vågade derefter, ehuru konungen i ett två månader senare aflåtet bref gillade femmänningsregementenas upprättande, icke på lång tid vidtaga några åtgärder för försvaret.

Sådana prof af misstroende kunde icke heller verka annat än nedslående. I den punkten var Piper helt och hållet ense med Carl den tolfte, att han höll hårdt på konungens envåldsmagt. Han tvekade icke att låta rådet känna detta, och rådet

[1]) Zawichost 2 Jan. 1703.

[2]) »H. M:ts bref till rådet är temligen skampert. Det föreläste i förgår in pleno, och det kunde grant märkas en glädje i ögonen på det ena partiet. Gref Johan (Stenbock) sade blott, att han styrkt till det han ansett vara till fäderneslandets tjenst.» Bark till Hermelin, 28 Febr. 1703.

Digitized by Google

å sin sida gjorde ingen hemlighet af sitt missnöje; det underlät icke heller att tillskrifva Pipers inflytande innehållet af de stränga kungliga skrifvelserna [1]). Det gick så långt, att man öppet omtalade, hurusom meningen skulle vara att alldeles upplösa rådet: allt skulle sedan gå genom den mägtige ministern allena.

Under tiden sammansmälte allt mera rådherrarnes antal. Den ene efter den andre af dessa redan till åren komna män bortrycktes af döden, och de afgångnes rum fyldes ej. Utom Piper och den nu mera nästan otjenstbare Polus hade på ett helt årtionde ej i rådet inkallats någon ny medlem, som ännu var vid lif — om man undantager grefve Mellin, hvilken såsom generalguvernör vistades i Pommern, och Lillieroot, som tills vidare stadnat i Holland.

Kanslikollegiet var i en svår ställning. Till det samma hade af konungen hänvisats alla främmande sändebud, för att de skulle hos kollegiet anbringa de ärenden, de hade att framföra. Men kollegiet kunde till deras gjorda framställningar litet eller intet svara. Sällan fick det mottaga meddelanden från konungen, nästan aldrig någon anvisning huru det skulle förhålla sig. Ledamöterna sökte att hjelpa sig så godt de kunde: de uppehöllo sändebuden med vidlyftiga allmänna talesätt, med uppkastade svårigheter, genfrågor o. s. v. Men länge kunde det icke döljas, huru det i sjelfva verket förhöll sig, och följden var, att sändebuden ändock, oaktadt alla förbud, sökte konungens närhet, så vidt

[1]) »De äldre rådsherrarne se med ytterligt missnöje den ringa egard konungen har för dem.» Campredons bref.

Digitized by Google

de förmådde. Den franske ministern Bonac stadnade först qvar i Lifland, ehuru han ej fick infinna sig i lägret, och begaf sig sedermera till Warschau. Der uppehöll sig ock den holländske. Englands sändebud lemnade Stockholm med särskildt uppdrag att uppsöka konungen. Den kejserlige ministern hade redan förut undantagsvis fått någon tid vistas i hans läger. Så voro snart, med undantag för Danmarks och några tyska furstars ombud, endast legationssekreterarne qvar i Stockholm, der det ändå var meningen att de utrikes ärendena skulle behandlas [1]).

Personalen i kanslikollegiet hade lidit ännu större förluster än rådets. Den erfarne, allmänt aktade, i mångas omdöme oersättlige statssekreteraren Åkerhjelm afled i Juni 1702, kanslipresidenten Bengt Oxenstjerna den 12 Juli s. å. [2]) Dermed voro kollegiets egentliga stöd fallna. Grefve Nils Gyldenstolpe, som var den näst Oxenstjerna främste rådspersonen i kollegiet, syntes ock vara närmast att efterträda honom, men något kungligt beslut derom afhördes icke. Han ansågs sannolikt vara för mycket franskt sinnad och synes för öfrigt med all sin bildning och sitt goda hufvud icke hafva egt det lugn och den kraft, som behöfdes

[1]) »Allt är här i en så stor förvirring, att det är ganska svårt att veta till hvem man skall vända sig för att underhandla om en aldrig så liten angelägenhet. Hvar och en är på sin vakt. Misstroende herskar på alla håll.» Campredon 27 Maj 1703.

[2]) Han lemnade sin familj i knappa omständigheter. Konungen förordnade, »med afseende på hans långliga och nyttiga tjenster», att hans enka skulle under sin återstående lifstid åtnjuta hela den löneinkomst han uppburit för sina embeten. Till statskontoret 13 Aug. 1702. Reg.

Digitized by Google

hos en person på denna upphöjda plats. Emellertid ledde han ärendena tills vidare. Flere väntade, att Piper efter sin hemkomst skulle blifva kanslipresident. På Polus, som sjuk hemkommit från Lifland, var icke att räkna: han var nu mera blott en skugga af hvad han varit. Hofkanslern Bergenhjelm var ock bräcklig och föga arbetsför. Icke utan skäl skref en af sekreterarne: »Kansliet sjuknar, åldras, dör.»

Man sökte fylla luckorna. Lillieroot, hvilken den döende kanslipresidenten sades hafva på sitt yttersta förordat till sin efterträdare, kallades genast att så skyndsamt som möjligt återvända hem, tydligen för att förstärka kansliet; men de angelägna underhandlingarne i Holland qvarhöllo honom utomlands ännu ett år. I kollegiets rådslag visade sig en osäkerhet, som icke allenast minskade dess anseende bland de främmande sändebuden, utan äfven väckte missnöje och obelåtenhet inom kansliet.

Ändtligen hemkom Lillieroot, men tillståndet blef icke mycket förbättradt. Oenighet yppade sig i stället emellan Gyldenstolpe och Lillieroot, hvilket ingalunda helsosamt inverkade på arbetenas gång. I början af 1704 aflät konungen ett skarpt bannebref till kanslikollegiet [1]), hvilket gjorde god verkan. Sedan slöts genom kollegiets ledamöter det förnyade försvarsförbundet med lüneburgska huset [2]).

[1]) 12 Jan. 1704. »K. M:ts bref till collegium om endrägt var nyttigt och kom oförmodadt. Grefve Gyldenstolpe var i början helt försoffad.» Och senare: »I collegium går nu allt fogligare. Allt discuteras methodice, intet stickord, intet imperiose.» Bark.

[2]) 28 April 1704.

Digitized by Google

Defensionskommissionen, ursprungligen tillsatt med afseende på det egentliga Sveriges försvar, måste, sedan konungen trängt djupare in i Polen, äfven bära omsorg för kriget i Östersjöprovinserna, ehuru med bundna händer; ty det var den samma uttryckligen förbjudet att dit skicka några trupper från hemlandet.

Ju hetare striderna i Ingermanland och Lifland blefvo, desto mera visade det sig omöjligt, att konungen, sedan han kommit så fjerran inom polska republikens område, skulle kunna omedelbart sörja för dessa provinsers säkerhet, särdeles som dertill merendels erfordrades befallningar, hvilka först skulle gå till vederbörande i Sverige. Sedan Nyen, Jama, Koporie fallit, Estland till stor del härjats och vidt utseende faror syntes hota det återstående af dessa landskap, hänvisade konungen, efter hvad vi ofvan omtalat, så väl generalguvernörer som militärbefälhafvare att med sina framställningar vända sig till defensionskommissionen; redan någon tid förut hade han upphäft förbudet att från Sverige utsända trupper.

Kriget hade väl hittills icke haft med sig sådana lidanden som äro oskiljaktiga från en fiendes närvaro inom riket; men dess inverkan hade likväl redan på ett känbart sätt hämmat landets utveckling och tryckt befolkningen, i första rummet genom uppställandet af ett allt mera talrikt manskap[1]). Detta krig fördes nemligen förnämligast med inhemskt folk, och för hären kräfdes icke blott fyllande af de luckor,

[1]) »Det svåraste som trycker allmogen är icke kontributionerna, utan knektehåll och rusthåll». Wrede i rådet 1704.

Digitized by Google

som genom den starka afgången [1]) uppkommit, utan ock, i samma mån som krigsskådeplatsen vidgades, en ganska ansenlig förstärkning. Redan tremänningsregementenas uppsättande hade tagit den arbetsföra befolkningen starkt i anspråk. Än mer medtogs den, då så väl dessa som de ordinarie landtregementena skulle hållas fulltaliga, och dertill kommo femmänningar och nya värfningar.

I stället att genom en allmän beskrifning ådagalägga detta, vilje vi anföra några enskilda drag, som kasta ljus öfver tillståndet.

Härens styrka minskades naturligtvis af det fortgående kriget allt mer och mer. Att ersätta afgången blef ständigt svårare. Rustningarne gingo allt långsammare [2]), och det vapenföra manskapet i Sverige blef allt mera tunnsådt.

Redan på sommaren 1701 hade det befunnits, att en del af de till konungens här utsända rekryterna voro allt för unga eller eljest ej väl skickade att föra vapen. Konungen ville likväl icke tillskrifva detta någon brist på vapenfört manskap, utan endast bristande nit vid rekryternas antagande och aflät till sjutton landshöfdingar ett strängt bannebref, som uttryckte hans synnerliga misshag deröfver att från en del orter de af kronobetjeningen antagna nya soldaterna bestodo till en stor del af gamla, utlefvade gubbar eller bräckliga och van-

[1]) »Af det manskap som utgått från Sverige, är icke hälften qvar.» Campredon.

[2]) »Af de sex regementen, som skulle bildas af de nyutskrifna äro blott två färdiga, och dessa äro ännu icke försedda med vapen och beklädnad». Juli 1703.

Digitized by Google

föra, som alls icke kunde göra någon tjenst. Landshöfdingarne förständigades att icke mera låta en sådan förseelse komma sig eller sina underordnade till last. Om de framdeles beträddes med att i sina län hafva lemnat sådana fel obeifrade, skulle de till straff bestrida kostnaderna för de kasserade rekryternas återförande till Sverige [1]).

Legan för en indelt soldat hade genom en Carl den elftes förordning blifvit bestämd till 100 daler kopparmynt. Den hade nu genom förhållandenas magt stegrats till 300 à 400 d. k., och äfven för en sådan summa kunde en mönstergill karl ofta icke fås. Bonden måste då sjelf gå ut, med stor fara för hemmanets bestånd. Var bonden åldrig eller vanför, skulle detta hans åliggande öfvergå till den närmaste i ordningen. Men som det visat sig, att verkställigheten häraf hos en och annan alstrade likgiltighet för anskaffande af soldat, så föreslogs af landshöfdingen i Helsingland, att den tredskande bondens hemman i stället skulle säljas, på det af köpeskillingen lega måtte tilldelas den som ginge ut. Konungen biföll detta, dock blott så till vida, att der ej roten kunde med annan sin egendom bestrida kostnaderna för roteringen, så skulle skatterätten till hemmanet först försäljas [2]).

I Vesterbotten gjorde man den erfarenheten, att officerarne måste godkänna unga och späda rekryter, om de ej skulle till hemmets skada taga bonden sjelf. Det bästa folket stack sig undan eller gaf sig i tjenst vid båtsmanshållet. Lands-

[1]) 17 Aug. 1701. Reg.
[2]) Reg.

Digitized by Google

höfdingen fick befallning att slå efter dem och sätta dem till knektar [1]).

Sådana drag måla tillståndet. Också aftog med hvart år antalet af det ersättningsmanskap, som utgick från det egentliga Sverige, och hären kom att i allt större förhållande utgöras af värfvadt folk. I senare hälften af 1703 anmälde landshöfdingarne för defensionskommissionen, hurusom det vore omöjligt att, såsom konungen befalt, verkställa en ny rekrytering samma höst; bristen på manskap och allmogens oförmögenhet vore allt för stor. Konungen fann sig ock föranlåten att medgifva uppskof med härens rekrytering till det följande året [2]). Bristen på arbetsfolk verkade förlamande icke blott på jordbrukets bedrifvande; alla näringar hade deraf sin känning.

Finansförvaltningen, hvilken oskiljaktigt sammanhängde med omsorgerna för försvaret, blef under tiden allt svårare. Att med städse minskade hjelpkällor bestrida oupphörligt växande utgifter var en uppgift, som äfven de bästa krafter icke förmådde fylla. Här stod Fabian Wrede som en jätte i arbetskraft och i viljans styrka, orubblig, alltid sig lik, och kämpande mot strömmen, outtröttlig att hjelpa, öfverallt spanande efter utvägar.

I hvilken ställning voro nu finanserna? På denna fråga får man af statskontorets berättelse till konungen, hvilken i de första dagarne af Oktober 1703 afgick till Thorn, ett upplysande svar.

---

[1]) Reg.
[2]) 9 Okt. 1703.

Digitized by Google

En så fullständig öfversigt öfver ställningen hade detta embetsverk förut icke gifvit, som det sjelft säger, för att icke, vid postgångens stora osäkerhet, yppa förhållanden som borde hållas hemliga, men antagligen äfven derför, att nöden icke någonsin förut varit så stor.

Genom uppsättande af ett allt talrikare manskap, genom årliga rekryteringar af folk och hästar, genom flottans utrustning, genom ständigt ökade utgifter till krigsförråd af alla slag, genom de nya utomordentliga kontributionerna voro — säger statskontoret — rikets invånare utblottade och förarmade. Genom sjöfartens spärrning och kaparnes öfvervåld led handeln. Näringarne lågo till stor del nere.

Så hade äfven kronans inkomster minskats. Landet förmådde icke bära de nya utomordentliga pålagorna jemte de vanliga. Tullen och kopparrentan, hvilka ansågos vara de redbaraste statsinkomsterna, hade allt jemt nedgått. Till råga på allt hade, sedan kriget utbröt, icke ett öre influtit från Lifland, Estland och Ingermanland, hvilka vanligen plägade gifva ansenliga öfverskott, och från Finland endast ett ringa belopp: allt öfrigt hade åtgått för krigföringen i dessa orter.

Med sålunda allt jemt sjunkande inkomster skulle nu, utöfver de vanliga utgifterna, de ständigt stigande krigskostnaderna bestridas.

På denna nedåt lutande väg hade man redan kommit så långt, att statsbristen för året beräknades till en fjerdedel af de ordinarie inkomsterna. För kommande år motsågs en ännu större brist.

Digitized by Google

Krigskostnaderna hade redan slukat ofantliga summor. Jemte bristerna i staten stego de vid början af 1703 till öfver tio millioner d. s. [1]) Till deras betäckande kunde de utomordentliga krigskontributionerna och gärderna icke på långt när förslå. Derutöfver voro hufvudsakligen två inkomstkällor afsedda: lån och försäljning af skatterättigheter. Men upplåningen började nästan alldeles afstadna; utifrån voro blott de holländska medlen att påräkna, och största delen deraf hade konungen förbehållit sig sjelf: en del användes till värfningar, något kunde Wrede sända till de hårdt ansatta Östersjöprovinserna. Af skatterättigheter återstodo endast få, som ännu kunde försäljas [2]). Förpantningar i de underlydande provinserna inbragte icke obetydliga summor [3]), men i Sverige gick det trögare. Man hade ännu i friskt minne finansoperationerna under Carl den elfte och satte hellre sina penningar utomlands, om man hade några.

Med sådana utsigter stod man framför nödvändigheten att utan ringaste uppskof anskaffa förråd för fästningarnes och fälttruppernas behof. Sedan Estland och Lifland blifvit så grufligt förhärjade, hade svårigheterna blifvit ännu större. Spannmål

[1]) Krigskostnaderna för år 1700 hade utgjort mer än 3,600,000 d. s., deraf nära en tredjedel åtgått till örlogsflottans utrustning.

[2]) Skatterättigheters försäljning hade inbragt tre tunnor guld. Wrede i rådet 1704.

[3]) I Lifland hade till 1702 års slut förpantats gods för 150,000 rdr, i Bremen för 148,000 rdr. I Pommern hade ständerna gifvit sitt bifall till förpantningen blott intill ett belopp af 100,000 rdr, och derutöfver kunde de, oaktadt konungens uppmaningar, icke förmås att gå. Reg.

Digitized by Google

måste ofördröjligen uppköpas från andra orter för der stående truppers underhåll.

Konungens egen här lefde väl, ehuru under invånarnes oupphörliga knot, på Polens bekostnad. Men äfven denna här erfordrade derutöfver en myckenhet utgifter af alla slag, deribland värfning och rekrytering icke voro de minsta; örlogsfartyg utrustades ännu allt jemt o. s. v.

Den enda utvägen att anskaffa nödiga medel var ett lån i banken. Redan vid flera föregående tillfällen hade fullmägtige lemnat förskott. Nu hemstälde statskontoret, att K. M., med betygande af sitt välbehag öfver bankofullmägtiges hittills visade beredvillighet att hjelpa, skulle uppmana dem att ytterligare bispringa det allmänna med ett lån af 300,000 d. s. [1])

Med bäfvan motsåg Wrede hvarje nytt bref från konungen:[2]) nästan intet sådant kom honom till handa, som ej innehöll befallning om nya summor. Hans nätter blefvo sömnlösa, hans helsa rubbades[3]).

Och ännu var måttet icke på långt när fyldt. Blott på ett år undergick ställningen en märklig försämring.

För år 1704 var bristen halfannan million[4]), utom hvad som under hösten och vintern erfordrades för

[1]) Denna hemställan bifölls ock genom kungliga brefvet den 4 Nov. 1703.

[2]) »K. M. har beordrat stora summor: utgifterna äro odrägliga.» Wredes yttrande i rådet.

[3]) Grefve Wredes sjukdom kommer blott af svårigheterna vid att finna penningar till kriget. Campredon.

[4]) Den ordinarie och den extra ordinarie staten för år 1704 uppgingo tillsamman till 4,874,987 d. s., inkomsterna, om de riktigt ingingo, hvilket ingalunda var fallet, skulle göra

Digitized by Google

truppernas underhåll. Krigsomkostnaderna från September 1703 till samma månad 1704 stego till öfver två millioner. Så väl de vanliga skatterna som krigskontributionerna ingingo med ständigt minskade belopp.

Icke underligt, att vid sådana förhållanden embetsmännens löner måste innehållas, och att till och med konungens egna handpenningar endast oordentligt utbetalades[1]). Undantagsvis beviljades såsom en nåd, dels åt vissa kårer[2]), dels åt enskilda personer[3]) att de skulle få ut sin lön.

Sålunda tilltog allt mer medellösheten både för staten och för de enskilde. Aristokratien trycktes af krigsfolkets uppsättande, af de årliga kontributionerna, äfven af de stränga föreskrifterna angående klädseln; embetsmännen kommo i saknad af både penningar och kredit, då deras löner upphörde att utgå. Borgerskapet led af den tynande handeln. Hvad presterskapet beträffar, har man af biskop Svedbergs hand en målning af dess tillstånd,

---

4,045,538 d. s. Således en brist af 829,448 d. s. Men dertill kommo utgifterna för kriget, orsakande en brist af 654,806 d. s. Således hela bristen, med antagande af fullständigt uppburna inkomster: 1,504,361.

[1]) Konungen beklagade sig flere gånger häröfver i bref till statskontoret. Så t. ex. »Det kan ej vara oss synnerligen behagligt, att I ej med promtitud sänden medel till hofförtäringen. Den största svårighet är vid vår dagliga taffels underhållande. Här komma många främmande». Rawitz. Dec. 1704.

[2]) Till dessa lyckliga hörde: konungens drabanter och garde, fältkansliet och generalmajorerna i fält.

[3]) Så generalerna Spens, Christofer Gyllenstjerna, Maidel, O. Vellingk, Presidenten Rosenhane, generalfälttygmästaren Sjöblad, hofmarskalken Tessin.

Digitized by Google

hvilken han framlagt för konungen[1]). Genom uppsättandet af dragoner och soldater nödgades ofta presten sjelf tröska sin säd och drifva oxarne för plogen: man hade sett dem som af ålder och magtlöshet stupat på åkern. Trädde man in i deras kammare, så funne man, i stället för bok, bibel och presterlig drägt, pistoler, karbiner och blå rockar. Allmogen för sin del hade icke allenast svårt att utgöra kontributionen; bristen på arbetsföre män blef allt mera känbar.

Under allt detta fortgingo reduktionens och liqvidationens arbeten utan afbrott. Kriget hade icke den magt att hämma dem, som i Carl den tiondes tid. Svårare saker hemställdes som förut till konungen. Midt under de kritiska underhandlingarne i Warschau 1702 afläts ett kungligt bref till reduktionsdeputerade, uppmanande dem att bruka flit och allvar för att fullända arbetet, hvaraf ännu mycket återstod. Ej sällan afgjordes så gamla frågor som om förbrutna gods i Johan den tredjes tid, om andelar i de genom westfaliska freden influtna ersättningspenningarne, om riksamiralen Carl Gustaf Wrangels räkningar o. s. v.[2]). I liqvidationskommissionen återstodo ännu att behandla

[1]) Mot slutet af 1704.

[2]) Ej sällan förekommer följande motivering för bifall till reduktionsdeputerades hemställan: »Som vi ej tvifle, att I ju alla härvid förekommande omständigheter lära hafva tagit i noga öfvervägande, innan I stadnat i detta beslut, alltså vilje vi ock dervid låta i nåder bero.» Eller till liqvidationskommissionen: »Vi finna ej heller detta kunna bestås, helst Vi ej hafva den tid som I att öfverväga om skälen som andragas äro fullgiltiga, eller sådana som kunna göra ändring i Generalresolutionernas stränghet, hvilket att skärskåda I ären till-

Digitized by Google

flere af stora kommissionens domar; derjemte förelågo frågor om köpegods och förpantningar m. m. Ännu ett år och åter ett år tillåts denna kommission fortsätta sina arbeten[1]).

Ej sällan blef i reduktionsmål den strängare meningen gällande. Man tycker sig, midt under vapenbullret, förnimma ett återljud från Carl den elftes tider.

Äfven en mängd ärenden i andra grenar af förvaltningen voro föremål för konungens omedelbara beslut. Lagkommissionens arbeten hotade att afstadna: för att de måtte få mera lif nämndes på en gång fem nya ledamöter[2]). En ny bergsordning gillades[3]). För att gynna bergsbruken förordnades, att en del sågverk i Vesternorrland skulle aldeles nedläggas och de återstående enligt vissa bestämmelser inskränkas[4]). För uppfinnandet af malmstreck utfästes genom en utgifven förordning nya förmåner[5]).

Ännu hade man icke uppgifvit den tanken att åstadkomma sparsamhet genom lämpliga föreskrifter från regeringen huru undersåtarne skulle kläda sig. Kammar- och kommerskollegierna hade utarbetat sitt förslag till en ny klädeordning, som förelades konun-

förordnade, men icke att låta allt ankomma på vår förklaring.» 2 April 1704.

[1]) 22 Febr. 1703, åter förnyadt för ett år 22 Mars 1704, 30 Maj 1705.

[2]) De voro: underståthållaren Stiernhoff, revisionssekreterarne Lillienstedt och Blixenstjerna, assessor Germund Cederhjelm och rådman Folcker. 27 Febr. 1702.

[3]) 27 Dec. 1703.

[4]) 26, 30 Nov. 1702.

[5]) 20 Okt. 1702.

Digitized by Google

gen. De hade deri intagit ett allmänt förbud mot att bära guld- eller silfverspetsar, fransar eller galoner eller att använda förgylda beslag, med mindre K. M. kunde täckas bevilja undantag för ridderskapet och adeln med krigsbefälet. Derjemte ville de, då inom de ofrälse ständen märktes en tilltagande benägenhet att efterlikna adeln i sin klädedrägt, motverka detta genom att bruket af sammet och plys förbehölls adel, biskopar, professorer och borgmästare i de förnämsta städerna, hvaremot alla öfriga skulle betjena sig af tillåtligt sidentyg och tjenstefolk låta sig benöja med ylletyg. Men konungen ville icke godkänna dessa förslag, utan befalde, att med hela klädeordningen skulle anstå [1]).

I allmänhet höll konungen, likasom förut, icke på skilnaden mellan ständen. Så t. ex., då K. M., »utan afseende derå, att ett eller annat stånd i förra tider genom skenbara föreställningar kan hafva utverkat sig en förmån», upphäfde den rättighet adeln, presterskapet och ståndspersoner haft att gifva försvar åt dem, som ej voro deras lagstadda tjenare [2]).

Den olycka, som 1702 inträffade genom den stora branden i Upsala, föranledde konungen dels att förunna staden åtskilliga förmåner, dels att gifva anslag för kyrkornas och de offentliga byggnadernas iståndsättande [3]).

Slottsbyggnaden fortsattes. Grunden skulle nu fullbordas. Franska arbetare användes vid denna byggnad.

---

[1]) 11 Jan. 1702.
[2]) Till defensionskommissionen 18 Jan. 1703. Inr. Reg.
[3]) 26, 30 Nov. 1702.

Digitized by Google

För att taga kännedom om skeppsbyggnadskonstens nyaste framsteg i England och Holland utsändes Sheldon, likaså för byggnadskonsten arkitekten Törnqvist. Understöd gåfvos för Polhammars lärjungar vid det mekaniska laboratoriet. Märkligt är beslutet om svenska skolors inrättande i de pommerska städerna och anställandet af en svensk språkmästare vid universitetet i Greifswald.

För öfrigt beslöt konungen sjelf, äfven under kriget, i en mängd ärenden af mindre betydelse. Än meddelade han privilegier för nya fabriksanläggningar eller förunnade förmåner åt vissa bergsbruk, än gaf han tullfrihet för utländska böcker eller privilegium på utgifvande af (t. ex. Spegels) arbeten, än vakade han öfver räntekammarböckernas ordentliga granskning, än beslöt han om en gåfva af kyrkoböcker till de svenska församlingarne i Amerika, än pröfvade han ett förslag om postvagnars inrättning, än fastställde han vilkoren vid Baggens-stäkets upprensning, hvilken Tessin åtagit sig, än stadgade han reglementen för bänkplatserna i Stockholms kyrkor o. s. v. Konungamagtens öfverallt ingripande myndighet hade blifvit af Carl den elfte så befäst, att den nu genombröt äfven skrankorna af den till embetsverken nyss förlänade befogenhet.

Detta kunde likväl under krigets fortgång blott stötvis ega rum. När konungen stadnade på marschen, för längre eller kortare tid, så öppnades kanslivagnen, och man framtog de massor af mål, som der samlats, allt efter som handlingarne kunnat framkomma.

Digitized by Google

Denna oerhörda arbetsbörda uppbars af Piper, som föredrog för konungen så väl de utrikes ärendena som alla inrikes mål ur förvaltningens alla grenar. Han förde derjemte en högst vidlyftig brefvexling. Alla befordringar på det civila och ecklesiastika, likasom på det militära området, gingo genom hans hand, dervid han icke försummade att i storartade dimensioner rikta sig. Här träffar man frånsidan af hans eljes i så många hänseenden utmärkta verksamhet.

Naturligt var, att under pågående marscher och strider målen ofta blefvo länge hvilande, innan de afgjordes hos konungen. Först efter lång tid, men dertill osäkert och ojemnt, kommo besluten vederbörande i Stockholm till handa. Månader kunde förflyta, innan ett bref framkom; naturligtvis fordrades vida längre tid för att erhålla svar. Icke sällan försvunno brefven alldeles[1]).

Småningom började likväl konungen att äfven i ärenden af mindre brådskande beskaffenhet skjuta afgörandet ifrån sig. Så vägrade han »för mångahanda hinders skull» att underskrifva staterna för 1702 och 1703. Så anbefalde han ståthållarne i Lifland att i beskattningsmål hädanefter vända sig till rådet, och förslaget om en ny accis i Riga förklarade han, »enär han hade hvarken tid eller lägenhet att öflägga om den deraf uppkommande nytta eller skada för rörelsen», skola afgöras af kollegierna i Stock-

[1]) »I onsdags fingo vi sju poster, från Okt. till den 27 Nov.» 3 Jan. 1703. Bark. Förloppet af drabbningen vid Pultusk (21 April) var den 5 September ännu obekant i Stockholm.

Digitized by Google

holm[1]). Så förlades pröfningen och afgörandet af estniska ridderskapets besvär till defensionskomissionen[2]). Huru han till defensionskommissionen hänvisat omsorgen om försvarsväsendet i Lifland, hafva vi redan nämnt.

Under sådana förhållanden kunde förvaltningen hvarken ega den stränga regelbundenhet eller bibehålla den spänstighet och kraft, hvaraf den under den föregående regeringen varit utmärkt.

Efter de första årens förlopp inträdde en märkbar förändring, i det konungen vida mindre ingrep i de ärenden, som föreföllo inom riket.

Sinnesstämningen i landet var orolig och bekymrad. Tankarne höllos i en ständig oro af de vexlande, ofta endast genom dunkla rykten framburna underrättelserna från krigsskådeplatsen. Efter den ängslan, som orsakats af Carl den tolftes plötsliga försvinnande från hären, afvaktades med högsta spänning utgången af underhandlingarne med polska beskickningen; så kom bekymret öfver svenska härens inbrytande i det inre af Polen[3]); än trodde man polska republikens krig mot Sverige redan förklaradt; än hade man på lång tid alls icke hört något från konungen. Då var fältet öppnadt för gissningar af alla slag. Många fruktade det värsta, under det andra trodde på Carl den tolftes underbara lycka. Någon gång upplystes detta mörker af

[1]) Augusti och September 1703.

[2]) 11 April 1704.

[3]) »Ack, om konungen lemnade Polen, besatte Kurland med några tusen man och ginge så mot ryssarne! Hvilken glädje i hela landet! Hvilken applaus af hela verlden!» Bark till Hermelin.

Digitized by Google

det strålande ljus, som utgick från segerbudskapen. Då steg åter modet, och gamla storhetstankar vaknade[1]); då stämde skalderna sina lyror, och stora fester gåfvos i hufvudstaden. Troféer[2]) och fångar[3]) kommo i stor mängd, och de förra utställdes för allmänheten. Men den rådande sinnesstämningen var ändock en bekymmerfull ovisshet i förening med längtan efter fred.

Dertill kom slutligen osäkerheten för framtiden, icke allenast i följd af krigets vexlingar, utan ännu mera genom de farhågor, som uppstodo och allt mer ökades deraf att konungen så ofta och så oförväget blottställde sitt lif. Hvad hjelpte det då att han var ung? Han var dock den siste af den manliga stammen; om han föll för en kula, till hvem skulle regeringen öfvergå? Denna fråga kunde man icke undgå att göra sig. Så länge hertigen af Holstein lefde, ansågo de flesta, att han, ehuru litet älskad han var, skulle blifva Sveriges konung. Efter hans plötsliga död skönjdes redan en antydning till de söndringar i fråga om thronföljden, som längre fram skulle träda i dagen.

Den jäsning i sinnena, som visat sig efter Carl den elftes död, hade icke försvunnit. Förbittringen

[1]) »Thorn är intaget. Man räknar här på ett förbund med Preussen, för att se prins Sobieski på polska thronen och konungen i Sverige herre öfver Kurland, hela Preussen och Danzig.» Campredon, Okt. 1703.

[2]) Konungen höll mycket strängt derpå att troféerna skulle hemföras. Då Stuart behållit en del af de i Dünamünde tagna kanonerna för att använda dem i kriget, fick han en allvarsam förebråelse.

[3]) Endast på hösten 1703 öfverfördes 4 à 5,000 fångar till Sverige. De vållade der flerahanda bekymmer.

Digitized by Google

ibland den högre adeln fortlefde ännu, och de som mest lidit af reduktionen dolde icke, att de i händelse af en förändring voro färdiga till hvad som helst för att återvinna sin förra ställning[1]). Denna jäsning utbredde sig småningom och fann i de lidanden, som det fortsatta kriget framkallade, en gynsam jordmån. Carl den tolfte hade, genast efter slaget vid Klissow, förklarat sin vilja vara att efterkomma den önskan, hertigen af Holstein på sitt yttersta framstält, att konungen skulle antaga sig hans efterlemnade och draga försorg att hans länder blefvo väl styrda[2]). Men om konungen sjelf ginge bort, kunde man icke undgå att kasta sina blickar jemväl på den yngre prinsessan, som genom sitt förbindliga sätt vann alla. Ulrika Eleonora belägrades af friare: kronprinsen af Preussen, kurprinsen af Hannover, hertigen af Sachsen Gotha, hertigen af Mecklenburg uppträdde i denna egenskap än samtidigt, än efter hvarandra.

Dessa förhållanden inverkade starkt på stämningen och utsigterna inom de stora slägterna. Om

[1]) »Om konungen skulle stupa, blir Sverige utsatt för förvånande hvälfningar, hvilka skulle falla tungt på detta nya parti, som blott består af personer af låg börd. Adeln väntar blott på ett gynsamt tillfälle för att ge utbrott åt sin förtviflan. De som lidit värst af reduktionen uttala sig helt öppet om de ytterligheter, till hvilka de vid en styrelseförändring skulle låta förmå sig för att återvinna sin magt och sina gods.» Campredon 7 Okt. 1703. »Faktionerna här äro stora, och om något dödligt komme vid konungen, skulle de väl komma öfverens derom att låta ständerna sammankomma, hvilka då säkerligen skulle förändra det nu varande statsskicket, med hvilket ej många äro belåtna.» Gruner.

[2]) Till Wedderkop, Pincier, Banér, 12 Juli 1702. Utr. concept.

Digitized by Google

hertiginnan Hedvig Eleonora eller hennes son komme till väldet, tog man för afgjordt, att Nils Bielke skulle blifva den, åt hvilken hon ville inrymma det största inflytandet. Men Bielke var just nu föremål för en anklagelse af svåraste beskaffenhet. Hans framtid visade den mest ovissa utsigt: antingen gick hans väg till de högsta äreställen eller till förlust af lif, ära och egendom.

Det var då icke underligt, om denna stora, från alla sidor med uppmärksamhet följda rättegång långsamt fortskred. Det var icke endast det förflutna, det var framtiden som här var i fråga. Att den anklagade skulle begagna sig af alla de anledningar, gällande lag kunde gifva till uppskof i förhandlingarne, var naturligt. Men äfven domstolen syntes hafva benägenhet att draga ut på tiden.

Konungen aflät till hofrätten tätt upprepade påminnelser att raskare behandla rättegången, understundom beledsagade med hotelser[1]). Men det oaktadt syntes icke någon utsigt till målets snara afdömande, förr än kungliga rådet grefve Falkenberg, en nära vän till Piper, år 1703 nämndes till president i Svea hofrätt. Derefter, eller rättare samma dag aflåts till honom en kunglig skrifvelse

[1]) Så skref konungen till Svea hofrätt, att den ej skulle göra sig tanke om några ferier, på någon tid af året, förr än Bielkes sak afslutats. »Om Nils Bielke dör, vilje vi att hela verlden förvissas derom, att vi haft många skäl att förfara så med Bielken som skedt är.» Dorfsnicki 1 April 1702. I Mars 1703 kom en ny skrifvelse, som på det allvarsammaste tillhöll hofrätten att skynda. Bielke kunde då för opasslighet icke inställa sig i domstolen. Derför befaldes deputerade af hofrätten med tillkallade från Pommern fortsätta undersökningen i hans bostad. Reg.

Digitized by Google

af innehåll, att Nils Bielkes sak, ehuru nu på sjette året under behandling, till konungens *förundran* och *missnöje* ännu icke var förd till slut; grunden dertill måste ligga i några *grepp*, lagda i vägen. Den nya presidenten fick allvarlig befallning att efterforska orsakerna till dröjsmålet och *utan anseende till personen* upptäcka dem; samt att befordra saken till skyndsamt slut[1]).

Under inflytelsen af den osäkerhet om det närvarande och de farhågor för framtiden, som sålunda rådde, äfvensom af den slappnande förvaltningen löste sig småningom den förtrollning, som Carl den elftes starka envälde för en tid lagt öfver sinnena. Det missnöje, som efter hans död hastigt upplågat och gifvit sig luft i en våldsam känsla af hämndbegär, började, under trycket af de allt tyngre bördorna och de växande bekymren, öfvergå i en småningom klarnande tanke på regeringssättets förändring genom laglig åtgärd, på sammankallandet af en riksdag och införandet af ett nytt statsskick. Äfven utländingarne började tänka härpå, och ett par år senare skrifver konung Augusts förtrogne, Fleming: »Man borde tänka på att göra Sverige till republik. Må man icke säga att detta är en chimère! Missnöjet är stort i Sverige. Man kunde väl uppmuntra svenskarne att återtaga sin gamla frihet. Det vore öfverflödigt att säga, huru man borde vända sig till de stora familjerna»[2]).

Dessa tankar voro likväl ännu i sin första utveckling; det fordrades än en följd af ofruktbara

[1]) 9 Dec. 1703.
[1]) Till Manteufel, 15 Okt. 1705. Dresdner Ark.

Digitized by Google

segrar och närgående förluster för att de skulle mogna. Men märkligt är, att de så tidigt kunde finna uttryck, och detta förklarar tillika, huru förändringen, när den slutligen inträffade, kunde gå så lätt och bliva så genomgripande som den blef.

Digitized by Google

TIONDE KAPITLET.

Konungavalet i Polen.

Så långt hade Sverige hunnit i lysande, men osäkra framgångar emot Polens konung, i olyckor under striden med Ryssland, i inre oro och lidande, då ändtligen en utsigt yppade sig att nå det snart i tre år eftersträfvade målet: konung Augusts afsättning. Det syntes, som allt hvad svenskarne hade företagit i Polen vore blott en inledning till denna stora statshandling.

Carl den tolfte stod nu med sin här i polska Preussen. Han ökade af all kraft sin styrka genom nya värfningar. I så stort omfång hade dessa icke sedan krigets början bedrifvits: en naturlig följd deraf att tillgången på friskt manskap ur Sverige aftog och måste ersättas. Nya skaror strömmade rikligen till de svenska fanorna, och snart var konungens här starkare än någonsin.

Flere tecken tyda derpå, att hans tanke nu var att göra ett hastigt slut i Polen och derefter upptaga kampen mot Ryssland. I hans yttranden likasom i hans åtgärder framlyser en genomgående

Digitized by Google

önskan att skynda sakerna till slut. Den af Carl den tolfte fordrade thronförändringen hade tre skeden att genomgå. Det första var konung Augusts aflägsnande; det andra valet af en ny konung; det tredje den nyvalde konungens kröning. Efter konung Carls föreställning borde dessa statshandlingar följa tätt på hvarandra och det hela inom kort tid vara genomfördt. Men erfarenheten skulle snart visa, huru litet grundade sådana förhoppningar voro.

Lysande var den samling af magnater och adel, som på kardinalens kallelse vid början af år 1704 infann sig i Warschau. Den kraft, som starkast verkat till att sammanföra den, var längtan efter befrielse från den tryckande börda, utpressningarne för den svenska härens underhåll lade på landet. Freden framför allt — det var lösen.

Men utgången från hela landet var icke denna församling. Endast från det egentliga Storpolen hade adeln infunnit sig, icke en gång den fulltalig. Sin styrka hemtade mötet egentligen af vissheten om kardinalens deltagande och hoppet om fältherrens. Det mellersta Polens palatinat tvekade: hela södra delen af landet (Lilla Polen) var orepresenterad, likaså Litthauen.

Det yttre förloppet af detta märkliga möte är bekant; den inre historien om dess förhandlingar har legat i dunkel[1]). Brefvexlingen mellan Carl

[1]) En hufvudkälla för kännedomen om denna församlings verksamhet och särskildt om svenskarnes del deri äro Carl den tolftes skrifvelser till sina fullmägtige. Berättelsen om hvad som föregick i Warschau föreligger i fyrfaldig form: Horns och Wachschlagers officiela skrifvelser till konungen, Horns en-

Digitized by Google

den tolfte och hans sändebud gifver i detta afseende ganska goda upplysningar.

Kardinalen hade hos Carl den tolfte anhållit, att han ville låta en svensk beskickning afgå till mötet i Warschau och vid den samma anställa en person af hög börd.

En missräkning var det, att konung August, så snart han fått underrättelse om mötet i Warschau, hastigt lemnade Sachsen och begaf sig till Krakau. Kardinalens första plan var derigenom rubbad, hvilken gick ut på att taga konungens frånvaro från riket till utgångspunkt för mötets åtgärder. I stället upptog han åter sin gamla tanke, att förelägga honom valet emellan att frivilligt nedlägga den polska konungakronan eller afstå från kurfurstendömet Sachsen. Men detta förslag ogillades af Carl den tolfte helt och hållet, emedan det skulle draga ut på tiden; konung August skulle säkerligen endast lofva det han ej ämnade hålla[1]). Samtidigt aflät han en förklaring, genom hvilken han försäkrade »polska ständerna», under förutsättning att de ville afsätta konung August, om sitt höga beskydd och tillika utfäste sig att försvara den nyvalde konungen. Framställningen om en beskickning villfor han och utsåg till detta uppdrag, jemte Wachschlager, som redan befann sig hos de konfederererade, sin förtrogne stridskamrat, befälhafvaren öfver lifdrabanterna, grefve Arvid Horn[1]).

skilda, förtroliga bref till Carl den tolfte, Horns bref till Piper och Wachschlagers till Piper. Alla i riksark.

[1]) Till Wachschlager, 18 Jan. 1704.

[2]) Det förra sändebudet i Polen, den erfarne diplomaten M. Vellingk hade ock varit i fråga till detta uppdrag.

Digitized by Google

Deras instruktion[1]) bestämde som beskickningens förnämsta syfte att främja konung Augusts afsättning och förmå adeln att *ju förr desto hellre* välja en annan konung, börande de svenska gesandterna vid valet understödja prins Jakob Sobieski. Men all vidare underhandling skulle de undvika, dock utan att yppa, huru vida de dertill hade fullmagt eller icke. Horn hade tillika muntligen fått föreskrifter, som lydde på skyndsamma och kraftiga åtgärder.

Svenskar och polackar hade således från början olika syften. Polackarne ville framför allt en underhandling om fred; Carl den tolfte åter betraktade församlingen endast som ett redskap för Augusts afsättning. Den svåra uppgiften var att förlika dessa olika syften med hvarandra.

Den 26 Januari inträffade Horn på skådeplatsen för sin nya verksamhet. Det var det första fredliga värf som blifvit honom anförtrodt[2]). Men det är märkligt att se denne kaptenlöjtnant för konungens drabanter, förvandlad till diplomat, med ens framträda såsom en fullbildad statsman. Med klar blick, med säkert omdöme uppfattade han ställningen och utvecklade i sitt svåra värf en verksamhet och en förmåga att behandla menniskor, som om han på en gång blifvit försatt i sitt rätta element[3]).

[1]) Gifven i Heilsberg 16 Jan. 1704. Deras kreditiv var ställdt till »polska republiken.»

[2]) »Jag har behöft tid att lära de militära exercitierna: så behöfver jag ock tid att lära ministèren», skref han sjelf till Piper.

[3]) Redan den 8 Februari skrifver Wachschlager till konungen: »E. M. hade ej kunnat anförtro detta värf åt någon vaksammare, försigtigare och skickligare minister. Alla äro mycket nöjda med hans capacitet och conduite.»

Digitized by Google

Han fann för sig en underlig och föga hoppgifvande ställning. Bland de konfedererade herskade villrådighet; åtskillige voro för afsättningen, men många hyste ock motvilja mot den; kardinalen sjelf ville segla mellan klipporna, utan att på något håll stöta emot. Adeln, hvars stolthet i början med ovilja rest sig mot den af Carl den tolfte äskade afsättningen, hade, under trycket af den svenska härens förlängda närvaro i landet, böjts till större eftergifvenhet; icke få ansågo att fäderneslandets räddning fordrade det offer som begärdes; men ännu hade flertalet icke beslutit sig för ett så stort och följdrikt steg. Ledarne åter fasthöllo väl sitt mål, men hade ännu icke kommit till klarhet om sättet att gå till väga för att nå det. En annan svårighet var, att enligt konung Carls vilja allt skulle gå fort.

Härtill kom, att under dessa förhandlingar fortgick en annan kedja af åtgärder, som motverkade deras syfte, nemligen krigskontributionernas stränga upptagande af svenskarne. Dels hemliga dels uppenbara vänner till konung August sökte ock genom alla medel nära tillgifvenheten för honom, spejande på allt, deltagande i allt, berättande om allt.

För öfrigt fördes detta grannlaga värf under inflytelsen af mångfaldiga, vid dess fortgång inträffande yttre händelser, som inverkade på ställningen i det hela.

I bakgrunden låg det ryska kriget. Likasom czaren med osynlig hand uppehöll konung August under striderna i Polen, så bestämdes ock Carl

Digitized by Google

den tolftes handlingssätt till stor del af tanken på Ryssland.

Med friskt mod grep Horn det stora verket an. Svårigheterna dröjde icke att visa sig. Knappt hade han anländt till Warschau, förr än hos honom infann sig — icke någon af de konfedererade, utan — den främste af republikens fredskommissarier, Morstein, som önskade fortsätta de afbrutna underhandlingarne. Det var genast från början en helt annan tankegång än Carl den tolftes. Horn måste på höfligt sätt afböja alla sådana framställningar, anförande att konungen i Sverige icke längre erkände Morstein som underhandlare, men han sökte dock fortfarande stå i ett godt förhållande till honom.

Kardinalen och Horn förstodo hvarandra snart. Den förre kände ganska väl Carl den tolftes ihärdiga önskan, som gick ut på intet annat än det ofördröjliga utfärdandet af en kallelse till allmän valriksdag; han motsatte sig icke detta syfte, men grånad i dessa förhållanden, ansåg han sig bättre känna hvilken väg som säkrast förde till målet. Efter hans tanke var det af väsentlig vigt att adeln godvilligt ginge in på den i fråga satta banan och sjelfmant begärde en ny konung. När åter fråga blef om hvem som skulle väljas i stället, var kardinalen mindre beredvillig. Han enade sig dock efter någon tvekan om prins Jakob Sobieski, hvilken Horn tillkännagaf vara Carl den tolftes kandidat. Men framför allt hade kardinalen sina ögon fästa på kronfältherren, hvilkens tillträde till konfederationen han ansåg vara ett väsentligt vilkor för framgång.

Digitized by Google

Kronfältherren åter iakttog en ganska tvetydig hållning. Hans hemställan var den: om icke Carl den tolfte kunde ingå förlikning med konung August och de båda konungarne derefter förena sig till krig mot Ryssland. Då Wachschlager uttryckte sin förvåning deröfver att fältherren, som hade låtit förstå, att han var villig att tillträda konfederationen, kunde göra en sådan framställning, var kardinalens svar: fältherren har många barn; han fruktar att förlora all sin egendom, om här blir ett långvarigt inbördes krig.

Woiwoden af Posen, Stanislaus Leczinski ingick deremot från början på svenskarnes planer. Horn kom genast i ett förtroligt förhållande till honom och rådgjorde med honom på förhand om allt som skulle förekomma i adelsförsamlingen [1]).

Så snart Horn kommit, visade sig ett nytt lif i de konfedererades förhandlingar.

Sedan hans ankomst blifvit anmäld för den församlade adeln, förklarade den sig [2]) bilda en Generalkonfederation, d. v. s. en sådan som omfattade hela riket, icke blott som förut vissa palatinat. Men sjelfva den föreningsakt, de i denna nya egenskap skulle ingå, var ännu icke affattad i skrift; den skulle, lofvades det, innan den antogs, meddelas de svenska sändebuden.

På lydelsen af denna handling låg till en början den största vigten.

De näst följande dagarne voro dagar af hett och oroligt arbete. Horn var outtröttlig. De kon-

[1]) Horns bref till konungen.
[2]) 28 Jan.

Digitized by Google

federerade syntes oroliga och obeslutsamma. De klagade bittert, att de tunga kontributionerna utkräfdes med samma hårdhet som förut, ehuru de ingått sin förening just för att göra konung Carl till viljes; de ville att dessa utpressningar skulle genast upphöra, och om afsättningen beslöts, skulle fredsunderhandlingen utan dröjsmål begynna. Kardinalen förestälde derjemte, att utan kronarmén kunde intet göras: det vore stor fara för att den vunnes af konung August, om den icke i sitt utblottade tillstånd erhölle hjelp af en betydlig penningesumma. Radziejowski var äfven bekymrad för sin egen säkerhet: han begärde af Carl den tolfte en försäkran om skydd för de förbundne och för den blifvande konungen.

Horns tanke var, att man skulle gå dessa önskningar till mötes: han tillstyrkte på det ifrigaste kontributionernas inställande, utfärdandet af en försäkringsskrift, äfvensom en förklaring att konungen icke ville göra eröfringar i Polen, ett beslut om underhandlingarnes början och utdelandet af en summa penningar till kronarmén, åtminstone ett bestämdt löfte derom.

Men dessa tankar voro icke konungens. Han afslog allt. Med republiken kunde han icke underhandla, förr än den hade en konung. Försäkran om sitt skydd hade han redan gifvit: en ny försäkringsskrift ville han ej meddela. Till någon viss summa kunde han icke binda sig, det borde stå till hans godtfinnande [1]).

Han litade på sina vapens magt allena.

[1]) Till Horn och Wachschlager, 1, 4, 7 Febr.

Digitized by Google

I denna svåra ställning var det som Horn hade att arbeta och verkligen, genom en sällsynt förening af ihärdighet, skicklighet och kraft, lyckades vinna sitt mål. Han lemnade polackarne ingen ro. Mot kardinalen använde han så kraftiga ordalag, att de gränsade till hot — »jag gifver honom sporrarne», skref han i soldatstil till Carl den tolfte — under det han för de öfriga ledarne genom vänliga ord lät hägra hoppet om en snar befrielse från de tryckande bördorna.

Trögt och tvekande närmade sig den församlade adeln det vigtiga beslutet. Den kände sig svag. Icke ett enda palatinat hade ännu slutit sig till dem, som ursprungligen konfedererat sig. Kronarmén, hvilkens öfvergång man hoppades skola inverka på de vacklande i orterna, visade en osäker hållning. Rehnsköld, hvars ställning i Storpolen ingaf en känsla af trygghet, väckte tillika oro, emedan hans trupper just vid denna tid gjort en hotande rörelse mot det rika klostret Czenstochowa, det katolska presterskapets ögonsten.

Två af magnaterna gåfvo på kardinalens vägnar det svenska sändebudet del af de olika förslag som uppgjorts till konfederationens föreningsakt. Tre vägar voro på förslag. Den lindrigaste var: att endast i största allmänhet uttrycka konfederationens mål, så att den ej stötte sig med konung August. Enligt den andra skulle man efter republikens lagar låta tre gånger kalla konungen och om han ej inställde sig, döma honom från thronen. Den tredje utvägen, »den vigurösaste», var att, med

Digitized by Google

uppräknande af konung Augusts alla förbrytelser, genast förklara honom afsatt.

Horn förkastade alldeles det första förslaget: det andra ansåg han skadligt, emedan det gaf konung August rådrum att fullfölja sina hemliga anläggningar. Det tredje vore det bästa.

Samtidigt lät Horn genom sina vänner de konfedererade förstå, att han var i besittning af papper, som klart ådagalade konung Augusts brottslighet. Detta syftade på hans skrifvelser till Carl den tolfte med Aurora Königsmark och med Vitzthum, äfvensom hans förtroliga bref till dessa sina utskickade, i hvilka han dels gaf löfte om att till Sverige afträda en del af Polens område, dels fälde högst förklenliga omdömen om polackarne.

Utsedda ledamöter af församlingen infunno sig hos Horn och fingo taga del af alla dessa bref i urskrift samt afskrifva dem. Dagen derpå upplästes de i konfederationens sammanträde. Adeln blef på det häftigaste upprörd. Den upphäfde höga rop af ovilja och anmodade kardinalen vidtaga åtgärder för afsättningen. »Det vigurösaste avancerar», skref Horn derefter till konungen; men något slut följde ännu icke. En del af de församlade gjorde motstånd; de yrkade, att Carl den tolfte skulle först gifva dem en borgen för deras säkerhet.

Så förgingo några dagar — under obeskrifligt arbete, säger Horn. Det gälde nu att lofva så mycket som kunde lofvas, men öfvertala polackarne att afstå från försäkringsskriften. Under tiden spridde sig ur ett uppsnappadt bref den underrättelsen, att Rehnsköld närmat sig till Krakau och att konung

Digitized by Google

August af fruktan för honom flyktat till bergstrakterna mellan Polen och Ungern. I afseende på kontributionerna företog sig Horn, djerf när det behöfdes, att på eget bevåg skrifva till dem, som hade uppdrag att indrifva dessa, och anmoda dem att för någon tid inställa sin verksamhet.

Ändtligen togs det stora steget. Konfederationen beslöt sig för det strängaste förslaget och förklarade högtidligen konung August förlustig Polens krona; ett tolftal medlemmar af senaten och några tiotal af de förnämste bland adeln underskrefvo eden. »Den gordiska knuten är löst», skref Horn till konungen: »jag har måst mycket träget drifva på verket. Men hade vi låtit polackarne råda, så hade det varat till påsk och kanske ändå knappt varit slut. Jag satte mig för, att det skulle antingen brista eller bära. Antingen skulle de fatta sitt beslut strax, eller skulle konung Carl vara ursäktad inför hela verlden, om han tillgrep de hårdaste medel. Härefter skall jag vara artig mot kardinalen och de öfriga. De hålla ock temligen af mig. [1])»

Denna underrättelse väckte hos Carl den tolfte den lifligaste glädje.

Han erkände, att den betydelsefulla åtgärden hufvudsakligen var Horns verk [2]) och tackade honom derför i en egenhändig skrifvelse. »Dethronisationen, som polackarne hållit för svår, är nu genom edert brafva pådrifvande blifven fullkomnad; det

[1]) 7 Febr.

[2]) »Han har genom kloka förslag, flit och drifsamhet funnit utväg att bringa det derhän», yttrar konungen senare.

Digitized by Google

är en braf metod I brukar med polackarne att I gån hårdt på och tränger på dem, ty det behöfves och kan icke vara för mycket», skref konungen. I sina tankar såg han redan det nya konungavalet och fördraget med republiken fullbordade. »Man måste nu genom de vigurösaste medel drifva på den nye konungens val; om möjligt vore att de nu vid denna sammankomst strax valde konung, vore väl, och kunde man då strax komma att afsluta en fullkomlig traktat med republiken [1])» — tillägger han. Efter hans önskan skulle således konungavalet och fredsfördraget följa omedelbart efter afsättningen.

Men nära två år skulle förgå, innan denna önskan gick i fullbordan, och ingen lade större hinder i vägen för dess uppfyllelse än Carl den tolfte sjelf.

Konungen befalde emellertid sina sändebud att betyga kardinalen så väl som de förnämste konfedererade hans särdeles stora förnöjelse; han ville med tacksamhet ihågkomma dem.

Carl den tolfte vidtog ock nu en och annan af de åtgärder, som kardinalen så ifrigt önskat. Han uppmanade Rehnsköld att gå mot Krakau, för att hindra den afsatte konungen från att samla sina anhängare och inverka på Lilla Polens palatinat. Vidare inställdes företaget mot Czenstochowa.

Men de vigtigaste af de konfedererades önskningar förblefvo ouppfylda: kronarméns förnöjande, inställandet af kontributionerna och fredsunderhandlingarnes början. I det sist nämnda hänseendet

[1]) Den 13 Febr. 1704. Arkivet på Sjöholm.

Digitized by Google

hade konungen väl gått dem ett litet steg till mötes, i det han medgaf, att förberedelser fingo göras till underhandling, så snart kallelsen till nytt konungaval utgått; men detta kunde icke vara tillfredsställande. I all synnerhet bjöd det konungen emot att understödja en främmande krigsmagt; han ansåg sig vara stark nog genom sin egen [1]).

För öfrigt tvekade konungen icke att utöfva ett slags regeringsmagt i Polen. Så lät han veta, att han funnit skäligt förskona palatinaten Posen och Kalisch från de pålagor på vissa drycker som *riksdagen i Lublin* påbjudit, och detta derför att de nämnda palatinaten varit de första som inträdt i konfederationen. Det svenska befälet skulle hålla hand häröfver [2]). Om de preussiska palatinaten, hvilkas ombud ännu ej voro synliga i Warschau, skref han, att han väl viste medel att *hålla dem till sin skyldighet.*

I Sverige mottogs underrättelsen om hvad som skett med glad förvåning. Man hade icke trott, att det skulle gå så fort. Det gick en ljusning öfver framtiden. Med otålighet motsåg man hvad som skulle följa [3]).

Det hade lyckats att i ett ögonblick af hänförelse elda polackarnes antändliga sinnen till ett

---

[1]) Till Horn och Wachschlager 8, 10, 13 Febr. Till Leczinski, hvilken enligt Horns utsago mest bidragit till beslutet, hade konungen velat gifva ett prof af sin tacksamhet, »om vår krigskassa icke vore för tiden något uttömder».

[2]) Till öfverste Lilliehöök. 8 Febr.

[3]) »Vi räkna ögonblicken till posterna komma. I avisorna stå underrättelserna från Polen främst, hvarpå folket här är mest begirigt.» Barks bref.

Digitized by Google

vigtigt beslut. Men afsättningen var endast det första steget. Flere, ännu mer afgörande måste följa. Att dessa måtte tagas raskt och utan uppskof, derpå berodde allt. Först borde det fattade beslutet göras bekant genom en allmän kungörelse, som uppmanade öfriga palatinat till anslutning, och sedan borde tid utsättas för val af ny konung.

Men i dess ställe följde nu ett omslag [1]). Genast i första sammanträdet efter det, der afsättningsbeslutet fattats, yrkade adeln på frihet från kontributionerna och på underhandling. Det var förhoppningen härom som utgjort sjelfva driffjädern till konfederationens verksamhet. Men intet bifall till dessa önskningar kunde utverkas från konung Carl. Ombud från ännu några palatinat infunno sig väl, i den tron, att fredsunderhandlingarne nu skulle begynna. Äfven kronfältherren inställde sig i Warschau, och han hade dit förlagt afräkningen med den i hög grad nödställda kronarmén i förlitande på den utsigt, kardinalen och Leczinski öppnat, att han skulle erhålla penningar dertill af den svenske konungen. Men då detta hopp icke gick i fullbordan, så sjönk kardinalens likasom hans vänners anseende och mod. Allt stadnade af, och veckor, ja månader förflöto utan några vidare åtgärder [2]).

[1]) »Det vore mot detta landets natur, om ej på de vunna framgångarne följde ett bakslag.» Wachschlager till Piper.

[2]) »Vi kunna ej förtiga, att då E. M. ej vill medgifva underhandling, och ej lemna försäkran, så taga konung Augusts intriger och stämplingar så öfverhanden, att detta påbegynta goda verket synes nästan omöjligt komma till godt slut. Vi fråga, om allt här går öfver ända, hvad vi då skola taga oss för,

Digitized by Google

Kronarmén vacklade, och med den jemnvigten mellan konung Augusts motparti och hans anhängare.

Tiden var så mycket mera dyrbar som motståndarne voro ganska verksamma. Konung August hade i Warschau många anhängare, och de arbetade oförtrutet på att tillintetgöra hvad som förehades mot honom. De gåfvo honom ock flitigt underrättelse om allt som föreföll. Konungen, som vid första tidningen om Warschaumötets sammanträde hastat till Krakau, hade dit sammankallat ett möte af rådsherrar och ridderskap. De hade ock talrikt infunnit sig, i synnerhet Lilla Polens adel; flere af hans ministrar voro närvarande, såsom Szembek, Szuka, Prebendowski.

Afsättningsbeslutet verkade på August högst nedslående. Det var, om icke annat, en brännande skymf; men det hotade ock, om det fullföljdes, med hans undergång. Genast då underrättelsen om detta beslut kommit, meddelade han den till de församlade. En häftig rörelse uppstod bland dem, och de förklarade, under åberopande af riksdagsbeslutet i i Lublin, mötet i Warschau lagstridigt, alla dess beslut ogiltiga och deltagarne deri för upprorsmän.

Men konung August stadnade icke härvid. Han tillgrep i sitt bekymmer en af dessa fint uttänkta våldsgerningar, medelst hvilka han vid tidpunkter af stor förlägenhet icke tvekade att hjelpa sig. Han lät på kejserligt område, nära Breslau, en skara sachsiska officerare på öppen landsväg anfalla prin-

---

och om vi då få återvända.» Horn och Wachschlager 18 Febr. och en månad senare: »Ovissheten om K. M:ts beslut har hittills hindrat det så väl begynta verkets fortgång».

Digitized by Google

sarne Jakob och Konstantin Sobieski, frântaga dem deras papper och bortföra dem till Sachsen, der de inneslötos i fästningen Pleissenburg.

Oerhördt var det uppseende, denna kränkning af folkrätten gjorde i Europa. Intrycket var öfvervägande ofördelaktigt för konung August.

På Warschaumötet upplågade på en gång vreden öfver våldet och den gamla tillgifvenheten för huset Sobieski. Man talade om ingenting annat än om de fångna prinsarnes befrielse. Men snart svalnade den första hettan, och då befunnos svårigheterna ökade derigenom, att man nu saknade kandidat till den ledig förklarade kronan.

Rehnsköld bröt emellertid upp och tågade rakt på Krakau. Konung August kände sig för svag att afbida hans ankomst: hela hans här bestod af 3,000 sachsiska ryttare och två bataljoner sachsiskt fotfolk, utom 800 man af kronarmén. Han bevistade en högtidlig messa i katedralen, utdelade almosor till de fattiga och lemnade derpå i stor hast Krakau, sedan han uppkastat bron öfver strömmen efter sig, dragande sig med sin armé undan mot Lemberg [1]).

Redan morgonen derpå visade sig den svenska härens förtrupper utanför Krakau. En allmän förskräckelse spridde sig i staden; många af invånarne flydde.

Rehnsköld besatte likväl icke Krakau. Han stadnade på något afstånd norr om denna stad och nöjde sig med att i den samma låta samla proviant för sin här.

---

[1]) Rehnskölds berättelse, 27 Febr.

Digitized by Google

Efter det brådstörtade återtåget ur Krakau plägade konung August råd med de sina. Han ändrade då åter sitt beslut [1]) och vände sig åter norr ut, för att söka bibehålla sig i Sendomir, ett palatinat, hvars hållning de öfriga områdena i Lilla Polen plägade taga till rättesnöre, draga till sig dels den väpnade adeln ur dessa trakter, dels ytterligare förstärkning från Sachsen, jemte de delar af kronarmén som kunde vinnas, och slutligen afbida den litthauiska armén, kanhända äfven en rysk styrka. Det kom nu an derpå, om svenskarne lemnade honom rådrum att utföra denna plan, hvars fullföljande fordrade tid [2]).

Emellertid sökte Horn och Wachschlager genom de ifrigaste och mest bevekliga föreställningar förmå konung Carl till eftergifvenhet i fråga om krigskontributionen [3]).

Så mycket verkade dessa föreställningar, att konungen [4]) befalde innehålla med svårare tvångsindrifningar och låta den »välsinnade adeln» åtnjuta någon lindring, hvilket ock gjorde god verkan [5]).

---

[1]) Det danska sändebudet skrifver vid denna tid, att utom Patkul kunde man ej tro någon, ej ens konung August, som vore högst föränderlig och ej kunde bevara en hemlighet.

[2]) I svenska lägret förutsågs detta. »Allt synes nu gå väl, så framt ej konungen af Polen får rådrum att befästa sig, hvartill han nu anspänner all krafter», skrifver Hermelin till Palmqvist, 14 Febr.

[3]) »Allernådigste herre, tål nu ej att somliga obarmbertiga executorer kasta kull hvad man med så mycken möda vunnit!» »Der ej Gud beveker E. M:ts hjerta att med lätta och billiga medel facilitera verkat, så drunkna vi i konsten.» 15 Febr.

[4]) 25 Febr.

[5]) »Den lindring E. M. gjort i kontributionerna gör godt gagn.» Horn och Wachschlager 29 Febr.

Digitized by Google

Men i fråga om fredsunderhandlingen förblef allt vid det förut gifna svaret. Konungen ville påskynda konungavalet derigenom att han icke tillät underhandling förr än valet skett. Detta kallades att nyttja traktaten som en vigg. Likaså förhöll det sig med utbetalningen till kronarmén.

Kronfältherren Lubomirski hade med några hundra ryttare hållit ett ståtligt intåg i Warschau. Han förklarade, att kronarmén så väl som han sjelf nu vore redo att tillträda konfederationen. Han kungjorde ock vid armén, att de som icke förenade sig med konfederationen, ej skulle erhålla sin innestående sold, och han gaf till och med två sina underbefälhafvare befallning att öfverlägga med Rehnsköld om bästa sättet att göra fienden afbräck. Men han bad tillika, att Carl den tolfte måtte genom fullgörande af sitt gifna löfte om penningar motverka konung Augusts förespeglingar; sjelf hade han uttömt sina tillgångar och befann sig med en talrik familj och nödvändigheten att föra en stor stat i tryckande behof.

Det var vid denna tid som sändebuden gjorde sina starkaste framställningar till förmån för kronarmén. »Vi finne visst, att E. M. ej behöfver kronarmén, utan kan med egna trupper uträtta det samma; men de konfedererade lägga stor vigt derpå, att då nu vidt utseende svårigheter visa sig och Litthauen, Sachsen och Lilla Polens adel rusta sig att bistå konung August, kronarmén ej må äfven vara med dem. Härpå beror hela verket. Derför uppehålles det, så att vi ej kunna få ut universalierna till valet [1]).»

[1]) 3 Mars.

Digitized by Google

Den raska fart, med hvilken konfederationens verksamhet i förstone utvecklat sig, hade lemnat rum för en fullständig stiltje.

Rehnsköld hade från Krakau långsamt framtågat på venstra Weichselstranden i samma riktning som konung August på den högra, iakttagande hans rörelser. Småningom samlades till denne konungs läger allt flere af hans anhängare. Han gick Sendomir förbi och stadnade vid Pietrowin, der han slog en bro öfver Weichseln för att underhålla gemenskapen med det honom tillgifna partiet bland Storpolens adel, hvilket redan börjat röra på sig.

Den 22 Mars hade Rehnsköld hunnit så nära sachsarne, att man väntade en sammandrabbning mellan de båda härarne. En del af konung Augusts armé hade gått öfver floden och uppkastat en skans till brons försvar; Rehnsköld ställde då de sina i slagordning: hans fotfolk anföll och eröfrade den uppförda skansen, men fienderna räddade sig med flykten ut på sina båtar i floden och upprefvo bron, i det de från andra stranden läto sina kanoner spela mot svenskarne.

Carl fröjdades hvar gång hans bussar hade utfört en käck bedrift. »Jag gratulerar eder mycket», skref han egenhändigt till Rehnsköld, »till den artiga och lyckliga action som I åter gjort mot sachsarne: det lärer ha sett rätt stolt ut, då I så genast utan respekt för kanonader eller någonting lät rusa löst på skansen som ligger framför bryggan och fatta posto deruti. — I hafven mycket uträttat, att fienden blifvit så kringjagader och är han nu körder på den sidan strömmen och den

Digitized by Google

kanten af Polen, som vi vela helst hafva honom uppå» [1]).

Rehnsköld stod stilla en vecka; men då han fann sig i denna nejd ingenting kunna uträtta och erhöll kunskap, att konung August, sedan han dragit till sig icke blott ännu flere fänikor af qvartianerna, utan äfven en del af litthauiska armén, hade för afsigt att gå mot Warschau för att skingra de konfedererade — desse voro ock oroliga för ett sådant besök — bröt han upp för att förekomma detta, mota fienden och betäcka Warschau, samt intog en ställning vid Warka. Han sköt sig sålunda emellan Warschau och fiendens här och hindrade verkligen ett försök mot denna stad. Hos konungen anhöll han om förstärkning, men erhöll den icke. Tillgången på lifsmedel var ganska sparsam: alla byar voro öfvergifna; sachsare och polackar oroade med oupphörliga skärmytslingar. Men de tillbakaslogos. »Svenskarne fäkta ej som meniskor», sade de, »utan som lejon». Rehnsköld rörelser gillades af konungen [2]). I Warka mötte Horn för öfverläggning med Rehnsköld, som derefter drog sig till Nowemiasto.

En dag infann sig Leczinski hos Horn och berättade med bedröfvelse, att fyratio kompanier af kronarmén, efter hvad han erfarit, voro nära vunna för konung August. Horn måste dels till

---

[1]) 2 April.

[2]) »Det tyckes mig att I ej kunnat utvälja bättre ort än den; som jag tycker är den orten rätt tjenlig att betäcka Warschau och förhindra fiendens desseiner.» Egenhändigt.

Digitized by Google

dessa dels för Leczinskis eget behof förskjuta honom penningar af sina egna medel.

Med hvarje dag blef en eftergift mera nödvändig. Ju längre tiden gick, desto mera stärkte sig i södern konung August. I det svenska lägret arbetade Piper för att af konungen utverka några medgifvanden med samma ihärdighet som Horn i Warchau för att framkalla en ytterligare verksamhet af de konfedererade. En månad hade förflutit efter afsättningen, och intet beslut om kallelse till konungaval var ännu fattadt, ehuru Horn sökte på allt sätt både drifva på kardinalen[1]) och verka på öfriga ledamöter, ofta genom ganska kraftiga meddelanden. I bref på bref anhöll han hos konungen om bifall till hvad som önskades eller, om han ej ville detta, att då en svensk härafdelning måtte sändas för att skingra konung Augusts anhängare och rubba hans planer. Ty de konfedererades mod började sjunka; under det de svenska sändebuden enständigt yrkade på ett slut, ville de konfedererade å sin sida ej gå så långt som de begärde[2]). Det var nära en brytning.

Konungen utlofvade, att en större lindring i kontributionerna skulle inträda, så snart valet

---

[1]) »Jag vågar ära, gods, embeten, och konungen vill intet göra för mig», sade denne. »Kardinalen är långsam, timid och politisk; när något kraftigt skall ske, törs jag ej säga honom det, förr än just då slag i saken bör göras; jag brukar då de hetsigaste hufvuden som finnas, att drifva på honom; han skenar med, men bleknar», skrifver Horn.

[2]) »Otroligt utstår jag: de äro i förskräcklig förlägenhet. Jag har måst ge kardinalen sporrarne, så mycket att han är blifven litet istadig.» Horn.

Digitized by Google

skett, förklarade sig villig att till konfederationens skydd förstärka garnisonen i Warschau (hvilken bestod endast af några hundra man) samt bemyndigade sina sändebud att utfästa till kardinalen, Leczinski och konfederationsmarskalken hvardera så stor penningesumma som sändebuden sjelfva funno skäligt[1]). Men till kronarmén ville han intet gifva, ehuru denna armés förnöjande ställdes främst bland de åtgärder som voro påkallade[2]).

Det beviljade var ej nog att bestämma kardinalen till att framgå vidare på den beträdda vägen. Han ansåg konfederationen ännu för svag, då de södra palatinaten vacklade och från hela Litthauen saknades ombud. Kronarmén, hvars tillträde hade kunnat åstadkomma ett omslag, vände sig nu snarare *mot* konfederationen. Konung August intog en allt mera hotande ställning. Litthauer och sachsare hördes vara i antåg.

Då tillgrepo de konfedererade, för att förmå konung Carl till en eftergift, den utvägen att genom ett ombud af de sina framföra hvad de önskade hos konungen personligen.

Woiwoden af Posen, Leczinski, svenskarnes trogne anhängare, så trogen, att, efter Horns uttryck, han uppfört sig som han varit en svensk

---

[1]) 8 Mars. »Gud ske lof, att Ers Exc. kunnat förmå H. M. till så många goda saker. Men det är högst nödigt att penningarne finnas till reds. Kardinalen låter sig nu väl an; han och vi ställe oss nu reciproce åter in med hvarandra.» Horn till Piper. 10 Mars.

[2]) »Kronarmén är utfattig och kan ej bibehållas utan något penningar.» Horn till konungen 9 Mars.

Digitized by Google

minister, utsågs till denna beskickning[1]). Han infann sig med ett talrikt följe i det svenska lägret (12 Mars), men konungen hade på morgonen samma dag gifvit sig ut på en rundresa till de kring landet förlagda regementena. På utgången af denna beskickning berodde nu allt.

Carl den tolfte återkom ändtligen; men i förstone fans han föga benägen för Leczinskis framställningar. Kardinalen och de konfedererade anhöllo på det högsta, att konungen utan dröjsmål måtte använda sin krigsmagt för att förjaga konung August. Om det samma bad Horn med enträgenhet[2]): sachsarne föröfvade svåra våldsamheter mot de konfedererades gods i Storpolen: och »Augusts ränker, så länge han är i närheten, äro ännu farligare än hans vapen.» Men det hörde till det utomordentliga i Carl den tolftes karakter, att han så ofta ville ändamålet, utan att vilja medlen. Nu, när det medlet han helst begagnade: vapnens öfvermagt, påkallades och stod honom till buds, kunde han icke förmås att använda det. Han, som så ofta lät sin här marschera i det sämsta väder och väglag, gaf nu till svar, att han ej ville fatigera sina trupper, så

[1]) Leczinski befann sig i så svåra ekonomiska omständigheter, att han saknade respenningar för sitt vigtiga uppdrag och måste af Horn låna en summa, som konungen sedermera eftergaf. Beskickningen bekostades sålunda af svenska medel. Likaså hjelptes fältherren i sin nöd af Horn, som på sin enskilda kredit tillät kardinalen åt honom upplåna 3,000 rdr.

[2]) »Nog ser jag, att E. M. kan komma till sitt mål genom medel, som kanske behaga E. M. mer: vore icke dethronisationen skedd, kunde det ock gå för sig; men sedan den skett, måste den drifvas igenom; betänk hvad tid och kostnad det spar, och ger E. M. fria händer att utföra sina öfriga stora desseiner!» Horn 25 Mars.

Digitized by Google

länge icke den gynnande årstiden var inne. Han litade på, att när han rörde sig, skulle han alltid falla förkrossande öfver sin fiende [1]).

Woiwoden Leczinski var en ung man om tjugusju år, af ädelt utseende och behagligt väsen. Carl den tolfte fattade tycke för honom och tillbragte gerna sin tid i samtal med honom. Men hvad mera var: det lyckades den unge ädlingen att genom sina bemödanden, förenade med Pipers, förmå konungen till att göra betydande eftergifter [2]). Han utfäste nu, i stället för löften i allmänna ordalag, en bestämd summa af 100,000 rdr, som Horn och Wachschlager skulle ega efter eget skön utdela bland de förnämste af konfederationen; han gaf en högtidlig försäkran om skydd för de konfedererade; ändtligen lofvade han — utan att likväl nämna kronarmén — att, när konungavalet skett, tillhandahålla dem en summa af 3,000,000 polska gulden (500,000 rdr); han förärade slutligen fältherren 10,000 rdr, hvilka Horn skulle i Warschau upplåna och tillställa honom [3]). En lika stor summa gafs åt Leczinski.

Penningar behöfdes. Konungen gick på flera håll i författning om att anskaffa sådana. Det var ock vid denna tid som han afsände Stenbock till

---

[1]) »När H. M. finner sin convenience fordra, lär han göra det; men som H. M. hoppas alltid kunna förjaga honom, håller han onödigt utom saisonen fatigera sina trupper.» Svarsanteckning till sändebudens skrifvelse af 2 April.

[2]) »För den möda och ifver Ed. Exc. användt för att skaffa woiwoden af Posen en god resolution skall hvar redlig svensk välsigna Ed. Exc». Till Piper.

[3]) Utrikes concept 29, 30, 31 Mars.

Digitized by Google

Danzig för att framställa den fordran, att alla de pålagor, denna stad i vanliga tider plägat erlägga till konungen i Polen, skulle för den tid som förflutit ifrån svenska härens ankomst till Thorn intill dess en ny konung valts, utgöras till den svenske konungen[1]). Han begärde i sammanhang dermed, att staden icke skulle mottaga någon borggrefve, som tillsattes af konung August. Redan förut hade konungen understödt det kraf familjen Gyllenstjerna[2]) gjorde gällande om återbetalning af det lån dess ättefader konung Carl Knutsson vid sitt vistande i Danzig på 1450-talet lemnat staden. Knappt hade Stenbock för dessa ärenden infunnit sig i Danzig, förr än han genom ett egenhändigt bref från konungen fick sig ålagdt att af staden jemväl fordra, att den skulle uppsäga konung August tro och lydnad samt icke mera låta i kyrkobönerna nämna hans namn.

[1]) Carl den tolfte tillskref ofta egenhändigt Stenbock likasom Rehnsköld. Då konungens egna ord bäst måla hans tankegång och uppfattning, anföra vi ur denna brefvexling ett och annat yttrande: »Alla de inkomster som falla konungen i Polen till utur Dantzick, dem bör de betala ut till svenska armén allt ifrån den tiden vi kommo mot Thorn till dess en annan kong väljes; ty vi hafva ännu ingenstädes, där vi hafva varit, förbigått till att borttaga allt det som varit kongens i Polen inkomster utur de länder och städer som vi hint åt, men Dantzick hade snart blifvit bortglömt i det målet, om man intet just på sistone hade kommit sig derom ihog till att derutur också upptaga de inkomster, som man all annorstädes uttagit, och äro de intet friare att gifva det såsom alla, fast man intet velat lagt garnison in hos dem, utan måste de likafullt vara hörsamma såsom der vore en uti och göra alt ändå som de böra, så att de undslippa olyckan.» 13 April.

[2]) Generalguvernören grefve Nils Gyllenstjerna synes hafva varit den som hos konungen gjort anhållan härom.

Digitized by Google

Danzigs magistrat gick in på de två först nämnda anspråken med en beredvillighet, som endast kan förklaras af den svenska härens närhet. Hvad konung August beträffade, ville den lofva, att hvarken med råd eller dåd understödja honom samt att inrätta sitt förhållande till honom enligt republikens beslut. Men en uttrycklig förklaring om uppsägande af lydnadsförhållandet anhöll den på det bevekligaste att icke behöfva afgifva: en sådan handling skulle väcka det största missnöje hos den lägre befolkningen, hvilken i Danzig hade mycket att säga, och måhända väcka våldsamheter. Stenbock förenade sina böner med magistratens, enär han ansåg, att hvad de erbjödo i sjelfva saken var det samma som konungen fordrat.

Men konung Carl fasthöll orubbligt dervid, att staden skulle gifva den fordrade förklaringen, och öfversände äfven ett formulär, efter hvilket den ord för ord borde uppsättas. Till det yttersta sökte staden undvika detta. Underhandlingen drog ut på tiden, och konung Carl blef otålig. Denna angelägenhet fördröjde hans rörelser. Han förelade slutligen staden böter af 1,000 rdr för hvarje timme, som den dröjde att fatta sitt beslut. Ändtligen den 20 Maj underskrefvo ombuden den äskade förbindelsen, och konungen å sin sida utgaf ett särskildt skyddsbref för staden Danzig, bekräftande alla dess friheter och försäkrande den om att få ostörd drifva sin handel.

Derefter betalte staden, ehuru den redan erlagt de omtalade pålagorna till August, en lika stor summa till Carl den tolfte och gäldade det af Carl

Digitized by Google

Knutsson erhållna lånet med dess dubbla belopp, i ersättning för de upplupna tvåhundraåriga räntorna[1]); den måste äfven, oaktadt de mest ödmjuka föreställningar, erlägga de dryga böterna för uppskofvet. De skulle plikta för hvad de genom sin olydnad brutit.

Emellertid hade, efter de medgifvanden konung Carl gjort, konfederationens verksamhet fått nytt lif. Horn andades åter. »Ära vare Gud, som bevekt E. M:s hjerta att lätta affärerna! Vi skola nu drifva på dem med all flit», skrifver han[2]). Kardinalen förklarade sig nu villig att offentliggöra afsättningsbeslutet och att låta kallelse utgå till nytt konungaval. I samma dagar ankom den yngste af bröderna Sobieski, prins Alexander, på Carl den tolftes uppmaning till Warschau. Svenska ryttare ledsagade honom från Breslau. Konung Carl gaf ock ett något sväfvande löfte, att när hans härsmagt var fullt redo och den rätta årstiden inne, anfalla och skingra fienden.

Men dermed var icke allt väl beställdt. Konung Augusts vänner hade under den förflutna tiden outtröttligt bearbetat de konfedererade, utlofvande förlåtelse för det förflutna, penningar och embeten i framtiden; dem understödde den påflige nuntien Spada. Samtidigt hade konung August samlat krafter: han hade allt mera dragit till sig det ena

[1]) Lånets belopp beräknades efter 1700-talets myntvärde till 20,000 r:dr sp., hvilken summa således erlades dubbelt. Konungen befalde, att den skulle inbetalas i hans krigskassa, hvaremot han utfäste sig att framdeles ersätta slägten dess fordran. Reg. 18 Maj.

[2]) 2 April.

Digitized by Google

palatinatet efter det andra och ökat sin härsmagt med sachsiska, litthauiska och ryska trupper. Om den svenska hären i norr gaf de konfedererade ett starkt stöd, så var den sachsiska i söder, med litthauer och ryssar till hjelp, redan ganska betydande. Ännu bestormade kardinalen och de förnämste Carl den tolfte med böner, att han måtte med vapenmagt skingra konung Augusts allt mera växande här och fördrifva honom sjelf långt ifrån Warschau; med dem förenade ock de svenska sändebuden sina böner[1]). Men förgäfves. Under tiden fortgingo, oaktadt alla försäkringar om lindring, utpressningarne. Der de ej erlades, brändes godsen. I sjelfva härden för konfederationens kraft, Storpolen, begynte ett småningom allt starkare motstånd resa sig, och många af adeln slogo sig till partigängaren Smigelski, som der förde fejden för konung Augusts räkning.

Under sådana förhållanden kunde konfederationens verksamhet, om den nu ock var åter satt i gång, icke fortskrida synnerligen raskt. Steg för steg framgick den likväl, under de svenska sändebudens ständiga påtryckning[2]).

Först skulle den urkund, som innehöll beslutet om konungens afsättning, offentliggöras. Efter en hård strid, under hvilken sjelfve konfederationsmarskalken hotade att affalla, skedde ändtligen detta

[1]) »Affärerna äro gynnande, allenast E. M. vill beskydda konfederationen med sina vapen och derigenom hjelpa verket, så väl som E. M. det nu på en tid genom andra helsosamma och nödiga medel en del lättat hafver.» Horn 14 April.

[2]) »Vi ge oss ingen ro och släppa dem ej ur sigte.» Horn 8 April.

Digitized by Google

(8 April); urkunden, undertecknad af tolf senatorer och sjuttio landtbåd, utgick i tryck, och tillika förklarades, att efter polsk lag de af konung August tillsatta domstolarnes verksamhet hade upphört.

Dernäst skulle sjelfva hufvudsaken följa: kallelsen till nytt konungaval. Om dess lydelse hade de svenska sändebuden åter en het dust med kardinalen, som väl ville utfärda en sådan kallelse, men endast till de palatinat, från hvilka ombud hade infunnit sig i Warschau, och utan att bestämma någon tid, då valet skulle företagas. Kardinalen hade i friskt minne, hvilka lidanden som tillfogats hans och mångas egendomar efter beslutet om afsättningen; nu ville han åtminstone icke bestämma valdag, förr än konung August (hvilken för öfrigt ännu icke upphörde att genom stora löften fresta honom till en återgång) vore fördrifven. Kardinalen såg sin undergång för ögonen, och han kunde icke, såsom katolsk kyrkofurste, i likhet med bröderna Sapieha söka en tillflykt till den svenske konungen.

Emot en så half och oviss åtgärd som den kardinalen ville vidtaga, gjorde Horn den bestämdaste insaga. Han förklarade, att kardinalen var bunden af sitt löfte, att det var *konung Carls vilja*, att dag för valet skulle utsättas, och att konungen icke skulle företaga någonting förr än detta skett.

Nu gaf kardinalen vika, men med den utsago, hvilken han ville med sitt blod bekräfta, att han derigenom begick ett fel, det han aldrig skulle kunna försvara.

Det återstod att vinna de förnämste konfederaterades bifall. Bland dem yppade sig ett starkt mot-

Digitized by Google

stånd. Horn höll till dem ett allvarsamt tal, erinrande, huru som fruktan för att svenskarne eljes blefve deras fiender nog skulle drifva palatinaten att gynsamt mottaga kungörelsen, och försäkrade, att beslutet derom skulle lifva konung Carl att fullborda sina löften. Så snart årstiden tillät, skulle han gå mot konung August[1]).

De store voro motsträfviga. Men kardinalen var nu, sedan han fattat sitt beslut, mycket bestämd och höll hårdt på det föreslagna beslutet. Han dref det ock igenom[2]) och valdag utsattes till den 9 Juni[3]).

Det var det afgörande steget. Underrättelsen mottogs af Carl den tolfte med stor tillfredsställelse[4]), af konung August med harm och förbittring. Men ställningen i det hela var redan väsentligen förändrad. Augusts sak hade vunnit betydligt i styrka. Hans planer hade hunnit mogna. Antalet af hans anhängare tilltog dagligen. Palatinaten Krakau, Sendomir, Brzest, Röda Ryssland, Volhynien och dertill hela Litthauen höllo sig till honom. Äfven en talrik väpnad styrka stod nu mera till hans förfogande. Till svar på de i Warschau fattade besluten kallade han en försam-

---

[1]) »Konung August drar snart till sig hela riket; hindras det icke nu, så fordras sedan lång tid», skref Horn till konungen 21 April.

[2]) 27 April.

[3]) »Detta har kostat otrolig möda.» Wachschlager till Piper.

[4]) Han gaf nu en bestämd befallning om befrielse för deras gods, som deltagit i beslutet. Fienden skulle före valdagen angripas. Till sändebuden 30 April.

Digitized by Google

ling af de palatinats adel, som förblifvit honom trogna[1]).

De samlades i Sendomir[2]). Der hade infunnit sig tjugutvå senatorer och etthundratjugusex deputerade af adel, således vida flere än de som underskrifvit afsättningsbeslutet. De församlade beslöto att bekräfta riksdagsbeslutet i Lublin, att förklara Carl den tolfte krig och bemyndiga konung August att uppkalla pospoliten. Kardinalen, fältherren Lubomirski, woiwoden Leczinski och biskopen af Posen dömdes från embeten och gods; marskalken Bronicz förklarades fogelfri; öfrige konfedererade fingo två veckors tid sig förelagd att återvända till sin pligt. Deremot svor konungen att obrottsligt hålla sin valkapitulation. Det var för öfrigt icke blott genom statsakter, konung August angrep sina motståndare. Han lät sachsiska och litthauiska trupper i Storpolen öfva de största våldsamheter på allas deras gods, som deltagit i Warschaumötet.

Detta var svaret på de konfedererades beslut om valet. De stränga besluten gjorde i Warschau ett nedslående intryck. Utsigterna mörknade för de konfedererade. Deras antal sammansmälte[3]). I orterna ångrade sig flere. Intet enda palatinat anmälde sig att tillträda. Man hörde, att bönderna och den lägre adeln gjorde förhuggningar i sko-

[1]) Då kardinalen yttrade sitt bekymmer öfver detta förestående möte, svarade honom Carl den tolfte: »Allt samman går ändå i vatten när vi komma.»

[2]) Den 10 Maj.

[3]) Redan den 4 April hade icke mera än sju deputerade infunnit sig vid sammanträdet.

Digitized by Google

garne, för att hindra svenskarne från att göra ett anfall mot Sendomir.

Valdagen hade blifvit utsatt under den förmodan, att prins Alexander skulle mottaga den erbjudna kronan. I stället visade denne furste obenägenhet derför (hvilket i början hölls hemligt äfven för kardinalen). Ju längre han vistades i Warschau, desto mera stärktes hans motsträfvighet, och man antog, icke utan skäl, att konung Augusts utskickade underhöllo den, bland annat genom den försäkran, att ett bifall från hans sida skulle kosta hans fångna bröder lifvet.

Prins Alexander hade slutligen afrest till det svenska lägret, och man hoppades, att en ändring i hans beslut der skulle åstadkommas, men icke en gång Carl den tolftes kraft förmådde besegra hans motstånd.

Nu uppstodo de största svårigheter.

Hittills hade med frågan om konung Augusts afsättning varit på det närmaste förknippad frågan om den person, som i hans ställe skulle upphöjas på Polens thron. Den senare frågan hade till och med genom Sobieskiska husets många vänner och Carl den tolftes benägenhet för denna familj bidragit att framkalla och stödja den förra. När nu Jakob Sobieski plötsligen försvunnit från skådeplatsen och Alexander vägrat att intaga hans ställe, inträdde ett nytt förhållande. Man stod på en gång framför det svåra spörsmålet: hvem skall nu väljas? och dermed var ett vidsträckt fält öppnadt för polackarnes gamla tvedrägt, äfvensom

Digitized by Google

för strider mellan dem och den svenske herskaren [1]).

Att den nye konungen skulle få en kamp att bestå, icke allenast med alla de motståndskrafter, som i Polen vanligen plägade försvaga hvarje konungs myndighet, utan ock särskildt med den afsatte konungens parti och hans magt såsom kurfurste af Sachsen, det var tydligt för alla. Man kunde förutse stora strider. För att dessa icke skulle blifva allt för långvariga, var det erforderligt, att den nye konungen skulle oberoende af kronan besitta en styrka, som kunde innebära en borgen för hans seger.

Kardinalen och med honom flere af de mest inflytelserike ansågo derför, att helst en utländsk furste skulle väljas, för att han, genom ett stöd utifrån, måtte kunna med så mycket större kraft uppträda i den väntade striden. Ingen syntes dem ur denna synpunkt lämpligare än prinsen af Conti. Han hade redan en gång blifvit korad till Polens konung; det nu förestående valet kunde således anses endast som en bekräftelse. Han kunde ock påräkna Ludvig den fjortondes mägtiga stöd. Af dessa skäl och till följd af de gamla förbindelserna med Frankrike — det franska partiet var af ålder starkt i Polen — satte de Conti främst bland de täflande.

Men här stötte de på motstånd af den skyddsmagt, Carl den tolfte faktiskt utöfvade öfver de

[1]) »K. M:s skrifvelse om prins Alexanders motstånd har förskräckt oss. Hvar finna ett subjekt?» Wachschlager till Piper.

Digitized by Google

väljande. I den stora söndring, som vid denna tid genomgick Europa, betydde en tillökning i inflytande för den ena eller andra sidan vida mera än i vanliga tider. Sverige stod i denna söndring mycket nära Frankrikes fiender, och dessa kunde icke med likgiltighet se, att en skyddsling af deras mägtige motståndare skulle blifva konung i Polen. Konung Carl lade hela tyngden af sitt inflytande i vågskålen för att gendrifva Contis val.

Att välja någon af de furstar, som stodo på de allierades sida, såsom hertigen af Lothringen eller prinsen af Neuburg, var icke lättare. Den sistnämndes val förordades hos konung Carl af hans sändebud. Neuburg var beslägtad både med Ludvig den fjortonde och kejsaren, och hans penningetillgångar voro rikliga. Men mot dessa furstar stod Frankrikes och dess vänners mägtiga motstånd; och Carl den tolfte var icke heller böjd för någon af dem.

Furst Rakoczy i Siebenbürgen gjorde stora ansträngningar för att vinna de väljande och sparade icke på penningar. Men för honom voro konfederationens ledare föga benägna[1]) och Carl den tolfte förklarade bestämdt, att han ej kunde vara nöjd med valet af denne kejsarens upproriske lydfurste, hvilken mottog understödspenningar af Frankrike.

Det enda, som under sådana förhållanden syntes återstå, var att välja en infödd polack, eller som det hette, en piast.

---

[1]) Kardinalen sade Horn, att han haft tre bref från skattmästaren Sapieha, i hvilka han förordat Rakoczy.

Digitized by Google

Men här stego svårigheterna till sin höjd. Mot valet af en infödd polack visade så väl kardinalen som de konfedererade i allmänhet den mest afgjorda motvilja. Kardinalen förklarade rent ut, att han aldrig skulle samtycka till val af någon polack: en sådan konungs regering skulle icke räcka mera än några månader[1]). Men när Carl den tolfte[2]) bestämdt tillkännagaf sin vilja, att ingen utländsk furste skulle väljas, fans icke mera någon annan utväg än att upphöja på thronen en infödd. Möjligen kunde man finna någon som, om än i mindre mån än en utländsk furste, egde utsigt att af egen kraft hålla sig uppe. Äfven denne måste uppfylla vilkoret af att besitta egna källor till magt och inflytande, eljest såg man framför sig ändlösa strider. Många trodde sig finna hvad de sökte hos kronfältherren Lubomirski. Han var besläktad med landets största ätter, besatt en ansenlig rikedom och egde i sitt befäl öfver kronarmén en stor styrka. Dertill kom, att han just vid denna tid blef genom gifte besläktad med kardinalen. Furst Radzivil i Litthauen var en annan rik och ansedd magnat.

Horn önskade, att konung Carl vid dessa förhållanden icke skulle utmärka hvem han ville hafva vald, utan lemna polackarne fritt val och, sedan

[1]) Märkligt är huru klart det tillkommande i detta afseende förutsades af Horn. »Vi finne det mycket svårt att bringa dem till att välja någon polack», skrifver han enskildt till konungen: »vi finne ock ingen polack tjenlig dertill, emedan en sådan ej kan hjelpa sig sjelf, utan hela lasten faller på E. M. När E. M. tågar ur landet, lärer med en sådan magtlös och påtrugad konung spelas en ynklig tragedi, det många frukta.» 21 April.

[2]) 6 Maj.

Digitized by Google

detta skett, endast utesluta den, som han möjligen icke fann öfverensstämmande med sitt intresse.

Till råga på allt stod man med så delade tankar framför ett konungaval, just under det att konfederationen dagligen aftog. »Det är skada, att här är fara för skeppsbrott i sjelfva hamnen», skrifver Wachschlager [1]); »adeln klagar högt öfver kontributionerna, de absentera sig mer och mer från sammanträdena; en del står på språng att öfvergå till konung August», och båda sändebuden anmälde för konungen: »Denna konfederation är af slätt anseende och omfattas af minsta delen af riket [2]).»

Carl den tolfte lyssnade icke till rådet att låta valet hafva sin gång. Han föreslog först till thronkandidat en viss Opalinski, hvilken af någon i Leczinskis följe omtalats såsom genom härkomst, anseende och förmögenhet dertill väl lämpad. Prins Jakob hade ur sitt fängelse gifvit vid handen, att han helst skulle se denne ädlings upphöjelse; som han var gammal och barnlös, hade Jakob hopp att blifva hans efterträdare.

Horn började nu på konungens befallning arbeta för Opalinski. Men han fann dervid oöfverstigliga hinder. Snart måste han upplysa konungen, att denne Opalinski var en äldre herre, af ett otillgängligt lynne, som aldrig deltagit i statssaker, utan lefvat blott för sina nöjen. Man stötte ock på motstånd hos Opalinski sjelf, som alldeles icke ville mottaga den så oförtänkt erbjudna höga

[1]) Till Piper 1 Maj.
[2]) Horn och Wachschlager 21 April.

Digitized by Google

värdigheten. Karakteristiskt är sättet huru Horn trodde sig kunna öfvervinna detta motstånd; han ville hota Opalinski dermed, att om han icke ville blifva konung, så skulle svenskarne göra exekution på hans gods [1]). Men företaget befans omöjligt [2]). Carl den tolfte afstod från sitt förslag.

Under tiden hade, genast efter valkungörelsernas utfärdande, också underhandlingen börjat. De svenska sändebuden kunde, sedan de förut, i sin nöd, på egen hand lofvat att, när valkallelsen utfärdats, börja fredsunderhandlingen, icke neka till den härom framstälda begäran, men gjorde det på ett sätt, som gaf endast ett sken af hvad som önskades [3]). Sammanträdet öppnades med den största högtidlighet, men öfverläggningarne rörde sig endast omkring förberedande formfrågor, emedan konungen ännu icke medgifvit behandlingen af några vigtigare ärenden [4]).

Krisen närmade sig allt mer. Man var ej långt från den 9 Juni: ett beslut måste fattas.

Carl utmärkte nu ej någon viss person som thronkandidat, utan befalde endast sina sändebud

---

[1]) Horn till konungen 9 Maj. Han föreslog äfven, att Rehnsköld, för att förekomma fiendernas stämplingar mot Opalinski, skulle bortföra honom.

[2]) »Jag har ej sedan jag hitkom sett kardinalen så toucherad.» Horn.

[3]) »Kardinalen tror nu, att underhandlingarne skola begynna. Som denna tro stärker de tillträdda palatinaten och ger anledning till dem, som för konung Augusts närvaro ej vågat det, att tillträda, så ha vi funnit på det expedientet att börja med en audiens och några konferenser hos kardinalen, tills vi fått veta K. M:ts vilja.» Wachschlager till Piper 8 Maj.

[4]) »Jag drog ut på tiden med fagert snack, så att ingenting gjordes.» Horn 9 Maj.

Digitized by Google

att yrka, det en polack valdes, som ej tillhörde motpartiet, och som Horn och Wachschlager funno tjenlig. Tillika gjorde konungen nu åtskilliga ytterligare medgifvanden: han tillät sändebuden att gifva kardinalen och de förnämste bland de konfererade bestämda löften om gratifikationer af de nämnda 100,000 rdna; han lofvade att ej blanda sig i vilkoren vid valkapitulationen med den blifvande konungen; Rehnsköld erhöll den förstärkning han begärt, och konung Carl befalde, i enlighet med hvad kardinalen länge yrkat, fältherren Sapieha afgå till Litthauen, för att der stödja konung Augusts motparti.

Nu följde åter ett mästerdrag af Horn. Begagnande de gjorda medgifvandena och skickligt blandande hotelser med de löften han fått tillåtelse att gifva, gick han kardinalen på lifvet och yrkade, att han skulle nämna den polack, han ansåg värdigast att bli vald. Kardinalen nämnde två: furst Radzivil och fältherren Lubomirski. Men Horn uteslöt den förre, emedan han ständigt tillhört det motsatta partiet, och den senare, emedan han burit vapen emot svenskarne; han begärde, att kardinalen skulle uppgifva en tredje. Denne vägrade. Striden blef hård; ändtligen måste kardinalen gifva vika: han viste väl, att ingen polack stod svenskarne närmare än den unge Stanislaus Leczinski, och han nämnde honom i tredje rummet [1]).

Här trädde nu Carl den tolftes personliga böjelse emellan. Han kunde icke fördraga Lubomir-

[1]) 13 Maj.

Digitized by Google

ski för den vacklande hållning han visat under de föregående hvälfningarne; deremot var han personligen benägen för Stanislaus Leczinski. Denne unge ädlings angenäma yttre, hans vackra tänkesätt, kanhända äfven det veka och medgörliga i hans karakter hade intagit Carl till hans fördel. I honom kunde han ega en trogen och pålitlig vän på polska thronen, och det var hvad han företrädesvis önskade. Att Leczinski icke egde det anseende och den rikedom, som kunde tysta hans motståndare, betydde för konung Carl intet. Han ville sjelf hålla honom uppe.

Sålunda blef det Carl den tolftes personliga tycke som bestämde valet.

Kardinalens yttrande hade genast inberättats till konung Carl, och genast följde svaret. Han var nu nöjd. Han betygade sitt välbehag öfver sändebudens förhållande och sin belåtenhet med kardinalen. »Af de tre anstår oss bäst woiwoden af Posen. Meddelen detta! Han skall blifva en ljus och nyttig konung, en god och välbevågen nabo» [1]). Horn framförde till Leczinski konung Carls fägnad öfver hans förestående val; woiwoden svarade, att han gaf sig i konungens händer; konung Carl kunde med honom göra hvad han behagade.

De, som skulle välja, hade likväl äfven något att säga. Nu började Horns svåraste tid. Han hade att kämpa med den allmänna motviljan för att välja en infödd, med den inbördes afunden hos de store, med de öfrige thronkandidaternas anhän-

[1]) Till sändebuden. 15 Maj.

Digitized by Google

gare och med den dagligen tilltagande modlöshet, som bemägtigat sig de konfedererade efter besluten i Sendomir. Allt jemt hotade faran för ett anfall på Warschau af konung August. De löften, som starkast kunnat inverka på polackarne, fick Horn icke gifva, nemligen om krigskontributionernas upphörande och allvarliga underhandlingar om fred.

De medel, genom hvilka han i denna ställning tänkte sig att genomdrifva Stanislai val, var hoppet om andel i de penningar, Carl den tolfte utfäst sig att gifva, men af hvilka endast små summor verkligen utföllo, och skräcken för svenskarnes vapen.

Kardinalen förklarade under tårar, att han nu icke kunde följa svenskarne längre. Fältherren, för hvilken hoppet om kronan hägrat, var misslynt och liknöjd. Konfederationsmarskalken gjorde underhandlingarnes början till oundgängligt vilkor. Ingenting var, när den utsatta valdagen kom, ännu klart. Också fattades på valfältet icke något beslut annat än om uppskof.

Horn fortsatte sitt verk, och han gick med den största försigtighet till väga. I början arbetade han endast i hemlighet för Leczinski, till dess han kunde anse sig ha vunnit flertalet. Stanislaus sjelf var nedslagen, blef sjuk af bekymmer och vågade knappt visa sig för de många förebråelser, som gjordes honom.

Stora voro svårigheterna. De konfedererades leder glesnade: de, som stadnade qvar, blefvo allt

Digitized by Google

mera modfälda [1]). De började fatta misstro till Carl den tolftes afsigter och fruktade, att han ville tillegna sig någon del af Polens område. Dagligen ingingo bref från palatinaten, som klagade öfver de sachsiska skarornas öfvervåld och begärde hjelp. Man erinrade sig då Carl den tolftes löfte, att konung August skulle vara förjagad före valdagen, men inga svenska trupper afhördes. Äfven fruntimren, alltid politiskt inflytelserika i Polen, misstyckte Leczinskis val [2]). Motståndarne begagnade sinnesstämningen och blåste under missnöjet. Allt syntes vara nära att falla sönder.

»Om Ers Majestät ej understödjer oss, är valet omöjligt», skref Horn. Han anhöll, för att lifva de konfedererades mod, om tre saker: först, att den svenska hären måtte komma närmare, vidare att han måtte få tillåtelse att företaga fredsunderhandlingen, åtminstone i några punkter, slutligen om penningar. I kraftiga ordalag lade han på konungens hjerta nödvändigheten att ofördröjligen ingripa.

Få dagar förut hade skattmästaren Sapieha i bref till Piper på det högsta tillrådt svenska härens närmande till Warschau [3]) såsom det enda medlet att upprätta det vacklande verket.

Slutligen sände ock de konfedererade ett ombud, som anhöll om penningar, om kraftigt skydd

---

[1]) »Härvarande få konfedererades missnöje och elände tilltager dagligen.» Horn 4 Juni.

[2]) »Woiwodinnan af Lencicz är vår största motståndarinna. Hon ger oss mer att göra än många ministrar.» Wachschlager.

[3]) Till Piper 31 Maj.

Digitized by Google

och, för att lugna de väckta farhågorna, om fredsunderhandlingens början.

Då biföll ändtligen konung Carl den först nämnda af Horns framställningar: den 9 Juni började svenska armén bryta upp, och den rörde sig småningom mot Warschau. Härigenom lättades ställningen betydligt. Konung Carl var åter i sitt element. Han red omkring till alla regementen för att gifva dem befallning till uppbrott. Men deremot blef han nu svår att finna, när ett beslut erfordrades i de vexlande skedena af de fredliga förhandlingarne med valförsamlingen [1]).

Samtidigt aflät konungen till de konfedererade ett svar, i hvilket han i någon mån gick deras önskningar till mötes. Han vägrade väl fortfarande att före valet ingå i en formlig underhandling om fred; men han lofvade deremot, att så snart valet skett, skulle denna underhandling börja, och han meddelade på förhand en förklaring [2]) af sina afsigter, hvari han, bekräftande sina förut gifna offentliga yttranden, försäkrade sig vilja stå fast vid freden i Oliva, »så vida ej å båda sidor någon ändring eller något tillägg fans af nöden». Till Horns förfogande ställdes den ena penningesumman efter den andra, ett hjelpmedel som denne ock med god framgång använde.

---

[1]) »Jag hör, att E. M. icke följer drabanterna, utan rider omkring till regementena. Men jag ber underdånigst att ej så rida, att våra underdåniga bref blifva svarlösa. Prompta befallningar äro högst af nöden.» Horn till konungen, 14 Juni.

[2]) Denna förklaring var icke så lätt att gifva, ty konungen hade förut gifvit till känna, att han ej ville beröfva republiken något område, men han hade ej släppt tanken på Kurland.

Digitized by Google

Skattmästaren Sapieha skickades nu i konungens uppdrag till Warschau och kom derigenom att deltaga i de sista upptrådena af detta märkliga drama.

Äfven på en annan sida rörde sig den svenska härsmagten. Så snart Rehnsköld erhållit den förstärkning af två regementen fotfolk, hvarom han länge anhållit, bröt han upp och gick rakt på Sendomir, der konung August uppehöll sig. Han hade den tillfredsställelsen att nu injaga samma paniska förskräckelse hos denne konung som förut vid Krakau. Konungen gick i början af Juni hastigt öfver på Weichselns andra strand, uppref bron efter sig, utrymde Sendomir och anträdde sitt återtåg [1]). Det befans snart, att Rehnsköld ännu var långt borta; han hade måst stadna för brist på fourage och ammunition. Konung August stadnade då äfven och skickade öfver strömmen några tusen man att oroa svenska lägret; svenskarne funno, att han genom tillkomna nya trupper var vida starkare än man hade föreställt sig. Rehnsköld [2]) anhöll om konungens order.

Den utsatta valdagen kom. Konung Carls ofvan nämnda förklaring hade samma morgon ankommit: Leczinski gladde sig deråt, likaså Horn, men kardinalen var missnöjd och påstod, att dess innehåll var otydligt. Adeln församlades på valfältet; den utsåg konfederationsmarskalken till valmarskalk,

[1]) »En liten precipitance», säger Jessen.

[2]) »Jag har att dragas med sachsare, polackar, litthauer, adel och bönder som hindra all tillförsel.» Rehnsköld från lägret mellan Ostrowice och Smielow, 10 Juni.

Digitized by Google

men fattade eljes intet beslut, annat än att förhandlingarne skulle uppskjutas en vecka, hvilket skedde i förhoppning att tid skulle vinnas för fredsunderhandlingen.

Innan den andra valdagen kom, anlitades ännu ett hjelpmedel för att främja det afgörande beslutet. Då vidtogs en högst märklig uppgörelse, som afsåg ingenting mindre än att förvandla hela valet till ett blott sken. Bland dem, som verkligen ville ett nytt val, utgjorde huset Sobieskis anhängare flertalet. Då valet ej kunde uppskjutas, men prins Jakob icke var fri, sökte man ändock hålla tillträdet till thronen öppet för honom. En anklang till denna tanke fans redan förut. Konung Carl sjelf hade gifvit vid handen att, om prins Alexander valdes, han sedermera kunde afstå kronan till sin bror Jakob [1]). Likaledes hafva vi omtalat, hurusom, då Opalinskis val sattes i fråga, detta skedde med tanken på att Jakob Sobieski skulle blifva hans efterträdare. Denna tanke fick nu ett än bestämdare uttryck. Stanislaus Leczinski undertecknade [2]) en urkund, i form af ett bref till prins Alexander Sobieski, hvari han högtidligt förpligtade sig att, om valet föllе på honom, så snart prins Jakob befriades ur sitt fängelse, till honom afträda den polska kronan och dertill utverka republikens tillstånd. Detta steg gjorde icke ringa verkan. Prins Alexander var derefter mycket

[1]) Till Horn och Wachschlager, 12 April.

[2]) Den 16 Juni 1704. Xaver Liske, Öfversigt af den polska litteraturen med särskildt afseende på den svenska historien. Den märkliga urkunden, förvarad i familjen Sobieskis arkiv, har först blifvit bekant genom en uppsats af Stenzel i Schlossers och Berchts arkiv, 1833.

Digitized by Google

verksam för Leczinskis val [1]); han sökte ock på allt sätt att vinna kardinalen för Stanislaus, men utan framgång. Den uppgjorda öfverenskommelsen kunde ej hållas hemlig: den retade kronfältherren. Ryktet trängde till de svenska sändebuden, men någon säker kunskap derom synas de icke hafva egt, icke heller konung Carl. Äfven på den andra valdagen uppsköts all åtgärd.

Alla partier ansträngde nu sina krafter. Horns hetaste strid var med kardinalen, hvilken nu var den som, jemte fältherren och Bronicz, uppehöll valet. Men de voro just hufvudpersonerna. Kardinalen kunde icke förlika sig med den tanken, att woiwoden Leczinski skulle blifva konung. Den ihärdighet, som hos honom stod väl tillsamman med den stora rörligheten i hans karakter, visade sig nu. Han sökte blott uppskof i hopp att genom den ena eller andra utvägen gendrifva hans val. I svenska härens annalkande fann han en ny anledning till dröjsmål. Han anhöll nemligen, sedan denna underrättelse ingått, om ett personligt samtal med konungen, uppgifvande, att han hade vigtiga upplysningar att meddela; förr kunde han ej hålla valet. Horn förordade varmt denna anhållan; men konungen ogillade, att kardinalen sålunda ville likasom lägga ett tvångsband på honom och afslog: han ansåg härens närvaro vara tillräcklig att åstadkomma ett lyckligt slut. Valdes en utländing

[1]) »Prins Alexander hjelper oss. Han vill gifva woiwoden af Posen alla sina vänners röster och har lofvat woiwodinnan af Lencicz ett prins Jakobs gods, som hon mycket önskar». Horn till konungen.

Digitized by Google

eller någon af motpartiet, så ville han hafva återtagit alla sina löften [1]).

Horn sökte att utjemna motsatserna. Han fick tillåtelse att resa till konungen [2]) och lyckades väl icke att få bifall till hvad han i öfrigt föreslog, men utverkade [3]) hans samtycke till kardinalens anhållan.

Ändtligen egde det så ifrigt sökta samtalet rum — vid ett konungens besök i Warschau den 27 Juni — men det ledde ej till önskadt resultat. Uppenbarligen hade kardinalen begärt detta samtal för att få muntligen anföra hvad han hade emot Leczinski, hvilket han drog i betänkande att göra skriftligen. Men hans skäl, ehuru framförda med mycken styrka, förmådde icke rubba Carl den tolftes beslut. Åter stodo de båda hårdt mot hvarandra; ingendera ville gifva med sig. Kardinalen slutade med att anhålla om skriftligt svar på några punkter; men konungen ansåg dessa endast vara gamla framställningar, som längesedan besvarats. De skildes icke som vänner [4]).

Men icke blott den rådsherre, som borde hålla valet, behöfde öfvertalas, och de som borde välja,

---

[1]) Till Horn och Wachschlager, Ciecanow 20 Juni.

[2]) 23 Juni. »I natt hade jag ett långt samtal med H. M., då jag gjorde all min flit att vinna af H. M. hvad till verkets utförande ännu behöfdes, men jag måste bekänna, att jag har funnit H. M. mägta svår.» Horn till Hermelin 24 Juni.

[3]) »I dag hade det kunnat slutas, om E. M. talat med kardinalen.» Horn 27 Juni.

[4]) »Vi kunna ej tåla flere blå dunster. Det kan oss ingalunda behaga, att fältherren väljes; det samma mena vi om palatinen af Siradien och alla de andra.» Till Horn och Wachschlager, Blonie 29 Juni.

Digitized by Google

genom penningeutdelning uppmuntras dertill, utan man måste äfven intala den, som skulle blifva vald, mod att mottaga valet. Leczinski var nedstämd och sjuk, fruktade för sitt lif och var nära att resa från alltsamman [1]). Kort före den afgörande dagen skrifver Horn till Carl den tolfte: »Woiwoden af Posen ämnar resa till E. M. Jag ber E. M. predika hjerta i honom.»

Till den grad voro här de handlande personerna redskap i den mägtiges hand.

Den 24 Juni stadnade Carl den tolfte med sin här vid Blonie. Samma dag aflät han sin slutliga befallning till sändebuden: valet borde nu påskyndas; det vore fritt, men om polackarne icke utsågo en konung som vore nyttig för båda rikena, så återkallade han alla sina löften; han tog icke ett steg vidare.

Nu kom allt i rörelse. Den fåtaliga församlingen stod framför afgörandets stund [2]). Den lägre adeln yrkade högljudt, att valet skulle företagas. Men kardinalen böjde sig icke: detta kunde icke, påstod han, kallas ett fritt val.

I det längsta försökte man att vinna den stolte rådsherren; han var den, som i kraft af sitt embete borde hålla valet och föreslå den nye konungen. Bengt Sapieha frambar till honom i ett särskildt budskap konung Carls vilja. De svenska sändebuden meddelade honom, att ehuru valet förut

[1]) Horns bref.

[2]) »Jag skrifver icke om de underliga förändringar som här nästan dagligen förekomma. Allt är ovisst.» Wachschlager 25, 28 Juni.

Digitized by Google

varit fritt, hade Carl den tolfte nu fattat ett så fast beslut om Leczinskis val, att konungen ej ville tänka på någon annan. Kardinalen svarade blott, att han hellre ville låta begrafva sig lefvande än föreslå Stanislaus Leczinski till konung. Derpå genmälde Horn, att hans eminens icke skulle göra sig det omaket, emedan man väl funne den, som, derest han uteblef, fullgjorde denna förrättning [1]). Horn hade nemligen i beredskap en person, som skulle vid valet företräda kardinalens ställe. Det var biskopen af Posen, en gladlynt prelat, som hela tiden hållit sig till svenskarne och hvilkens välvilliga sinnelag Horn på allt sätt bemödat sig att underhålla.

Den 30 Juni hölls en enskild sammankomst med adeln, hvarvid biskopen af Posen [2]) tillfrågade dem, om de voro nöjda att välja till konung den som konungen af Sverige förordade — hvartill de mangrant ropade ja [3]). Samma dag återkom Leczinski från Carl den tolfte och medförde ännu en kraftig försäkran om beskydd. Ännu gjordes ett yttersta försök att vinna kardinalen, Leczinski sjelf besökte honom i detta ändamål, men kardi-

---

[1]) Horn till konungen 30 Juni.

[2]) »Biskopen af Posen har hållit sig i dag som en redlig svensk biskop. Adeln var makalös.» Horn.

[3]) »De fleste af adeln yrka på val, dels af otålighet, dels emedan de besinna, att intet annat medel finnes att komma till ett slut, dels af fruktan för nya krigskontributioner, dels af kärlek till Leczinski och hopp att göra lycka under hans regering. De som känna landet äro alldeles ej för att valet sker utan kardinalen, ty de andra palatinaten tillträda då ej, om icke af tvång; och många intriger komma att bedrifvas mot den nye konungen.» Wachschlager till Piper, 1 Juli.

Digitized by Google

nalen sade honom att han var för ung, det kunde ej ske. Dermed var förhållandet mellan dem brutet [1]). Derefter begaf sig Leczinski till fältherren, hade med honom ett långt samtal och sade honom slutligen rent ut, att han nu måste och ville bli konung. Slutligen infann sig Horn hos valmarskalken så sent på aftonen, att han redan gått till sängs, och meddelade honom konung Carls sista yttranden. Han utbad sig betänketid.

Ändtligen, den 2 Juli på morgonen, öfverenskommo de svenska sändebuden med Leczinski, att valet skulle försiggå samma dag. När det icke kunde hållas med de förnämstes goda vilja, så måste det ske till trots af deras motstånd. Biskopen af Posen, hvilken redan dagen förut hållit valgudstjensten, hvarvid utom Leczinski endast en enda medlem af senaten var närvarande, uppmuntrades ytterligare. Fältherren ville, på kardinalens önskan, besätta valfältet med sitt folk, men Horn, som fann sådant betänkligt, lät genom Sapieha förmå adeln att för detta ändamål begära svenska trupper, hvarefter Horn kommenderade ut 400 man, »på det den välsinnade adeln skulle vara desto modigare».

Klockan två på dagen samlades adeln föga talrikt på valfältet. Blott fyra senatorer voro närvarande; hvarken kardinalen eller fältherren hade in-

---

[1]) »Såsom allt måste vara klart i dag, så begaf sig woiwoden af Posen till kardinalen för att vinna honom eller bryta. Men kardinalen sade honom att han var för ung och att han aldrig skulle föreslå honom. Sedan är allt brutet dem emellan.» Horn och Wachschlager 1 Juli.

Digitized by Google

funnit sig. Valmarskalken och många af de väljande, i synnerhet Podlachiens adel, yrkade uppskof, åtminstone på två dagar. Horn, som fått underrättelse, att ännu flere motståndare skulle samlas till dess, arbetade af alla krafter mot detta förslag. Stor oro rådde. Många sveko, som förut gifvit stora löften och mottagit ansenliga belöningar; allt hotade att blifva om intet. Horn, högst bekymrad, red in midt ibland adeln, ropande: »Utesluten den som säger emot!» Detta lyckades ock verkligen. Ehuru starkt polackarne höllo på enhällighet, beslöto de flesta att företaga valet, oaktadt insagan från Podlachien. Det blef således ett söndradt val, hvilket innebar en fara; men denna fara var ändå mindre än om ett uppskof hade satt allt i fråga.

Redan började solen sänka sig. Nu red Leczinski in på valfältet. Ännu gaf sig icke motståndet. Från båda sidorna upphäfdes höga rop. Men många ropade nu: »I dag måste vi välja»! och trängde sig fram till biskopen af Posen, yrkande att han måtte föreslå en konung. Men han visade sig dröjande och tveksam — det var ett farligt ord att säga. Horn måste tränga sig fram till biskopen och förestälde honom alla de skäl som talade för en rask handling. Biskopen af Posen höjde då sin röst och tillfrågade adeln, om den ville hafva woiwoden af Posen Stanislaus Leczinski till konung? Dertill ropades: ja, och lefve! Hvarpå biskopen med hög röst sade: »Jag utropar Stanislaus, woiwod af Posen till konung i Polen och storfurste af Litthauen.» Svenskarne sköto glädjesalfvor. Stanislaus steg till häst, blek och matt och fördes i högtidlig pro-

Digitized by Google

cession, under skott och bifallsrop, till katedralen, der Te Deum sjöngs [1]).

Detta var konungavalet i Polen — af öfvermagten framtvunget, allt ifrån början bestridt, olycksdigert till sina följder.

Tydligt hade förhandlingarne ådagalagt, huru litet valet framgått ur någon den polska nationens önskan att ombyta konung. Den starke segraren hade upphöjt honom, och endast den främmande härsmagten kunde bibehålla honom.

Derigenom åter hade Carl den tolfte smidt bojor åt sig sjelf. Han hade påskyndat valet för att snart kunna gå mot Ryssland, och valet qvarhöll honom starkare än någonsin i Polen. Tre år hade det kostat att få en ny konung vald i detta land, och ännu tre år åtgingo att hålla den valde uppe [2]).

[1]) Horns och Wachschlagers officiela berättelser, Horns enskilda bref till konungen och till Piper.

[2]) »Konungen i Sverige får icke hädanefter mindre svårigheter än hittills: han måste slå konungen i Polen, hvilken han skall hafva svårt att upphinna, och han måste förlika sinnena, hvilkas söndring snarare ökats än minskats genom valet.» Bonac till Torcy, 16 Juli 1704.

Digitized by Google

ELFTE KAPITLET.

Krigsrörelserna i Polen efter konungavalet. Tåget mot Lemberg. Narvas fall.

Det hållna valet gladde Carl den tolftes hjerta. Han trodde sig hafva nått sitt mål. Men detta mål, likt en lockande skengestalt, flydde ständigt undan honom i ett obestämdt fjerran.

Konung Carl hade den tillfredsställelsen att helsa Stanislaus som konung i Polen. På Stanislai önskan mötte han honom dagen efter valet, på halfva vägen emellan Warschau och Blonie, bringande honom den hjertligaste lyckönskan.

Men några följder af valet, gagneliga för Sverige, visade sig icke; snarare tvärt om. Den nye konungen var, sig sjelf lemnad, alldeles hjelplös. Han var icke erkänd af någon främmande magt mer än af Sverige. Han hade inga ministrar: dessa, på lifstid tillsatta, voro alla hos konung August; han kunde icke förfoga öfver några penningar och hade ingen krigsmagt. Hans val hade skett under insaga af en del väljande och utan deltagande hvar-

Digitized by Google

ken af rikets primas, som enligt lagarne bort föreslå honom, eller af kronfältherren, som ansågs uttrycka kronarméns tänkesätt, eller af sjelfve valmarskalken [1]). Han hade emot sig mera än halfva delen af riket, och hans i Sendomir konfedererade motståndare afgåfvo mot hans val en ljungande protest [2]).

Sålunda förmådde den nye konungen intet i sitt rike utan Carl den tolftes bistånd. Han öfverhopade ock genast konung Carl med en mängd af framställningar. Han begärde af honom en stor penningesumma för att förnöja kronarmén; han bad om svenska trupper för att förstärka den samma; han anhöll om befrielse för adelns gods i vissa palatinat. Carl den tolfte svarade i förstone nej till utbetalningen: han hade inga penningar, och den nye konungen borde sjelf underhålla sina trupper; icke heller fann han nödigt att skicka sitt krigsfolk till kronarméns stöd. Men då Stanislaus, i högsta trångmål och ytterst nedslagen, enträget förnyade sina böner och påminte konungen om hans löften, hjelpte han honom så godt han kunde. Han lofvade Stanislaus 300,000 rdr, »att återgälda när tiderna blefvo bättre» och begärde af bankofullmägtige hemma denna summa till låns [3]).

Han sände [4]) ock tre ryttareregementen under generalmajor Mejerfelts befäl till Storpolen med be-

[1]) Ännu den 18 Augusti måste konung Carl befalla sina sändebud »allvarsamt förehålla polackarne att icke länge dröja med att offentligen tillkännagifva valet.»

[2]) Genom manifest den 28 Juli.

[3]) 9 Juli. Deremot ville han vara fri från de 200,000 som återstodo af det belopp, han förut lofvat de konfedererade.

[4]) 4 Juli. Inr. Reg.

Digitized by Google

fallning att skydda de konfedererades personer och egendom, samt med föreskrift att låta dem i möjligaste måtto njuta befrielse från kontributioners erläggande. Han aflät en allmän befrielseskrift för adeln i Ploczk, Masovien, Cujavien, Rawa, och han bestraffade dem som motsatte sig valet, i det han befalde öfverstlöjtnant Claës Bonde genast rycka in i Podlachien och fiendtligt behandla alla dem, som icke förklarade sig för konung Stanislaus [1]). För öfrigt förordnade han, att alla kungliga gods hädanefter skulle skonas. Till sina sändebud hos främmande magter gaf han befallning att arbeta derpå, att dessa måtte afbryta all gemenskap med konung August och i hans ställe erkänna Stanislaus såsom konung i Polen. Han lät ock nu utfärda fullmagt för sina sändebud att underhandla med polska republiken [2]); med Horn och Wachschlager förenades vicepresidenten Palmenberg [3]).

Men alla dessa åtgärder gjorde icke den verkan som man hade hoppats, emedan konung August hunnit samla sina stridskrafter och befästa sina anhängares trohet.

Genom en skicklig blandning af välvilja och hotelser förmådde Horn så väl kardinalen som fältherren och Bronicz att, sedan valet var gjordt, erkänna Stanislaus. Derefter beslöts på en öfverläggning, hvarvid kardinalen, fältherren och B. Sapieha m. fl. polackar voro närvarande, att Horn skulle

[1]) Han skulle dervid följa den lista på väl- eller illasinnade som Horn egde meddela honom.

[2]) 5 Juli. Utr. concert.

[3]) Denne skicklige embetsman ansågs särdeles väl känna de liflandska förhållandena.

Digitized by Google

tillfredsställa kronarméns mest tvingande behof medelst en utbetalning af 25,000 rdr. Det var allt hvad som var att tillgå [1]).

Konung Stanislaus anhöll vidare, att svenska trupper måtte, i förening med de polska, göra ett infall i Sachsen. Men ännu skydde Carl den tolfte att tillgripa detta det kraftigaste medlet att nedslå August, enär han icke ville väcka den oro i tyska riket, som af ett sådant företag måste blifva en följd [2]). Med glädje öfverlemnade han sig åt den tanken att nu åter kunna komma till slag; han ville uppsöka sin fiende, der han för tillfället fans, endast fruktande att han ej skulle vilja hålla stånd.

Sedan de första angelägenheterna efter valet blifvit besörjda, gick konungen genast i fält. Den svenska armén samlades vid Nowemiasto för att skyndsamt tåga mot konung August och nära Sendomir förstärka sig med Rehnsköld här [3]). Men samma dag som Carl den tolfte bröt upp från Blonie, den 9 Juli, hade konung August lemnat Sendomir och dragit sig ännu längre söder ut mot Jaroslaw, sedan han förenat med sig en rysk hjelphär.

I en förskräcklig solhetta och på djupa sandiga vägar gick nu svenskarnes marsch skyndsamt till Sendomir, der de den 28 Juli förenade sig med

[1]) Så beskrifver en Stanislai agent för honom denna armés tillstånd: »Soldaten är naken och utsvulten och utropar högt sitt missnöje»; han beder, tills hela summan betalas, få 100,000 rdr. Nowemiasto 13 Juli.

[2]) 4 Juli. Reg.

[3]) »Om I vill låta mig veta, hur hastigt jag skall skynda mig, så skall jag göra't. Om vår Herre ger lycka, så tror jag vi kanske ändå få något att göra, fast fienden nu går undan.» Egenh. till Rehnsköld, 9, 13 Juli.

Digitized by Google

Rehnsköld. Den samlade hären gick derefter, härjande och brännande Augusts anhängares gods, längre bort mot Jaroslaw.

Men konung August, som i Rzeszow, på Röda Rysslands gräns, hållit ett möte med *sina* konfedererade och utfärdat ett strängt manifest mot dem som företagit valet i Warschau, hade, i stället för att, såsom det utspriddes, fortsätta vidare mot Lemberg, redan två dagar före Carl den tolftes ankomst till Sendomir hastigt förändrat riktningen för sitt tåg och stält marschen först mot öster och sedan åter mot norr. Han trodde sig nu, genom svenska härens aflägsnande och den förstärkning han erhållit, vara i stånd att utföra den tanke han länge hyst, och som i sjelfva verket låg mycket nära, nemligen att med vapenmagt skingra konfederationen i Warschau[1]).

Frågan var, om han skulle lyckas undkomma Carl den tolfte, hvilkens alla rörelser han ängsligt iakttog.

Svenska hären stadnade två och en half vecka vid Jaroslaw. Här kommo underrättelserna om Lewenhaupts seger öfver ryssar och litthauer vid Jakobstadt (26 Juli) och om Mejerfelts träffning med de sachsiska trupper, som under Schulenburg oroade Storpolen.

---

[1]) Det danska sändebudet, som nu uppehöll sig hos konung August, meddelar sitt hof följande märkliga underrättelse: »De konfedererades i Warschau embeten äro ej bortgifna; och verkliga orsaken är, att kardinalen och fältherren underhandla om sin fred med konung August.» Rzeszow 20 Juli. Denna utsigt bidrog till beslutet att gå mot Warschau.

Digitized by Google

Konung Carl stod vid en skiljeväg. Underrättelse hade redan nått honom, att konung August oafbrutet fortsatte sitt tåg mot norr, i tydlig afsigt att förena sig med den sachsiska styrkan i Storpolen och hotande Warschau. Från Stanislaus ingingo klagande bref med enträgen anhållan om kraftig hjelp mot de i Storpolen strödvande sachsarne och ofördröjligt afslutande af underhandlingarne i Warschau. Flere af generalerna tillstyrkte konungen att fullfölja sitt påbegynta företag att uppsöka konung August, att således söka hinna honom under hans tåg och på samma gång betäcka Warschau och Storpolen. Länge trodde man ock, att denna mening skulle blifva den rådande[1]). Men andra, yngre och djerfvare krigare styrkte konungen att i stället gå längre bort och eröfra Lemberg.

Denna stad, hufvudort i Röda Ryssland, försvarades af en fästning, som bar den stolta inskriften: intacta virgo, — den hade aldrig blifvit af fiende intagen. En turkisk armé af 100,000 man hade flere månader legat framför den utan att kunna blifva mästare af den samma. Det var ett äfventyr, som mägtigt lockade Carl den tolfte. Att utföra en bedrift, som ingen före honom förmått gå i land med, var för honom i hög grad tilldragande. Dertill kom hoppet att han sålunda skulle kunna förmå konung Augusts i dessa orter boende anhän-

[1]) »Om konung Augusts förehafvande talas åtskilligt, men H. M. lär ej lemna honom tid att något utföra, utan strax nu gå efter, sedan man förstått hvartåt han sig vändt.» Bref från lägret vid Jaroslaw, 20 Aug.

Digitized by Google

gare till att underkasta sig Stanislaus, och lusten att straffa kommendanten i Lemberg, Galetzki, för att han vägrat Stenbock, förutskickad att kräfva krigsskatt, inträde i staden. Slutligen var det en gammal önskan hos Carl den tolfte att få slåss med kosackerna, hvilka sades vara i antåg för att undsätta staden.

Så fattades det ödesdigra beslutet att lemna Warschau och Storpolen åt sitt öde, utan afseende på den fara som hotade Stanislaus och hans tillgifne, för att, midt under det underhandlingar om fred och förbund fördes med republiken, med stormande hand intaga en polsk stad, hvilken såsom eröfring aldrig kunde komma att tillhöra konungen och hvilkens bibehållande icke ens för en tid kunde bereda honom någon fördel. Derigenom fick konung August tillfälle att åter vinna öfverhanden, och utsigten att bispringa östersjöprovinserna, der redan både Dorpt och Narva hade fallit i ryssarnes händer, aflägsnades.

Sjelfva krigsföretaget utfördes med beundransvärd kraft och snabbhet. Konungen lemnade fotfolk och artilleri efter sig hos Rehnsköld och medtog ryttériet. Snart blef äfven största delen af detta efter, och konungen fortsatte endast med tre regementen dragoner sitt tåg. Detta framgick så snabbt som möjligt för att genom öfverraskning taga staden, men denna afsigt blef till intet derigenom att konungen med de sina under nattens mörker förvillade sig i skogarne.

Staden Lemberg var belägen i en vidsträckt dal, omsluten af höga kullar. Den hade flere vackra

Digitized by Google

kyrkor och kloster; en liflig handel drefs i den samma af turkar, armenier och ryssar.

Konungen unnade sina dragoner en dags hvila, hvarunder han noggrant undersökte lokalförhållandena. Fästningen, något gammalmodig, hade starka murar och torn, dessutom ett plankverk till sitt skydd.

I morgongryningen följande dag företogs stormen. Besättningen underhöll en stark eld från alla verken. Men med en otrolig häftighet rusade svenskarne öfver grafven, klättrade derefter uppför vallen, refvo plankverket och trängde på samma gång som de vikande fienderna in genom stadsporten; konungen, åtföljd af den unge prinsen af Würtemberg, var bland de främste.

Inom en fjerdedelstimme var fästningen tagen[1]). Svenskarne hade förlorat 40 döda, fienden 50 till 60. Garnisonen, 530 man, blef krigsfången. Ett rikt byte togs.

Denna seger vans den 27 Augusti. Men dagen förut hade Warschau gifvit sig till konung August.

Under det Carl den tolfte fullföljde sitt tåg mot söder, hade arbetena för att ordna sakernas nya skick fortgått i Warschau. En ny skådeplats öppnade sig för Horns verksamhet. Han skulle uppehålla den nyvalde konungens sjunkande mod[2]).

---

[1]) I ett egenhändigt bref till Rehnsköld beskrifver konungen sin bedrift med dessa enkla ord: »Sedan jag bortgick från eder, har icke något stort förefallit, utom att i lördags morgse blef staden Lemberg stormader af dragonerna och strax intagen utan stor möda och förlust.»

[2]) »Konungen i Polen kom i går till mig och sade, att han icke hade ett halföre penningar. Jag tröstade honom, bedjande

Digitized by Google

Han skulle samla omkring honom osäkra vänner[1]) och vaka öfver förklädda ovänner för att dämpa deras fiendtligheter. Emellan polackarnes konung och sin egen skulle han medla.

Svårast var det, när meningarne hos Stanislaus och Horn, eller Carl den tolfte och Stanislaus icke stämde öfverens[2]).

Stanislaus vågade icke taga ett steg utan att fråga Carl den tolfte. Konung Augusts trupper, som hade inbrutit i Storpolen, ödelade landet på det grymmaste. Stanislaus, ädelsinnad men vek, ställd emellan Carl den tolftes fordringar å ena sidan och sin egen önskan att vinna sitt folks tillgifvenhet å den andra, önskade på det högsta att få med kronarmén, förstärkt af svenska trupper, tåga till Storpolen för att skingra och förjaga de härjande sachsarne. Detta ville Carl den tolfte i det längsta icke medgifva. Han ansåg sig genom sitt tåg mot konung August kunna tvinga denne att lemna Storpolen i ro, och hans ögonmärke var nu, att den nyvalde konungens kröning måtte med första försiggå. Emedan i Polen början af en ny

honom hvälfva svårigheterna på mig, och han blef lugnare.» Carl den tolfte anslog derefter till den polske konungens underhåll en viss summa i månaden, hvilken, på Horns uttryckliga begäran, skulle vecka för vecka utbetalas genom honom, emedan, om allt på en gång lemnades till Stanislaus, det var fara värdt, att det genast tog slut.

[1]) Af de 100,000 r:dr som lofvats för utdelande af gratifikationer till valet, hade endast 60,000 utfallit. Horn anhöll på det högsta om de återstående 40,000, »för att hålla humeurerna vid magt.»

[2]) »Konungen i Polen bär sig väl åt i allt, men är allt för godtrogen. Derför ha vi ej förlikts i allt. Af konungens bref till mig ser E. M., huru vi varit hopspända.» Horn 20 Juli.

Digitized by Google

konungs regering egentligen räknades från hans kröning, var det angeläget, att denna högtidlighet utan dröjsmål försiggick; om ett fälttåg företogs förut, kunde man icke veta, huru länge det skulle komma att draga ut. Förgäfves invände Stanislaus, att de lagliga formerna fordrade tid, att kallelser måste utgå och äfven eljes förberedelser ske till kröningen. Han hyste en hemlig farhåga, att Carl, sedan han vunnit sitt mål att i Polen insätta en lagkrönt konung, skulle gå mot Ryssland och lemna den nye konungen åt sitt öde. Innan kröningen skedde, önskade således konung Stanislaus hafva inlagt någon förtjenst om sitt plågade folk och derjemte, att underhandlingen med Sverige vore förd till slut.

Horn, Mejerfelt och de förnämste bland polackarne understödde Stanislai begäran om tåget till Storpolen. Efter långt dröjsmål förklarade konung Carl[1]), att han »ändtligen ville låta det ske», men kallelserna till kröningen skulle likväl först vara utfärdade. Mejerfelt fick befallning att räcka konung Stanislaus handen, dock så, att der han fann något förslag ej vara enligt med sin konungs afsigter och krigsreson, han ej skulle låta irra sig. Föreningen med polska kronarmén skulle han undvika.

Denna armé, svag och illa försedd — den utgjorde nu blott 5,000 man — gick öfver på venstra Weichselstranden. Mejerfelt, som nära Posen tappert slagits med sachsarne, hade funnit dessa allt för starka och dragit sig derifrån närmare Warschau.

---

[1]) Till ambassadörerna 10 Aug.

Digitized by Google

Ändtligen den 9 Augusti begaf sig konung Stanislaus till armén. Men dess rörelser gingo mycket långsamt. Ännu en vecka senare hade han ej hunnit längre än tre mil från Warschau. Penningebristen förlamade allt. Så litet kunde Stanislaus lita på sin egen här, att han midt ibland sina polackar måste hafva en lifvakt af 125 skånska ryttare.

Under tiden kommo de så länge och ifrigt efterlängtade fredsunderhandlingarne i gång. Allt syntes lofva godt. De tre af Carl den tolfte utnämnda, nu med benämningen ambassadörer utrustade sändebuden hade erhållit sin instruktion; efter ett högtidligt företräde för konung Stanislaus[1]) började förhandlingarne med de talrika polska kommissarierna, bland hvilka voro biskopen af Posen och kronfältherren.

Sammanträden skulle hållas hvar dag, och man var i början flitig. Den första striden var den om arbetssättet. Polackarne, fulla af misstankar, yrkade, att ombuden å båda sidor skulle genast i början skriftligen och fullständigt framställa sina förslag. Men detta var icke svenskarnes tanke. De ville, att man skulle taga för sig fredstraktaten i Oliva och genomgå den för att tillse, hvilka ändringar och tilllägg som kunde vara att göra. Mera bekymmer-

[1]) Ceremonielet vållade tidsutdrägt. Man viste icke huru man skulle benämna konungens moder. Sjelf gjorde hon anspråk på att kallas »höghet«, hvilken titel polackarne icke ville tilllägga henne. Hon led mycken förtret, nästan förakt. Ändtligen kom man öfverens derom, att svenskarne skulle först kalla henne höghet, hvarefter hennes landsmän lofvade följa deras exempel.

Digitized by Google

samma strider förestodo. Den svåraste af alla kunde väntas deraf, att en punkt i de svenska ombudens instruktion ålade dem att fordra, det polska republiken skulle afträda Kurland. Detta försatte sändebuden i den största förlägenhet. Konung Carl hade, för att vinna polackarnes bifall till det nya konungavalet, i upprepade förklaringar försäkrat, att han icke för sig sjelf sökte någon fördel, som kunde skada republiken. Lika beskaffade försäkringar hade sändebuden före valet, på sin konungs befallning, afgifvit. »Jag förutser på långt håll stötestenar, som skola göra underhandlingen svår. När våra medunderhandlare i konferenserna förehålla oss konungens förklaringar och våra försäkringar, huru skola vi bestå?» skref Wachschlager till Piper[1]). Konungen hade väl befalt dem att icke framställa detta yrkande förr än man fick se, huru sakerna vidare utvecklade sig. Men han hade tillika föreskrifvit, att sändebuden skulle göra klart för polackarne, huru som Kurland aldrig varit något polskt land och blott innehades under länsrätt, samt föreställa dem, att hertigdömet redan befann sig i den svenske konungens besittning.

Detta stälde sig sändebuden till efterrättelse, och följden blef, att hela staden snart var uppfyld af ryktet, att svenskarne ville fråntaga polska republiken Kurland. Detta åter gaf motståndarne vatten på sin qvarn. Kardinalen, ehuru han gjort sin fred, intog en tvetydig håll-

[1]) 14 Juli.

Digitized by Google

ning[1]), och valmarskalken var en ännu mera bestämd motståndare.

Under sådana omständigheter, och när å andra sidan Carl den tolfte befalde sina sändebud[2]) att rätta underhandlingarnes gång efter måttet af det allvar, som visades med kröningen, kunde dessa icke med mycken raskhet fortskrida. Endast lamt fördes de framåt.

Yrkandet angående Kurland hade icke af sändebuden meddelats Stanislaus, men snart fick han från andra håll tillräcklig kunskap derom för att fatta allvarliga farhågor. Hämmad i sina rörelser af penningebristen, stadd på marsch mot fienden med en armé, på hvilken han icke kunde lita[3]), omgifven af vacklande anhängare och mägtiga, vreda afundsmän, fruktande äfven sina beskyddare, var den unge konungen sannerligen att beklaga[4]). Han stod midt i de mest förvirrade förhållanden, utan kraft att kunna reda dem.

I denna förvirring föll nu ett slag, som med ens förändrade sakernas hela utseende.

Efter att hafva åter vändt sig mot norr hade konung August snart nått Lublin och fortsatte derifrån i snabba dagsmarscher sin väg för att förena

[1]) »Kardinalen skär i tysthet trä till de pilar, som de andra afskjuta; marskalken hjelper honom.» Wachschlager. »Kardinalen har icke på länge varit hos konung Stanislaus; han ville ej heller taga afsked af honom, men jag tvang hans eminens upp.» Horn 16 Aug.

[2]) 10 Aug.

[3]) »Jag har påmint konungen i Polen, huru farligt det är att gå i fält med så obändigt och sjelfgodt sällskap.» Horn.

[4]) »Den gode konung Stanislaus ser rätt illa ut för sorger och bekymmer.» Wachschlager 15 Aug.

Digitized by Google

sig med sina sachsare[1]). Hans rykte gick före honom. Redan i första dagarne af Augusti berättades det i Warschau, att konung August var i antågande för att verkställa sin länge hysta föresats och skingra konfederationen. Men man ville i förstone ej tro derpå, och man hoppades, att Carl den tolfte snart skulle stäcka hans marsch[2]). Men i stället växte ryktet. Med förskräckelse förnam man snart, att konung August var endast tio mil från Warschau, och konung Carl afhördes icke.

Stanislaus vände då om till Warschau och höll ett krigsråd, hvari Horn efter svenskt sätt styrkte konungen att med kronarmén genast gå löst på fienden. Men kronfältherren Lubomirski sade härtill ett bestämdt nej: icke två kompanier af hans folk skulle gå i elden. Konung August kunde således utan hinder fortsätta sitt tåg. De konfedererade åter lemnade hastigt Warschau och spridde sig åt alla håll. Kardinalen begaf sig jemte valmarskalken till Lowicz och derifrån, eskorterad af Mejerfelt, till Danzig. Stanislai drottning med B. Sapieha fördes under svensk betäckning till Elbing[3]).

Horn, som redan flera månader förut anmält för sin konung huru omöjligt det var att försvara

[1]) »Det är något stort, att konungen lockat Carl den tolfte in i Reussen och så lyckligen framkommit hit för att förena sig med sachsarne» — skref Patkul tio mil från Warschau den 18 Augusti.

[2]) »Jag tröstar dem med, att E. M., som kan marschera så väl som någon annan, skall följa honom på hälarne, så att han glömmer oroa Warschau.» Horn till konungen 5 Augusti.

[3]) »Vi äro i fröjd och triumf hitkomna, dock bedröfvade att ej hafva träffat dem vi önskat.» Bref från sachsiska lägret för Warschau 25 Aug.

Digitized by Google

Warschau och som hade under sitt befäl endast 480 svenskar, såg snart konung Augusts hela armé lägra sig utanför staden. Han drog sig in i slottet. Konung August beskött sitt eget residens med glödgade kulor och afskar vattenledningen. Horn erbjöd sig då att med sin lilla hop på öppna fältet upptaga striden mot en tre gånger så stor styrka; när detta icke antogs, uppgaf han ett onyttigt försvar och kapitulerade (26 Augusti). De svenska ambassadörerna blefvo krigsfångar likasom garnisonen. Biskopen af Posen fördes fångslig först till Sachsen och sedermera till Rom, för att dömas af påfven. Hans och kardinalens palats utplundrades.

Så föll med ett slag den så mödosamt uppförda, bräckliga byggnaden. Konfederationen var skingrad: en del af medlemmarne flydde landet, andra gingo öfver till motpartiet; flere woiwodskap förklarade sig för konung August. De började fredsunderhandlingarne voro om intet och dermed hoppet att detta år undsätta östersjöprovinserna.

Konung August såg sig i spetsen för en ansenlig här; han var åter herre i sin hufvudstad. Ej nog dermed. I lägret vid Warschau emottog han underrättelsen om Narvas fall och om det af polska sändebudet der afslutade förbundet med czaren. Lyckan tycktes åter le mot honom.

Stränga omdömen fäldes öfver Carl den tolftes krigföring denna sommar och deröfver att han, med en stark och segrande här, lemnat sin motståndare en sådan fördel i händerna. Till och med de, som voro konung Carl mest tillgifna, kunde ej begripa, hvarför han aflägsnat sig så långt från Storpolen

Digitized by Google

och sitt parti, och sjelfve Nordberg säger, att konungen efteråt fann, att de som rådt honom till expeditionen mot Lemberg, handlat oöfverlagdt[1]).

Sjelfva underrättelsen om den inträffade olyckan mottog Carl den tolfte med detta orubbliga lugn, som vid hastiga förändringar alltid utmärkte honom. Han bar inom sig en så stark öfvertygelse om slutlig osviklig framgång, att motgångarne hos honom åstadkommo nästan ingen sinnesrörelse. Och väckte de en sådan, så kufvade han den genom sin sjelfbeherskning så, att deraf intet märktes.

I förstone ville han icke sätta tro till ryktet att konung August gått mot Warschau.

Vid första underrättelse, att konung August riktade sin marsch på Warschau, hade Rehnsköld brutit upp, och konungen befalde honom undsätta staden, i tanke att fienden då skulle afstå från sitt företag[2]). Men det var alldeles för sent. Rehnsköld hade ej hunnit längre än till Ciezanow, då han fick underrättelse att Warschau var intaget.

Sedan man icke mera kunde betvifla Warschaus fall, befaldes Rehnsköld innehålla med sin marsch. Han stadnade då vid Tarnogrod.

Sjelf ordnade sig konungen, som om ingenting händt. Han stod lugnt qvar vid Lemberg, indrifvande kontributioner och uppmanande adeln i de angränsande palatinaten att hylla konung Stanis-

[1]) »Särdeles inför en herre, hvars eld och ambition lätt kunde uppretas till att mera söka en liten heder än sin veritabla och större nytta.» Nordberg: I, 538.

[2]) »När de verkligen märka, att de svenska trupperna åter nalkas så hastigt till Warschau, så torde fienden skrämmas till att förlåta och öfvergifva belägringen.» Egenh. till Rehnsköld.

Digitized by Google

laus, dels för att draga fördel af de goda qvarteren, dels, som man trodde, i hopp att ännu få sammandrabba med en kosackhär. Här vid Lemberg nådde honom underrättelsen om Narvas förlust.

Den arme konung Stanislaus var nu en flykting. Storfältherren gick sin egen väg och förlade snart kronarmén i qvarter. Hans hållning var redan vacklande. Stanislaus tog sin tillflykt till svenskarne och ankom i utblottadt tillstånd, djupt bedröfvad, ledsagad endast af 150 svenska ryttare, till Rehnskölds läger[1]). Under svensk betäckning fortsatte han sin väg till Carl den tolfte. Den 5 September erhöll konung Carl Horns bref med berättelse om Warschaus förlust; den 8 kom konung Stanislaus, den 12 Horn sjelf, som på sitt hedersord fått någon tids frihet från fångenskapen[2]).

Dagen efter Horns ankomst satte konungen sin här i rörelse. Carl lät spränga de i Lemberg tagna kanonerna, öfverlemnade befälet öfver trupperna i staden åt woiwoden af Kiew, Potocki, en frände till konung Stanislaus, och skref till kardinalen[3]) äfvensom till fältherren vänliga bref, för att fasthålla dem vid Stanislai parti. Tåget gick åter norr

---

[1]) »Hans tillstånd är så slätt, att han för brist på penningar ej kunde stadna hos trupperna.» Rehnsköld till konungen 4 September.

[2]) Konungen gillade Horns handlingssätt vid Warschau. »Vi hålle oss försäkrade», skrifver han, »att I hafven gjort hvad I bort göra. Gifven eder tillfreds och varen försäkrade, att med Guds hjelp snart vara revangerad!»

[3]) »Vi gå i starka dagsmarscher, fulle af godt hopp och hafve förnummit eder ståndaktighet. Olyckan kan åter upprättas.» Brefvet till Lubomirski var högst välvilligt. Zamoiscie 24 September.

Digitized by Google

ut, äfven nu under oerhörda besvärligheter; höstregnen hade inträdt: vägarne voro bottenlösa. Men ingenting kunde hejda Carl den tolfte.

Han gaf sig likväl tid att under vägen stadna vid Zamoiscie och straffa staden derför att den året förut tillslutit sina portar för Stenbock. Staden föll nu till föga och måste erlägga brandskatt.

Rehnsköld hade stadnat på sin marsch för att invänta konungen och de stodo snart helt nära hvarandra. Men de båda härarne förenades icke, utan Rehnsköld gick rakt på Warschau tillika med Stanislaus, hvilken, som Carl den tolfte skref, borde återvända till denna hufvudstad och der taga sitt residens. Sjelf hade konungen ämnat gå öfver Weichseln vid Kaschmierz, men han erhöll underrättelse, att konung August lemnat Warschau, omkring hvilken hufvudstad landet var förvandladt till en ödemark, och dragit sig till Pultusk i akt och mening att låta sina trupper taga vinterqvarter i Preussen, under det han afsände sin förtrogne, Prebendowski till Berlin. Då greps konung Carl »af en hjertlig åstundan att komma i färd med fienden»[1]) och skyndade i starka dagsmarscher mot fienden. Men sachsarne, som hade goda kunskapare, lyckades undvika honom. De stodo skyddade af floden Bug; när svenska partier började öfvergå denna flod, bröt konung August upp från Pultusk, gick öfver på Weichselns venstra strand och sammandrog sin armé omkring Wischegrod. Konung Carl hade genom sina rörelser afskurit sin fiende vägen till Litthauen.

[1]) Nordberg.

Digitized by Google

Konung Carl gjorde nu en sträckmarsch af nio mil till Radzimin, tre mil från Warschau, och inträffade sjelf den 14 Oktober hos Rehnsköld i Praga. Derpå lät konungen slå två broar öfver Weichseln, på hvilka hären gick öfver, sedan broarne först gått sönder och vållat ett uppehåll, som gaf fienden ett ansenligt försprång.

Ty konung August afbidade lika litet nu som förut den svenska härens ankomst, utan anträdde återtåget, i det han gaf befallning att upphäfva belägringen för Posen, hvilken stad just var i begrepp att gifva sig, då dess besättning en vacker morgon till sin stora förvåning fick se fiendens läger vara tomt.

Svenskarne besatte nu åter Warschau, och konung August drog sig undan in i Storpolen. Vid Unienow skilde han sin här i två delar: den största delen deraf anförtrodde han åt Schulenburg, som nu förde högsta befälet öfver de sachsiska trupperna, med anvisning att draga sig åt sydvest mot Schlesien, under det konungen sjelf med det öfriga af hären gick till Krakau.

Carl den tolfte höll sig till hufvudstyrkan och började förfölja den med en snabbhet utan like. Svenskarne tillryggalade på nio dagar fyratio mil. Konungen tog med sig så många ryttareregementen som han i hast kunde hopsamla. Folket kom om nätterna icke under tak; hästarne afsadlades icke; konungen tillbragte nätterna på hö och halm framför en liten i hast uppgjord eld; om dagarne nöjde han sig med den ringa spis, som i hast kunde åstadkommas, ofta med ett stycke groft bröd. Fiendens

Digitized by Google

eftertrupper höllo stånd på flera ställen för att ge fotfolket tid att komma undan, men svenskarne kullkastade med sådan våldsamhet de framskjutna trupperna, att de slutligen ertappade fienden, och Schulenburg måste hålla stånd vid Punitz, halfannan mil från Lissa nära schlesiska gränsen.

Det blef hufvudsakligen en strid af rytteri mot fotfolk. Konung Carl hade icke med sig mera än några sqvadroner af södra skåningarne samt en del af Rehnsköld, Krassaus och Dükers dragoner, inalles högst 3,000 man. Konung Stanislaus och general Rehnsköld voro hos honom. De bådo konungen enständigt att afbida de öfriga regementenas ankomst och bilda en reserv. Men solen närmade sig redan sin nedgång, och konungen, fruktande att, om mörkret föll på, fienden åter kunde komma undan, gaf tecken till anfall. Sjelf satte han sig framför det skånska rytteriet, befallande de sina att icke skjuta, utan gå på med blanka vapen.

Det fiendtliga kavalleriet kastades i första anfallet öfver ända. Schulenburg lät då fotfolket kasta sig till marken, hvarigenom de framstormande svenskarne ej kunde träffa det med sina huggvapen. När de voro förbi, reste sig det sachsiska fotfolket åter och bildade fyrkant. Striden blef hårdnackad. Då kom general Hummerhjelm fram med friskt folk, Nylands dragoner; de aktade ej det före deras ankomst gifna förbudet och gåfvo eld. Fienden vek, hvarefter mörkret skilde de stridande, i det en fuktig höstdimma lade sig öfver fältet.

Det var träffningen vid Punitz (28 Okt.) i hvilken fienden hade förlorat 400 man, svenskarne 180.

Digitized by Google

Följande dagen förföljde Carl den tolfte fienderna in i Schlesien. De skilde sig i flera afdelningar. General Otto Vellingk förföljde en af dessa till Glogau, konungen sjelf gick vägen rätt fram till Oder. Men sachsarne voro för snabba för att kunna hinnas. Det sattes i fråga att gå på och inträngа i Sachsen; men Stanislaus sjelf afstyrkte detta [1]). Deremot nedgjorde Vellingk några dagar derefter en rysk hjelpcorps [2]).

Konung August begaf sig efter dessa tilldragelser från Krakau tillbaka till Sachsen, dels för att uppsätta nytt krigsfolk, dels för att värja sitt land i händelse svenskarne skulle göra ett infall. Konung Carl lät nu hären gå i vinterqvarter och tog i medlet af November sitt högqvarter i den lilla staden Rawitz, helt nära schlesiska gränsen. Brefvexlingen med myndigheterna hemma samt med diplomater och härförare, hvilken under de långa krigstågen nästan stått stilla, återtog nu sin gång. »Vi ha kommit som i en ny verld», skrifver Hermelin: »förut ha vi ej vetat, hvad som händt i den öfriga verlden. — Våra sommar- och höstposter ligga i Danzig.»

Men under det Carl den tolfte sålunda jagade efter den lockande, snart åter försvinnande gäckbilden af en ny konungs insättande i det anarkiska

---

[1]) Piper erinrar honom sedan derom i ett af sina bref.

[2]) Relation om konung Carl XII:s krig från 27 Okt. till 11 Nov. (n. st.) Riksark. Redan i April 1702 hade generaler och öfverstar fått sig ålagdt att afgifva berättelse om alla sina krigsförrättningar; denna befallning förnyades senare, »på det dessa relationer måtte vara till efterrättelse för dem, som vilja skrifva denna tids historia», och de hafva äfven för den samma utgjort en hufvudkälla.

Digitized by Google

Polen, trädde den dystra verkligheten af olyckorna i östersjöprovinserna Sverige allt närmare. Det var skuggan som följde de lysande framgångarne och som blef allt mörkare, ju starkare dager föll på konungens segrande vapen. —

Under vistelsen i Preussen på våren 1704, då afståndet från Lifland ej var så stort, hade konung Carl närmare deltagit i de ärenden, som rörde östersjöländerna. Men någon väsentlig inflytelse på dessa landskaps öde kunde han icke öfva. Icke att han ej klart fattade, hvilka som voro de vigtigaste punkterna för försvaret och insåg hvari felen låga. Men hans bemödanden strandade på samma klippa som de krigande befälhafvarnes: på omöjligheten att med allt mera sjunkande tillgångar motstå en allt mer öfvermägtig fiende, och på sin egen obenägenhet emot att använda de medel, som för ändamålet voro mest påkallade.

Så t. ex. uppmanade han på det allvarligaste de civila och militära myndigheterna till enighet; han utfärdade ett välbetänkt och strängt bref [1]) derom, att krigets börder hittills hade tryckt allt för ojemt på olika delar af provinserna: hade de varit bättre fördelade, så skulle landet kunnat bära vida mera och behofven blifvit bättre försedda. De, som hade att göra med krigsgärdernas utskrifning, borde derföre sins emellan förena sig om huru mycket hvar provins, efter vidd och förmögenhet, kunde utgöra. Han befalde att icke akta några svårigheter, utan endast göra hvad försvaret kräfde.

[1]) 17 April 1704.

Digitized by Google

Men hvad kunde väl äfven den vackraste skrifvelse uträtta, när konungen icke var närvarande för att åstadkomma den sammanhållning han fann nödvändig, för att tillrättavisa de felande, besvara invändningarne och gå i spetsen vid kampen emot alla hinder? Och hvem skulle då vid verkställigheten tillse alla dessa stridiga eller tvekande myndigheter? Ytterligare — när krafterna voro uttömda, var det icke för sent att afväga dem?

Än mer. Hvad som i högre grad än något annat förlamade motståndet mot den påträngande ryska armén var försvarsmedlens otillräcklighet. Det lät sig ej göra att använda alla krafter på det polska kriget och tillika sända mera folk och penningar för det ryska. Man hade måst taga något från armén i det förra, för att stärka den i det senare. Men dertill kunde konungen ej besluta sig. Tvärt om fick, som vi sett, Schlippenbach befallning att från sin svaga här öfverlåta 2,000 ryttare till Lewenhaupt, hvilken skulle gå in i Samogitien och Litthauen för att bekriga konung Augusts parti. General Frölich erhöll ock[1]) order att från Riga lemna Lewenhaupt manskap för samma ändamål.

Schlippenbach hade för årets fälttåg uppgjort en plan, enligt hvilken han, emedan underhåll ej fans i eget land, skulle gå in i polska Lifland, för att der lefva på främmande bekostnad och iakttaga så väl ryssarnes som lithauernas rörelser, under det han tillika betäckte Riga. Han begärde för detta

[1]) 24 Mars 1704.

Digitized by Google

ändamål ett regemente gammalt kavalleri samt, genom utbyte med nyvärfvade, fyra regementen från garnisonen i Riga. Men konungen vägrade sitt bifall härtill; han befalde Schlippenbach att endast vara betänkt på försvar och skydda landet. [1])

Lewenhaupt befann sig i viss mån i en annan ställning än de öfriga befälhafvarne på den östliga krigsskådeplatsen; han kunde gå anfallsvis till väga och underhålla sina trupper i fiendens land. Hans fälttåg detta år eger ock närmare sammanhang med det polska kriget; det utgör i sjelfva verket ett slags mellanlänk emellan detta och det ryska. Vi böra derföre först taga en öfversigt af hans verksamhet.

Carl den tolfte hade befalt, att Lewenhaupt, sedan han erhållit förstärkningen från Schlippenbachs här, skulle inträngа i Litthauen, hindra fienden att der njuta vinterunderhåll och indrifva krigsskatt. Schlippenbach kunde likväl icke genast umbära sina trupper, och Lewenhaupt fann derför rådligast, när fienden med ansenlig magt närmade sig, att till en början förblifva stilla i Kurland.

Men i Februari lemnade Frölich, som ansåg Riga icke vara hotadt af någon öfverhängande fara, 1,000 man till Lewenhaupt, som då, sedan han äfven ur de öfriga garnisonerna dragit så stor styrka som kunde undvaras, bröt in i Litthauen för att fullgöra konungens vilja. Det var sent; Oginski hade redan genom upptagna skatter utsugit landet. Men Lewenhaupt gick likväl så långt in som han kunde och framträngde ända till Chelm, sedan han befalt öfverste Stackelberg med de nu ankomna

[1]) 4 Mars 1704. Reg.

Digitized by Google

trupperna från Schlippenbach taga sin marsch mera öster ut. Vårens dåliga väglag hämmade för någon tid krigsrörelserna, tills Stackelberg inberättade, att stämningen i den del af landet, der han befann sig, var mycket gynsam; den litthauiska adeln hade börjat tröttna vid Oginskis herravälde och vore redo att lemna hans parti; mellan litthauer och ryssar, hvilka tillsamman innehade det vigtiga Birsen, herskade oenighet. Lewenhaupt ändrade då sin plan och gick i början af Maj rakt mot öster, att förena sig med Stackelberg.

Men snart blef ett nytt uppslag. På anhållan af konfederationen i Warschau, som lifligt önskade att draga till sig adeln i andra orter och särskildt i Litthauen, lät Carl den tolfte fältherren Sapieha med sitt folk marschera från Storpolen till Litthauen för att der förmå adel och här att affalla från konung August. Lewenhaupt erhöll tillika befallning att förena sin styrka med Sapiehas och med honom aftala om krigsrörelserna.

Nu följde i Litthauen samma skådespel som man förut sett i olika delar af Polen; de svenska vapnen, der de voro öfverlägsna, böjde sinnena till benägenhet för konung Stanislaus och ett omslag spordes.

Lewenhaupt hade sitt ögonmärke på Birsen, som var ett stöd för fiendernas rörelser och en utfallspunkt vid deras företag mot Mitau och Riga; han intog derför sin ställning vid Wobolniki, tre mil i sydost derifrån; på närmare håll var underhåll för trupperna i den trakten icke att finna.

Digitized by Google

Sapieha kom och förde med sig 3 till 4,000 man, dels polackar dels litthauer. Han förenade sig, sedan han under stor oro för fiendens rörelser (i sjelfva verket räddade honom endast Lewenhaupts snabba mellankomst från att blifva afskuren) genomtågat landet, vid Wobolniki med den svenska hären (9 Juni) [1]). Samverkan med dessa trupper hade aldrig varit angenäm för de svenska befälhafvarne; för Lewenhaupt föll den sig synnerligen obeqväm. Sapieha hade af Carl den tolfte fått sig tillagdt ett mycket högt underhåll, som skulle utgå af den indrifna krigsgärden; han uppträdde med stora anspråk, men blef högst bekymrad, så snart en fiende nalkades: då litade han på svenskarne. Hans folk kunde aldrig afhållas från att plundra, och de förstörde derigenom tillgångarne för svenska hären.

Emellertid var Lewenhaupt den som fick råda för krigsrörelserna. Han använde den förenade styrkan att gå mot Wiesnowicki, som nu närmade sig. Honom dref han under ständiga marscher framför sig i en krets af nära tjugu mil, under fåfänga bemödanden att förmå honom att hålla stånd, tills Wiesnowickis här slutligen sökte skydd under Birsens kanoner [2]).

Derefter började Sapieha hålla sammankomster med den litthauiska adeln. Två hundra ädlingar församlade sig i Poniewitz. De voro icke ovilliga,

[1]) Lewenhaupts skrifvelser till konungen.

[2]) En del af Oginskis tross föll härvid i Sapiehas händer, som der fann Litthauernes fördrag med czaren, jemte deras brefvexling med den ryske herskaren.

Digitized by Google

men vågade icke förklara sig så länge Wiesnowicki stod i närheten.

Under tiden pågick Narvas belägring. Schlippenbach, som funnit sig för svag att undsätta denna vigtiga ort, föreslog efter sitt nederlag Lewenhaupt, att han jemte Sapiehas trupper skulle genom polska Lifland räcka honom handen, för att de tillsammans skulle gå mot ryssarne.[1])

Vid första påseendet tycktes denna plan hafva mycket för sig. Men vid närmare öfvervägande fann Lewenhaupt den vara alldeles outförbar. Hela Kurland och södra delen af Lifland skulle då lemnas öppna för fiendens anfall; i Litthauen skulle den började sammansättningen mellan adeln snart alldeles förfalla; och slutligen skulle trupperna, om de togo den föreslagna vägen genom polska Lifland och ryska gränstrakterna, göra en ofantlig omväg för att komma till sitt mål; ginge de åter genaste vägen genom Kurland, så skulle hungern snart göra deras framträngande omöjligt.[2])

Konungen, till hvilken frågan hänsköts, gillade denna uppfattning.[3])

Men Lewenhaupt fann mer och mer, att han tjenade två herrar. Han skulle i Litthauen upprätthålla den nya konfederationen, och han skulle betäcka Kurland mot ryssarnes anfall. Han vågade derför hos konungen anhålla, att några tusen man måtte

[1]) 20 Juni.

[2]) Lewenhaupt till K. M. 4 Juli 1704.

[3]) »I gören oss större tjenst i Litthauen. Stadnen der! Gören eder högsta flit att stärka det goda partiet och skingra de illviljande!» Till Lewenhaupt, 23 Juli.

Digitized by Google

för det först nämnda ändamålet sändas från hufvudarmén i Polen, så att han finge odeladt egna sig åt det senare. Men härpå kunde han icke utverka bifall.

I medlet af Juli bröt Wiesnowicki upp för att intaga Seelburg, ett fäste vid Düna, som innehades af svenskarne. Lewenhaupt och Sapieha följde genast efter. De marscherade, för att nå honom, oupphörligt i sex dagar och nätter. När de hunnit två mil nära Seelburg, upphäfde Wiesnowicki, som var 12,000 man stark, belägringen, efter att i elfva dagar hafva beskjutit fästet.

Men Lewenhaupt gick honom till mötes, och vid Jakobstadt, tre mil från Seelburg, der den förenade litthauiska och ryska hären höll stånd, vann Lewenhaupt, ehuru fienden var honom dubbelt öfverlägsen, en vacker seger (26 Juli 1704). Öfverlefvorna af den fiendtliga hären drogo sig derefter undan, och det stod Lewenhaupt öppet att, fullföljande sin första afsigt, vända sig mot Birsen.

Men nu gjorde alla anspråk på honom. Å ena sidan begärde, sedan Dorpt under tiden fallit, Frölich från Riga, att Lewenhaupt skulle gå till Lifland, förena sig med Schlippenbach och uppsöka fienden. Men samma svårigheter, som förut stält sig i vägen för ett sådant företag, stodo qvar; dertill kom att, då Lewenhaupts här till en väsentlig del bestod af folk, dragna ur garnisonerna, skulle genom en sådan marsch fästningarne hafva blifvit blottade; slutligen var det mycket för sent. [1]) Å andra sidan

[1]) Lewenhaupts bref till konungen om detta ärende skrefs i Popielle den 10 Aug., således samma dag som Narva gick öfver.

Digitized by Google

ville Sapieha draga honom djupare in i Litthauen, der han önskade stifta en generalkonfederation efter mönstret af den polska, och den borde svenska hären skydda. Sapieha fick härpå ett kallt svar: Lewenhaupt kunde icke utan konungens befallning öfvertaga ett sådant värf; hans närhet var nu mera än någonsin påkallad för att betäcka Kurland och Liffland; den här han förde var dessa provinsers enda värn. Högst missnöjd vädjade Sapieha till Piper och anhöll, att han måtte skaffa »sundare råd»: derigenom skulle han inlägga en odödlig förtjenst.[1]) Men icke heller detta verkade. Sapieha skilde sig då från Lewenhaupt och vände sig med de sina till Samogitien.

Utan saknad såg Lewenhaupt dessa trupper bortgå; de hade försvårat underhållet för hans folk och ingenting uträttat. Han gick med den svenska hären mot Birsen, hvars eröfring skulle bryta fiendens planer på dessa orter.

Han lyckades ock att, just då han var färdig till stormning, vinna denna stad genom ackord (14 Sept.). Både Birsens och Seelburgs fästningsverk sprängdes.

Redan var adelns tillslutning till konung Stanislaus i dessa trakter nästan allmän.

Men med anfallsrörelserna var det slut för detta år. Ryssar och litthauer nalkades åter, till samman 25,000 man starka, i tydlig afsigt att anfalla Bauzke och Mitau; Lewenhaupt måste vara betänkt på försvar. Han begärde nu i sin ordning förstärkning af Frölich och Schlippenbach. Den senare hade, efter olyckorna i norr, fört sina öfverblifna trupper

[1]) Sapieha till Piper 19 Aug.

Digitized by Google

till Lifland och närheten af Riga. De ställdes nu under Lewenhaupts befäl, hvars styrka derigenom växte till 4,000 man.[1]) Han begärde konungens order om hvad han skulle företaga och fick till svar, att han egde fritt handla efter krigets fordringar, men borde i alla händelser väl förse de kurländska fästningarne. —

Låtom oss nu tillse huru kriget under 1704 fördes i Lifland, Estland och Ingermanland. Detta fälttåg erbjuder icke samma intresse som det skiftesrika året 1703. Missförhållandet hade blifvit allt för stort emellan de ständigt växande anfallskrafterna och motståndets tilltagande vanmagt. Ingen af de svenska befälhafvarne var nog stark att möta fienden i fältet. Årets krigshändelser vända sig derför omkring de belägrade fästningarne och försöken att undsätta dem.

Czarens planer hade nu mognat. Han hade under de föregående fälttågen så förberedt allt, att han detta år kunde skrida till utförande af sin länge hysta afsigt: eröfringen af Dorpt och Narva. Konung August hade ock starkt uppmanat honom att belägra Narva, i hopp att Carl den tolfte skulle derigenom föranledas att lemna Polen.[2])

Dorpt kunde icke tagas, så länge svenskarne voro herrar på Peipus. I början af Maj lyckades det ryssarne att i ån Embach instänga den svenska flotiljen och taga alla dess fartyg, undantagande ett, med hvilket befälhafvaren, kapten Löschern sprängde sig i luften. Carl den tolfte var mycket missnöjd med

[1]) Till konungen 23 December.
[2]) Arnstedts brefvexling. Dresdner Ark.

Digitized by Google

denna drabbning och förklarade ett stort förseende vara begånget af den som fört befälet[1]).

De svenska generalerna uttalade samma omdöme. Maidel skref: »Olyckan på Peipus kommer mest af osamdrägt och en förderflig säkerhet. Det är underligt, att de ingen kunskap haft om det som föregått så nära fästningen och ej hållit sig bättre försäkrade om rivieret.»[2])

Konung Carl befalde helt enkelt ståthållaren i landet att bygga fartyg till en ny flotta. Men dertill var fienden icke sinnad att lemna tid. Redan i början af Juni lägrade sig ryssarne omkring Dorpt; och redan förut hade de varit verksamma för att innesluta Narva.

Just nu, då afgörandet nalkades, kunde konungen mindre än någonsin sysselsätta sig med dessa angelägenheter. Det var det förestående konungavalet i Polen som tog hans uppmärksamhet allt starkare i anspråk. Då generalguvernören i Estland, full af oro öfver den hotande faran, i slutet af Maj till honom insändt berättelse om landets tillstånd och förslag att upphjelpa det, framkom denna skrifvelse icke förr än konungen redan uppbrutit från Heilsberg och befann sig på marsch till Warschau. Han förklarade sig »icke hafva tid och tillfälle något att åtgöra», utan hänvisade omsorgerna om Estlands säkerhet till defensionskommissionen[3]).

En dyster sinnesstämning bemägtigade sig allt mer de tappra krigare, som i dessa landskap förde

[1]) Reg. 27 Maj.
[2]) Till Def. kom. 10 Maj.
[3]) 23 Juni.

Digitized by Google

försvaret. Misströstan kom dem nära. Redan sommaren förut hade Horn skrifvit från Narva: »Dessa provinser äro nu komna i det tillstånd, som jag så väl hos K. M. som å andra vederbörande orter redan för länge sedan så tidt och ofta har andragit, så att jag omsider måst dermed innehålla.»[1])

Dermed må jemföras, hvad Maidel några månader senare anförde hos defensionskommissionen: »Det är ej af afvoghet, men af rättmätigt beklagande jag förut anmält, att tillståndet är slätt, att jag intet kan uträtta, och att fienden måste prevalera; utom att magten är för ringa mot den öfverlägsna fienden, fattas allt hvad som behöfves.»[2])

Allt som behofven tryckte starkare, stegrades misshälligheterna mellan befälhafvarne. Maidel beskylde Schlippenbach, Schlippenbach Skytte för oskicklighet; Schlippenbach förebrådde De la Gardie bristande nit: De la Gardie hemstälde, att någon annan general måtte få befälet i stället för Schlippenbach. Horn var ock missnöjd.

Nöden kan likväl icke upphöra att påkalla hjelp, äfven om utsigterna att erhålla den äro aldrig så ringa. Deraf de upprepade anspråken, de magtlösa försöken, de inbördes beskyllningarne.

Dorpt var en svag fästning. Narva deremot ansågs som en förmur för dessa provinser. På dess försvar riktades tankarne i främsta rummet.

För Narvas undsättning hade man att räkna på två härar: Maidels och Schlippenbachs. Båda dessa

---

[1]) 16 Juli 1703.
[2]) 2 Febr. 1704.

Digitized by Google

generaler hade fått konungens befallning[1]) att bistå Narva.

Men hurudana voro dessa härar? Under hvilka förhållanden skulle de komma den beträngda fästningen till hjelp?

Schlippenbachs hela styrka utgjordes, sedan han till Lewenhaupt lemnat ifrån sig sitt mesta och bästa manskap, af 1,500 man rytteri, hvartill kommo lika många nyvärfvade, af hvilka de flesta icke hade något gevär eller aldrig hade lärt att begagna ett. Under oupphörliga framställningar till generalguvernören om nödigt underhåll för sina trupper stod han med dem i granskapet af Reval.

Maidel var något starkare: han ansåg sig hafva 3,000 man fotfolk och 2,000 ryttare. Men han var skild från Narva af några och tjugu mils afstånd: det mellanliggande landet var genomskuret af sjöar och strömmar, för hvilkas öfvergående han saknade nödiga hjelpmedel. Vidare hade han för bristande underhåll mást, likasom Cronhjort före honom, sprida sitt manskap i landet: först mot slutet af Maj började de åter samlas. Sjelf[2]) beskref han tillståndet på följande sätt: »Ännu har jag intet fått af hvad jag anhöll om vid min hitkomst. Må det ej tagas illa, om jag säger, att fienden måste under K. Maj:ts fjerran frånvaro slutligen få öfverhanden, emedan författningarne här äro så alldeles svaga och ringa, och ej att förlikna med fiendens promta väsende. Nu är halfva sommaren förbi och fienden aldeles färdig, innan jag kan få dessa trupper

[1]) Af 26 Maj 1704.
[2]) Till Def.-kom. 7 Juni.

Digitized by Google

att marschera, och när de ändtligen hinna ut, fattas gevär och mundering äfvensom öfning för de flesta.»[1])

Ännu en tredje hjelp var påräknad för Narva. En eskader, under befäl af vice amiral De Prou, hade utgått från Carlskrona med uppgift att betäcka Finska vikens kuster för ryska sjömagtens befarade anfall, och denna eskader fick nu befallning att hålla sjökommunikationen med Narva öppen. Ryssarne hade nemligen spärrat Narovaåns mynning. Flere fartyg, lastade med spanmål för fästningens räkning lågo på redden, men kunde icke uppkomma till staden.

Den 12 Maj inträffade De Prou på redden utanför Narva. Den anfallande ryska hären var vid denna tid ännu icke betydlig.

Maidels uppgjorde då en plan att genom förening af stridskrafterna från flere håll söka bryta ryssarnes styrka, innan denna blifvit allt för stor.[2]) Sjelf sände han 1,000 man af sitt bästa fotfolk sjöledes till De Prou, som skulle genombryta fiendens ställning vid strömmen; dertill borde Schlippenbach komma med sin här.

Så mycket var säkert: skulle något uträttas för Narvas räddning, så måste det ske tidigt på våren, innan de ryska härskaror, som voro i antågande, hunnit framkomma. Maidel dref ock med största ifver på verkställigheten af sin plan. Men den hade ingen framgång. De Prou försökte förgäfves tränga

---

[1]) Till Def.-kom.

[2]) Till Def.-kom. 31 Maj. »Verket består i snabbhet, innan fienden kommer i större styrka. Eljest måste fästningen falla, emedan här icke finnes tillräcklig styrka till undsättning.»

Digitized by Google

upp i elfven; de större fartygen kunde icke komma fram, emedan det var för lågt vatten, och de mindre voro för svaga att mot fiendens motstånd göra sig väg. Maidels manskap måste tre gånger vända om för motvind och emedan fartygen voro för dåliga att i hårdt väder hålla sjön. Schlippenbach åter, som framgått till Wesenberg och der stadnat[1]) för att invänta svar från Horn, saknade ännu det nödvändigaste för sina trupper; han ansåg sig icke heller kunna föra dem så långt bort, då han kunde af fienden tagas i ryggen; vid en olycka funnes intet försvar mera för Estland.[2])

Emellertid hunno ansenliga ryska härmassor under czaren sjelf att ankomma till Narva. De inneslöto staden och började belägringen.

Icke minst med afseende på sina truppers bestämmelse att utgöra ett skydd för Dorpt hade Schlippenbach vägrat att gå till Narvas undsättning. Ryssarne sågo saken på samma sätt. För att förebygga, det han ej måtte lägga hinder i vägen för deras belägringsarbeten, uppsökte de honom i fältet med en här af 8,000 man och tillfogade honom nära Wesenberg ett svårt nederlag.[3]) Hans här var upprifven. Det fotfolk som, sedan det förgäfves sökt inkomma i Narva, varit ämnadt att förena sig med honom, inlades i Reval. De med spanmål

---

[1]) 27 Maj.

[2]) Maidel tog detta ganska illa; han förebrådde Schlippenbach bristande krigserfarenhet och anhöll hos defensionskommissionen, att den måtte tillsätta en annan befälhafvare.

[3]) Den 16 Juni. Schlippenbach fick af konungen uppbära skarpa förebråelser för att han ej sökt rädda Narva.

Digitized by Google

lastade fartygen återvände ock dit från redden för Narva.

Att undsätta denna ort var således nu mera omöjligt. Det återstod att skaffa besättningen luft genom en diversion. Derpå voro Maidel och De Prou — hvilka hela tiden handlade i samråd med hvarandra — nu betänkta. De ville angripa Petersburg och Retusaari, för att sålunda tvinga fienden att dela sin styrka och bereda Narva en lättnad, äfven kanhända intaga nämnda orter.

Efter aftal med De Prou, som för öfverläggning härom begifvit sig till Viborg, anträdde Maidel sin marsch med de nu först samlade trupperna, den 10 Juli. Fiendens anfall under vägen tillbakaslog han två gånger och framträngde till Neva. Men De Prou, som skulle samtidigt angripa Retusaari, afhördes icke: han hade blifvit hindrad af motvind. Maidel åter kunde icke komma öfver elfven; hade han lyckats deri eller medhaft artilleri, skulle han åtminstone kunnat förstöra en god del af de nya anläggningarne, särskildt skeppsbyggeriet nära Petersburg.

Men nu visade det sig hvad czarens ifriga befästningsarbete uträttat. Han hade på den senaste tiden icke allenast eröfrat utan äfven bygt fästningar. Maidel förvånades, när han med egna ögon såg huru långt de fiendtliga verken hunnit. [1]) Nu först hade svenskarne fått klar insigt om hvad här skett.

[1]) »Petersburg är mäkta väl anlagdt och befäst, belägenheten sådan, att det kan både bli en stark fästning och komma att drifva en förmånlig handel; får czaren hafva detta några år, så blir hans sjömagt ansenlig.» Maidel till Def.-kom. 24 Juli. Han hemsände ritningar öfver Nyenskans och Petersburg.

Digitized by Google

Deras här kunde ingenting uträtta, utan måste vända om.

Först derefter kunde De Prou, som ännu hade ombord det landstigningsmanskap, han erhållit af Maidel, företaga sin rörelse mot Retusaari. Men han fann der för sig fiendens sjömagt, starkare än han föreställt sig, och likaledes nya, med den största skyndsamhet uppförda fästningsverk. Der svenska flottan året förut hade ankrat stod nu ett verk, och på en holme midt i farvattnet hade ryssarne med otrolig ansträngning hunnit bygga ett fäste (Kronslott), som med sina kanoner beströk farvattnet på båda sidor om sig.

De Prou kunde icke med sina fartyg — hans eskader bestod af ett skepp, fyra fregatter och fyra brigantiner — vid ett sådant motstånd både af fästen och fartyg tränga sig fram genom den smala farleden. Han afstod från försöket och egnade sig derefter åt sin ursprungliga uppgift att skydda de finska kusterna, kryssande dels under Retusaari, dels mellan Narva och Hogland, hvarmed han fortfor till slutet af Oktober, då han, fruktande att blifva infrusen, återvände till Carlskrona. [1])

Ännu en gång förnyade Maidel sitt försök. Han hade hört, att Petersburg led brist på proviant, och ville begagna sig deraf. Den 4 Augusti stod han åter under Nyen och lyckades intaga den gamla skansen. Han höll sig der i fem dagar. Men då fienden fick förstärkning af både rytteri och fot-

[1]) Efter De Prous uppgift hade ryssarne redan färdiga för dessa farvatten 18 fregatter samt 8 stora och 42 mindre galerer.

Digitized by Google

folk med kanoner, måste Maidel draga sig tillbaka och återvända till Viborg. Schlippenbach, som tagit starkt intryck af den herskande nöden,[1]) och som än velat förmå Lewenhaupt att med Sapieha komma honom till hjelp, än sjelf gå in i Lifland, [2]) lemnade nu, då underhållet blef än knappare, både Estland och det inre Lifland, sedan han inlagt manskap i Reval och Pernau, oeh förde återstoden af sin här till kurländska gränsen.

Under det dessa krigsrörelser företogos i fältet, hade belägringarne för Dorpt och Narva fortgått. Czaren reste mellan dem. Efter Schlippenbachs nederlag var fienden mästare af landet, och belägringen för Dorpt bedrefs med ännu större kraft än förut. Staden bombarderades, och besättningen var snart nära begrafven under spillrorna af de ramlade husen. Den 7 Juli hade fienden skjutit bresch, och den 14, efter en uthärdad stormning, kapitulerade Dorpt. Besättningen fick fritt aftåg.

Den belägringshär, som legat för Dorpt, förstärkte derefter den stora armén [3]) utanför Narva. Redan den 1 Juni hade Horn skrifvit till defensionskommissionen: vi äro nu kringrända. [4]) Snart

---

[1]) »Jag känner mig öfvergifven.» Schlippenbach till Piper., Reval 21 Juli.

[2]) I defensionskommissionen undrade man på, att han ville lemna den ort, som var faran närmast, för att gå dit, der ingen fara var, och meddelade honom äfven sina betänkligheter, men detta förmådde honom icke att ändra beslut. Schlippenbachs försvarsskrift. Riga 21 Okt. 1704.

[3]) Enligt uppgift 40,000 man, hvilket likväl säkert är för högt.

[4]) Garnisonen i Narva bestod då af 3,830 man fotfolk och 1,283 ryttare.

Digitized by Google

var staden inspärrad från alla sidor. [1]) Det gälde för czaren att utplåna minnet af sitt nederlag vid Narva. Märkligt är, att icke endast svenskarne önskade Carl den tolftes ankomst till undsättning, utan att fienderna lika mycket fruktade den. De befarade att ännu en gång blifva förjagade från belägringen af Narva, och icke allenast det; de vidtogo äfven försvarsåtgärder för ett sådant fall. De icke blott uppdrogo linier från de svåra passen två mil fram till staden, utan de försäkrade sig äfven om »en hederlig och ordentlig reträtt» genom anläggande af två broar öfver Narova, dels nedanför staden, dels mellan den och Peipus. [2]) Belägringen fördes af den nu i rysk tjenst ingångne, nyss anlände fältmarskalken Ogilvi.

Då ingen undsättning syntes till, blef sinnesstämningen inom fästningen modfäld. Manskapet dog hoptals, af sjukdomar ej mindre än för fiendens skott. Horn, med orubbligt hjeltemod, fortsatte försvaret till det yttersta. Den 7 Augusti ramlade grundvalarne af bastionen Honor. Samma dag uppfordrades fästningen af Ogilvi, hvarpå Horn gaf ett skarpt svar med en anspelning på slaget 1700. Den 10 Augusti stormade fienden på en gång genom den bresch, som uppkommit genom raset i bastionen Honor, genom breschen i bastionen Victoria och öfver en ravelin. Besättningen försvarade sig med största mannamod och 3,000 af fienderna föllo, men slutligen segrade öfvermagten, och czaren var herre öfver Narva.

---

[1]) Den 20 Juni skref Horn, att »provianten kan räcka för Juli, men att sedan måste fästningen falla.»

[2]) Öfverste Arnstedts bref ur ryska lägret. Dredner Ark.

Digitized by Google

Derpå följde (den 16 Augusti) Ivanogrods kapitulation. Tre dagar derefter afslöt czaren i sitt läger utanför Narva det länge afsedda förbundet med polska republiken, d. v. s. i verkligheten med den del deraf, som höll sig till konung August.

Till och med den eljes i motgången så lugne Carl den tolfte skall vid underrättelsen om Narvas förlust hafva låtit märka en inre rörelse. [1])

I Sverige gjorde Narvas fall ett djupt intryck. Narva var man van att anse som det starkaste bålverket för rikets östra gräns; med dess förlust stod faran med ens för allas ögon. Nu voro icke allenast de öfriga östersjöprovinserna blottade; sjelfva det egentliga Sverige var utsatt för fiendens anfall. Dertill kom sannolikheten att Danmark skulle anfalla[2]). Oron, farhågorna, missnöjet spridde sig i allt vidare kretsar. [3]) Många satte sina penningar och dyrbarheter i säkerhet utomlands. [4])

Till rådet vände sig allas blickar. Rådet satte sig ock i rörelse; det höll täta sammanträden [5]) och öfverlade om den allvarsamma ställningen.

---

[1]) Gruner, efter bref från lägret.

[2]) Man berättade, att när de tre generalerna Spens, Mörner och A. Stromberg varit tillsamman och general Banér sagt till dem, att det säkert blefve krig med Danmark, hade de svarat: »Gud gifve det! Då äro vi säkre att få konungen ut ur Polen.»

[3]) »Här är ibland folket stor consternation och förtviflan. Fruktan för Liffland har intagit allas sinnen.» Bark till Hermelin 24 Aug., 3 Sept.

[4]) »De förmögnare draga sina medel ur banken och placera dem i Hamburg. Stora effecter af guld, silfver, penningar och juveler skickas genom vexlar eller sjöledes.» Gruner.

[5]) »Nu har samtliga rådet begynt komma tillsamman nästan dagligen. De äro alle rådlöse, och den allmänna ängslan tilltager dagligen. De begynna morra, att konungen svärmar

Digitized by Google

Två år förut hade rådet, då faran syntes stå för dörren, vidtagit försvarsåtgärder på egen hand. Det hade derför blifvit af konungen näpst med stränga förebråelser. Allt sedan hade det icke dristat hvarken på eget bevåg företaga något sådant eller ens derom göra en framställning till konungen. Men nu, då hela Ingermanland var borta, sedan äfven Dorpt och Narva fallit, och Reval och Riga så väl som Finland voro hotade, kunde det icke längre förblifva overksamt.

Redan tidigare på året hade statskontoret anmält hos konungen finansernas betryck, men icke fått något svar. [1]) Det vände sig nu i sin förlägenhet till rådet och begärde, att det skulle hjelpa. Utgifterna enligt stat öfverstego inkomsterna med en million; till krigets utomordentliga utgifter fans ingen tillgång. Till råga på allt befarades, till följd af det långvariga regnvädret, en allmän missväxt. Allt mer stegrades behofven; undsättning till fästningarne, underhåll, beklädnad och ammunition för fälttrupperna, transporter och utrustning för flottan, magasins anläggning och förökande fordrade ständigt ökade utgifter, och samtidigt sammansmälte tillgångarne. Från alla orter hördes klagan öfver tilltagande oförmåga att utgöra ens de vanliga skatterna, än mera de utomordentliga krigskontributionerna. Många hemman föllo i ödesmål. Wrede lät uppläsa sifferuppställningarne och han redogjorde derefter munt-

kring främmande land och lemnar sitt eget i barbarers händer.» Bark, 17 Sept.

[1]) Detta svar kom sedermera. Det lydde i korthet: »Vi hafva aldrig tviflat om eder flit och redliga omsorg; fortfaren dermed, att hålla verket i gång!» Reg.

Digitized by Google

ligen för ställningen, slutande med det erkännandet: »Jag är rådlös».

Rådsherrarne hörde med stort bekymmer denna redogörelse. Gyldenstolpe uttryckte sin förvåning öfver utgifternas ofantliga belopp. Lillieroot framlade ställningen till utrikes magter. Stenbock yttrade, att allt hvad man skickade till östersjöprovinserna vore som kastadt i ulfvamunnen: behofvet förekom att vara bottenlöst. Alla funno enda räddningen vara: fred i Polen och att konungen sjelf kom sina angripna provinser till undsättning.

Men det gälde att tillika finna en utväg för fyllande af ögonblickets behof. Man måste fatta ett raskt beslut, ty när en skrifvelse kunde träffa konungen, viste ingen. »Så länge man kunde få lån i banken, gaf jag mig tillfreds», yttrade Wrede; »men nu synes den utvägen stängd». Tolf och en half tunnor guld hade banken redan försträckt kronan; den sista posten deraf utgjorde de tre tunnor guld som konungen begärt för Stanislaus.

På Wredes förslag beslöt rådet i denna ställning att pålägga en *dubbel* krigskontribution, att jemte den förut beslutade erläggas före årets slut. Derjemte skrefs till banken och tjärukompaniet [1]) för att tillfråga dem, huruvida de kunde bispringa statsverket med lån.

Derefter aflät rådet till konungen en skrifvelse affattad i högst allvarliga ordalag. Med starka färger skildrade det så väl ställningen inom landet efter statskontorets målning som äfven förhållandet till sär-

[1]) Detta kompani lemnade ock en räntefri försträckning af 50,000 d. s.

Digitized by Google

skilda främmande magter, hvari man åter igenkänner Lillieroots yttranden, och drog af allt det anförda den slutsatsen, att fred vore det *enda* medel, hvarigenom riket kunde räddas från förestående undergång. Då kunde ock konungen med sina segrande vapen komma sina betryckta länder till hjelp. Fred tillstyrkte rådet på det högsta och hemstälde i sammanhang dermed, om icke hans maj:t behagade gå konungen af Preussen till mötes och med honom sluta en närmare förbindelse.

Tillika anmälde rådet sitt beslut om den dubbla kontributionen, hvilket vore »den största pålaga som någonsin i Sverige utgjorts» och efter hvars erläggande invånarne otvifvelaktigt blefve oförmögna att någon sådan framdeles erlägga. Denna utväg hade måst tillgripas, »på det icke allt skulle på en gång afstadna».

Denna märkvärdiga skrifvelse visar, huru djupt den öfverhängande faran hade gripit sinnena. Rådet hade öfvervunnit all tvekan att handla på egen hand och likaså sin skygghet för att tala rent ut inför konungen.

Svaret var ock i mycket annorlunda än det svar, som följt på rådets två år förut aflåtna skrifvelse. Det blef likväl icke sådant som man hoppats. Rådets skrifvelse hade icke på länge träffat konungen, som just då företagit sitt snabbtåg att hinna Schulenburg, och den föredrogs först efter två månaders förlopp i Rawitz. [1]) Svaret var icke, såsom det förra, onådigt, men det var i den hufvudsakliga punkten undvikande. Freden, hette det deri, stode

[1]) 17 Nov.

Digitized by Google

i Guds hand; konungen underlät ej att arbeta derpå; man borde med tålamod afbida Guds behag och icke fälla modet; ju kraftigare kriget fördes, desto förr kunde man förmoda en allmän fred. Utskrifvandet af den dubbla krigskontributionen lät konungen sig väl behaga.

Samtidigt med den nyss nämnda skrifvelsen hade rådet äfven aflåtit en annan, i hvilken det med sitt förord understödde en inkommen framställning af magistraten i Reval, hvilken, då fienden redan visat sig utanför staden och man väntade en belägring, bönföll om hjelp och hemstälde, om icke så väl generalguvernören, grefve De la Gardie som kommendanten öfverste Wrangel vore komna till allt för hög ålder för att kunna möta besvärligheterna vid en belägring. För egen del tillade rådet: det vore högst nödigt, att försvarsverket der ställdes under erfarne och vaksamme generalers anförande.

Dertill svarade konungen, att han till viceguvernör i Estland redan [1]) hade förordnat generalmajor Schlippenbach och tillät rådet föreslå en ny kommendant i Reval. För öfrigt var konungen allt för djupt inne i sina planer till befästande af thronförändringen i Polen, för att låta någonting afhålla sig från att med oförminskad ifver fullfölja hvad han begynt.

Men de inre verkningarne af de timade olyckorna voro långt ifrån utplånade. Bekymren för rikets säkerhet blandade sig i bitterheten af de lidanden,

[1]) 4 Nov.

Digitized by Google

de ökade bördorna medförde. Betrycket frampressade den frågan: hvar är konungen? [1])

Ett ögonblick var ock rådet på väg att gå än längre och taga sakerna i sin egen hand. Johan Gabriel Stenbock sammankallade åter dess medlemmar, uppläste ett skriftligt anförande och hemställde, om rådet icke borde, då faror visade sig på alla sidor, taga i öfvervägande ställningen i det hela för att tillse, hvilka krafter landet egde att värja sig, huru icke blott penningar utan ock manskap skulle anskaffas, samt utse befälhafvare och med dem gå till råds om en plan för landets försvar. Lillieroot understödde honom, och hans förslag syntes vinna bifall. Men frågan uppsköts till ett följande sammanträde, och då hade andra tankar vaknat. Så långt ville flertalet icke gå. Wrede, hvilkens ordstäf var: af intet blir intet, påminte, att inga tillgångar funnos; värfva kunde man ej mera, icke heller anställa utskrifning. »Hvad skolom vi göra?» frågade han, »här är intet annat att än fred, fred och goda rådslag, som förmår afhålla fienden» — och han tillade en kraftig erinran: »Hafve vi magt att göra något sådant i K. M:s frånvaro? Först böra vi framställa våra tankar för honom och begära hans bemyndigande till våra åtgärder.» Detta gjorde intryck, och den väckta frågan förföll. [2])

[1]) »Här är nu en obeskriflig ängslan bland folket, och de som styra skola, veta intet hvad de skola begynna. Hela landet är bestört öfver de utskrifna kontributionerna, som skola innan årets slut utexeqveras, hvilket anses omöjligt, och dertill är man bedröfvad öfver att det ej synes komma fäderneslandet till försvar, som af konungen lemnas i sticket. Så höres den gemene man öfverallt raisonera.» Bark, 5 Okt.

[2]) Rådsprotok. 7, 11 Okt.

Digitized by Google

Rådets kraftansträngning hade för denna gång stadnat vid en blott ansats, men de som tänkte på en framtidsförändring blefvo flere än förut.

»Om» — skrifver en främmande diplomat,[1]) som vistats några och tjugu år i Sverige, till sin konung — »om något skulle komma konungen i Sverige vid, så försäkrar jag, så vidt jag kan finna af de förståndiges tal, att icke tjugufyra timmar ginge förbi, innan prinsessan Hedvig Sofia förklarades för drottning, och att ständerna skulle utan minsta tidspillan skynda sig tillsamman, för att med henne införa den gamla regeringsformen och kräfva räkenskap af dem, som varit med i rådslagen och fört landet i detta krig utan den ringaste kommunikation med ständerna, och ville då blifva stora revolutioner i Sverige. Ty här finnas här och der stora och företagsamma andar, som lefva så stilla i skuggan som de kunna, och vänta blott efter tillfälle; om de få ett sådant, tviflar ingen på att de ju skola göra ett tillsamman.»

Så framsköt ur mörkret af de djupa skuggor, som lade sig öfver de sagolika segrarne, spiran till frihetstidens både tänkesätt och författning.

---

[1]) Danske residenten Gruner, 17 Sept. 1704.

Digitized by Google

TOLFTE KAPITLET.

Ny vändning i de polska angelägenheterna. Åter fredsförslag. Kröningen. Fördraget med polska republiken. Kurlands förlust.

Vapenlyckan bar sin frukt. Det hade väl icke låtit sig göra att förmå konung August till en hufvuddrabbning och sålunda krossa hans stridskrafter; men kärnan af hans här hade måst vika och draga sig tillbaka från det polska området. Konung August, som till Krakau hade kallat senatorer och adel (bland andra storfältherren Lubomirski, hvilken nu öfvergått till honom), kände sig för svag att fortsätta kampen, öfvergaf Polen för en längre tid, lemnande de församlade åt sig sjelfva, och begaf sig till Sachsen för att skydda sitt land mot ett anfall. Mötet i Krakau samlades; ledamöterna sammanträdde i konungens sal, men de förblefvo stående, till ett tecken, att de i konungens frånvaro icke ville öfverlägga, och derefter uppsköto de sammankomsten tills han återkommit.

Året 1705 uppgick under mycket osäkra förhållanden för svenskarne i Polen. Vapnen hvilade,

Digitized by Google

men spänningen var derför ej mindre stark. Så bedömdes ställningen af en främmande diplomat, som länge följt händelserna: »Det är icke klart, hvilken vändning sakerna skola taga i denna del af verlden. Att döma efter de menskliga angelägenheternas vanliga gång, blir framgången af den svenske konungens planer för hvarje dag mindre sannolik, men detta hejdar icke hans ifver att fullfölja dem; och derför måste en sådan oberäknelig lycka, som den han hittills haft, framgent gynna hans företag, eller ock måste kriget sluta med stora olyckor för Sverige, hvilkas verkningar skola kännas äfven af andra magter». Att något ovanligt förbereddes, såg litet hvar.

Vid rikets vestra gräns stod Carl den tolfte i obestridd öfverlägsenhet. Men i öster rustade czar Peter, för att fullfölja sina framgångar och stödja konung Augusts vacklande välde, en stark här; en del var visserligen ämnad att gå mot Riga, men en betydlig härsmagt äfven till Litthauen. Inom Polen sjelft rörde sig spridda ströfpartier; hvem som der regerade, kunde egentligen ingen säga. Allt sväfvade i ovisshet.

I mer än åtta månader förblef konung Carl stående i Rawitz. Det var ett af dessa långa hviloskeden, som han, emellan sina förvånande snabbmarscher, ibland tog sig. Det föreföll då, som han älskat att för en tid dölja sig i dunklet, i moln och mörker, för att sedan med blixtens snabbhet och styrka störta sig öfver sin fiende.

Den svenska hufvudhären rörde sig således ej ur stället. Men om man derför föreställer sig, att

Digitized by Google

denna tid förflöt utan tilldragelser af vigt, så bedrager man sig. Ganska stora intressen rörde sig omkring denna hvilande här, hvilken, lik det sofvande lejonet, under sin stillhet var ett föremål för allmän uppmärksamhet. Försök gjordes så väl att qvarhålla den som att aflägsna den eller gifva den en annan bestämmelse.

För Sverige var hufvudfrågan den: skulle de hemlandets lidanden, som rådet i sin skrifvelse så nyss skildrat, njuta lindring och lättnad, eller skulle de ytterligare fördjupas?

Den svenska härens ställning var så vald, att den äfven under sin stillhet icke var utan inflytande. Dess närhet utgjorde en ständig hotelse. Den höll konung August i oupphörlig oro; den hindrade hans trupper att som han lofvat inbryta i Polen och äfven honom sjelf från att återvända till detta rike. Ty utan sina sachsiska trupper var August ogerna i Polen; han viste väl huru litet han kunde förlita sig på polackarne. Och det insåg han äfven: gjorde Carl den tolfte ett infall i Sachsen, så var han förlorad.

Skulle denna starka, ypperligt öfvade här nu gå de svenska östersjöprovinserna till hjelp[1]), eller skulle den äfven för detta fälttåg stadna i Polen?

Flera sätt erbjödo sig att lösa denna fråga på underhandlingens väg. Det var den väg Fabian

[1]) Såsom ett uttryck af de tankar, många i svenska lägret hyste, kan man anse hvad Josias Cederhjelm från Rawitz skrifver till sin bror: »På ett tåg skulle jag gerna vara med, fast skulle jag halta fram till fots, nemligen att förfölja ryssarne så långt från liflandska gränsen, som vi nu ha förföljt sachsarne sextio mil från Warschau.» 6 Dec. 1704.

Digitized by Google

Wrede hade menat, då han i rådet utropade: »Här är intet annat medel än fred, fred och consilier!» Olika utsigter öppnades för Sveriges politik. Olika framställningar uppsökte i lägret konung Carl, hvilken sjelf sällan eller aldrig gjorde något förslag till en främmande magt.

En af dessa planer var den, som grundade sig på en nära förbindelse med Preussen. Att denne konungs hållning, både med afseende på hans länders läge och på hans starka här[1]), vid ett krig i Polen skulle vara af högsta vigt, låg för öppen dag. Redan Carl den tiondes krig hade derför lemnat de bästa bevis. Han hade med våld tvungit hofvet i Berlin att öfvergå på sin sida; nu sökte detta hof sjelfmant det svenska.

Denna vigtiga underhandling, hvilken rådet hade särskildt förordat, genomgick flere skeden. Vi måste, för att göra förhållandet dermed klart, gå något tillbaka till den föregående tiden.

Redan kort efter afslutandet af fördraget i Haag, sedan den svenska hären nalkats Preussen och intagit Thorn, hade konung Fredrik skickat ett sändebud till Carl den tolfte. Detta kom likväl i hemlighet och under främmande namn[2]).

Han önskade ett närmare förbund, befäst genom en ingången förmälning mellan preussiske kronprinsen och prinsessan Ulrika Eleonora[3]). Förbun-

[1]) År 1704 hade Preussen blott i reguliera trupper en styrka af 47,000 man. Droysen, Geschichte der preussischen Politik.

[2]) Hermelin mötte i Danzig. Berättelse om mitt samtal med geheimerådet Alvensleben, 2 Nov. 1703. Hermelins anteckningar.

[3]) Redan strax efter det gamla förbundets förnyande genom Lillieroot hade Preussen sökt denna giftermålsförbindelse,

Digitized by Google

dets innehåll antyddes blott i allmänna ordalag. Konung August skulle blifva »en liten konung i Polen», ofarlig för sina grannar; andra skulle erhålla en del af hans länder. För öfrigt begärdes för Preussen fria händer i Elbing och Ermeland. Konung Carls svar på denna första antydning var vänligt, men likaledes obestämdt. För vidare underhandling om förbundet ville konungen skicka en fullmägtig till Berlin. Valet af gemål för prinsessan hänsköts till henne sjelf.

Derpå afgick hofrådet Lejonstedt såsom svenskt sändebud till Berlin, men den afsedda underhandlingen kunde icke företagas, emedan Carl den tolfte vägrade att låta sin minister följa det nya ceremoniel, som konungen i Preussen, alltid svag för den yttre ståten, hade uppstält. Flere andra magter, såsom England och Danmark, hade erkänt det. Rådgifvarne i svenska lägret voro, likasom kanslikollegium, af den tanken, att det borde antagas, men konungen var obeveklig. Denna lilla formfråga fördröjde de angelägna förhandlingarne nära ett helt år; upprepade, men fruktlösa försök gjordes att förmå konung Carl till en eftergift. Nu hade rätta tiden varit att med Preussen sluta ett starkt förbund.

I stället hade Carl den tolfte nog hårdhändt låtit Preussen känna öfverlägsenheten af sina vapen. Han hade icke blott genom ett raskt anfall bemägtigat sig Elbing, fastän en preussisk garnison befann

och öfverste Eosander, en slägting till Lillieroot, hade för detta ändamål afsändts till Stockholm. Lillieroots bref till Piper.

Digitized by Google

sig i staden; i Ermeland lågo ock preussiska trupper, under generallöjtnant Schlippenbachs befäl. Honom sade konung Carl, att landet var för trångt för två härar, och att han ämnade der förlägga sin. Det preussiska hofvet fann sig häri, ehuru det icke dolde sitt missnöje.

Konungavalet i Warschau gaf åt underhandlingen med Preussen ett nytt lif och en ny vändning. När allvarsamma svårigheter visade sig att hålla detta val uppe, tog Carl den tolfte, hvilken så högst sällan i diplomatiska angelägenheter grep till ett initiativ, sjelfmant ett steg för att gå hofvet i Berlin till mötes och förklarade sig benägen att ingå ett närmare förbund: sjelf ville han väl icke framställa något förslag, men han uppmanade preussiska hofvet att meddela sina vilkor. I fråga om Elbing gaf han icke något löfte, men skulle, när han af krigsreson fann lägligt att draga sina trupper ur denna stad, ej hindra Preussen att försäkra sig derom. I ett ögonblick af eftergifvenhet, just då konungen, efter erhållen underrättelse om Warschaus förlust, bröt upp från Lemberg[1]), hade detta steg tagits, hvilket så väl bland konungens omgifning som hemma helsades med glädje. Hade detta yttrande gifvits ett halft år förut, så skulle det utan tvifvel hafva gjort en stor verkan. Men den vanliga grundsatsen, att man bör smida medan jernet är varmt, var för Carl den tolfte en alldeles främmande tanke; i medvetandet om sin utomordentliga kraft kunde han ej inse, hvarför man icke lika lätt skulle komma

[1]) 13 Sept. »En förknippelse med Preussen kan lätta vårt förehafvande.» Till kanslikollegium s. d.

Digitized by Google

till rätta med det kalla. Under den tid, som förflutit efter den första framställningen från preussisk sida, hade inflytelser af många slag gjort sig gällande i Berlin. Detta var de allierades svåraste tid i kriget mot Frankrike, och de yrkade med största enträgenhet hos den preussiske konungen (likasom hos Carl den tolfte) på hjelp af nya trupper. Å en annan sida försummade konung August lika litet som czaren att på allt sätt söka vinna Preussen: den förres förtrogne, Fleming, Prebendowski, Patkul infunno sig en efter annan i Berlin med de mest lysande löften.

Allt detta oaktadt var konung Fredrik ännu mest benägen för Sveriges vänskap; han meddelade till och med konung Carl de fördelaktiga anbud, som dennes fiender gjort honom. Men hans ifver var ej så stor som förr; sökt på flere håll, höll han ock sin vänskap dyrare. Stanislaus ville han icke erkänna: han såg klart, på huru svaga fötter dennes upphöjelse hvilade; men han ville, att den en gång valde konungen skulle få ett stort lifstidsunderhåll eller ock Litthauen för sin räkning. Deremot var Fredrik den förste villig att låta 20,000 man, ja, om så behöfdes, en större styrka förena sig med den svenska hären i Polen: så skulle allt snart föras till slut. Men han anhöll om ett skyndsamt svar, så att frågan kunde afgöras, medan sakernas ställning ännu var oförändrad[1]). Nu eller aldrig, hette det.

Men det var just skyndsamheten, som af flere anledningar var svår att åstadkomma. Just nu in-

[1]) Lejonstedt 22 Okt. 1704.

Digitized by Google

träffade svenska härens hastiga tåg mot sachsarne, och all postförbindelse hade nästan upphört. En ännu större svårighet var konung Carls oöfvervinneliga motvilja mot hvarje förslag, som ej upprätthöll Stanislai nyvunna värdighet; han hade förälskat sig i den tanken, att August den andre skulle afklädas all konungamyndighet i Polen. Stanislai erkännande och verksam hjelp till honom måste således vara förbundets grundval. Detta var en stötesten. Blefve den undanröjd, så förklarade sig konung Carl i det från Rawitz aflåtna svaret benägen att unna Preussen någon landvinning i Polen. Han tog tillika nu ett beslut, som visade att han hade allvar med underhandlingen i Berlin; han gaf väl icke efter i frågan om ceremonielet, men han kringgick svårigheten derigenom att han i samma dagar[1]) nämnde presidenten i Wismarska tribunalet, Johan Rosenhane till svensk *ambassadör* i Berlin, hvarigenom förändrade förhållanden i afseende på ceremonierna uppstodo.

Hemma följde man med den mest spända uppmärksamhet denna underhandling; den ansågs som det enda medlet att hålla verket uppe.

Konungen i Preussen afslog ej den uppstälda grundvalen[2]); när den nye ambassadören drröjde, afsände han ett sitt ombud, den nyss nämnde generallöjtnant Schlippenbach, till konung Carl, och denne officer fick, under förevändning af enskilda angelägenheter[3]),

[1]) 3 Dec.
[2]) Till Lejonstedt, 9 Jan. 1705.
[3]) Sådana hade han ock verkligen efter sin fader, Carl Christofer Schlippenbach, Carl den tiondes riksråd.

Digitized by Google

med ett sällsynt undantag från den allmänna regeln, någon tid vistas i det svenska lägret. Redan i början af Januari 1705 var Schlippenbach i Rawitz och medförde förslag, som gingo nära till Carl den tolftes egna tankar. Samtidigt uppstod åter tanken på giftermålet med Ulrika Elenora. Carl den tolfte meddelade å sin sida de framställningar han fått mottaga från konung August. Allt syntes likna sig väl [1]).

Men nu visade det sig hvad den förlorade tiden betydde. Preussen, ställdt emellan östra och vestra Europas statssystem, berodde icke blott af förhållandena på polska sidan, utan äfven af det stora vesteuropeiska kriget. Sjömagterna hade fått tid att af konung Fredrik utverka icke allenast en tillökning i den truppstyrka, han redan lemnat dem, utan äfven, till säkerhet för att få behålla denna, ett löfte, att han icke skulle börja något krig i Polen. Danmark upphörde icke att motarbeta all förbindelse med Sverige. De fördelaktiga anbud, som från andra håll framställdes, gjorde ock sin verkan.

En följd af allt detta blef en förändrad hållning hos det preussiska hofvet. Det höjde nu tonen och fordrade i första rummet, att Elbing skulle genast inrymmas åt dess trupper. För det andra sänkte det sina anbud: det ville icke detta år deltaga i krigsrörelserna; det ville i stället afgifva en

[1]) »Utslår handlingen i Berlin väl, *som jag förmodar*, tör H. M. ej allenast kunna nå sitt ögnamål (konung Stanislai upprätthållande) utan ock strax få vända sina vapen mot Ryssland.» Till Palmqvist, 4 Jan. 1705.

Digitized by Google

förklaring, som säkert skulle inverka på de preussiska magnaterna. Slutligen framstälde det nu fullständigt sina fordringar, och dessa voro icke små: hela polska Preussen, hemfallsrätten till Kurland vid den regerande ättens utslocknande, samt upphäfvandet af den hemfallsrätt till Ostpreussen, som polska republiken ännu hade sig förbehållen.

Carl den tolfte afstod nu från sitt anspråk på gemensamma krigsoperationer för året. Deremot ville han, att Preussen skulle förbinda sig att erkänna Stanislaus och med gemensam magt uppehålla honom, samt förmå de polske store till det samma. Konung Fredrik borde sammandraga trupper i Preussen och vid polska gränsen för att kunna ingripa; vidare borde han, om det blefve ett godt slut i Polen, garantera Stanislaus konungavärdigheten, samt *om* ej allt vore slut, verkligen deltaga i kriget. När så litet gjordes, kunde stora landvinningar icke medgifvas. Endast Ermeland skulle Preussen erhålla, icke ens Elbing: det ville konung Carl ej lemna, förr än han funne sig kunna draga sina trupper ur landet; bättre och för krigsrustning och uppläggande af förråd mera välbelägen fästning hade han icke i Polen [1]).

Men när så Preussen i sitt svar gick än längre tillbaka och hvarken ville utfästa sig att genast efter fördragets afslutande erkänna Stanislaus som konung, icke heller att ens ett följande år föra krig för hans bästa, men ändock vidhöll sina förut framstälda anspråk i hela deras vidd, ja, till och med

[1]) Till Rosenhane och Lejonstedt 27 Mars 1705.

Digitized by Google

begärde, att Stanislaus skulle på förhand afträda dessa länder, då harmades konung Carl. Just nu vore, svarade han, rätta ögonblicket att vinna ett snart slut på kriget, om man uppträdde med förenade krafter; tiden skyndade. Allraminst kunde han medgifva, att Stanislaus skulle ingå en förbindelse att minska Polens område; om det blefve bekant, skulle hans ställning lida en svår stöt[1]).

Icke desto mindre fortsattes förhandlingarne. Det var kunnigt, att Preussen nu mera lofvat sjömagterna en större truppstyrka än förut och derför ej var i stånd att förfoga så fritt som förr öfver sina stridskrafter. Å andra sidan eftergaf konung Fredrik det mesta af sina fordringar. Elbing önskade han i första rummet, vidare Ermeland och för sammanbindandet af Pommern med Ostpreussen en smal landsträcka af det polska området. Sedan Stanislaus blifvit krönt, ville han erkänna honom.

Man hade sålunda kommit hvarandra närmare, och Carl den tolfte gillade det mesta af Preussens nu gjorda framställning, utom hvad Elbing angick; han önskade att man skulle ju förr desto hellre uppsätta fördraget och skynda till slut[2]). Ett förslag utarbetades i Berlin och tillsändes konung Carl[3]). Men fullständig enighet kunde ej uppnås. Preussen hade sina blickar för mycket riktade åt andra håll och höll starkt på punkten om Elbing; Carl den tolfte å sin sida blef aldrig tillfreds-

[1]) 15 April. Man trodde att Sapieha bidragit att stämma Carl den tolfte ofördelaktigt för Preussen.
[2]) 25 Maj 1705.
[3]) 16 Juni.

Digitized by Google

ställd i frågan om Stanislai erkännande och fruktade att skada hans anseende genom eftergifter på Polens bekostnad. Underhandlingen afstadnade för en tid.

Det preussiska förbundet hade afsett att på krigets väg vinna ändamålet och göra det för konung Carl möjligt att, qvarlemnande en mindre styrka i Polen, med sin hufvudhär vända sig mot Ryssland. Ett annat förslag var det, som på fredlig väg ville föra till samma mål. Det var den ifrågasatta förlikningen med konung August.

Denna underhandling fördes genom den kejserlige gesandten, grefve Zinzendorf, som närmade sig det svenska lägret, ehuru förblifvande på det schlesiska området, och åter erbjöd sig att på kejsarens vägnar medla fred med konung August. De härvid verkande bevekelsegrunderna voro de samma som för två år sedan; motståndet var ock det samma. Hermelin skickades att höra Zinzendorfs framställning: det var ett nyuppfunnet sätt att träda i beröring med de utländska diplomaterna, då det icke tillåts dessa att komma till lägret. Hermelin och Zinzendorf möttes i en liten stad ej långt från Glogau i medlet af December 1704; de båda diplomaterna kände hvarandra ganska väl efter den två år förut förda underhandlingen.

Det kejserliga sändebudet anförde[1]), att fred med konung August vore det enda säkra sättet att komma till slut med kriget i Polen. Ty man måtte vinna så många segrar öfver honom som

[1]) Hermelins berättelse om sina samtal med grefve Zinzendorf i Schrinn den 13 och 14 Dec. 1704.

Digitized by Google

helst, han skulle alltid behålla ett starkt parti inom Polen och detta parti skulle resa hufvudet, så snart konung Carl vände ryggen till. Stanislaus kunde lättare förnöjas: han borde behålla sin titel — mycket mera än en titel var hans konungavärdighet icke ännu — och försäkras om vackra förmåner för öfrigt. Vilkoren skulle uppställas så, att konung August erhölle sin krona såsom en gåfva af Carl den tolfte: fredsbestämmelserna skulle ock godkännas först af konung Carl; sedan han gillat dem, skulle de föreläggas konung August: antog han dem då icke, så skulle alla vända sig emot honom; om han åter antog dem, så skulle de af kejsaren och hans bundsförvandter omgärdas med de starkaste garantier. »Jag vet med säkerhet», tillade Zinzendorf, »att konung August ifrigt önskar freden; han är ledsen vid kriget och har fått en sådan skräck för konung Carl, att det ryser i kroppen på honom, endast han hör Carl den tolftes namn nämnas.»

De erbjudna vilkoren skulle hafva gifvit ett godt tillfälle att snart vända de svenska vapnen från de ändlösa striderna i Polen till de betryckta östersjöprovinsernas försvar. Konung Carls ära syntes bevarad, då han skulle så godt som skänka konung August hans krona, och Stanislaus, som sjelf led af sin nya ställning, erhöll en vacker ersättning. Farhågan för konung Augusts opålitlighet syntes aflägsnad genom de erbjudna garantierna. I sjelfva verket, om afsättningen hade en politisk mening, så låg denna deri, att den ansågs gifva en säkerhet för att August icke vidare skulle kunna skada Sverige; och om denna säkerhet i stället

Digitized by Google

erhölls genom säkra garantier, syntes ändamålet vara vunnet.

Zinzendorf sade sig visserligen göra denna framställning af sig sjelf; men detta var en vanlig diplomatisk försigtighet, när man var osäker huru en framställning skulle mottagas, och det var uppenbart, att sändebudet icke kunde hafva i detta särskilda ärende infunnit sig i det svenska hofvets närhet utan uppdrag af sin herre.

Hermelin mötte framställningen med den öppna förklaringen, att Carl den tolfte aldrig på några vilkor skulle medgifva att August förblefve konung i Polen, emedan han icke kunde lita på hans ord. Och dervid blef det; det var klart nog, att ehuru samtalet slöts så, att Zinzendorf egde skriftligen insända sina förslag till Piper, skulle hela detta försök komma att aflöpa fruktlöst. [1])

Ännu en annan väg till fred sökte konung August öppna sig genom Arvid Horn, hvilken under sin fångenskap flera gånger fick tillåtelse att besöka Carl den tolfte, i ändamål, som det hette, att uppgöra en öfverenskommelse om fångarnes utvexling, men i sjelfva verket för att frambära fredsförslag. Denna väg förde likväl lika litet till målet som den nyss nämnda, och Horn, som säkerligen icke hade försummat något för att söka bereda framställningarne framgång, återkom från svenska lägret med det besked, att ehuru konungen besvarade konung Augusts försäkringar om sin högaktning

[1]) Det franska sändebudet hade ock lofvat, att han genom B. Sapieha, med hvilken han stod i mycket nära förbindelse, skulle gendrifva det. Bonacs bref.

Digitized by Google

på lika sätt, så kunde ingen fred göras, så vida icke denne konung afstode från Polens krona. Horn utvexlades kort derpå mot den vid Narva tillfångatagne sachsiske generalen Allard, utan att hafva uträttat något för stridens biläggande.

Konung August öfvergaf ändå icke tanken på en förlikning. Han hade många skäl att önska fred. Han var trött vid de ständiga motgångarne och de många omkastningarne i Polen; hans finanser voro uttömda, hans krigshär bestod mest af nytt, oöfvadt folk och i det hårdt medtagna Sachsen herskade missnöje. Icke underligt då, om till slut ett förslag framkom, att konung August verkligen skulle af fri vilja afsäga sig [1]) polska kronan. Detta bedrefs med de allierades vetskap och vilja, men i största hemlighet. [2]) Den första antydningen härom gjordes af Zinzendorf, hvilken för detta ändamål åter hade ett möte med Hermelin. Det vigtiga ärendet meddelades af honom till Piper, som i bref till Zinzendorf yttrade att han ansåg förslaget nyttigt för båda parterna; det skulle vara lyckligt, om den långvariga striden derigenom lyktades. Men det vore för litet bestämdt. Om konung August ville helt enkelt och för alltid afsäga sig Polens

[1]) Sådana tankar hade konung August haft redan året förut. Patkul berömde sig af att hafva gendrifvit dem. Berichte, 275.

[2]) »Man har säker underrättelse, att något är i görningen hos de allierade om Polen. — Deribland är det förslaget att tillhålla konung August att uppsäga kronan på vissa sätt och vilkor. Konung August skall ej vara obenägen härtill, såsom en herre, den allaredan är ledsen vid motgång och nu mera begifven på vällust och goda dagar.» Hermelin till Palmqvist, 8 Mars 1705.

Digitized by Google

krona och säkerhet lemnades för framtiden, så trodde Piper, att konung Carl skulle afstå från sin rättmätiga hämnd. [1]) I Konung Augusts rörliga sinne korsade sig oupphörligt fredsförslag och fälttågsplaner med hvarandra. Någon stadgad plan för sitt handlingssätt synes han icke hafva haft, lika litet som han hade omkring sig en ordentlig rådsförsamling. De personer, som han mest rådfrågade, voro icke blott hans sachsiska ministrar, utan lika mycket utländingar såsom Patkul samt Danmarks och kejsarens sändebud, knappt en enda polack; beslutet fattades sedermera gerna hastigt, nästan oväntadt. [2]) August var som sagdt ej obenägen för den nämnda planen. Men Patkul och Fleming afrådde honom, och så förföll förslaget.

Med Patkul stod August för öfrigt i spändt förhållande. Patkul talade, såsom czarens sändebud, understundom ur en hög ton och klandrade starkt åtskilligt, som verkligen var klandervärdt, såsom att ej ett ordnadt råd omgaf konungen och att de ryska underhållspenningarne icke sällan användes för helt andra ändamål än för kriget; dermed stötte han konungen. Han lemnade ock mera än förr fritt lopp åt sitt våldsamma lynne och gjorde sig derigenom fiender bland Augusts sachsiska ministrar. De sålunda upplågande striderna bilades väl tid efter annan, men de upplågade snart åter, och de som sågo sakerna på nära håll insågo redan nu, att förhållandet icke i längden skulle bära sig.

---

[1]) Till Zinzendorf 12 Febr. Pipers concept. Riksark.
[2]) »De vigtigaste saker afgöras här par boutade.» Jessen.

Digitized by Google

Ännu i Maj hade Zinzendorf något hopp[1]) om framgång, men det släcktes snart. Kort derefter gjorde czaren genom konungen i Preussen Sverige anbud om fred, till hvilka Carl den tolfte icke var obenägen att lyssna[2]).

De olika utvägarne hade sålunda stått öppna för den svenska politiken, antingen att i fast anslutning till Preussen, förvärfvad genom en minskning af Polens område, med vapen upprätthålla konung Stanislaus, eller ock att sluta fred med den förödmjukade konung August, hvilken aldrig tvekade att uppoffra ett stycke polskt land, och på hans bekostnad gifva Stanislaus en ersättning för hans ännu ej i verket trädda konungamyndighet. Båda dessa vägar skulle hafva fört till en snar frigörelse af den svenska krigshären och gifvit tillfälle att föra den mot Ryssland.[3]) Detta var ock det

[1]) »Än är ej allt hopp förloradt om konung Augusts afsägelse, ehuru H. M. ej låter hindra sig i sitt förehafvande.» Hermelin, 16 Maj.

[2]) »Czaren har genom konungen i Preussen gjort mycket fördelaktiga fredsanbud. H. M. har sig ock deröfver mägta benäget utlåtit och svarat; men jag tror ej, att H. M. det så menar. Dock ville jag tro, att om H. M. med någondera fienden skulle göra fred, så skedde den förr med czaren»; Hermelin till Palmqvist, 12 Apr. 1705, och en månad senare: »Czaren har genom Preussen gjort förslag om förlikning och vill afträda allt som han intagit. H. M. lät svara sig ej vara till fred obenägen, när czaren visade allvar och ersatte all skada. Men Preussen vill en ordentlig underhandling, hvartill H. M. ej samtycker.»

[3]) »Så mycket man kan märka af H. M:s tal och förehafvande, skulle man kunna sluta att H. M. har i sinnet att vända sig mot ryssen och med en tillräcklig magt betäcka de polska gränserna så länge. *Det är det man önskar*, och har man jemväl förhoppning, att allt skulle väl gå, der traktaten i Berlin går för sig, hvartill man ej annat kan se, än att

Digitized by Google

som Carl den tolfte önskade. Men han ville ändock helst ensam, genom styrkan af sina vapen, uppehålla konung Stanislaus, och sålunda förblef den svenska krigsmagten ännu för lång tid fängslad i Polen.

Frågan blef då, huru det förfallna verket i Polens inre skulle kunna åter upprättas, den skingrade konfederationen på nytt samlas och den nyvalde konungen komma till någon verklig utöfning af sin magt. Den storpolska konfederationen hade af olyckan i Warschau fått ett slag, från hvilket den hade svårt att hemta sig. Men svenskarne sökte på allt sätt att väcka den ur sin dvala.

Genast efter striden vid Punitz återknötos förbindelserna med de konfedererade. Tre dagar efter drabbningen skref konungen till kardinalen, och Piper till marskalken Bronicz, för att uppmuntra dem att åter sammankalla de konfedererade och försäkra dem om kraftigt bistånd.

Kardinalen var, som alltid, en hufvudperson. Han hade nu dragit sig tillbaka till Danzig och var missnöjd med båda parterna; med konung Carl, emedan denne efter konungavalet mottagit honom mycket kallt och derför att af de belöningar, svenskarne i Warschau lofvat honom, ingenting utfallit — med konung August af gammal fiendskap och derför att sachsarne sköflat hans egendomar. För öfrigt upphörde icke Augusts anhängare att, ehuru sent det var, ännu bearbeta honom för en förlikning. Till kardinalen skref nu Piper efter någon

konungen i Preussen har fullt allvar. Det går ock mest ut på sådant.» Hermelin, 12 April.

Digitized by Google

tid åter ett vänligt bref, hvari han beklagade det öde, som öfvergått kardinalens gods, sände ett allmänt frihetsbref för de samma och öfverstyrde en vexel på den af Horn i Warschau utlofvade summan; likaså till hans son och till Bronicz.

Likasom Carl den tolftes här, der den stod, utgjorde en ständig hotelse mot Sachsen, så utöfvade dess närvaro å andra sidan ett tryck på Storpolen, inom hvars område de spridda regementena voro förlagda. På Stanislai anhållan medgafs en lindring i kontributionen för palatinaten Posen och Kalisch,[1]) men deremot yttrade konung Carl sin önskan, att den nye konungens kröning skulle försiggå med det första.

De nämnda palatinaten höllo landtdagar, som förklarade sig för Stanislaus, uppsatte krigsfolk för hans räkning och beviljade ett anslag till hans underhåll. De sände ock ombud till kardinalen, som mottog dem uppmuntrande. Deras framställning, att konung Stanislaus borde ofördröjligen krönas, ville han likväl ej bifalla. Han var ännu tveksam och bar inom sig en illa dold motvilja mot Stanislai konungavärdighet.[2])

Stanislaus, hvilken allt sedan olyckan i Warschau följt det svenska lägret och nu tagit sitt högqvarter i dess närhet, beslöt med Carl den tolftes bifall att sjelf uppsöka kardinalen. Han reste till Preussen under förevändning att der träffa sin gemål och hade i början af det nya året ett möte med kardinalen för att stämma honom gynsammare för sig, hvilket ock i viss mån lyckades.

[1]) 12 Dec. 1704.
[2]) Bonacs bref.

Digitized by Google

Efter hans återkomst aflät konung Carl å nyo ett bref till kardinalen, i hvilket han högeligen berömde honom och derjemte, tvifvelsutan på kardinalens egen inrådan, förklarade sig benägen att åter upptaga den afbrutna fredsunderhandlingen. Deremot fordrade han, att kardinalen och Bronicz skulle snarligen sammankalla konfederationen och framställa alla de skäl, som talade för att med enighet framgå vidare på den beträdda vägen. Han lät ock falla några hotelser för det fall att de ej lyssnade till de goda orden; tvekade de konfedererade, så hade de att skylla sig sjelfva för följderna.

Det ena palatinatet efter det andra i Storpolen och Preussen sände nu ombud till Carl den tolfte med försäkran om sin goda vilja och med anhållan om lindring i kontributionerna[1]).

Men kardinalen betänkte sig ännu; han ville se händelsernas utveckling. Möjligt är att det franska sändebudet, som nu vistades i Danzig, stod i förtroligt umgänge med kardinalen och mycket fruktade för att konung Carl i det stundande fälttåget skulle vända sig mot Ryssland, bidragit att öka denna tveksamhet. Visst är, att ett halft år förflöt, innan kardinalen skred till handling, och häri träffar man en hufvudsaklig grund till konung Carls långvariga stillhet. Han ville icke gå ur stället, förr än han förvissat sig, att det nya konungavalet var befäst.

---

[1]) Från morgonen till qvällen hafva svenskarne konferenser med deputerade från de polska palatinaten, skrifver det preussiska sändebudet.

Digitized by Google

Ju längre konung August uteblef, desto mer modfälda blefvo hans anhängare, desto djerfvare hans motståndare. De senare trädde nu äfven under vapen. En ung Lubomirski, fältherrens brorson, som varit i kejserlig tjenst, samlade krigsfolk, mestadels ungrare, och uppträdde i de södra bergstrakterna mot de af konung August qvarlemnade sachsiska trupperna. Denne Lubomirski vände sig ock till konung Carl, [1]) infann sig i hans läger och fick löfte om stöd af hans här. General Nils Stromberg erhöll derefter [2]) befallning att med fyra regementen till fots afgå till Krakau för att derifrån förjaga sachsarne. Hans närvaro förmådde större delen af nämnda palatinats adel att förklara sig för Stanislaus. Denne konung uppmanade tillika palatinatet att sammanträda på en landtdag. Nio hundra adelsmän samlade sig då i Prozovice, sade sig fria från konfederationen i Sendomir, slöto sig till den i Warschau och erkände konung Stanislaus. [3]) Likaledes började Potocki, woiwoden af Kiew, den samme som af Carl den tolfte fått befälet i Lemberg, upprätta ansenliga krigareskaror, som det hette, för att bilda ett tredje parti, oberoende af de båda konungarne. Men snart förklarade äfven han sig för Stanislaus och infann sig i svenska lägret.

Allt detta verkade på kardinalen. En djup nedslagenhet hade lagt sig öfver hans sinne. Stora för-

[1]) Piper till Lubomirski, 19 Jan.

[2]) 12 Mars.

[3]) »Med nöje förnimma vi hvad på landtdagen i Krakau förefallit. Det kan ock vara godt att använda en del af trupperna att jaga skräck i de Sendomirska.» Konungen till Stromberg 25 Maj.

Digitized by Google

luster hade han lidit; misströstande om fäderneslandets framtid så väl som om sin egen, hade han intagit en afvaktande ställning. Ändtligen, när konung Augusts förlängda frånvaro förmörkade utsigterna för hans anhängare, när både Lubomirski och Potocki börjat röra sig, när äfven landtdagen i Krakau förklarat sig för Stanislaus och sände sina ombud till kardinalen med begäran att han måtte påskynda kröningen, samt slutligen underrättelse ingick, att sjelfva det Sendomirska palatinatet, hvilket jemte det i Krakau utgjort kärnan i konfederationen för konung August, ville gå öfver — bestämde sig Radziejowski och utfärdade[1]) kallelse till en riksdag i Warschau den 1 Juli. I en dels klagande, dels bestraffande ton beskref han i denna kallelse landets lidanden, uppmanade alla till endrägt, omtalade Carl den tolfte såsom republikens vän, berörde förhållandet till Preussen och nämnde, att äfven denna magt förklarat sig för Stanislaus,[2]) samt lofvade ej öfvergifva styrelsen.

Ganska märkvärdigt är det sätt, hvarpå Carl den tolfte vid denna tid utöfvade regeringsmyndighet i Polen. Så t. ex. påbjöd han, att borgmästare och råd i Thorn skulle tillhållas att låta verkställa domen i en rättstvist och utan uppskof förhjelpa den lidande parten till sin rätt. Öfverste Lilliehöök fick befallning att lemna handräckning för utkräfvande af skatter, som borde ingå till konung

[1]) 21 Maj. Samma dag uppmanade konfederationsmarskalken de konfedererade palatinatens skingrade ombud att åter samlas.

[2]) Härpå måste han hålla till godo en offentlig vederläggning, som konungen i Preussen lät utgå.

Digitized by Google

Stanislaus. [1]) Alla regementschefer erhöllo befallning att tillhålla adelsmännen att inställa sig vid de af kardinalen utskrifna landtdagarne. Men icke nog dermed; äfven hvilka beslut de församlade landtdagarne skola fatta, bestämmer den svenske konungen; [2]) generallöjtnant Stromberg får befallning noga tillse, att palatinaten *ej måga tillåtas* ingå någon ny konfederation, utan att deras beslut må endast gå derpå ut, att de tillträda konfederationen i Warschau.

Likaså skedde i fråga om kröningen. »Rehnsköld», skrifver konungen, »berättar att han låtit allvarligen tillsäga de deputerade och senatorerna i Storpolen att utan uppskof infinna sig vid riksdagen, men ej vet, om de efterkommit hans tillsägelse eller undansticka sig annorstädes. Låten strax undersöka, om några af förbemälde senatorer och deputerade ännu äro uteblifne och sänden oss *lista* på dem, på det vi sedan måge låta de medel tagas vid handen, som med dylika personers förtjenst och vårt afseende kan öfverenskomma [3])»!

Längre fram infann sig i Pietrkow, då efter Stanislai kröning det der förlagda tribunalet skulle begynna sin verksamhet, oförtänkt kapten Törnflycht af svenska gardet, hvilken lät besätta stadsportarne och förbjöd att börja rättens förhandlingar förr än kastellanen af Lencicz, hvilken Stanislaus sändt att föra ordet, hade ankommit.

---

[1]) 3 Jan. 1705.

[2]) 9 Juni. Utrikes concept. Genom allmänt påbud befriades de, som inställde sig på mötet i Warschau, från utgörande af kontribution till svenska hären. 13 Juli.

[3]) Till Horn 15 Sept. Reg.

Digitized by Google

Stanislaus begärde ock, att ordföranden och bisittarne i rätten måtte beskyddas af svenska trupper, tills deras uppdrag var fulländadt.

I dessa mål handlade den svenska krigsstyrkan såsom verkställande Stanislai yttrade önskningar. Men å andra sidan måste äfven denne konung understundom finna sig i afslag och rättelser. Så t. ex., när befallning gafs till öfverste C. G. Horn, så lydande: »Konung Stanislai fribref skolen I med all höflighet icke låta gälla» — eller när, sedan Stanislaus lemnat saltgrufvorna under Lubomirskis förfogande till krigets behof, förmenande att de ej kunde gifva mer än ett tusen fat, generallöjtnant Stromberg, enär afkomsten troligen blefve större än så, befaldes låta det öfverskjutande föryttras för Stanislai räkning. De svenske fältöfverstarne utgjorde den enda verkställande magt som vid denna tid förmådde göra sig utan gensägelse lydd i Polen.

Landtdagarne i Polen höllos nu under svensk betäckning. Så fick öfverstelöjtnant Siegroth med dalregementet i uppdrag att tillse det landtdagen i Siradien icke måtte anfäktas. Den märkligaste landtdagen var dock utan tvifvel den i Sendomir, emedan just der beslutet om konung Augusts upprätthållande blifvit fattadt. Denna landtdag skulle beskyddas af öfverste Klerck med Jönköpings regemente, men den ville icke mottaga detta skydd[1]). Woiwoden af Sendomir, Morstein, förut konung Augusts anhängare, hade nu öfvergått till Stanislaus; landtdagen förklarade ogiltigt allt hvad konfedera-

[1]) Cederhjelms bref.

Digitized by Google

tionen i Sendomir hade beslutit och omfattade Storpolens konfederation. Men det visade sig snart huru litet de förmådde hjelpa sig sjelfva; de sändemän, landtdagen afskickat till Stanislaus för att meddela dessa beslut, blefvo under vägen gripne af Smigelski; en stor förvirring uppkom, men den skrift, i hvilken landtdagen affattat sin förklaring, återfans lyckligen; adeln samlade sig åter i Opatow, bekräftade sina förra beslut och förklarade Smigelski för rikets fiende. Den sendomirska konfederationen, konung Augusts förnämsta stöd, var nu bruten.

Alla dessa tilldragelser följdes i det svenska lägret med den största uppmärksamhet. Allt flera palatinat infunno sig der genom sina ombud, tillkännagåfvo sina vänliga tänkesätt och anhöllo om eftergift på kontributionerna. Diplomatiska framställningar kommo eljes från många håll. Konungen deltog i allt och ändrade icke sällan med egen hand de uppsatta förslagen till svar. Sverige söktes af alla, och Carl den tolfte var fullt medveten af den ställning han intog bland de magtegande i Europa. De fördelaktigaste anbud mottog han med ett lugn som gränsade till likgiltighet, dröjde ofta med svaren och höll dessa gerna i en hög ton. Misstänkte han att någonting kunde gå hans värdighet för nära, så fattade han genast eld.

Mer och mer syntes han beherskad af den tanken att han, stödjande sig ensamt på sitt goda svärd, behöfde ingen och att alla måste böja sig för honom. Hans rådgifvare kämpade ofta mot detta sätt att se sakerna: merendels för-

Digitized by Google

gäfves[1]). Hemma striddes mellan rådsherrarne, om de skulle säga ut hvad de tänkte eller icke. Lillieroot var för den förra meningen, Gyldenstolpe för den senare.

Kejsarens gesandt fick omsider på några dagar komma till lägret; i slutet af April afreste han åter, med oförrättadt ärende. Medan den kejserliga bemedlingen sålunda erbjöds Sverige, hade Ludvig den fjortonde låtit efterhöra, om Carl den tolfte vore villig att öfvertaga medlarekallet emellan Frankrike och dess fiender. Om detta förslag ville konung Carl icke utlåta sig, förr än de krigande magterna på båda sidor anlitade honom om en sådan åtgärd.

Ett och annat hotande moln uppsteg öfver synkretsen, men försvann åter. Så hade engelska drottningen i anledning af Psilanders strid den föregående sommaren[2]) aflåtit en skrifvelse med föreställningar till den svenska regeringen, hvarpå konungen gaf ett skarpt svar[3]); tvisten hotade att blifva allvarsam. Men den bilades genom diplomaternas tillmötesgående å båda sidor. Robinson

[1]) »Således kommer man här ej af stället. Hvad hjelper? Man måste göra Herrens behag och låta Gud råda för utgången.» Hermelin till Palmqvist. Och senare: »Det är lätt att döma hvad ända detta en gång lär taga.»

[2]) Kapten v. Psilander, hvilken med örlogsskeppet Öland konvojerade en svensk handelsflotta, hade nära engelska kusten upptagit striden mot åtta engelska fartyg, derför att de fordrade en helsning, som de ansågo sig i dessa farvatten berättigade att erhålla. Han fortsatte striden, till dess hans skepp sköts redlöst.

[3]) »Man kan ej se någon liknelse att öfvertala H. M. genom de föreställningar man gör om de slemma, deraf flytande påföljder.» Hermelin till Palmqvist.

Digitized by Google

fann ett litet formfel i det erhållna svaret, hvarför han icke ansåg sig kunna öfversända det till sin regering, och han gaf tillika vid handen, att ärendet icke var brådskande. Så bortdog frågan.

En vidt utseende strid var ock på väg att uppväxa med staden Danzig — vidt utseende, emedan bakom Danzig stodo dels sjömagterna, dels Preussen, beredda att uppträda till stadens försvar, om behof gjordes[1]). Några konung August tillhöriga varor hade fått föras in i staden och togos slutligen i förvar af magistraten; från svensk sida begärdes nu, att de skulle utlemnas. Kort derefter befans, att i Danzig uppehöllo sig några polackar af konung Augusts parti; konung Carl ansåg att staden genom att tillstädja detta bröt emot sin förpligtelse att vara på de konfedererades sida och fordrade, att magistraten skulle låta gripa och utlemna dem[2]). Äfven detta mildrades i verkställigheten; Hermelin gaf den svenske residenten vid handen, att han skulle gå fogligt till väga, och lät tillika magistraten förstå, att om den blott ursäktade sig för hvad som skett, så kunde allt åter blifva godt. Magistraten följde rådet, men lät i sin skrifvelse inflyta, att staden till följd af sina privilegier icke ansett sig förbunden att utlemna personer, som der tagit sin tillflykt. Detta var nära att förderfva allt. Konungen befalde Piper fråga, om Danzigerboarne inbillade sig, att

[1]) De underhandlade om en garanti för Danzig. Detta förtörnade konungen: »H. M. är så förtretad öfver de allierades hot och upptåg, att han skulle förr låta allt gå öfver ända än i det ringaste låta binda sig händerna.» Hermelin.

[2]) B. Sapieha hade, för att främja Frankrikes intresse, eggat konungen till ovilja mot Danzig.

Digitized by Google

några privilegier kunde lösa dem från deras pligt mot republiken och deras försäkran till konung Carl. Svaret dröjde; men då befalde konungen general Mejerfelt att med två regementen dragoner rycka in i Danzigerwerder, tills vidare der taga sitt underhåll och, om staden satte sig till motvärn, ödelägga dess område, dess förstäder, slutligen äfven staden Danzig sjelf[1]). Då gaf magistraten efter och insände en ursäktsskrifvelse, sådan som den äskats. De polska herrarne hade under tiden i tysthet aflägsnat sig.

Protestanterna i alla länder sökte skydd hos den svenske konungen. Så äfven de ungerska, till hvilka konungen likväl, för att ej stöta kejsaren, gaf ett undvikande svar.

Ställningen i det hela var oklar och osäker. De lysande framgångarne i Polen motvägdes af de upprepade förlusterna i östersjöprovinserna och det i följd deraf vaknande missnöjet hemma. De äldre statsmännen sågo sakerna ganska mörkt[2]). De allierade, hvilka likväl skulle vara Sveriges bästa vän-

[1]) »Man måste hafva dem för hufvudet. Om staden icke strax utlemnar dem, så måste man med våld taga dem derutur lefvande eller döda. Om de våra dervid blifva fiendtligen öfverfallna af stadsfolket, så måste genast begynnas med belägringen, alla werderna gripas an med eld och brand, alla förstäderna uppbrännas, och måste staden ock sedan angripas och raseras. Man måste förut allvarsamt förmana staden Danzig att de akta sig, att man ej blifver tvungen att störta dem i denna labyrinten.» Egenhändigt till J. A. Mejerfelt. Upsala bibliotek.

[2]) »Vårt verk ser fasligt ut», yttrade Lillieroot till Bark. Likaså önskar Piper i ett bref till Lillieroot af 24 Jan. 1705, att »det måtte gå väl för det beträngda Sveriges räddning och trefnad.»

Digitized by Google

ner, voro konung Carl graimse för det förlängda kriget i Polen, hvilket man tillskref Frankrikes inflytande. Danmark kunde när som helst öka antalet af Sveriges fiender.

Den egentliga grundvalen för det anseende Sverige åtnjöt, nemligen konungens förträffliga här, vårdades af honom med oaflåtlig omsorg. Rekryterna kommo detta år, då hären stod så långt vester ut, öfver Stettin; de utgjorde 3,000 man; nya värfningar anställdes och konungen drog till sig flere regementen ur de tyska provinserna. Så snart våren kommit, var han outtröttlig att rida omkring till regementena, mönstra och öfva dem.

Carl den tolfte hade hållit konung August så godt som instängd i Sachsen. Planen att infalla i detta land, hvilken låg så nära, var länge i fråga, men kom icke till utförande. Motståndskrafterna voro ännu för starka; man hoppades ock, att förbundet med Preussen skulle leda till samma resultat. Sin innersta tanke förtrodde Carl den tolfte till ingen.

Om konungens åtgärder för den inre styrelsen under denna långvariga stillhet är icke mycket att förtälja. Han drogs allt mera uteslutande in i de krigiska omsorgerna och i de polska inre rörelserna; den utrikes politiken, de muntliga eller skriftliga underhandlingarne med polska myndigheter af alla slag upptogo tid och tankar. En betydlig olikhet visar sig i detta hänseende med förhållandet under vistelsen i Heilsberg föregående år.

Deremot finner man, att rådets verksamhet ökas. Rådet utskref detta år af egen tillskyndelse

Digitized by Google

så väl en durchtågsgärd för fortskaffande af årets rekryter som ock en förnyad kontribution; då det senare beslutet för konungen anmäldes, upprepade rådet sina framställningar om fred.

Konungen gaf befallning om upptagande af ett ansenligt lån [1]). Den stora penningeförlägenheten gaf sig ock till känna deri, att för anskaffande af rytteriets utrustning en del kyrko- skol- och hospitalsmedel i Skåne måste tillgripas [2]). För öfrigt föredrogos för konungen några få reduktions- och liqvidationsmål [3]). Fyra nya ledamöter insattes i lagkommissionen [4]).

I kyrkligt hänseende vidtogs en för framtiden vigtig åtgärd. Den var riktad mot de s. k. pietisterna. Framställningen derom hade gjorts af superintendenten i Pommern, Majer. Ett bref afgick till erkebiskopen, hvilket egentligen afsåg blifvande prester. Året derpå följde en skrifvelse till rådet [5]), med befallning om allmännare åtgärder och straffbestämmelser; främlingar skulle förvisas landet, svenskar, om de hyllade de nya lärorna, mista sina tjenster. Det var upphofvet till det sedermera intill våra dagar gällande konventikelplakatet.

---

[1]) 22 Juni.

[2]) 16 Maj 1705. Reg.

[3]) Deribland voro de Schlippenbachska. Amtet Wollin, som den preussiske underhandlarens fader innehaft såsom pant för en fordran hos kronan, hade indragits 1686. Det återgafs nu »för stora tjenster, af gunst och nåd», och den nämnda fordran erkändes. April och September 1705. Reg.

[4]) Hofkanslern Cojet, lagman Silfversparre, assessorerna Scheffer och Stjerncrona.

[5]) Från Luzk, 7 Juni 1706.

Digitized by Google

Den märkligaste händelse, som under denna tid tilldrog sig i hemlandet, var att dom föll i högmålsprocessen mot Nils Bielke.

Denna stora rättegång hade nu fortgått i åtta år. Näppeligen har väl någonsin en rättegångssak blifvit genom så täta påminnelser från högre ort påskyndad. Äfven den nye hofrättspresidenten, till hvilken en så allvarlig uppmaning stälts att icke förlora tiden, fick redan två månader derefter en ny påminnelse att gå skyndsamt till väga. Äfven i sjelfva sättet att behandla målet ingrep konungen [1]).

Men ännu lät det slutliga afgörandet vänta på sig. Konungen tröttnade icke att påminna. Bielke, skref han, hade lagförts för sina grofva brott; hade det varit fråga om en fattig undersåte, så hade länge sedan dom fallit. Hvar och en, som i en så enorm sak brukade veld och anseende till personen, skulle icke undgå behörig näpst [2]).

Sedan konungen sålunda både framkallat domen och föreskrifvit huru den skulle affattas, utlät han

---

[1]) När det kommit så långt, att det blef fråga om att afgöra saken, förfrågade sig hofrätten, huru domen skulle uppsättas och om i den samma alla skäl för och emot skulle enligt 1688 års förordning intagas. Konungen fann, att detta skulle leda till allt för stor vidlyftighet, äfvensom att dervid åtskilligt kunde komma att inflyta angående den aflidne konungen och förhållandet till främmande magter, som vore eftertänkligt, hvarför hofrätten fick tillstånd att för denna gång afvika från den vanliga ordningen och i hvar punkt, efter en kort redogörelse för hvad som skett, endast anföra de förnämsta domskälen.

[2]) Till Svea hofrätt 7 Mars 1705; och tre veckor senare: »Vi vänte hvar dag domen öfver Nils Bielke.» Till Svea hofrätt.

Digitized by Google

sig, när den ändtligen afkunnades, både med bifall och klander öfver dess innehåll.

Den 15 April 1705 föll domen öfver Nils Bielke. När man känner konungens föreskrifter, förstår man, hvarför den är så utförlig angående den myntförsämring i Pommern, som lagts den anklagade till last, men i fråga om de svåraste förseelserna begagnade mycket korta ordalag. Bielke dömdes för den nämnda myntförsämringen, för olydnad mot konungen och för det han, »hvad allra svårast är», med bref, råd och gerningar konungen orätt gjort, att mista lifvet och hafva förbrutit all sin egendom. Han hörde sin dom utan att förändra en min.

Samma dag som domen fälts, afgingo till konungen bref med förböner för Bielke från enkedrottningen, hertiginnan Hedvig Sofia, prinsessan Ulrika Eleonora och den unge hertigen af Holstein. Den högsta spänning rådde under den tid, då man afvaktade konungens beslut. Han betänkte sig ej länge. Till hofrätten afläts ett bref, skrifvet med Pipers egen hand, hvari konungen yttrade, att den väl dömt strängt, men likväl i beskrifningen på den anklagades förseelser begagnat allt för lindriga uttryck och i några mål befriat honom från tilltal under föregifvande, att han ej kunnat öfvertygas, ehuru liknelserna till hans fällande voro mägta stora; konungen hade derför väl haft skäl att infordra voteringsprotokollet, men afstode derifrån, emedan det skulle vålla tidsutdrägt. Deremot förklarade han, att eho, som framdeles medelbart eller omedelbart understode sig att tala på domens rätt-

Digitized by Google

visa eller af de lindriga uttrycken kunde föranledas att åter upptaga saken, skulle vara förfallen till samma straff som bestämts för den anklagade.

Bielke benådades till lifvet, men hans egendom indrogs[1]); han skulle få i stillhet vistas på någon viss ort i Sverige, men icke utom riket och icke i hufvudstaden eller i hofvets närhet; men om han beträddes med några skadliga stämplingar eller af hämndgirighet sökte andras förderf, skulle han undergå det honom ådömda straffet[2]).

Ofta har denna dom blifvit ansedd såsom en frukt af politisk förföljelse eller enskildt hat. Men huru litet Bielke, med alla sina lysande egenskaper, kunde kännas fri från förgripliga och straffbara handlingar, är i det föregående af detta arbete visadt.

Under allt detta fördes i det svenska lägret ett gladt lif. Konungen hade tillåtit officerarnes fruar att här besöka sina män. Deras närvaro lifvade sällskapsglädjen; den ena lustbarheten följde på den andra och vederqvickte de svenske krigarne efter fälttågens mödor.

[1]) Vicepresidenten Heerdhielm, som fört rättegången, förordnades till konungens ombudsman för domens verkställighet. Af de medel, som inflöto, skulle 12,000 d. s. tillfalla honom sjelf såsom ersättning för hans möda. Af dem skulle vidare utgå en ersättningssumma till de pommerska städerna samt 130,000 d. s. till enkedrottningen i afräkning på hennes fordran hos kronan; allt det öfriga skulle användas till slottsbyggnaden. Inr. reg. 17 Maj 1706.

[2]) Resolution 10 Maj. Hofrätten begärde, sedan den fullgjort detta stora arbete, att få ledighet från 1 Juli till 1 Oktober, men den beviljades endast till 1 September. Reg. Nåderesolutionen kungjordes i hofrätten den 1 Juni, och samma dag afreste Bielke till Salesta i Upland, hvilket gods var hans hustrus morgongåfva och der han under sin återstående lefnad uppehöll sig.

Digitized by Google

Äfven konung Stanislai gemål infann sig i granskapet af Rawitz. Något besvärad aflade konung Carl hos henne sitt besök, och på Arvid Horns bröllop, som här firades med en svägerska till Piper, var han ganska glad. Men eljes deltog han föga i dessa lustbarheter. Mödan, försakelsen, faran — se der hvad han älskade, icke, som andra, nöjet.

Den 1 Juli kom. Riksdagen skulle då sammanträda i Warschau, men dess ledamöter voro ganska tröga att infinna sig. Kardinalen hade, då han kallade riksdagen, räknat på de svenska truppernas skydd. Men dessa trupper kommo icke så snart som han hoppats, och han klagade bitterligen[1]), att i följd deraf riksdagen blifvit så fåtaligt samlad, att marskalken, hvilken af svenska ryttare eskorterats till riksdagen, vid dess öppnande måst sjelf tredje begifva sig upp på slottet.

Kort derefter ankom generallöjtnant Nieroth med tre ryttareregementen till granskapet af Warschau. Oaktadt de fientliga ströfpartier, som visade sig, väcktes sålunda en känsla af trygghet, och efter hand samlades allt flere landtbåd. Allt syntes anlåta sig väl.

Förhållandena vid denna riksdag liknade i mycket dem, som egt rum vid mötet i Warschau året förut. Hoppet om fred med konung Carl uppehöll modet hos de församlade; konung August motarbetade hvarje beslut; vapnens styrka afgjorde.

[1]) I bref till Stanislaus. Riksark.

Digitized by Google

August den andre anlitade både andlig och verldslig magt. På hans anhållan utfärdade påfven ett bref[1]), hvarigenom han förbjöd alla erkebiskopar och biskopar i Polen att på något sätt befatta sig med den nyvalde konungens kröning, vid äfventyr af embetets förlust och bannlysning.

Men det var icke nog med att detta bref var skrifvet: det skulle ock framlemnas. Det sändes af påfven till den litthauiske underkanslern Szembek, för att han skulle i två andlige och två verldslige mäns närvaro öfverlemna det stränga brefvet till kardinalen, på hvilken det egentligen syftade. Men de svenska trupperna stodo allt för nära och Szembek vågade sig icke till Danzig. Kardinalen förde ett ganska frimodigt språk och lät å sin sida förbjuda alla andlige att med brefvet taga någon befattning. Sålunda blef detta honom icke tillställdt; det fans slutligen nattetid uppslaget på hans stalldörr.

Bland de verldslige var czaren konung Augusts starkaste stöd. En rysk här intågade i Litthauen. De sachsiska trupper, hvilka konung August lemnat vid Krakau, hade derifrån dragit sig undan för general Stromberg, först till Lemberg, sedermera mot norr och nordost till Brzest, och med dem hade så väl en del af polska kronarmén som åtskilliga litthauiska trupper förenat sig. Högsta befälet öfver hela denna styrka hade konung August anförtrott åt general Paikul, hvilken först infann sig hos czaren för öfverläggningar om det stun-

[1]) 26 Maj 1705.
[2]) Hermelin till Palmqvist, 26 Juli.

Digitized by Google

dande fälttåget. Derefter bröt han upp mot Warschau i afsigt att, likasom året förut konungen sjelf, skingra de konfedererade. Han gick öfver Weichseln i ändamål att slå Nieroth, för att sedan bemägtiga sig Warschau. En allmän skräck intog de konfedererade, och de flydde åt alla håll.

Men den svenske härföraren gick rakt mot fienden. Han ordnade sin ringa styrka till slag. Den bestod endast af 2,000 man; fienderna voro 10,000 man starka.

Den 21 Juli klockan åtta på morgonen begynte slaget. Nieroth hade uppstält sina ryttare endast två man högt, för att så långt som möjligt kunna utsträcka sin linie. Men icke desto mindre sökte fienden att öfverflygla honom, och det icke utan framgång. Emedan försöket utfördes med båda flyglarne på en gång, skildes den svenska högra flygeln, förd af öfverste Kruse, från den venstra; den kämpade hårdnackadt, men med vexlande lycka. Ändtligen vek fienden. Den svenska venstra flygeln under öfverste Burensköld fick då luft; förstärkt med några sqvadroner från den högra, tvang den fienden att fly en hel mil till byn Wola, der han höll stånd, men åter blef slagen. Ärofull var striden emot en så betydlig öfvermagt; i sex timmar hade den varat[1]).

[1]) Konungen utlät sig med de största loford om detta slag: »Vi finna denna actionen med sådan lycka och tapperhet utförd af våra trupper, att Vi icke allenast förmoda, att den skall gifva våra vapen ett stort anseende, utan ock beklaga, att Vi ej sjelfva haft tillfälle den samma i person att bevista.» Till ambassadörerna i Warschau, 30 Juli.

Digitized by Google

Sjelfve den fiendtlige öfverbefälhafvaren, general Paikul, togs till fånga. I hans papper funnos dyrbara upplysningar om fiendens planer, och han gaf muntligen ytterligare underrättelser af stort värde för svenskarne. Men för honom fans ändock ingen räddning. Såsom född liflandare blef han, ehuru utflyttad för beständigt, anklagad att hafva fört afvog sköld mot fäderneslandet och dömd att mista lifvet. Han afrättades i Stockholm 1707.

Svenskarnes vapenlycka vid Warschau förbättrade väsentligt den politiska ställningen. Fem dagar förut hade en ännu större seger vunnits af Lewenhaupt på den östra krigsskådeplatsen.

Detta uttryck är likväl nu mera icke fullt träffande. Skådeplatsen för kriget hade genom den ryska härsmagtens sista rörelser egentligen blifvit endast en, ehuru den mycket vidsträckt. Allt sammanhängde.

Redan länge hade Patkul drifvit på den planen, att czaren skulle, i stället för att ensam göra eröfringar i Östersjöländerna, föra sin här in i hjertat af Polen, till Weichseln, för att der möta konung Augusts styrka; de båda skulle taga den svenska hären mellan sig och med gemensamma krafter slå honom. Men czar Peter hade förut icke velat lyssna härtill; han hade sitt eget mål att fullfölja, och han hyste ingen åstundan att så snart träda Carl den tolfte under ögonen. För år 1704 hade likväl en förening af de två härarne varit aftalad, ehuru den, hufvudsakligen till följd af konung Augusts hastiga reträtt från Warschau, gick om intet. Nu, när Carl den tolfte syntes vinna

Digitized by Google

allt större framgång, fick den nämnda planen allt mera insteg hos czaren. Han såg likväl alltid med ena ögat åt Lifland och behöll sålunda i sigte anfallet mot dess nästa vigtiga plats, som var Riga, jemte det han lät sin hufvudarmé rycka fram för att genom Litthauen närma sig till Polen.

Litthauen, som varit utgångspunkten och sjelfva härden för de inre polska striderna, blef nu, jemte det angränsande Kurland, en hufvudort för kriget.

Vid Östersjön rörde sig ännu striderna, ehuru icke mer så lifliga. Vi vilja först tala om dem.

Czaren hade med outtröttlig ihärdighet arbetat på förbättring af de fästningar han intagit och dem han anlagt. Han besåg sjelf alla de fartyg, som skulle från Ladoga förstärka hans nya östersjöflotta; han besökte Petersburg, der arbetena under sista året med otrolig skyndsamhet bedrifvits, så att fästet nu började anses ointagligt; samma förhållande var med Kronslott och med Nöteborg.

Gagnet af dessa arbeten visade sig snart. Likasom czarens hufvudsakliga ögonmärke vid eröfringarne i Ingermanland hade varit upprättandet af en rysk sjömagt i Östersjön, så var nu svenskarnes förnämsta syfte att hindra denna sjömagt från att utlöpa samt att, om möjligt, intaga dess tillflyktsorter: Petersburg och fästena vid Retusaari. Redan föregående året hade Maidel två gånger angripit det förra och De Prou de senare.

Under vintern uppgjorde Maidel den planen att, då ön Retusaari denna årstid vore lättare åtkomlig, anordna ett anfall mot den samma öfver

Digitized by Google

isen. 1,000 man, dels rytteri dels fotfolk under generaladjutanten Armfelt anträdde i slutet af Januari 1705 detta iståg och hade god utsigt till framgång, enär fienden, alldeles oberedd på ett sådant anfall, lefde i fullkomlig säkerhet. Men olyckligtvis misstogo sig vägvisarne nattetid om riktningen och förde den svenska styrkan allt för långt åt sidan till ingermanländska stranden, der, efter sju mils marsch, det blef nödvändigt för manskapet att taga någon hvila. Detta gaf fienderna rådrum. Underrättade om faran, räddade de i största hast dyrbarheter och förråd ur czarens nyuppbyggda palats och handelsbodarne på ön in i Kronslott, dit äfven 500 man af besättningen drogo sig undan. Så snart svenskarne framkommit till Retusaari, angrepo de den der qvarlemnade ryska styrkan; rytteriet skingrade sig genast, fotfolket drog sig, efter envist motstånd, ut på isen, men förföljdes af svenskarne och blef af dem, ehuru kanonerna oafbrutet spelade från fästet, nedgjordt till sista man. Kronslott sjelft var oåtkomligt. På ön fans endast qvar ett förråd af vin och matvaror, hvilket brändes, jemte en mängd båtar och ett stort sjömagasin. Fienden ansågs hafva förlorat 500 man[1]).

1705 års krigsrörelser i dessa trakter förete för öfrigt en ny utsigt. Något försvar påkallades icke nu, emedan ingen anföll. Svenskarne gingo i stället anfallsvis till väga. Men deras stridskrafter voro ännu svagare än förut, och anfallen bröto sig

[1]) Maidel till Def. kom. 3 Febr. 1705.

Digitized by Google

derför vanmägtigt emot de starka fästningarne. En enda svensk fälthär fans qvar i dessa länder, nemligen Maidels. Från Rawitz befalde honom konungen[1]) att företaga något eftertryckligt mot fienden, men han var ännu mindre än föregående år i stånd att efterkomma en sådan befallning. Hans här räknade icke mera än 3,000 man. En del af fotfolket hade han måst sända till Riga, en annan del till Reval. Då derefter amiral Ankarstjerna nalkades och af honom begärde 1,000 man för sina företag till sjös, måste Maidel vägra sitt bifall; hans fotfolk var nu mera knapt 1,500 man starkt.

Samtidigt blef hans oenighet allt större med landshöfding Lindhjelm, öfver hvilkens förhållande han så väl hos konungen som hos defensionskommissionen anförde bittra klagomål.

Allt mattare blefvo, under dessa förhållanden, svenskarnes krigsrörelser till lands. Maidel tågade väl på sommaren med sin lilla styrka fram mot Ingermanland, men kunde icke komma öfver Neva, vid hvilken flod han qvarstod en månad. Då fienden å sin sida icke angrep, föreföll ingen strid; Maidel återvände till Viborg och måste redan i September likasom föregående år låta större delen af rytteriet gå hem; det fåtaliga fotfolket inlades i Viborg.

Till sjös var verksamheten lifligare, men äfven den utan åsyftad framgång.

Amiral Ankarstjerna förde detta år den för de finska kusternas skydd afsedda[2]) eskadern, hvilken

[1]) 19 Febr.

[2]) Ankarstjernas berättelse till K. M.

Digitized by Google

var starkare än året förut; i medlet af Maj ankrade han vid Reval. Äfven han riktade sedermera sina anfall mot Retusaari. Han erhöll för landstigningen derstädes 500 man af Schlippenbach (450 hade han förut om bord). Derefter företogs angreppet mot Retusaari (4 Juni), men landstigningen misslyckades, emedan vattnet vid stranden var så långgrundt och stenfyldt att de utsända båtarne icke kunde landa; endast en mindre del af manskapet kunde landsättas och blef med förlust tillbakadrifven. Försöket förnyades i nästföljande månad (15 Juli). Fienden hade under tiden blifvit förstärkt. Landstigningen verkställdes, men svårigheterna voro de samma som förut och förlusten ännu större. Deremot lyckades det Ankarstjerna att ännu hålla ryska flottan ur sjön; väl såg man huru, när han gått öfver till Björkö för vård om sina sjuka, fiendens fartyg gingo ut att kryssa, men de vände om till Retusaari, så snart de svenska skeppen närmade sig.

Ankarstjerna inskränkte sig sedermera till att observera den fiendtliga flottan, som låg väl förvarad inom sina bålverk. En enda sjöstrid föreföll, då kapten Lillie med skeppet Reval angreps af sju ryska galerer, hvilka han efter sex timmars strid slog på flykten. Fienden drog sedermera sin flotta från Retusaari upp i Nevan och under Petersburg; vintern inträdde, och den svenska eskadern återvände i början af November till Carlskrona. —

Kurland hade tjenat till en förmur för Livland och Riga: det hade ock varit en utfallspunkt, då svenskarne ville oroa Litthauen. Sinnesstämningen

Digitized by Google

i landet emot den främmande krigsmagten hade länge icke varit den bästa: Lewenhaupt befarade till och med ett uppror[1]), och detta hade varit en bland de orsaker som fördröjt hans infall i Litthauen året förut.

När nu de båda krigen syntes på väg att sammansmälta, var det tydligt, att Kurland i följd af sitt läge lätt skulle komma att bevitna härarnes sammanstötning. Lewenhaupt hade, förstärkt af de regementen, som förut stått under Schlippenbachs befäl, äfvensom af trupper ur garnisonerna i Riga, Reval och Pernau[2]) gått öfver gränsen och stod i Februari 1705 djupt inne i Samogitien, vid Rosienne. Men då han förnummit, att en rysk här var i antågande längre i norr utåt Düna, drog han sig tillbaka närmare Kurland och förlade sina trupper nära gränsen.

Czaren hade samtyckt att förändra den hittills följda planen för kriget mot Sverige och låta sin hufvudhär öfver Wilna inbryta i Polen. Men gan-

---

[1]) Denna farhåga delades icke af konungen, enligt ett hans bref till Lewenhaupt. Han skrifver: »Vi kunna ej se, att något uppror der i landet är att befara, endast I hållen bönderna vid godt humeur; adeln ensam är för svag att något begynna. Sen till, att I lisen bönderna! Låten dem betala till vår kassa hvad de pläga betala till sina herrar och tillstädjen ej adeln att af dem utkräfva andra pålagor i stället! Emedan oss mera angeläget är om böndernas än om adelns conservation.» 17 Febr. 1704. Reg.

[2]) Schlippenbach, nu mera blifven viceguvernör, hade föreslagit, att Lewenhaupt ur Reval och Pernau skulle erhålla 4,000 man mot löfte att komma dessa fästningar till hjelp, i händelse de angrepos af fienden. Frölich i Riga hade gjort en likartad framställning. Vid verkställigheten minskades likväl den föreslagna styrkan. Reg.

Digitized by Google

ska senfärdigt rörde sig denna armé. Ännu mot slutet af Juni hade den icke hunnit längre än till Polozk och stod således ännu på litthauiskt område. Czaren misstrodde konung August, och han var icke angelägen att inträngа i Polen, innan han var förvissad om att en sachsisk styrka der skulle möta. Detta åter hindrades af Carl den tolftes intagna ställning. Czarens rustningar hade ock gått långsamt, och den stora hären var icke, när den samlats, så talrik som man hade väntat[1]). Icke heller hade den ännu hunnit den inre fasthet och hållning, som fordrades af en europeisk armé. Manskapet var väl af godt utseende och dess beklädnad god, men beväpningen ännu endast nödtorftig. I handgrepp var folket väl öfvadt, men vid rörelserna egde hvarken soldater eller officerare erforderlig vana.

Czaren hade, som vi nämnt, ett dubbelt ögonmärke: dels att i Polen förena sin härsmagt med konung Augusts, dels att bemägtiga sig Riga. I båda dessa afseenden var Lewenhaupts här honom till hinders. Vände sig ryssarne mot Riga, syntes Lewenhaupt kunna betäcka denna stad; gick tåget till Polen, kunde denne fältherre falla den ryska hären i ryggen. Första uppgiften blef således att uppsöka Lewenhaupt och göra honom oskadlig.

Fältmarskalken Scheremetew sändes derför i medlet af Juni från Polozk med tolf regementen rytteri och sex bataljoner fotfolk för att slå den svenske härföraren, besätta Kurland och sedan innesluta Riga,

---

[1]) Den bestod af 58 bataljoner fotfolk och 18 regementen rytteri. Öfverste Damnitz' berättelser till konung August.

Digitized by Google

till dess groft artilleri kunde, för en formlig belägring, ditföras utföre Düna.

Vid underrättelsen om denna styrkas annalkande sammandrog Lewenhaupt sina trupper vid Schagarin, fyra mil från Mitau, och skyndade sjelf till samlingsstället, sedan han gifvit order till befälhafvaren i Mitau att draga sin styrka in på slottet. Detta verkställdes likväl icke, och den ryske generalen Bauer lyckades med 2,000 man icke allenast öfverraska staden Mitau utan ock nedgöra en del af den svenska besättningen. Lewenhaupt förde då i största hast sitt rytteri närmare denna stad. Han stadnade vid Gemäuerthof, en adelsgård två och en half mil från Mitau.

Men som Bauer redan före hans ankomst dragit sig tillbaka till ryska hufvudlägret, så stod Lewenhaupt stilla och samlade sina trupper, inalles omkring 7,000 man, för att i öppet fältslag[1]) möta fienden. Vida underlägsen i antal, hade den lilla svenska hären deremot fördelen af en väl vald terräng, der det var så trångt, att den ej kunde öfverflyglas. Så afbidades fienden. Han kom (16 Juli), i medvetandet af sin öfverlägsenhet och endast önskande, att svenskarne måtte hålla stånd.

Det såg i förstone ut som det ej den dagen skulle komma till slag. Klockan var redan fem på eftermiddagen, och Lewenhaupt lät hålla aftonbön. Men fienden gick ständigt närmare. Lewenhaupt, som insåg, att ryssarne, framtågande på en mycket

[1]) »Helst man vid en defensiv författning här ej annat än truppernas ofelbara undergång kan förmoda», skref Lewenhaupt till Def. kom. 20 Juli.

Digitized by Google

bred front, skulle blifva nödsakade att under tåget bilda en annan slagordning, lät då utan ett ögonblicks dröjsmål blåsa till anfall, och kampen började på en gång utåt hela linien.

Svenskarnes venstra flygel angreps med yttersta häftighet af fiendens rytteri, som tagit fotfolket bakom sig på hästarne, och första liniens sqvadroner bragtes i oordning. Utgången syntes oviss, då andra liniens rytteri högg in och med understöd af första liniens fotfolk tvang fienden att vika; nästan allt det ryska fotfolket blef nedgjordt. Den svenska högra flygeln hade emellertid gått jemnt framåt, sammandrabbande med fiendens venstra, och efter en timmes fäktning drifvit den tillbaka; fiendens fotfolk föll äfven här helt och hållet; det låg i rotar och led såsom det varit uppställdt på fältet, likt en skörd, mejad af lien. De afdelningar, som för det trånga utrymmets skull stälts mellan första och andra linien, fingo nu allt efter som striden framgick rycka upp i linien, sålunda utvidgande flygelns front.

Men den del af det ryska kavalleriet, som i förstone haft öfverhanden öfver venstra flygeln, hade under tiden funnit tillfälle att komma bakom den framtågande svenska hären, plundra dess tross och angripa den venstra flygeln i ryggen. Der blef ett förtvifladt fäktande. Svenskarne voro nästan omringade af de talrika fienderna och måste värja sig åt alla sidor.

Lewenhaupt ilade från led till led för att samla de under kampen spridda hoparne och ordna dem till ett helt.

Digitized by Google

Under detta arbete hade högra flygeln trängt för långt fram på fältet och drefs af fienden tillbaka; men äfven här gaf fotfolket ett stöd: det rusade, hänfördt af stridslust, fram till hjelp och bragte fienden att i oordning vika, allt under den lifligaste eld. Det gick obeskrifligt hett till.

Lewenhaupt befalde nu den högra flygeln göra halt och uppställa sig i en linie. Det lyckades honom att med den sammanföra den venstra och sålunda ordna båda flyglarne till ett helt. Derefter stod hären alldeles stilla, afbidande fienden. Det började mörkna; man kunde blott mot aftonhimmeln skönja fiendernas hufvuden. Ändtligen gaf svenskarnes fasta hållning utslaget: när fienderna, som förut funnit tillfälle att med framgång anfalla skilda delar af den svenska hären, nu sågo den stå som en mur, ordnad till ett sammanhängande helt, drogo de af och retirerade hastigt till sitt läger, der de brände sina vagnar, medtogo hästarne och veko undan långt bort om Bauzke[1]).

Fyra timmar hade striden varat. Svenska armén förblef hela natten stående i slagordning för att afvakta ett nytt anfall. Fienden hade förlorat 6,000 man; dess infanteri var nästan alldeles upprifvet; af svenskarne voro 900 fallne och 1,000 sårade.

Slaget vid Gemäuerthof var ett af de blodigaste i detta krig; Lewenhaupts fältherreblick och den svenske soldatens tapperhet i förening hade vunnit det. Segern var betydande. Men det var på denna

[1]) Lewenhaupts berättelse till K. M.

Digitized by Google

sida så långt kommet, att icke en gång segern förslog till att bereda framgång. Lewenhaupt måste i samma skrifvelse som frambar underrättelsen om hans seger, tillika för konungen anmäla, att om, såsom det förmodades, fienden återkom förstärkt, han icke förmådde än en gång bjuda honom spetsen. Hans här hade äfven lidit betydligt, den hade starkt smält tillsamman, och han såg sina trupper, om ej hjelp gafs, gå ett oundvikligt förderf till mötes: hvarför han anhöll om mera manskap och nödiga penningmedel, eller ock om sitt afsked.

Samma dag skref Lewenhaupt äfven ett annat bref till konungen, hvilken ingen af hans generaler hade vågat sjelfmant gifva ett råd om hans krigföring, och framstälde huru efter nederlaget en allmän förvirring herskade hos fienden; han bönföll, att några tusen man måtte från hufvudkåren skickas till honom, på det han måtte kunna handla med kraft, samt att konungen tillika täcktes sjelf vända sig mot czaren. Nu vore rätta tiden att dämpa hans öfvermod; finge han rådrum, så skulle han snart repa sig. Allt berodde af czaren: utan honom skulle konung August snart vara tillintetgjord.

Konungen svarade blott med att göra Lewenhaupt till generallöjtnant, i nådiga uttryck förklara sitt välbehag samt befalla Frölich och Schlippenbach förstärka honom med manskap. Ingendera hade något att aflåta.

Scheremetew förde sjelf underrättelsen om sitt nederlag till czaren, som då uppehöll sig i Wilna. Den verkade en rubbning i hans plan att gå in i Polen. Om denna plan nu fullföljts, skulle han hafva

Digitized by Google

afvikit från sin ursprungliga tanke, då han lemnat den segrande svenske fältherren i sin rygg, och han vände sig derför med sin hufvudmagt till Kurland, jemte det han inställde det grofva artilleriets transport till Riga.

Lewenhaupt, hvilken snart fick kunskap om den ryska härens antåg, genomskådade czarens afsigt att afskära honom från Riga, för att först tillintetgöra hans här och sedan angripa den vigtiga fästningen. Med sin vanliga försigtighet förekom han denna afsigt; han drog sig genast tillbaka till Riga, inlade sitt fotfolk dels i denna hufvudfästning, dels i Dünamünde och fördelade kavalleriet på landet utåt stranden af Düna. Så intog han en stark försvarsställning, och czaren fann med harm, att hans tilltänkta anfall mot Riga var för denna gång tillintetgjordt.

Deremot var Kurland gifvet till spillo. Hvarje försök att försvara detta land mot en så stor öfvermagt hade endast varit att på en gång prisgifva hären och blottställa Riga.

Hvad man kunnat förutse, inträffade: en stark belägringshär lade sig för Mitau, och en annan för Bauzke, under det återstoden af den ryska hären ställdes vid Dünaströmmen gent emot Riga. Czaren infann sig sjelf vid den först nämnda belägringen. Ingendera af de kurländska fästningarne var i det skick, att den kunde länge hålla sig. Den 3 September uppgafs Mitau och kort derefter Bauzke. Garnisonerna fingo fritt aftåg; 25,000 ryssar förlades i olika delar af landet.

Digitized by Google

Så föll det bålverk, som svenskarne trodde sig hafva upprest för sitt lifländska välde, och Kurland syntes, sedan det i fyra år tillhört dem, förloradt. —

Med största uppmärksamhet följde Carl den tolfte i Rawitz de svenska truppernas rörelser så väl i Polen som i Kurland.

Mot slutet af Juli erhöll han underrättelsen om Nieroths seger, och kort derefter hörde man, att czaren, uppgifvande sin plan mot Riga, ämnade med hela sin magt gå till Weichseln för att, efter konung Augusts åstundan, spränga sammankomsten i Warschau.

Då bröt Carl den tolfte upp från Rawitz. Han lemnade Rehnsköld med tretton regementen qvar för att betäcka polska gränsen mot sachsarnes infall och tågade med den största skyndsamhet[1]) i riktning mot Weichseln. Han brann af begär att möta fienden. Redan en vecka förut hade Stanislaus, sedan han lofvat konung Carl att af alla krafter drifva på kröningen, begifvit sig på väg till Warschau, följd af de dit återvändande svenska ambassadörerna. Under tåget emottog Carl den tolfte underrättelsen om Lewenhaupts seger vid Gemäuerthof och hans utsigter.

Redan den 7 Augusti stod Carl i sitt gamla läger vid Blonie. Armén hade på tio dagar tillryggalagt den långa vägen från schlesiska gränsen till granskapet af Warschau. Konungen befalde

[1]) »H. M. synes lika hastigt vilja gå tillbaka till Warschau som han i höstas gick uppåt. Vi ha nu rest fem dagar å rad och hvar morgon varit uppe kl. 1.» Hermelin. Unienow 2 Augusti.

Digitized by Google

genast att slå en bro öfver Weichseln[1]), hvaraf man slöt, att han ämnade utan uppskof uppsöka ryssarne. Att konung Carl tänkt sig ett sommarfälttåg, framgår ock af hans yttranden i skrifvelser till konung Stanislaus. Utan tvifvel hade fullföljandet af denna tanke varit lyckligt; Lewenhaupt hade rätt deri, att nu var den gynnande tiden.

Men konung Carl fängslades snart åter af samma trollmagt, som icke lät honom komma af stället, så snart det blef fråga om den nye konungen i Polen: Stanislai ställning borde framför allt befästas. Den svenska hären stadnade och förblef stående vid Blonie[2]). Ännu hoppades man dock, att tåget skulle närmare mot hösten gå vidare till Litthauen. Inom armén visade sig en allmän ifver att snart få sammandrabba med ryssarne.

Så mycket uträttade den kungliga härens närvaro vid Blonie, att allt flere af adelns ombud åter samlades i Warschau. Detta möte hade de dragen gemensamma med det föregående årets, att det bestod hufvudsakligen af ledamöter från Storpolen, att Horn var den som dref verket, att konung Carl ville sätta ett ärende främst, polackarne ett annat, och att konungens vilja segrade.

Motståndskraften mot denna var nu mindre än vid det förra mötet. Konung August fans icke mera

[1]) »Om lördag blir bron färdig vid Warschau, då H. M. med något manskap lär fatta stånd på andra sidan, och vore önskligt att våra saker tilläte H. M. att gå vidare, då czaren skulle dra öronen åt sig och snart glömma Lewenhaupt och Riga.» Hermelin.

[2]) »H. M. lär näppeligen gå längre före kröningen, så framt han ej får hopp att slås med ryssarne, hvartill H. M. visar stor åstundan.» Hermelin.

Digitized by Google

i Polen: hvarken kardinalen eller fältherren var närvarande. Deremot stod Carl den tolfte med sin här redan från början i Warschaus granskap.

Stanislaus och hans följe, ett par tusen man, mest polska trupper, hade på sin resa till Warschau nära vändt om vid underrättelsen att fienderna gått öfver Weichseln[1]). På Horns enträgna uppmaningar hade de likväl tågat vidare och i början af Augusti ankommit till Warschau.

Polackarne önskade nu på det högsta, att fredsunderhandlingarne först skulle företagas. Konung Stanislaus understödde dem; de åberopade Carl den tolftes löfte, att underhandlingen skulle börja, så snart konungavalet försiggått. Men konung Carl förehöll dem, att sådant icke läte sig göra: konungen borde först vara krönt, för att en underhandling på hans vägnar skulle ega giltighet.

Småningom hade de konfedererade talrikare samlats. Till och med från Samogitien och Litthauen hade några ombud kommit. Men först den 20 Augusti kunde de svenska sändebudens företräde för konung Stanislaus ega rum; kort derefter begynte deras möten med de polska underhandlarne[2]). Svenskarne framstälde det yrkande, att kröningen skulle genast företagas: först när den försiggått, kunde konung Carl gå mot fienden. Förgäfves gjorde polackarne invändningar: frågan måste framställas för de konfedererade.

[1]) »Herrar Sapiehers makar att frukta fienden utan orsak, har jag aldrig sett.» Horn till konungen.

[2]) »Med traktaten går det nu fort, så att H. M. lärer i Oktober blifva färdig söka fienden der han finnes.» Hermelin till Palmqvist.

Digitized by Google

Från uråldriga tider var det öfligt, att konungens kröning försiggick i Krakau. Stanislaus och polackarne höllo hårdt på, att äfven nu måtte så ske. Men svenskarne ansågo Warschau vara en lika lämplig ort, och deras mening blef rådande.

En väsentlig sak vid kröningen var regalierna. Men dem hade konung August, förutseende hvad som skulle inträffa, välbetänkt låtit bortföra till Sachsen. Stanislaus sade till Horn, att man kunde väl beställa nya, men konsten vore att finna penningar att betala dem med, och han hade ingenting öfver på det anslag, konung Carl gaf honom [1]). Så väl hans gods som hans dyrbarheter voro pantsatta.

Den svenska ambassadören fann det beklagligt, om »kröningen skulle studsa på regalierna», och hemstälde till konung Carl, om han icke finge beställa och betala dem. Detta bifölls, men förfärdigandet fordrade sin tid.

Slutligen kom den svåra frågan, *af hvem* kröningen skulle fullgöras. Kardinal Primas var efter gammal polsk ordning den, som skulle förrätta denna högtidliga handling. Att den vanliga ordningen i detta stycke måtte iakttagas, var så mycket mer önskligt, som vid sjelfva konungavalet icke allt gått så regelrätt till. Man underhandlade länge med kardinalen härom. Han gjorde svårigheter vid

[1]) »Vi hafva muntligen befalt eder börja med utbetalningen af de 1500 rdr., som vi för hvar vecka tillagt Hans Majestät till understödjande af hans hushållskostnader. Fortsätten dermed hvarje vecka!» Till Horn 24 Aug. 1705. Till och med till de vanliga offerpenningarne vid kröningen saknade Stanislaus tillgångar och begärde dem af Horn.

Digitized by Google

att infinna sig, i det han ansåg kröningen icke böra ega rum, förr än flere woiwodskap fallit till konung Stanislaus. Men slutligen gaf han med sig och lofvade komma[1]), dock med det förbehåll att han till sin säkerhet finge svensk eskort på ditresan. Fiendtliga ströfpartier gjorde vägarne osäkra, och han hade ännu i friskt minne hvad som för ett år sedan tilldragit sig i Warschau. Stanislaus, hvilken det låg varmt om hjertat, att kröningen måtte förrättas efter vanliga former, förordade på det högsta denna hans begäran, och äfven Horn anhöll om bifall dertill, gifvande förslag huru det skulle kunna med lätthet verkställas. Men det var icke möjligt att utverka konungens medgifvande. Carl den tolfte var allt sedan konungavalet missnöjd med kardinalen och sade nej till hans framstälda begäran[2]).

Uppgiften blef nu att finna en annan prelat, som kunde förrätta kröningen. Dertill föreslogs erkebiskopen af Lemberg, Dzielinski. Men han var försvunnen och stod icke att finna.

En officer med sextio man utskickades då att uppsöka honom och föra honom till Warschau. Efter mycket sökande fann han erkebiskopen tältande i en aflägsen, af kärr omgifven skog. På den frå-

---

[1]) »Der Cardinal sagt: ich muss nun schon reisen, damit meine Absenz nicht mag bey dem Adel Hass und bey dem Kõnig von Schweden Rache erwecken, dessen fermeté mit keiner Arzney zu heilen ist.» Bref från Danzig, 1 Sept.

[2]) »Det är till stor skada för vårt verk, att E. M. ej har kunnat hjelpa kardinalen hit med eskort.» Horn 28 Aug. På Horns begäran gjorde Piper ännu ett försök att erhålla konungens bifall: men »H. M. bestod ännu uppå det förra.» Piper till Horn, 7 Sept.

Digitized by Google

gan, af hvad skäl han upphöll sig på en så otjenlig ort, lika som i en fästning, svarade han, det han hade fått höra, att svenskarne ville gripa honom och med våld föra honom till Warschau. Ingen ville göra honom något ondt, svarade officern, man ville endast öfvertala honom att tjena sitt fädernesland. Erkebiskopen anförde då påfvens förbud och sade, att det gälde hans embete och hans gods. Efter ett långvarigt meningsutbyte i denna vildmark gaf han ändtligen med sig, under vilkor, att man tillförsäkrade honom ett hederligt underhåll i Warschau[1]).

Så snart erkebiskopen ditkommit[2]) och kröningen således var möjlig, yrkade de svenska sändebuden att dag måtte utsättas för den samma. Frågan föredrogs för de konfederererade. Desse ansågo väl önskligt, att flere ombud kommo tillstädes, i synnerhet från lilla Polen, hvarest stora skaror kossacker ströfvade omkring, men de funno snart allt motstånd vara fåfängt och bestämde den 24 September till kröningsdag.

På den utsatta dagen gick äfven, sedan ett anfall af fienden bebådats[3]) men uteblifvit, Stanislai kröning med stor högtidlighet för sig. Konung Carl åskådade ceremonien incognito från en läktare.

---

[1]) Egenhändig berättelse till konung Stanislaus.

[2]) Fullt säker var man likväl icke på honom. Horn vågade icke släppa honom ur sigte: han gaf honom en hedersvakt, hvilken skulle ge akt på honom.

[3]) »Det sägs, att en hop polackar, ryssar och sachsare äro i antåg mot Warschau att göra något buller på den dagen, men behörig anstalt är gjord, och de tros ej våga det, så länge ryska hären är så långt borta.» Berättelse 22 Sept.

Digitized by Google

Ambassadören Horn förde drottningen. Svenska trupper paraderade vid processionen, och vid kyrkodörrarne stodo svenska vakter.

Det var ett ögonblick af triumf. Nu syntes det stora verket ändtligen vara fulländadt. Svenskarne gladdes åter; utsigten ljusnade att få hjelp för Östersjöprovinserna. Äfven traktaten med Preussen syntes lättare kunna nå sin fullbordan. Ehuru denna magt tvekat att erkänna Stanislaus, så länge ännu ej en allmännare tillslutning af polackarne sjelfva egt rum, var kröningen likväl ett talande bevis på hans öfverlägsenhet öfver sin motståndare, och det så länge omhandlade fördraget var i följd deraf nära att afslutas[1]). I alla punkter var man likväl ännu icke ense, och ett motförslag framställdes från svensk sida. Konungen skref derom till sina sändebud i Berlin: »Vi sända eder afskrift af det utkast till traktat med Preussen, Vi låtit uppsätta och tillställa dess geheimeråd Printz. Söken med allraförsta sluta på den foten! Så snart det är ratificeradt, låta Vi eder med ministrarne derstädes uppgöra ett ständigt förbund äfvensom fördrag om sättet för garantiens fullgörande»[2]). Motförslaget befans emellertid af den andra parten icke antagligt. Vidlyftiga öfverläggningar egde rum i

[1]) »Jag hoppas, att traktaten i Warschau skall inom fjorton dagar bringas till slut och tror, att den i Berlin vid samma tid skall vara riktig. Sedan lär H. M. gå mot fienden.» Hermelin till Palmqvist 15 Sept. Konungen svarade ock staden Riga, som anhållit om hjelp mot czaren. »Vi läre snart vara i tillstånd att undsätta våra länder och utsöka en rättvis hämnd.» 12 Sept.

[2]) 13 Sept. 1705. Utr. koncept.

Digitized by Google

Berlin. De preussiska statsmännen ansågo de erbudna fördelarne vara ovissa, men farorna säkra. Efter långt dröjsmål afläts till den svenske konungen ett nytt förslag, hvarmed han var föga belåten.

Strax efter Stanislai kröning dog hans kraftfulle afundsman, en af de märkligaste deltagarne i detta stora drama, kardinalen Radziejowski. Redan förut sjuk, afled han hastigt, som det troddes i följd af sinnesrörelse för en skymf, som en af hans landsmän tillfogat honom. Han föll ett offer för sammanstötningen af de tvedrägtsmagter, som söndersleto Polen, och hvilken i första rummet träffade honom.

Hans embete förblef icke länge obesatt. Så snart Stanislaus erhållit underrättelse om kardinalens död, gjorde han bruk af den rättighet han efter kröningen hade och nämnde till hans efterträdare den prelat, som krönt honom, erkebiskopen af Lemberg. Men konung August å sin sida gaf samma embete åt sin ifrige anhängare, biskopen af Cujavien. Så utdelades nu lediga embeten samtidigt till olika personer af de båda täflande konungarne. Partibitterheten uppdrefs deraf allt mera. Polen var deladt i två läger: det norra och vestra stod i harnesk mot det östra och södra.

Ett bevis, huru litet fred och enighet ansågos vara återställda, var det, att Stanislai drottning icke trodde sig säker på polskt område, utan begaf sig till svenska Pommern[1]), medtagande de vid krönin-

[1]) Den 28 Okt. undfick hon af Carl den tolfte respenningar och löfte om ett månatligt underhåll, hvilket pommerske generalguvernören befaldes till henne utbetala af det lån, banken lemnat till statsverket. Registr.

Digitized by Google

gen begagnade regalierna, hvilka man icke vågade låta förblifva i Polen.

Konung August åter lemnade nu omsider Sachsen och begaf sig öfver Danzig och Königsberg till Tykoczin, der han sammanträffade med czar Peter och höll ett stort rådsmöte, hvars ledamöter förklarade sig vilja förblifva konung August orubbligt trogna och beslöto, i bjert motsats mot bestämmelserna i Warschau-fördraget, att de polska vapnen skulle förenas med de ryska.

Underhandlingarne i Warschau mellan de svenska ambassadörerna och polska republikens ombud skulle — så var det lofvadt — efter kröningen bedrifvas med mera kraft. Men härvid mötte åtskilliga betänkligheter, hvilkas häfvande fordrade tid, och ännu förgingo två månader, innan man kunde komma till ett slut.

Det var egentligen tre punkter, som gjorde svårighet. Den första var den, som utlofvade glömska för det förflutna: från denna amnesti ville Carl den tolfte hafva några namngifna polackar uttryckligen undantagna, särskildt kronfältherren Lubomirski; polackarne deremot ansågo, att sådant skulle åstadkomma ett outsläckligt hat. Konungen fördes småningom till eftergift; han medgaf först uppskof med denna punkt, och till slut blef amnestien, äfven hvad undantagen angick, uttryckt endast i allmänna ordalag. Den andra svårigheten var frågan om protestanternes religionsfrihet, hvilken konungen önskade så oinskränkt som möjligt. Men häremot satte polackarne det ihärdigaste motstånd; fredsfördraget stadgade slutligen för dissi-

Digitized by Google

denterna samma rättigheter och friheter, som förut varit dem tillförsäkrade.

Den tredje svårigheten, frågan om Kurland hade nu mera blifvit löst — af ryssarne. Ett hufvudsakligt stöd för anspråken i sådant hänseende hade varit, att svenskarne befunno sig i verklig besittning af Kurland, men detta stöd var nu fallet. Ambassadörerna androgo hos konungen, hurusom republiken för tillfredsställande af ett anspråk på denna afträdelse ingenting kunde göra, men väl skulle det alstra oändlig förbittring och hat. Konungen samtyckte då[1]) till att låta frågan om Kurland falla *i denna traktat;* men han befalde tillika så inrätta det öfriga, att hans händer ej voro bundna, utan att han en annan gång kunde göra påstående härom.

Den 18 November afslöts ändtligen fördraget mellan konung Carl å ena sidan samt konung Stanislaus och polska republiken å den andra. Deri bekräftades till alla delar freden i Oliva, så vida icke båda parterna till stillande af den nu rådande oron eller för krigets fordringar beslöto en ändring i dess bestämmelser. Det förflutna skulle vara glömdt, med undantag för dem som visat öppen fiendtlighet, så vida de icke inom tre månader underkastade sig. Ingendera staten skulle sluta fred med konung August annat än gemensamt med den andra och på de vilkor att han afsade sig den polska kronan och gåfve skadeersättning. Huset

[1]) Horn bad enträget Hermelin att utverka detta. »Understöd oss nu i frågan om Kurland! Eljes blifver här allt för galet.» 2 Nov.

Digitized by Google

Sapieha skulle återställas i värdigheter som i gods och dess fiender straffas.

Till Sveriges fördel betingades, att polska republiken aldrig skulle ingå något för detta rike skadligt förbund, ej heller någonsin tillåta sin konung att afsluta ett sådant; genom valkapitulationen ville den härtill förpligta hvarje blifvande konung. Polen skulle förena sina vapen med svenskarnes emot Ryssland och ej förr afstå derifrån, än czaren gifvit full upprättelse.

Deremot utfäste sig konung Carl att icke draga sina vapen tillbaka ur Polen, förr än konungen och republiken vore i säkerhet. —

De betingade fördelarne hade, sedan erfarenheten visat, huru litet republiken kunde binda händerna på en företagsam konung och då man viste i hvilket tillstånd Polens krigsmagt befann sig, endast ett tvifvelaktigt värde. Men utom allt tvifvel var det, att den förnämsta förmån svenskarne påräknat, nemligen att efter stridens slut i Polen obehindradt kunna vända sina vapen emot Ryssland, derigenom var tillintetgjord, enär i kraft af den ingångna förbindelsen konungens stridskrafter, nu som förr, skulle komma att för en obestämd tid fasthållas i Polen.

Polackarne å sin sida, som genom fredsfördraget framför allt velat utverka sig frihet från krigskontributionerna, hade icke heller genom dess afslutande vunnit hvad de önskat. De hade förutsatt den svenska härens aflägsnande ur Polen så snart fred slutits; men deremot var nu ett hinder rest genom öfverenskommelsen, att svenskarne skulle

Digitized by Google

stadna i landet för att hålla den nye konungen uppe. Visserligen lät konung Carl efter kröningen och på Stanislai anhållan utgå ett påbud, att förskoning för kontributionerna skulle medgifvas alla dem, som kunde förete intyg, att de såsom landtbåd tillträdt konfederationen samt varit tillstädes vid mötet och kröningen, och att dem borde vederfaras all möjlig lindring framför andra[1]). Men nödvändigheten att skaffa trupperna underhåll hindrade förskoningen från att blifva fullständig. Några veckor senare utkom en ny förordning att alla de, som antingen fått frihetsbref eller konfederationsmarskalkens vittnesbörd om trohet och välförhållande, skulle njuta lindring med en *fjerdedel* i pålagorna, samt att polska kommissarier skulle ega deltaga i öfverläggningarne om arméns behof[2]). Längre kom man icke.

Det afslutade fördraget stod slutligen i ett visst förhållande till den ännu pågående underhandlingen med Preussen och öfvade inflytande på denna. Detta inflytande var i det hela ofördelaktigt. Den grundval, hvarpå nämnda underhandling hvilade, var å Preussens sida hoppet om förstoring på Polens bekostnad. En sådan öfverenskommelse hade goda utsigter för sig, så länge det var osäkert, om en ny konung skulle utkoras; den kunde ännu sättas i fråga, så länge Sveriges förhållande till republiken var obestämdt; men sedan konung valts och krönts, och konung Carl bekräftat

[1]) Till generalkrigskommissarien och alla öfverstar. 11 Okt. 1705. Reg.

[2]) Till de samma 4, 6 Nov.

Digitized by Google

freden i Oliva, dermed erkännande republikens område sådant det då befann sig, hade förhållandena väsentligen förändrats. Samtidigt hade likväl den Preussiske konungens sinne åter vändt sig mera bestämdt till ett förbund med Sverige[1]). Han skickade å nyo till Carl den tolftes läger sitt förra ombud, general Schlippenbach[2]).

Han rönte der i förstone ett kallsinnigt mottagande. Carl den tolfte tyckte sig mindre än förr behöfva Preussen, sedan Stanislai ställning blifvit befäst genom kröningen och fördraget med republiken hunnit nära sitt afslutande. Preussens motförslag till det i Blonie uppgjorda utkastet syntes honom uppgjordt på helt andra grunder än detta. Han hade ock fått kunskap om de förhandlingar, som i Berlin egt rum med konung Augusts och czarens utskickade, och de stora anbud dessa gjort: låtande ej otydligt sitt missnöje framlysa[3]).

Småningom närmade man sig likväl åter hvarandra. De svenska statsmännen önskade varmt detta förbund; de sågo i det samma en nyckel till hela ställningen. Deras uppfattning var den, att ju förr och ju mera ostörd Carl den tolfte kunde företaga kriget mot Ryssland, desto bättre; vidare, äfven under förutsättning att han vann en seger öfver czaren, så skulle, om svenskarne för att fullfölja den inträngde djupare i Ryssland, allt falla

[1]) Droysen, Geschichte der preussischen Politik.

[2]) Han ankom till Blonie den 9 November och förblef der tills uppbrottet skedde. Schlippenbachs bref till konungen och till Wartenberg. Geheimestatsarkivet i Berlin.

[3]) »H. M. synes nu ringa lust hafva till det preussiska fördraget.» Hermelin, 1 Dec.

Digitized by Google

sönder i Polen, så vida ej i dess granskap funnes en stark bundsförvandt, i hvilken Stanislaus kunde ega ett stöd. Ännu ifrigare var Stanislaus för det preussiska förbundet. Han insåg klart, att hans magt icke kunde bestå af sig sjelf, och han lefde derför i en ständig oro. Sverige, ehuru välvilligt det var, kunde icke alltid hålla en krigsmagt i Polen: det var aldeles för aflägset; Preussen var den enda magt som här kunde hjelpa. Den nykrönte konungen gjorde allt för att främja förbundet, och han antydde till och med för Schlippenbach, att en utväg nog skulle finnas att tillfredsställa Preussens förstoringslust.

De svenska statsmännen tänkte sig i detta afseende, att deras konung skulle intaga några af de landskap, den ryska magten eröfrat från Polen och sedan lemna dessa i utbyte mot polska Preussen och Kurland.

Konung Carl för sin del önskade väl äfven Preussens vänskap, men han ansåg sig ej behöfva den, och han uppställde som en bestämd fordran, att detta hof skulle formligen erkänna Stanislasi konungavärdighet och förbinda sig att mot hvem det vara måtte försvara den. Förgäfves förestälde man, att konungen i Preussen hvarken ville eller kunde fördjupa sig i ett långvarigt krig för detta ändamål; han skulle derigenom bryta alla de förbindelser han hade med de allierade och lasta på sig deras hat, jemte det han utsatte sitt land för stora faror. Men konung Carl var i denna punkt obeveklig. »Allt det andra är lappri», sade han till Schlippenbach. Och ville icke Preussen

Digitized by Google

detta, hvad mer? Han vore ensam stark nog att hålla konung Stanislaus uppe[1]).

Att konungen i Preussen allvarligt ville ett förbund med Sverige är omisskänligt. Må hända hade det icke varit omöjligt att finna en utväg, hvarigenom enighet kunnat uppnås och allt föras till slut, men detta kunde, vid så skilda åsigter, åtminstone icke ske utan vidlyftiga och långvariga förhandlingar. Och nu afbrötos dessa plötsligt derigenom att svenska armén satte sig i rörelse. Piper hade redan börjat fatta ett förslag i pennan, då uppbrottet förändrade allt. Kriget lät åter höra sin bjudande stämma och underhandlingarne tystnade.

---

[1]) »H. M. konungen i Sverige är väl för sin person förvissad om att allena och med sin egen magt slå fienderna och drifva dem ur Polen — men hans ministrar äro alldeles icke af den meningen, att de kunna utföra verket allena och särskildt ej utan E. M:s bistånd.» Schlippenbach till konungen i Preussen, 16 Jan. 1706.

Digitized by Google

TRETTONDE KAPITLET.

Tåget till Litthauen. Infallet i Sachsen. Freden i Alt-Ranstadt.

Carl den tolfte hade endast väntat på den polska fredsförhandlingens afslutande för att åter gå i fält. Hvart? Det var den fråga alla gjorde sig.

Konung Stanislaus önskade, att inseglet måtte sättas på kröningen och fördraget genom ett inbrott i Sachsen. Han frambar sin önskan både till konung Carl och till hans rådgifvare. Men desse förestälde, att om ock ett sådant företag kunnat vara nyttigt när svenska hären befann sig vid schlesiska gränsen, så voro dock förhållandena nu mera förändrade. En betydlig rysk styrka stod i Litthauen, och svenska arméns aftåg ur det inre af Polen skulle lemna landet öppet för den samma. Detta insåg äfven Stanislaus; han hade flere samtal med konung Carl, och derefter trodde man sig märka[1]), att konungens beslut var fattadt om ett tåg mot ryssarne.

[1]) Hermelin till Bark 1 Dec. 1705.

Digitized by Google

Så förhöll det sig äfven. Visserligen var årstiden nu blifven i hög grad ogynsam för begynnandet af ett fälttåg. Men inga svårigheter funnos för konung Carl. »Mina soldater», sade han till general Schlippenbach, »hafva njutit sina vinterqvarter på sommaren; derför måste de nu vintertiden gå i fält.» Han längtade efter striden[1]). Efter ett år af stillhet följde för den svenska hufvudhären ett tidskifte af de mest underbara och vexlande äfventyr. Det utmärktes dock mindre af strider än af marscher. Från Polens hufvudstad förde konungen sin här först till detta rikes östliga gräns, derefter långt i söder, och slutligen tillbaka till vester, hvarifrån han på sommaren utgått.

Alla stridskrafter sammandrogos. General Mejerfelt med sina regementen från Preussen, general Stromberg med sina från Lilla Polen stötte till hufvudhären. Denna var nu 20,000 man stark, ett vackert manskap, kavalleriet väl öfvadt[2]).

Frivilligt hade Carl den tolfte förut förblifvit stående nära Warschau. När han nu beslöt att bryta upp, måste han stadna i följd af omständigheternas tvång. Isgången i Weichseln blef nemligen så stark, att hären icke kunde öfvergå denna flod.

Efter kröningshögtidligheterna, då det så länge eftersträfvade målet syntes vunnet och åtminstone ett hufvudskede af kriget afslutadt, belönade konungen sina mest framstående härförare.

---

[1]) »Jag tör kanske nu snart bryta upp härifrån och önskar jag att något tillfälle måtte gifvas till att åter en gång få något att göra med fienden.» Egenhändigt till Rehnsköld.

[2]) Schlippenbach.

Digitized by Google

Rådet hade småningom allt mera sammansmält genom dödens härjningar. Äfven inberäknadt den ålderdomsbräcklige Polus och den nu från Reval återkomne A. J. De la Gardie steg antalet af hemmavarande råd till högst sju. De lysande stjernorna från Carl den elftes tidehvarf hade slocknat; Bengt Oxenstjerna, Lars Wallenstedt, Erik Dahlberg, Nils Lillieroot, Johan Gabriel Stenbock hade gått ur tiden. De voro nästan alla de fredliga idrotternas män; nu fyldes rådet med krigare. Generalerna Nils Gyllenstjerna, Otto Vellingk, Carl Gustaf Rehnsköld, generallöjtnanterna Posse, Nieroth, Frölich, Arvid Bernhard Horn och Nils Stromberg blefvo kungliga råd[1]).

Naturligt var det att vid en regering, hvars verksamhet var hufvudsakligen militärisk, rådsplatserna skulle företrädesvis besättas med krigare. Men en följd häraf blef ock, att de vigtigaste civila embeten, hvilka plägade vara med rådsplatser förenade, erhöllo militära innehafvare. Tre af dessa tappra krigare blefvo hofrättspresidenter[2]), en kansliråd[3]), en öfverståthållare i Stockholm[4]) och två generalguvernörer[5]).

Några dagar förut hade förhållandena i kanslikollegium blifvit ordnade. Lillieroot hade på våren aflidit. Nu blef Nils Gyldenstolpe nämnd till kanslipresident[6]).

---

[1]) 27 Dec.
[2]) Vellingk, Nieroth, Frölich.
[3]) Arvid Horn.
[4]) Knut Posse.
[5]) Gyllenstjerna (redan förut i Bremen), Stromberg (i Estland).
[6]) 21 Dec.

Digitized by Google

Då efter Joh. Gabr. Stenbocks bortgång hans öfverstemarskalksembete och lön öfvergick till Piper, kunde af dennes förut innehafda dubbla riksrådslön enahanda förmån beredas Gyldenstolpe.

Så snart isgången upphörde, satte sig konungen i rörelse. Likt en länge dämd flod bröt hans otålighet att nå fienden genom alla hinder, och den högst otjenliga årstiden hejdade honom icke. Många föreställde honom, att ett sådant tåg vore ogörligt. Men just det stärkte honom i sin föresats. I den svåraste årstid gick tåget med den största skyndsamhet framåt. Konungen var alltid vid förtrupperna. Officerare och soldater underkastade sig gerna alla mödor: de brunno af begär att få slåss med ryssarne. Men hären fick snart ett stort antal sjuke.

Åter fördjupade sig den svenska armén i aflägsna länder. Genom stora skogar gick marschen in i Litthauen. Nu bröts åter den under någon tid mera regelbundet fortsatta brefvexlingen med hemlandet och sällan trängde en osäker underrättelse om härens öde till hemlandet. »Vi lefva i den största ovisshet och längta efter underrättelser; hela staden talar och drömmer om intet annat», skrifver Bark[1]). Olycksbådande rykten spriddes. Man hörde om ett stort nederlag, hvarvid flere generaler skulle hafva stupat, konungen och Piper tagits till fånga o. s. v.[2]).

Czar Peter hade efter kurländska fästningarnes intagande dragit större delen af sin härsmagt till Litthauen, der den illa framför. Från mötet med

[1]) 24 Febr. 1706.

[2]) Ännu den 14 Mars hade man i Stockholm ej nyare underrättelser från lägret än af den 9 Januari.

Digitized by Google

konung August hade czaren måst återvända till Ryssland för att stilla ett utbrutet uppror. Han qvarlemnade i och omkring Grodno 20,000 man, mest fotfolk under Ogilvi, men uppdrog högsta befälet öfver hela styrkan åt konung August. Fästningsverken i Grodno, förut i förfallet skick, hade nu genom träget arbete af ryssarne försatts i godt stånd. Djupt misströstande om en god utgång, gaf czaren befallning till Ogilvi att endast gå försvarsvis till väga och helst bereda härens räddning genom ett återtåg[1]).

Sitt ändamål att genom det snabba, vinterliga tåget öfverraska fienden vann Carl den tolfte på visst sätt; dock hann konung August att sammandraga de spridda trupperna till Grodno. Men svenskarnes förhoppning att i öppen strid få mäta sig med fienden, gick ej i fullbordan. Konung Carl, som på sjutton dagar midt i vintern med sin här tillryggalagt trettio mil, visade sig den 14 Januari 1706 i granskapet af Grodno. Då han drog sig ännu närmare staden, för att något ofvanför den samma gå öfver den tillfrusna Niemen, gjorde väl Ogilvi min att vilja hindra öfvergången; men när konung Carl lät 600 grenadierer rycka ned på isen, och sjelf i spetsen för dem gick fram med stormsteg mot fienderna, drogo sig dessa tillbaka mot staden. Carl skyndade med några sqvadroner efter dem, men hann dem icke. De svenska regementena lade sig till hvila i snön; konungen tillbragte natten med att rida omkring och tillse dem. Föl-

[1]) Brückner, Peter der grosse.

Digitized by Google

jande dagen ryckte de fram under fästningsverken, hvilka konungen under ett starkt kulregn sjelf rekognoserade. Han öfvertygade sig, att fästningen var alldeles för stark för att tagas genom en öfverraskning och beslöt i stället spärra tillgångarne till den, för att genom hunger tvinga ryssarne. För att finna underhåll för sina trupper måste han likväl draga sig först till Kamiunka, en ort två mil från Grodno och sedermera till Zaludek, ännu några mil längre bort, der han förlade regementena i qvarter. Han hade sålunda afskurit de i Grodno inneslutna trupperna från Ryssland. De polska trupper, som under Sapieha och Potocki följt svenska hären, ställdes längre mot norr, omkring Kowno.

Konungen var nu närmare de sina. Han underrättade (21 Jan.) Lewenhaupt om sin intagna ställning och befalde honom, då ryssarne nu dragit sig ur Mitau och lemnat Kurland, att försöka ett företag mot fienden. Sjelf iakttog han Ogilvis hållning och var beredd att, om denne vände sig till Storpolen, förfölja honom och förmå honom till ett fältslag [1]).

Han viste icke, huru strängt czar Peter, nedstämd som han var, hade bjudit att undvika hvarje sammandrabbning. Ogilvi förblef i Grodno, der hans soldater af sjukdomar och nöd dogo som flugor.

Deremot begagnade sig konung August af svenskarnes rörelse mot öster och lemnade den 18

[1]) Till Rehnsköld, 24 Jan. 1706.

Digitized by Google

Januari Grodno med några regementen sachsiskt rytteri och 3,000 ryska dragoner. Med frångående af sin länge följda grundsats att sky öppet fältslag med svenskarne, gaf han befallning till Schulenburg, som nu förde befälet öfver den sachsiska hären i Schlesien, att bryta upp och angripa Rehnsköld, hvilken förlagt sin styrka i en linie söder om Posen, under det att konung August sjelf ville falla den svenske fältherren i ryggen. Om segern tviflade han icke; sedan den vunnits, skulle hans båda arméer gå till Grodno och förenade med den ryska hären fullständigt krossa svenskarne.

Schulenburg lydde, ehuru ogerna; han hade ingen lust att i öppet fältslag mäta sig med svenskarne, så mycket mindre som inom det högre befälet herskat stor missämja. Han gick nu öfver Oder och bröt in i Polen[1]). Vid underrättelsen om hans antågande hade Rehnsköld sammandragit sin styrka och gått, mot allas förmodan, rakt på honom, ehuru den svenska styrkan knappt var hälften så stor som sachsarnes. Med spänd väntan aktade man på utgången: skulle svenskarne blifva slagna, antog man, att många af Stanislai anhängare, till och med sjelfve konfederationsmarskalken, skulle öfvergå till konung August. Rehnsköld fann fienderna på andra sidan om Fraustadt, i en fördelaktig ställning. För att locka dem ur denna, låtsade han ett återtåg och

[1]) En senare befallning af konung August lär hafva ålagt honom att undvika fältslag. Men dessa order kunde, emedan nyckeln till den chiffer, hvari de voro skrifna, ej fans i lägret, icke komma till verkställighet, och så följde slaget. Jessen.

Digitized by Google

lyckades verkligen derigenom förmå Schulenburg att följa sig.

Plötsligt stadnade Rehnsköld, och båda härarne ordnades till slag. Det var den 3 Februari 1706. Den sachsiska hären var betydligt öfverlägsen: den räknade 29 bataljoner fotfolk och 40 sqvadroner rytteri, då den svenska hären blott bestod af 12 bataljoner och 23 sqvadroner. Dessutom hade Schulenburgs här 29 fältkanoner, hvaremot svenskarne alldeles saknade artilleri.

Schulenburg hade efter alla krigskonstens regler intagit sin ställning framför Fraustadt mellan två byar. Den högra flygeln förde han sjelf, på den venstra stodo de ryska hjelptrupperna. Fotfolkets front skyddades af spanska ryttare. Den svenska härens midt bildade fotfolket under generalerna Marderfelt och Axel Sparre. Den högra flygeln fördes af Rehnsköld sjelf, den venstra af general Hummerhjelm.

Svenskarne gingo, utan att akta fiendens kanoneld, fram med en kallblodighet som väckte sjelfve den fiendtlige öfvergeneralens beundran. På några stegs afstånd gåfvo de sin första salva, uppryckte spanska ryttarne, och så begynte handgemänget.

När Rehnsköld märkte, att fiendens första linie bestod endast af fotfolk, drog han det mesta ryttériet ur sin linie och satte det ytterst på flygeln för att kringgå fienden under det han lät Nerikes regemente göra en öppning i kedjan af spanska ryttarne, genom hvilken norra skånska rytteriet bröt in. Från två sidor trängde svenskarne fram. Det ryska fotfolket vek genast och nedgjordes

Digitized by Google

nästan helt och hållet. Det sachsiska kavalleriet flydde.

Venstra flygelns rytteri gick med värjan i hand löst på fienden, som gjorde temligt motstånd, men slutligen i fullt galopp tog flykten till schlesiska gränsen.

Hårdast var fotfolkets strid i slagordningens midt; Marderfelt, som gick fram till höger, dref fienden tillbaka, men de skaror, som voro honom närmast, drogo sig, deltagande i förföljandet, allt mer åt samma sida, så att general Sparre, som befann sig långt till venster, med fyra bataljoner vestmanländingar och vesterbottningar måste i halfannan timmes tid utstå en het strid mot tio starka bataljoner. Den högra flygelns infanteri kom nu till hjelp, och sachsarne drogo sig tillbaka. Då lät Rehnsköld största delen af högra flygelns rytteri svänga om till venster emot Fraustadt. Fienden fann sitt återtåg afskuret; hela regementen kastade sina gevär och gåfvo sig fångna.

Klockan tre på eftermiddagen var slaget till ända, efter två timmars strid. Den fiendtliga hären var högst medtagen. Den hade förlorat nära 7,000 döda och minst lika många fångar. Af svenskarne voro 400 döde och 1,000 sårade. Öfverlefvorna af den slagna hären räddade sig in på det sachsiska området[1]).

Slaget vid Fraustadt var Rehnskölds vackraste bedrift. Hans rykte växte allt mer. Carl den tolfte lyckönskade i varma ordalag den skicklige här-

[1]) Rehnskölds journal och flere relationer i Acta Hist. Riksark.

Digitized by Google

föraren. »Jag kan», skref han, »nu ej längre dröja att önska herr generalen mycken lycka till den käcka och stora drabbningen, som herr generalen hållit med sachsarne; det är säkert en så fullkommen och stolt seger, som vår Herre denna gången har gifvit, så att han *inte kan vara större*, och jag fröjdar mig öfvermåttan att herr generalen och de brafva regementena hafva haft den förnöjelsen att hålla en så skarp och lustig lek.» Segerns följder voro af stor betydelse[1]). Fiendens fälttågsplan var bruten; konung Augusts stridsmagt var ännu en gång nästan tillintetgjord. Den underhandling, som förts mellan honom och Danmark, afstadnade. På czar Peter gjorde detta nederlag ett djupt intryck. Konung August, som några dagar uppehållit sig i Warschau och sedan med sin kavalleristyrka hunnit ända till Kalisch, stadnade vid den nedslående underrättelsen, drog sig derefter till Krakau och förblef der till sommaren.

Han hade nu icke mera Patkul, som i bekymren uppehöll hans mod och gaf honom råd eller gjorde honom besvärliga föreställningar. Denne rastlöse deltagare i tidens största hvälfningar hade redan nått gränsen för sin oroliga bana. Hans ovänskap med de sachsiska ministrarne hade under konung Augusts frånvaro blifvit allt bittrare, och de hade slutligen, då han, trött vid den dåliga behandling som i Sachsen vederfors de ryska hjelptrupperna, slutit ett fördrag om dessas öfverlåtande i kejsarens tjenst, tagit tillfället i akt att störta honom.

[1]) »Cette victoire donne une branle considerable au gros de l'affaire commune.» Piper till Stanislaus 2 Mars.

Digitized by Google

De läto i konungens namn fängsla och inspärra honom på fästningen Sonnenstein, hvarifrån han, oaktadt alla czarens föreställningar mot det våld, som öfvergått hans sändebud, förblef, till dess han utlemnades till svenskarne. Snart märktes det, att drifhjulet i förhandlingarne mellan konung August och Sveriges öfriga motståndare saknades [1]).

Carl den tolfte, som sjelf så gerna bytte hugg med fienden, var denna gång dömd att besegra honom utan svärdsslag. Han stod stilla, visserligen på något afstånd från Grodno, men ändå genom ständigt utskickade partier så väl bevakande tillgångarne till denna stad, att bristen på lifsmedel snart blef känbar bland ryssarne. Det var icke en besättning, det var en hel armé, som här var instängd. Så mycket förr lät nöden känna sina förfärliga verkningar, bland annat i härjande sjukdomar.

Den svenska hären, redan försvagad af den häftiga vintermarschen, led äfven i qvarteren betydligt af köld och brist [2]). I bondhusen fans nästan intet att få. Sin spanmål hade bönderna förvarat i gropar, hvilka endast med stor möda kunde upptäckas. De svenska soldaterna sökte dem öfverallt, med värjor och pikar, för att finna brödfödan. Aldrig hade armén haft så många sjuka.

Konung Stanislaus, hvilken allt sedan olyckan i Warschau 1704 följt Carl den tolfte som hans skugga, var äfven nu honom följaktig; likaså prins Alex-

[1]) »Efter Patkuls fängslande stå alla affärer stilla.» Jessen 27 Jan. 1706.

[2]) »Eländet följde oss öfverallt.» Adlerfeld. »Nöden förestod köket och hungern källaren.» Prins Max.

Digitized by Google

ander Sobieski och skattmästaren Sapieha. Från Kamiunka lät konung Carl utgå ett manifest, hvari han uppmanade litthauerna att falla till Stanislaus. Till Zaludek hade Carl den tolfte förflyttat sig för att genom bättre qvarter förfriska sitt folk. Tillförseln af lifsmedel blef ock lättare, och hären hemtade sig småningom.

Konungens inträngande i Litthauen hade redan haft den helsosamma verkan, att Kurland befriades från fiender. General Bauer, som der hade befälet, sprängde fästningsverken i Mitau, utrymde Kurland och drog sig inom ryska gränsen. Men Lewenhaupt förmådde icke att följa honom; han förfrågade sig hos konungen, om han skulle ställa sin marsch så, att han förenade sig med hufvudhären eller ock infalla i polska Lifland för att der fylla sina förråd. Han fick befallning att i stället gå till Samogitien, »för att slå fienden och sätta skräck i honom.»

Men på verkställigheten häraf var icke att tänka. Trupperna hade lidit allt för mycket; oro och tvedrägt herskade i Lifland. Lewenhaupt reste fram på våren öfver till Stockholm för att framlägga förhållandena för defensionskommissionen och lyckades, sedan han hotat nedlägga befälet, att utverka en betydlig undsättning i penningar[1]).

I två månader stadnade Carl den tolfte i Zaludek. Åter stod han stilla ej långt från en fiendes gränser; åter rörde sig många tankar omkring hans här. Czaren lefde i den högsta oro. Den bästa delen af hans fotfolk var innesluten i

[1]) Registr. Def. kom. prot.

Digitized by Google

Grodno. Rehnsköld seger hade tillintetgjort hoppet om att konung August skulle undsätta den. Sjelf kunde han icke hjelpa[1]); de trupper, han kunnat samla, mestadels omkring Minsk, voro otillräckliga och illa öfvade[2]). Scheremetew med några regementen hade blifvit sänd att qväfva upproret i Astrachan. Det dofva missnöjet med czarens många nyheter och med hans stränga regering hotade att utbryta vida omkring i landet. Att svenskarne skulle inbryta i Ryssland, tog man för afgjordt; det började öppet sägas, att de upproriskt sinnade endast väntade på att den svenske konungen skulle tillfoga czaren ett känbart nederlag för att allmänt resa sig. Man fruktade, att vid svenskarnes annalkande en mycket farlig revolt skulle utbryta i sjelfva Moskva.

Aldrig hade man sett czar Peter så nedstämd; han tyckte sig se en afgrund framför sig och var icke i stånd att fatta ett beslut. Samma stämning spridde sig bland hans omgifning[3]). Dertill inträdde köld emellan honom och konung August.

---

[1]) »Härifrån har armén (i Grodno) icke den allraminsta hjelp att vänta. Efter dess förlust har czaren icke lätt att åter samla en här. Rekryteringen blir dem svår.» Öfverste Arnstedt till konung August, Orsza 26 Febr. 1706.

[2]) »Tro ej, att här äro eller komma många trupper, ty det är tomt prål! Vid Minsk äro högst 7,000 man, och det dåligt folk. Ej mycket mer kan komma.» Arnstedt till konung August, i April.

[3]) »Fruktan för svenskarne är obeskriflig, och för nu varande konjunkturer råder hos dem en förfärlig och alldeles otrolig consternation; det oaktadt kan man icke genom några böner eller förmaningar beveka dem att vidtaga kraftiga åtgärder eller med allvar röra ett finger för att förbättra tillståndet.» Arnstedt, Smolensk 16 April.

Digitized by Google

Att svenskarne vid uppbrottet från Warschau voro beredda på att inträngа i det inre af Ryssland, är säkert; den upproriska sinnesstämningen i detta land var dem ej heller obekant: de räknade derpå. Svårare är att säga, huruvida hären efter det mödosamma vintertåget hunnit hemta sig tillräckligt för att göra ett anfall: underrättelserna äro för denna tid sparsamma; men otvifvelaktigt är, att ett inbrott i det inre af Ryssland vid denna tid hade stora utsigter till framgång.

De polska inflytelserna vid lägret gjorde sig naturligtvis gällande för att afvända ett sådant beslut; ingenting fruktade konung Stanislaus mera, än att den svenska hären skulle vända sig mot Ryssland; Sachsen var hans mål. Ett stöd gaf honom fördraget. Carl den tolfte fasthöll uteslutande sin första tanke att rikta alla bemödanden emot Grodno och den der inneslutna ryska hären. Denna här hade fått czarens befallning att i hemlighet verkställa sitt återtåg; men föreskriften kunde icke utföras, så länge floderna ännu voro isbelagda. De instängda uthärdade i stillhet sitt lidande.

Svenska ströfpartier rörde sig emellertid med framgång åt olika håll i landet. Ett sådant tåg företog öfverste Kruse vesterut fram mot preussiska gränsen för att söka hinna det från Grodno utmarscherade ryska rytteriet. Öfverste Dücker, utgången mot nordost att understödja de polska trupperna, slog 8,000 ryssar och litthauer, bröt derigenom deras plan att undsätta Grodno och besatte

Digitized by Google

Wilna[1]). Öfverstelöjtnant Trautvetter förde ett tredje ströftåg mot sydost till Mir, Nieswitz och Lakowice, sammandrabbande med kosackerna. Ett stort område hölls sålunda rent från fiender.

Den svenska härens närvaro öfvade för öfrigt den vanliga inverkan på den kringboende adeln. Denna flockade sig talrikt till Stanislai läger och erkände honom som konung; det ena woiwodskapet efter det andra sände sina ombud. Endast de förnämsta motståndarne, såsom den litthauiske kanslern Radzivil, den samme som varit af kardinalen föreslagen till konung, och Wiesnowicki höllo sig ännu tillbaka. Dessa, den Sapiehiska slägtens hätskaste fiender, fingo dyrt plikta för sin motsträfvighet, i det deras gods af svenskarne sköflades och brändes.

Ändtligen nalkades våren, fälten befriades från snö och flodernas istäcke smälte. Då var Ogilvi betänkt på att utföra sitt flere gånger anbefalda återtåg.

Den närmaste vägen öfver Kowno eller Wilna kunde han icke komma. Äfven till Sluzk var vägen stängd af svenskarne, ehuru czaren hade skickat en kosackhär att på den vägen möta honom. Återstod således blott att med en lång omväg taga återtåget mera vesterut öfver Brzesc. Länge hade Ogilvi, för att förbereda sitt aftåg, låtit arbeta på en bro öfver Niemen. Nu påskyndades arbetet, och den sista Mars lemnade han Grodno med de

[1]) Han tog der en fånge, som fängslade honom sjelf, Theodora Oginski, en brorsdotter till härföraren. Hon blef året derefter hans maka.

Digitized by Google

10,000 man, uthungrade och halfnakna, och 4,000 sjuka, som öfverblifvit af några och 20,000, hvilka der inneslutits. Genom brådstörtade marscher, hvarunder många förgingos, lyckades han obehindradt framkomma till Brzesc. Med honom förenade sig en härafdelning under Menczikow samt Tykoczins garnison. Vidare fortsattes öfver Kowel och Luzk marschen till Kiew, hvarefter Ogilvi, som länge legat i delo med de infödde generalerna, lemnade den ryska krigstjensten.

Svenskarne hade varit beredda på hans aftåg. Stenbock med dalkarlarne hade slagit en bro öfver Niemen högre upp vid Orla. Konungen tillsåg personligen arbetena, hvarvid han utsatte sig för mer än en lifsfara[1]).

Men den starka isgången i Niemen gjorde det omöjligt att utan dröjsmål komma öfver floden, och ryssarne hade fått allt för stort försprång. Emellertid fans för Carl den tolfte icke mera något skäl att qvarstå vid Zaludek. Han bröt upp den 4 April. Det var, i sjelfva kåldraget och islossningen, det värsta tänkbara väglag. Armén framgick på tre kolonner, af hvilka konungen sjelf anförde den mel-

[1]) Isen brast under honom, då han, efter att hafva besett broarbetet, i skymningen ville återvända till lägret; han var nära att af strömmen föras under isen, då han lyckligtvis fick fotfäste på ett isstycke som hade fastnat i bottnen. Med stor möda lyckades det prinsen af Würtemberg, öfverstelöjtnant Siegroth och en ung grefve Wachtmeister att hjelpa honom upp. »Det skadar inte», sade han lugnt och satte sig, drypande våt som han var, till häst för att rida en mil till Zaludek. På vägen störtade hans häst, och han hade nära kommit under hjulen på en tung vagn som framförde timmer.

Digitized by Google

lersta, general Stromberg den högra, vid hvilken befunno sig konung Stanislaus och prins Alexander Sobieski, samt general Nieroth den venstra. Carl den tolfte förde detta tåg med sin vanliga snabbhet. Redan första dagsmarschen, fem och en half mil, förorsakade armén oerhörda lidanden. Hästarna, utsvultna, kunde knapt släpa sig fram. Ännu trodde många, att konungen ämnade taga sin väg in i Ryssland och, begagnande den upproriska sinnesstämningen, anfalla czaren.

Men tåget gick rakt mot söder. Konung Carl ville fullända den undanvikna ryska styrkans nederlag, vare sig han afsåg att hindra den från att genom Wolhynien nå Kiew, eller blott att tvinga den till en hastigare och mera förstörande marsch i det försvagade tillstånd hvari den befann sig[1]). Konungen förföljde icke denna gång, såsom hösten 1704, sin fiende för att öfverträffa honom i snabbhet, utan han ville genskjuta honom. Detta kunde likväl icke ske utan att trotsa de svåraste hinder.

Det landskap, som här begränsar Litthauen i söder, är ett vidsträckt slättland (Polesien), ungefär femhundra fot högt öfver hafvet. Men två breda, grunda sänkningar, i hvilka Pripetz och dess bifloder framflyta, genomgå detta högland, den ena från norr till söder, den andra från öster till vester, och dessa sänkningar, likasom landet mellan dem, voro betäckta af ofantliga kärr, tallösa träsk, små sjöar, täta skogar och flygsand. Så långt man kunde se stodo fälten under vatten.

---

[1]) Relation om tåget till Wolhynien. Krigsarkivet.

Digitized by Google

Sådant var det land som den svenska hären skulle genomtåga. Man förestälde konungen att företaget var hardt nära omöjligt; aldrig hade en armé der framgått. Men just detta lockade konung Carl. Att brottas med det omöjliga var hans lust, och invändningarne gåfvo blott en anledning mer att välja denna väg. Dertill kom, att han ville hemsöka den litthauiska adelns i Polesien och Wolhynien belägna stora gods, för att bryta motståndet mot Stanislaus.

Efter tolf mils marsch från Zaludek stod man vid ingången till dessa stora moras. Inga lifsmedel funnos att få; äfven konungens bord kunde knappt förses; den var lycklig som funnit en bit bröd. Alla hus och byar voro öde.

Nära staden Ruzana mötte det första passet. Genom morasen förde en väg af endast några få fots bredd, men fulla 3,000 stegs längd. På flere ställen hade den haft broar, som nu voro upprifna; skogen var ock på en lång sträcka fäld. Här hade, under vanliga förhållanden, en ringa styrka kunnat uppehålla en hel krigshär. 1500 ryssar sökte ock att hejda svenskarne vid detta pass: de hade till dess försvar uppkastat flere bestyckade skansar. Konung Carl befalde då två bataljoner af sitt garde att med några fältstycken gå förut och under nattens tystnad framtränga genom skogarne och morasen för att öfverraska fienden. Tidigt på morgonen var konungen hos de sina. Han lät lossa några kanonskott mot ryssarne och satte sig derefter sjelf tillika med prins Max och general Mejerfelt i spetsen för gardets grenadierer. Vid det

Digitized by Google

ställe, der den första upprifna bron varit lagd, gick han i vattnet under armarne och framträngde oupphörligt med den största kraft och lätthet, såsom det varit på en jemn landsväg. Ryssarne studsade vid åsynen af denna djerfva och fasta hållning; de afvaktade ej de annalkandes anfall, utan togo till flykten, och deras fruktan meddelade sig till den vid nästa pass stälda posteringen, så att snart ej mer var att tänka på något motstånd. Svenskarnes tåg fortsattes under otroliga svårigheter; vägen bestod mångenstädes blott af en kafvelbro, utom hvilken man ej utan stor fara kunde sätta sin fot.

Det djerfva företaget lyckades. Den 24 April stodo svenskarne i Pinsk, medelpunkten af detta kärrland, efter trettio mils marsch. Invånarne sågo med förvåning den främmande krigsmagten anlända till en ort, der aldrig någon krigshär framtågat och aldrig en polsk konung varit sedd.

En hel månad stod derefter Carl den tolfte stilla i Pinsk, dels emedan det var nödvändigt att invänta det öfriga af armén, hvilken endast långsamt kunde med artilleri och tross defilera öfver dessa smala broar, dels för att låta sitt folk något uppfriska sig efter den besvärliga marschen. Invånarne i Pinsk voro af allahanda folkslag, i synnerhet greker och judar. Dessa drefvo en ej obetydlig handel, och god tillgång fans på lifsmedel. Staden tillhörde furst Wiesnowicki.

Carl den tolfte beså från tornet på ett jesuiterkloster de ändlösa, vattendränkta rymderna, och han utbrast i de orden: non plus ultra. Öfver den oändliga vattenspegeln höjde sig här och der vackra,

Digitized by Google

väl bebygda öar. Till dem tog folket i ofredstider sin tillflykt. Men för hvarje främling var det svårt att finna sin väg i denna labyrint af skog och vatten [1]).

Vid denna tid utfördes en vacker bedrift af öfversten för lifregementet, Carl Gustaf Creutz. Redan före uppbrottet från Zaludek hade han utskickats med ett parti, hufvudsakligen mot kosackerna, som utbredt sig i dessa orter. Han belägrade 2,000 af dem i fästet Lacowice.

För att undsätta detta fäste sammandrog en rysk general ur Minsk och Sluzk en styrka af 9,000 man, dels ryssar dels kosacker. Dem mötte Creutz, sedan han lemnat en mindre styrka vid belägringen, med 1,000 ryttare och dragoner ej långt från Kletsch, slog dem i grund och nedgjorde halfva antalet. Derefter återvände han till Lacowice, som nu gaf sig, dervid öfver 1000 kosacker blefvo fångar.

Konungen gjorde en af sina vanliga snabbridter [2]) för att besöka de orter, der dessa strider stått, besåg slagfältet vid Kletsch, befordrade Creutz till generalmajor och återvände till Pinsk genom de oländigaste trakter — en gång måste han ro öfver en sjö i en liten ekstock, som konungen sjelf styrde,

---

[1] I våra dagar har af dessa stora, vattendränkta sträckor ett område af 4,500,000 acres blifvit genom ett system af kanaler torrlagdt och gjordt användbart för åkerbruk och bete. Encyclopædia Britannica. Vol. XVI. Edinburgh 1883.

[2]) »Creutzen har piskat upp dem vid Kletsch, så att en hoper blifvit der slagne, och de som undankommit ha kastat bort gevär och mundering, att kunna fly desto bättre. Jag ämnar i morgon resa till Creutzen, efter han skrifvit mig att det är långsamt att svälta ut dem som ligga i Lacowize; alltså skickar jag några stycken dit och ämnar för ro skuld att rida och se på.» Egenh. till Rehnsköld.

Digitized by Google

medan prins Max höll hästarne, hvilka summo efter båten — sedan han på tjugutvå timmar ridit trettio mil.

Slott och gods i detta landskap — ty der funnos också fruktbara trakter — tillhörde för det mesta konung Augusts anhängare, såsom Radziwil, Lubomirski, Czartoriski, Wiesnowicki. Flere fästen, såsom Nieswitz och Zabirs intogos af svenskarne. Alla fästningsverk raserades; städerna lades i aska. Mer än hundra städer och byar brändes.

Detta allvarsamma sätt att vinna anhängare för den nye konungen blef ej utan frukt. Adeln i woiwodskapen Brzesc, Nowogrodek, m. fl. höllo landtdagar och förklarade sig för Stanislaus. Den ene magnaten efter den andra infann sig för att gifva honom sin hyllning.

Carl den tolftes tåg hade varit storartadt, beundransvärdt. Men ändamålet att nå ryssarne vans icke. Desse hade på en visserligen längre, men vida lättare väg sökt sig fram till sitt land och voro redan i säkerhet. På genvägen var tid icke vunnen, utan förlorad.

Den 23 Maj bröt konungen åter upp. För fortsättningen af sitt fälttåg vidtog han nu åtgärder som betydligt lättade truppernas mödor. En riktning valdes, som icke förde genom de svåraste kärren, och Uplands regemente sändes förut att bana väg och anlägga broar; men ändå var tåget ganska besvärligt.

Ändtligen, den sista Maj hade hären hunnit till slutet på »de leda morasen»: den beträdde gränsen till Wolhynien. Först gick tåget genom en åtta

Digitized by Google

mils skog, och derefter öppnade sig vänliga fruktbärande slätter. Här var ett ymnigt land.

Under detta aflägsna tåg hade meddelelserna med hemlandet stått nästan stilla. Ofta hade man i Stockholm icke på ett par månader haft någon underrättelse från lägret[1]). Rådet måste allt mera handla på egen hand. Det fattade äfven för detta år beslut om utgörandet af kontribution och durchtågsgärd. Det bestämde, efter öfverläggning med amiral Ankarstjerna, den för finska kustförsvaret afsedda eskaderns styrka till lika med hvad den varit föregående året. Ankarstjerna uppgaf nemligen nu på förhand hvarje tanke på anfall, i det han insåg, att fiendens fästningsverk redan voro allt för starka och deremot Maidels här och Revals besättning (hvilka skulle hafva lemnat honom landstigningsmanskap), allt för svaga, för att han kunde hafva hopp om framgång vid ett nytt försök mot Retusaari och Petersburg.

Konungens beröring med främmande magter hade likaledes för en tid nästan alldeles upphört[2]). Trägnast fortsatte det preussiska hofvet sina bemödanden att komma till ett slut med Carl den tolfte. Schlippenbach gjorde upprepade försök att infinna sig i det svenska lägret vid Zaludek, men kunde för de ströfvande ryssarne ej framkomma dit. Ändtligen lyckades han träffa konung Carl midt i

[1]) »Det är underligt, att en konung med en armé af 20,000 man kan vara så incognito, att sjelfva avisorna ej skola kunna säga hvar han är.» Bark, 22 Juni.

[2]) Från Luzk besvarade Piper den 7 Juni ett nyligen emottaget bref af preussiske ministern, grefve Wartenberg skrifvet den 29 Dec. 1705.

Digitized by Google

morasen bortom Pinsk. Han följde hären nära en månad, men kunde föga uträtta. Konung Carl ville icke inlåta sig i någon underhandling, så länge armén var i rörelse. Han ansåg äfven, att hela Polen nu lydde Stanislaus och att han kunde umbära Preussen [1]).

Tre veckor förr än svenskarne ankommo till Luzk hade de från Grodno återtågande ryssarne och kosackerna gått derigenom till sina hem. Ogilvis här hade stadnat på andra sidan Dnjepr. Czaren, som på våren begifvit sig till Petersburg, befarade nu ett anfall af svenska hären mot Kiew och hastade sjelf till denna stad, der han lade grunden till en ny fästning [2]). Han samlade ock der de småningom ankommande trupperna och sades vilja, om svenskarne antågade, draga sig tillbaka i det inre af Ryssland och bränna landet. Invånarne flyktade redan. I sex veckor afbidade czaren i Kiew svenskarnes anfall.

Ostridigt hade utsigterna till framgång ännu varit stora, om den segervana svenska hären, som nu var Ryssland så nära, hade anfallit detta rike på en så sårbar punkt. Men konung Carl hade sina tankar allt för uteslutande fästa vid den nye konungen af Polen och tryggandet af hans magt för att följa en sådan plan.

Den enda rörelse, som gjordes mot Ryssland, var det ströftåg, ryttmästaren Bråkenhjelm vid Smålands rytteri fick befallning att med 300 man utföra inemot Kiew, hvarvid han skulle ställa sig

[1]) Schlippenbachs bref.
[2]) Schuyler, Peter the great.

Digitized by Google

så, som om en större styrka voro i antågande. Men det dröjde ej länge, innan det blef bekant huru ringa hans afdelning var; fienden gick manstark emot honom, och han måste återvända. Till Lewenhaupt afgick befallning att åter taga Kurland i besittning, uppbära tullarne och hålla den svenska lagskipningen vid magt, men icke reparera fästningarne.

Svenska skaror spridde sig kring Wolhynien, brandskattade landet och sköflade allt som tillhörde konung Augusts anhängare. Också föll adeln i dessa trakter »gladeligen», såsom den svenska berättelsen säger, till Stanislaus. En landtdag sammankallades i Luzk: Stanislaus förfrågade sig hos Carl den tolfte, om detta sammanträde fick ega rum, och erhöll till svar, att intet hinder skulle läggas för dess hållande. Landtdagen förklarade sig genast för Stanislaus.

Generalmajor Mejerfelt sändes med fyra regementen till Brzesc och Lublin, för att äfven i dessa orter låta de gods, som tillhörde konung Augusts anhängare, undergå samma behandling; det skedde, och med samma verkan.

Stanislai hof började nu antaga ett kungligt utseende. De polska ädlingarne strömmade hoptals till, och en stor mängd af de förut motsträfvige store begärde ej bättre än att få svärja honom trohet. Bland dem var Stadnicki, den woiwod af Wolhynien, som Stenbock några år förut satt i fängsligt förvar, Jablonowski, palatin af Röda Ryssland, kronkammarherren Lubomirski, furst Czartoriski, m. fl. Sjelfve furst Radziwil inställde sig och gjorde sin fred. Sedan två år förgått efter

Digitized by Google

valet, var Stanislaus nu omgifven af flere riksembetsmän: storfältherren Sapieha, hans broder storskattmästaren och storkanslern Radziwil. De voro visserligen litthauiske kronembetsmän; men då desse, vid de polskes frånvaro, lagligen egde företräda deras ställen, så kunde både utnämningar till embeten och andra regeringsåtgärder med fullt lagliga former vidtagas. Äfven den gamle motståndaren Wiesnowicki hade gerna velat underkasta sig och ingå förlikning; konung Stanislaus bad för honom hos Carl den tolfte, att han måtte få förlåtelse och förgätenhet af det framfarna. Men konung Carl svarade dertill sitt bestämda nej, tilläggande, att Stanislaus vore allt för god, och att det skulle vara gagneligt, om han visade något mera stränghet[1]).

Kansliets allt sedan uppbrottet från Warschau nästan afbrutna verksamhet kom åter i gång. En mängd befordringar skedde. Efterträdare nämndes till de nya kungliga råden i deras många förut innehafda embeten. Magnus Stenbock och Adam Ludvig Lewenhaupt blefvo generaler, derjemte Stenbock guvernör i Skane, Lewenhaupt i Riga.

Den svenska hären hade nu gjort sin rund genom hela Polen och Litthauen. Den gick åter vester ut. Redan någon tid hade konung Carl varit betänkt på att verkställa det länge omtalade inbrottet i Sachsen[2]); han hade gifvit befallning att sända

[1]) Piper till Stanislaus, 28 April 1706. Riksark.

[2]) Redan i medlet af April skref konung Augusts förtrogne, Pfingsten, till danska sändebudet: »Vi hafva från god hand underrättelse, att Carl den tolfte skall göra infall i Sachsen, i fall czarens redan ur Grodno utgångna armé undgår honom.»

Digitized by Google

årets rekryter till Stettin. Men ännu höll konungen sina afsigter hemliga; han meddelade deraf blott så mycket, att han ställde sin marsch till Weichseln [1]). Hade konung August hållit fältet, så skulle han hafva uppsökt honom. Men när Rehnsköld nalkades, lemnade denne konung Krakau och gick med sina återstående sachsiska trupper, några polska och några ryska regementen skyndsamt åter till Litthauen, för att vara czarens här närmare [2]). Dermed räddade han sig sjelf, men gaf sitt arfland till spillo.

Carl den tolfte var nu fri i sina rörelser. Den nye konungen i Polen var icke blott vald och krönt, utan de förut obenägna landsdelarnes adel hade äfven vändt sig till honom, och han hade en väpnad styrka. Man beräknade, att Stanislaus genom medverkan af de tre stora husen Lubomirski, Potocki och Sapieha kunde råda öfver en armé af 15,000 man, hvilken, lämpligen fördelad, skulle kunna hålla hans myndighet i Polen uppe och skingra motståndarne [3]). Konung August hade, genom Siniawskis utnämning till fältherre, stött ifrån sig flere af de store. Ingenting syntes nu mera fordra den svenska härens qvarstadnande i Polen. Svenskarne hoppades åter, att de skulle få gå mot Ryssland.

[1]) »Jag menar i nästa vecka bryta upp och marschera så småningom genom Wolhynien och åter närmare till Weichseln och åt Polen igen, efter här nu för tiden ingenstädes är någon fiende mer till finnandes.» Egenh. till Rehnsköld 29 Maj.

[2]) Så litet förtroende hade han till polackarne, att han under marschen lät det sachsiska adelsgardet gå på båda sidor om sin vagn och drabanterna efter den förläggande de polska trupperna alltid på afstånd från högqvarteret.

[3]) Cederhjelms bref.

Digitized by Google

Men när konungen bröt upp i början af Juli, vände han sig i stället mot Polen. Han gick vid Horodlo öfver Bug, vidare till Chelm, der Mejerfelts regementen stötte till honom, och förbi Lublin till Pulawy, hvarest han öfvergick Weichseln. Czar Peter andades åter lättare; han lemnade nu Kiew och återvände till Petersburg.

Konung Carl gick således rakt på Storpolen, der Rehnsköld stod, men hvarest inga fiender funnos, medan dessa deremot samlade sig på den litthauiska sidan. Meningen med tåget syntes svenskarne i förstone dunkel, men de funno snart, att afsigten icke kunde vara någon annan än den, att verkställa det så länge omtalade inbrottet i Sachsen.

Detta hade länge varit en älsklingstanke hos de polackar, som voro mot konung August. Endast med svårighet hade Stanislaus kunnat förmås att efter kröningen afstå från sitt enträgna yrkande på detta inbrott, och det antagandet ligger nära, att det förestående tåget stod i sammanhang med något af konung Carl då gifvet löfte att, efter ryssarnes fördrifvande, villfara hans önskan.

Härmed må vara huru som helst; att beslutet nu var fattadt, skönjdes tydligt. Konung Carl ville sätta kronan på sitt verk genom att tvinga August till att sjelf nedlägga sin konungavärdighet. De betänkligheter, som under loppet af de förflutna åren så ofta anförts mot infallet i Sachsen, qvarstodo ännu. Den förnämsta af dessa var farhågan för den motvilja, ett sådant steg skulle väcka hos Sveriges vänner, de mot Frankrike allierade

Digitized by Google

magterna, för hvilka en oro Tyska riket innebar en stor fara.

Dessa betänkligheter gjorde Piper gällande äfven nu. Han hade åter en strid med konungen och afstyrkte anfallet mot Sachsen. Så mycket mera vore det efter hans tanke orådligt, som de allierade just nu hade en bestämd öfvervigt i det stora kriget. I främsta rummet satte han likväl den fara, som hotade konungens egna länder, om han än längre aflägsnade sig. Skulle ändtligen ett anfall ske mot Sachsen, så vore det bättre om Rehnsköld finge i uppdrag att jemte Stanislaus verkställa det.

De skäl, som å andra sidan anfördes, voro: att konungens närvaro skulle verka med en förkrossande tyngd och vida starkare än om någon annan förde befälet, att de allierade hade fullt upp att göra med sina egna angelägenheter, och att, när konung August var besegrad i sitt arfland, man hade så mycket friare händer att företaga striden mot Ryssland.

Piper kämpade förgäfves: likasom förut Sapiehas råd gält mera än hans, så öfvervägde nu det inflytande, som utöfvades af Stanislaus.

Så mycket var säkert: på motstånd i Sachsen var icke att tänka. Det hade konung August sjelf redan året förut insett och sagt. Så snart ryssarne gått ur Grodno, hade han fattat farhåga för ett infall i Sachsen och begärt danska trupper för att stärka sitt försvar [1]).

På två broar gick svenska hären öfver Weichseln. Här mötte oförmodadt åter en diplomat, kej-

[1]) Jessen.

Digitized by Google

sarens sändebud, grefve Zinzendorf, hvilken fått sin herres befallning att uppsöka Carl den tolfte; han hade någon tid uppehållit sig hos Rehnsköld; väl bekant i svenska lägret, anhöll han nu om företräde hos Carl den tolfte. Piper svarade honom, att konungen var förvånad öfver hans ankomst, hvilken man ej väntat sig, sedan icke mindre Rehnsköld än svenske ministern i Wien förestält honom alla olägenheterna dervid. Emellertid beviljades »af undseende för kejsaren» hans anhållan: Zinzendorf fick företräde för konungen i hans tält. Men sitt ändamål: att afhålla konung Carl från att gå mot Sachsen, vann han icke.

Efter tvenne dagsmarscher från Weichseln stadnade den svenska hären vid Radom, hvarifrån Carl den tolfte åter företog en af dessa förundransvärda sträckridter, som utgöra egendomliga, tid efter annan återkommande drag i hans fältlif. Åtföljd af ett tiotal officerare, lemnade han lägret sent en afton för att besöka Rehnsköld, som stod aderton mil längre bort. Under natten stötte den lilla skaran på en fiendtlig trupp af 300 man, som gaf eld. Svenskarne skingrades: men nattens mörker och den tjocka skogen skyddade dem. Konungen fann sig på en gång ensam; hans häst störtade; endast med möda kunde han hålla honom qvar. Två af hans följeslagare lyckades finna rätta vägen och återvände till lägret, der konungens försvinnande väckt den största oro. Piper skickade genast ut 300 ryttare att leta efter konungen. Ändtligen, när det dagades, fann äfven Carl den tolfte vägen, mötte detaschementet och tog af det samma

Digitized by Google

med sig 50 man, med hvilka han fortsatte sin ridt, öfverraskade Rehnsköld, som trodde honom ännu i Wolhynien, och besökte alla regementena, hvarefter han lika snabbt tillryggalade de aderton milen tillbaka.

Den 6 Augusti hade hären nått Strykowa, der den befann sig på endast en mils afstånd från Rehnskölds armé. Fältmarskalken inställde sig i hufvudlägret, och då tillkännagaf konungen sitt beslut att gå till Sachsen [1]). Hela den svenska styrkan i Polen var nu samlad. Efter några dagar gick tåget på två kolonner vidare. Vid öfvergången öfver Wartha lemnades generalmajoren Marderfelt med 6,000 man qvar att skydda Polen. Sedan fortsattes marschen: den 21 stod hären vid Rawitz och gick dagen derpå öfver schlesiska gränsen. Utan att på förhand gifva till känna sin afsigt genomtågade Carl den tolfte det kejserliga landet. På de anmärkningar, som gjordes, svarade han blott, att då de sachsiska trupperna upprepade gånger tågat igenom Schlesien utan att någon hindrat dem, så borde han njuta samma frihet som hans fiende. Ridande främst med sina drabanter öfvergick han Oder och stod den 26 Augusti tätt invid den sachsiska gränsen.

Den 27 Augusti öfverskred Carl den tolfte denna gräns, och redan dagen derefter mottog han från sachsiska fredsunderhandlare en anhållan, att de skulle få infinna sig i svenska lägret. Konung August

[1]) »Fältmarskalken har i två dagar varit här, af hvilken jag förnummit, att det säkert bär åt Sachsen. Man menar snart kunna göra der ifrån sig.» Hermelin, Strykowa 8 Augusti.

Digitized by Google

hade genast, så snart han erhållit kunskap om Carl den tolftes marsch mot Sachsen, affärdat två af sina förtroendemän, geheimerådet Imhof och geheimereferendarien von Pfingsten, försedda med oinskränkta fullmagter, för att genom anbud om fred söka förekomma svenskarnes infall.

Landet låg försvarslöst, öppet för den antågande segraren. De fåtaliga trupper, som funnos, utförde på Schulenburgs befallning några rörelser, men att bjuda de kommande fienderna spetsen, derom kunde icke blifva fråga. Svenskarnes tåg gick oupphörligt framåt. Inom kurfurstendömets område framryckte dessa härdade krigare, i det yttre oansenliga, men oemotståndliga i striden [1]). En allmän förskräckelse spridde sig i landet; folket flyktade med sina dyrbarheter. Men snart lade sig oron. Carl den tolfte utgaf ett manifest, hvari han lofvade Sachsens invånare säkerhet till lif och egendom, och han höll hvad han lofvat.

Oerhördt var det uppseende, som detta infall väckte i den politiska verlden. En svensk armés närvaro inom Tyska riket tycktes gifva ett alldeles nytt uppslag i den vesteuropeiska striden. Man ville deri se frukten af en djupt anlagd och vidt omfattande plan att återställa Frankrikes öfvervigt: de missnöjde i Ungern skulle sysselsätta kejsaren, medan en fransk här under Villars inföll i Tyska riket och Carl den tolfte finge fria händer i Sachsen. Andra sade, att Rakoczy besökt konung Carl

[1]) »Afmattade, utnötta, till och med officerarne, manskapet magert och med gulnad hy.» Berättelse från Glogau, hos Noorden, Geschichte Europas. II.

Digitized by Google

i hans läger och att hans beslut derefter blifvit fattadt, andra att de svenske ministrarne voro bestuckna och att infallet skett för att hindra de ryska truppernas öfverlåtande till kejsaren, åter andra att Carl den tolfte ämnade uppträda som medlare i vestmagternas krig. Det rätta förhållandet var allt för enkelt för att tidens invecklade och ränkfulla diplomati skulle tro derpå.

Först i Rawitz hade engelska och holländska sändebudens från Danzig afsända föreställningar mot det afsedda tåget inträffat vid svenska hären. Dem svarades genom Piper, att infallet i Sachsen alldeles icke hade något syfte, som stridde mot de allierades intresse: konungen ville intet annat än söka sin fiende.

Konung Carl hade bifallit de sachsiska fredsombudens anhållan att få komma till lägret, men han hejdade ej sin marsch.

Den svenska hären inträdde i alldeles nya förhållanden: den stod nu i ett land, med hvilket Sverige verkligen befann sig i krig, tillika ett land med ordnad förvaltning och rikt på tillgångar[1]). Många, äfven bland svenskarne, fruktade, att samma behandling skulle vederfaras Sachsen, som den hvilken öfvergått Polen. Men dessa farhågor bekräftade sig icke. Konungen hade behandlat polackarne med hårdhet, emedan han deri såg ett medel att tvinga dem till underkastelse under Stanislaus, och denna ansåg han sig berättigad att utkräfva; men i Sachsen

[1]) Allmänna tänkesättet i Sachsen var ej för kriget. »Det är väl bekant hvad för tänkesätt andlige och verldslige i Kur-Sachsen hysa om detta krig och att de icke äro så sinnade mot sin konung som de borde.» Jessen 18 Aug.

Digitized by Google

hade han intet sådant ändamål. Den svenska soldaten åter iakttog den bästa manstukt och afhöll sig från allt öfvervåld.

På utsatt tid infunno sig konung Augusts sändebud i lägret. Redan vid det första samtalet begärde de, att från svensk sida ett förslag skulle uppsättas till fredsvilkor. Detta skedde[1]). I detta förslag innehöllls redan det hufvudsakliga af fredsfördraget, sådant det sedermera blef, med det undantag att bland vilkoren var uppställd den fordran, att konung August skulle erlägga en större penningsumma i skadeersättning, äfvensom att han skulle af sina sachsiska, nu i Polen befintliga trupper öfverlåta ett visst antal ryttare och dragoner till Carl den tolfte — hvilka båda fordringar vid fredsslutet eftergåfvos.

Den 2 September hölls i Bischofswerda det första formliga sammanträdet mellan fredsunderhandlarne: Piper och Hermelin på Sveriges sida, Imhof och Pfingsten på konung Augusts. Piper förklarade genast vid sammanträdets början, att den enda antagliga grundval för freden vore konung Augusts afsägelse af polska kronan[1]). Sachsarne försökte väl att föreslå lindrigare vilkor, såsom att en ersättning skulle gifvas i ett stycke land

[1]) Punkter till fredsfördraget, af Hermelin. Af detta förslag visar sig, att svenskarne ännu fasthöllo tanken på Kurland. I en »Bipunkt» hette det: »Om H. M. finge Kurland, borde konung August gifva den unga hertigen ersättning. Dertill kunde användas Lausitz, som icke vore något tyskt riksland.»

[2]) Anteckning öfver det som föreföll i samtalet emellan Kungl. rådet grefve C. Piper och statssekreteraren Hermelin å K. M:ts samt geheimerådet Imhof och geheime-referendarien Pfingsten å konung Augusts vägnar, 2 Sept. 1706. Riksark.

Digitized by Google

eller i penningar, till och med att konung August skulle förklara krig mot Ryssland, vidare att Stanislaus skulle efter August den andres död blifva konung i Polen, slutligen att en delning skulle ske, så att konung August blefve konung i Polen och Stanislaus storhertig i Litthauen; men alla dessa utvägar förkastades af svenskarne. De sachsiska ombuden visade sig deröfver mycket bekymrade. Men de måste finna sig i det oundvikliga. Dernäst förekom konung Carls fordran, att den svenska hären skulle njuta vinterqvarter i Sachsen, hvilket mötte många motsägelser, men slutligen äfven medgafs. Om öfriga punkter blef man utan synnerlig svårighet ense, och detta var det enda formliga sammanträdet. Konung Stanislaus, underrättad om den begärda underhandlingen[1]), hade till den samma fått sända två ombud. De voro: palatinen Jablonowski och grefve Alexander Sapieha. Den närmare utarbetningen af fördragsvilkoren fordrade någon tid. Allt förhandlades i största hemlighet, hvilket konung August uttryckligen betingat sig, anförande som skäl, att sådant var oundgängligt för hans säkerhet, så länge han befann sig hos den ryska armén.

Under tiden utbredde sig den svenska hären i Sachsen. Schulenburg drog sina svaga trupper in i Thüringen, dit de förföljdes af 1,500 man svenskar och wallaker. Konung Carl åtföljde sjelf detta parti; det hade med fienden åtskilliga smärre träffningar, men slutligen gick Schulenburg undan till Franken, hvarefter alla fiendtligheter upphörde. Leipzig in-

[1]) Genom bref från Piper af den 30 Augusti.

Digitized by Google

tog svensk garnison; general Mejerfelt fick befallning att närma sig Dresden, och Carl den tolfte tog sitt högqvarter på adelsgården Alt-Ranstadt[1]), halfannan mil från Leipzig.

Der afslöts den 14 September fredsfördraget. Det var ett dubbelfördrag, såsom afslutadt emellan Carl den tolfte och konung Stanislaus, »dess bundsförvandt», å ena sidan och konung August å den andra. Bestämmelserna voro milda så till vida som freden, för all den skada konung August tillfogat Sverige, icke fordrade annan ersättning än hans afsägelse af polska kronan. Men de voro tillika ganska stränga, i det de till det yttersta fullföljde påståendet, att hvarje hans regeringshandling efter svenskarnes intåg i Polen och under striden mellan de båda konungarne varit orättmätig. Konung August afsade sig regeringen i Polen och erkände Stanislaus, men behöll konungatiteln. Han lofvade att frånträda alla mot Sverige och Polen afslutade förbund, särskildt det med Ryssland. Alla beslut, som fattats på riksdagen i Lublin, äfvensom på samtliga af konung August sammankallade möten, i Warschau, Marienburg, Thorn, Elbing, Javorow, Sendomir, Krakau och Grodno, skulle vara ogiltiga, äfvensom alla indragningar af gods, vidtagna efter den 5 Februari 1704, den dag, då konfederationen i Warschau förklarade konung August afsatt; alla utnämningar och förläningar, efter nämnda dag beslutade af konung August, skulle det

[1]) Ännu i dag ser man der konung Carls oansenliga bostad, äfvensom det rum, der freden undertecknades.

Digitized by Google

stå konung Stanislaus fritt att efter behag upphäfva eller bekräfta.

Alla öfverlöpare skulle utlemnas, särskildt Patkul. De ryska trupper, som funnos i Kur-Sachsen, skulle såsom krigsfångar öfverlemnas till svenskarne.

De fångna prinsarne Sobieski skulle försättas i frihet och föras till svenska lägret. Äfven på biskopens i Posen befrielse tänkte man; derom skulle framställning göras hos påfven. Konung August skulle utlemna de till Sachsen bortförda polska regalierna.

Vinterqvarter och underhåll egde den svenska hären att taga i Sachsen. Fiendtligheterna skulle i Sachsen upphöra genast, i Polen och Litthauen så snart underrättelse om freden hunnit meddelas krigshärarne å båda sidor, hvartill bestämdes en tid af tjuguen dagar.

Fördraget skulle inom sex veckor ratificeras, och konung August åtog sig att utverka kejsarens och sjömagternas garanti för alla deri innehållna bestämmelser samt aflemna denna garanti, vederbörligen affattad, inom ett halft års förlopp.

Dagen efter fördragets undertecknande afslöts för Sachsen ett stillestånd på tio veckor. Det var den enda af dessa förhandlingar, som utan uppskof offentliggjordes, och den väckte allmän förvåning[1]).

Före afslutandet hade preussiska geheimerådet Printz infunnit sig för att å sin konungs vägnar erbjuda hans bemedling, men fått ett i höfliga orda-

[1]) »Ingen begriper stilleståndet; det är väl ett konstgrepp.» Jessen.

Digitized by Google

lag afböjande svar. Carl den tolfte ville sluta sin fred utan någon bemedling.

Ett stort uppseende hade svenskarnes intåg i Sachsen väckt i Europa; ett ännu större gjorde freden, när den efter någon tid blef bekant. Nu var ändtligen det från den ena sidan med hugnad, från den andra med missnöje sedda, långvariga kriget i Polen slutadt. Nya utsigter öppnade sig åt alla håll.

Frankrike jublade. De allierade trodde, att konung Carl ej skulle lemna Tyskland, innan det blifvit allmän fred. I Ryssland och Danmark kunde man icke förstå, huru konung August kunnat ingå fred[1]) just nu, då han blifvit ställd i spetsen för en ansenlig krigsstyrka i Litthauen[2]).

I Sverige rådde, sedan underrättelsen kommit om Carl den tolftes infall i Sachsen, den mest spända väntan och den högsta oro. En del trodde, att konung August skulle mista äfven kurfursten-

---

[1]) Sedan freden blifvit kunnig, skrifver Jessen till sin konung: »Nu ser E. M., huru grundadt det varit som jag alltid befarat af de sachsiska ministrarne, hvilka allena sammansmidt denna elaka fred.» Den engelske ministern Robinson skref, sedan Cederhjelm den 9 Nov. infunnit sig hos Zinzendorf, Kranenburg och honom för att tillkännagifva, att freden var sluten och ratificerad, i sin humoristiska ton till Jessen: »Le noeud Gordien, qui n'a pu être dissous, vient d'être coupé, et les contredictions, qui jusqu'à présent ont été insurmontables, tout doucement reconciliées par la cession qu'il a plu au roi Auguste à faire de la couronne de Pologne pour toujours en faveur de son successeur. Maintenant ce sera fini de votre négotiation en Pologne.»

[2]) Jessen. Sedan det blifvit kändt, att freden slutits, befann sig detta sändebud i stor förlägenhet. »Jag är på det högsta embarrasserad hvad jag vid en så total förändring af sakerna i Polen skall företaga», skref han.

Digitized by Google

dömet. Andra tänkte på framtiden hemma. Alla lefde mellan hopp och fruktan.

Så kom tidningen om stilleståndet. I hemlighet tänkte man, att dermed sammanhängde den så högt efterlängtade freden. Efter allt buller och gny blef det alldeles tyst.

Ändtligen blef rätta förhållandet kändt och väckte allmän glädje.

Efter denna fred — hvilken för öfrigt fick sin egen historia — inträdde ett nytt skede i Carl den tolftes lif. Aldrig var han närmare till att ingripa i det stora kriget mellan södra och vestra Europas stater; de starka krigslågor, som brunno i norra och södra Europa, tycktes vara på väg att blandas med hvarandra; och denna ställning erbjöd Sveriges segerkrönte konung ett verksamhetsfält af största betydelse.

Digitized by Google

INNEHÅLL.

FÖRSTA KAPITLET.

Planer mot Ryssland. Svenskarne taga besittning af Kurland. Carl den tolfte fordrar konung Augusts afsättning.

	Sid.
Plan att gå mot Ryssland	1.
Svenskarne i Kurland	2.
Förhållandet till Polska republiken	6.
Polens författning och inre ställning	6.
Carl den tolfte fordrar konung Augusts afsättning	20.
Följderna af detta steg	24.
Svenska truppafdelningar gå öfver gränsen	29.
Fredsförsök	33.
Förhållandet till Frankrike, kejsaren, Holland	35.

ANDRA KAPITLET.

Svenska hären inbryter i Litthauen. Möte med bröderna Sapieha. Marscher och underhandlingar.

Konungens ströftåg till Kowno	44.
Olika planer för krigets fortsättning	51.
Den svenska hären går in i Samogitien	53.
Konungen i Bielowice	60.
Olyckan vid Dorfsnicki. Härens uppbrott till Polen	69.
Bröderna Sapieha	71.
Republikens beskickning till konung Carl	75.
Skattmästaren Sapiehas inflytande	79.
Carl den tolfte når Warschau	81.

Digitized by Google

TREDJE KAPITLET.

Svenskarne i Warschau. Carl den tolfte och kardinal primas. Slaget vid Klissow och Krakaus intagande.

	Sid.
Lifvet i Warschau	82.
Kardinalen Radziejowski	85.
Tre samtal mellan konungen och honom	89.
Armén bryter upp	95.
Slaget vid Klissow	98.
Carl den tolfte går vidare	108.
Konung August undkommer honom	109.
Krakau besättes	111.

FJERDE KAPITLET.

Kejsarens fredsmedling. Mötet i Sendomir. Förnyade underhandlingar med den polska republiken.

Flere vägar öppna	113.
Kejsaren erbjuder sin bemedling	115.
Sapieha mot Piper	118.
Mötet i Sendomir	120.
Pipers skriftliga framställning	126.
Ställningen i Polen	129.
Republikens fredsbeskickning	133.
Uppbrott från Krakau	140.
Stenbocks tåg	147.
Carl den tolfte i Jacobowice	156.

FEMTE KAPITLET.

Sjömagternas fredsmedling. Träffningen vid Pultusk. Åter underhandlingar om fred.

Den politiska brytningen i Polen	158.
Rehnsköld inrycker i Storpolen	164.
Nya utsigter. Konungen närmar sig Warschau	167.
Englands anbud af bemedling	169.
Nya underhandlingar med kardinalen	171.
Carl den tolfte nära att gifva vika	180.
Drabbningen vid Pultusk	184.
Åter fredsförsök	187.
Pipers förnyade framställning	193.

Digitized by Google

SJETTE KAPITLET.

Riksdagen i Lublin. Adeln i Storpolen konfedererar sig. Czar Peter och konung August.

Sid.

Riksdagen i Lublin ..... 196.
En konfederation bildas i Storpolen ..... 205.
Den affärdar ombud till Carl den tolfte ..... 212.
Krigsrörelser ..... 216.
Konung Carl tager de konfedererade i sitt skydd ..... 222.

SJUNDE KAPITLET.

Czaren förbinder sig närmare med konung August. Sveriges förhållande till magterna i det vestra Europa. Thorns fall.

Konung Augusts fördrag med czar Peter ..... 224.
Det spanska successionskriget ..... 228.
Lillieroots verksamhet i Haag ..... 229.
Sveriges fördrag med Preussen och med sjömagterna ..... 237.
Svenska hären för Thorn ..... 240.
Strid med Danzig ..... 244.
Thorns intagande ..... 247.
Prins Jakob Sobieski ..... 253.
Carl den tolfte i Heilsberg ..... 260.

ÅTTONDE KAPITLET.

Kriget mot Ryssland.

Rysslands ställning efter slaget vid Narva ..... 262.
Försvarskrigets olägenheter ..... 264.
Kriget i Lifland ..... 265.
Czaren intager Nöteborg ..... 271.
General Cronhjort mister befälet ..... 272.
Stuarts plan för år 1703 ..... 274.
Nyens fall och Petersburgs anläggning ..... 283.
Stämningen i Sverige ..... 286.
Ryssarne härja Estland ..... 289.
Carl den tolftes förhållande till detta krig ..... 292.

Digitized by Google

NIONDE KAPITLET.

Regeringssättet. Det inre.

	Sid.
Huru Sverige styrdes under dessa år	298.
Rådets ställning	299.
Dess åtgärd att sända krigsfolk till Skåne	302.
Kanslikollegiet svagt och söndradt	305.
Krigets inverkan på landets tillstånd	309.
Fabian Wrede. Finanserna	311.
Reduktionen	316.
Åtgärder för det inre	317.
Framtidstankar	321.

TIONDE KAPITLET.

Konungavalet i Polen.

Mötet i Warschau	328.
Arvid Horn såsom diplomat	335.
Konung August förklaras afsatt	337.
Omslag hos adeln	340.
Prins Jakob Sobieski och hans bror bortföras	342.
Krigsrörelser	345.
Leczinskis beskickning till Carl den tolfte	349.
Valdag utsättes	356.
Motbeslut i Sendomir	357.
Svårigheter vid att finna en thronkandidat	359.
Den svenska hären går närmare Warschau	368.
Leczinskis förbindelse att afstå kronan till Sobieski	370.
Konungavalet	375.

ELFTE KAPITLET.

Krigsrörelserna i Polen efter konungavalet. Tåget mot Lemberg. Narvas fall.

Den nye konungens magtlöshet	379.
Carl den tolftes anfall mot Lemberg	383.
Konung Augusts hastiga marsch till Warschau	390.
Konfederationen skingras	392.
Konung Carl förföljer fienden. Träffningen vid Punitz	395.
Ställningen i Östersjöprovinserna	400.
Lewenhaupts fälttåg i Litthauen. Slaget vid Jakobstadt	405.

Digitized by Google

Sid.
Dorpt och Narva förloras ..... 410.
Intrycket i Sverige. Rådets verksamhet ..... 417.

TOLFTE KAPITLET.

Ny vändning i de polska angelägenheterna. Åter fredsförslag. Fördraget med polska republiken. Kurlands förlust.

Carl den tolfte i Rawitz ..... 425.
Underhandlingar om förbund med Preussen ..... 427.
Svenskarnes ingripande i Polens inre angelägenheter ..... 446.
Nils Bielkes dom ..... 454.
Riksdagen i Warschau ..... 457.
Nieroths seger ..... 459.
Förändring i fiendernas krigsplaner ..... 460.
Svenskarne anfalla Petersburg och Retusaari ..... 462.
Slaget vid Gemaüerthof ..... 467.
Carl den tolftes marsch till Blonie ..... 473.
Konung Stanislaus krönes ..... 477.
Fördraget med polska republiken ..... 481.

TRETTONDE KAPITLET.

Tåget till Litthauen. Infallet i Sachsen. Freden i Alt-Ranstadt.

Åtta nya kungliga råd nämnas ..... 487.
Vinterfälttåget ..... 489.
En rysk här inneslutes i Grodno ..... 491.
Slaget vid Fraustadt ..... 494.
Frågan om ett infall i Ryssland ..... 498.
Ryska härens återtåg ..... 501.
Svenskarne söka hinna den genom Polesiens träskland ..... 503.
Adeln faller till konung Stanislaus ..... 510.
Carl den tolfte går mot Sachsen ..... 513.
Freden i Alt-Ranstadt ..... 521.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Digitized by Google

Widener Library
3 2044 105 510 127